

3 / 2013

český
časopis
historický

ROČNÍK
111/2013
ZALOŽEN
1895

THE
CZECH
HISTORICAL
REVIEW

Redakce

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief:

Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonná redaktorka / Managing Editor:

Magdaléna Pokorná

Vědecká rada / Scientific Board:

Zdeněk Beneš, Václav Bůžek, Milan Hlavačka, Tomáš Knoz, Robert Kvaček,
Jiří Lach, Václav Ledvinka, Jiří Malíř, Svatava Raková, Eva Semotanová,
Petr Sommer, Petr Svobodný, Petr Vorel, Jiří Vykoukal, Josef Žemlička

s redakčním kruhem / with Editorial Board:

Josef Harna, Ivan Hlaváček, Zdeněk Hojda, Miroslav Hroch, Jan Křen,
Milan Myška, Milan Otáhal, Josef Petráň, Ivan Šedivý, Josef Válka

Mezinárodní vědecká rada / International Scientific Board:

Detlef Brandes (Düsseldorf), Stanisław Bylina (Warszawa),
Alessandro Catalano (Padova), Robert J. W. Evans (Oxford),
Henryk Gmiterek (Lublin), Dušan Kováč (Bratislava),
Antoine Marès (Paris), Ralph Melville (Mainz),
Nicolette Mout (Leiden), Thomas Winkelbauer (Wien)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History, Prague
Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 286 882 121/241

E-mail: cch@hiu.cas.cz

ERIH – European Reference Index for the Humanities (Category A; International-1)

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep/>

<http://hsozkult.geschichte.huberlin.de/zeitschriften>

<http://cejsh.icm.edu.pl>

ČČH vychází čtvrtletně / ČČH is published quarterly

ISSN 0862-6111

OBSAH / CONTENTS

STUDIE A MATERIÁLY / STUDIES AND ARTICLES

KALHOUS David, Čechy a říše: problém pramenů nebo historiografie? s. 481–516
*(The Czech Lands and the Holy Roman Empire: the Problem of Primary Sources
or Historiography?)*

LHOTÁK Jan, Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového
příslušenství zeměpanských měst ve středověku. s. 517–562
*(Borough /= Šos/ or Serf Villages? On the Interpretation of the Estate Property
of Landowning Towns in the Middle Ages)*

NIEDHAMMER Martina, „Dass dieses Haus halb von Juden, halb von Christen
bewohnt werde“. Interreligiöse Stiftungen im jüdischen Bürgertum am Beispiel
Prags in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts s. 563–578
*(“So that this house be inhabited half by Jews, half by Christians”).
Interreligious foundations set up by the Jewish middle classes in Prague
during the Second half of the 19th century)*

LACH Jiří, Eric Hobsbawm – historik mezi vědou a politikou s. 579–602
(Eric Hobsbawm – Historian between Scholarship and Politics)

OBZORY LITERATURY / REVIEW ARTICLES AND REVIEWS

Recenze

- COUFAL Dušan, Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431.
 Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů
 (František Šmahel) s. 603–604
- COUFAL Dušan, Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431.
 Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů (Petr Čornej) ... s. 605–609
- ZINGERLE Elisabeth (ed.), Nuntiatur des Girolamo Portia 1599–1602
 (Tomáš Černušák) s. 610–612
- SIGLOVÁ Tereza, Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček
 pardubického panství v 16. a 17. století (Pavel Matlas) s. 612–616
- SMUTNÝ Bohumír, Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948.
 Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin (Milan Myška) s. 616–618
- POPELKA Petr, Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé
 v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace
 (Zdeněk Jindra) s. 618–621
- BAYERLEIN Bernhard H., Der Verräter, Stalin, bist Du! Vom Ende
 der linken Solidarität. Komintern und Kommunistische Parteien im Zweiten
 Weltkrieg 1959–1941, TÝŽ, Predateľ – ty Stalin!
 Komintern i komunističeskie partii v načale Vtoroj mirovoj vojny (1959–1941).
 Utraščennaja solidarnost' levych sil (Jiří Pešek) s. 621–628
- BOLTON Jonathan, Worlds of Dissent. Charter 77, The Plastic People
 of the Universe, and Czech Culture under Communism (Svatava Raková) s. 628–656
- Zprávy* s. 657–656

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA / CHRONICLE

Nekrology

- Tomáš Durdík (24. 1. 1951 – 20. 9. 2012)
 (Jan Klápště – Petr Sommer) s. 657–677

Knihy došlé redakci s. 661

Výtahy z českých časopisů a sborníků s. 661

Český časopis historický. Vydává čtvrtletně (4x do roka) **Historický ústav AV ČR, v. v. i.**,
 Prosecká 76, 190 00 Praha 9.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele **Česká pošta, s. p.**

Přijímání objednávek:

telefonicky na bezplatné lince zpracovatele: 800 300 302, na WWW.periodik.cz

písemně na adrese: Postservis, oddělení předplatného

Poděbradská 59

190 00 Praha 9

email: postabo.prstc@post.cz

Smluvní vztah mezi vydavatelem a předplatitelem se řídí všeobecnými obchodními podmínkami pro předplatitele.

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 54, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) a nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, j.kozohorska@hiu.cas.cz; či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

Cena jednotlivého výtisku Kč 150,00. – Tiskne **SERIFA**® se sídlem v Jinonické ul. 80, Praha 5. Toto číslo vyšlo v září 2013. Distribution rights in all remaining areas: Kubon and Sagner, Postfach 340108, D-80328 München, Germany, Fax: 089/54218218.

STUDIE A MATERIÁLY

Čechy a říše: problém pramenů
nebo historiografie?*

DAVID KALHOUS

K metodě

Pro českou a českoněmeckou medievistiku byl vztah mezi říší a přemyslovskými državami zhruba do padesátých let 20. století jedním z důležitých témat. Avšak řešení tohoto problému se odbývalo zejména v tradici německých *Verfassungsgeschichte*, neboť cílem bylo potvrdit (nebo vyvrátit), že české země byly součástí říše, a dovést, nakolik byly případně na říši závislé.¹ Důvodem byla pochopitelná vazba obou historiografií na nacionalisticko-etatistický diskurs, který převáděl vztahy mezi moderními státy a národy do dávné minulosti a ve zpodobňování věčnosti dávných konfliktů,

DAVID KALHOUS: The Czech Lands and the Holy Roman Empire: the Problem of Primary Sources or Historiography?

This study emerged with the aim of confronting the picture of the Bohemians in the early medieval Czech sources before 1200 AD with the perceptions in documents which originated outwith the territories of Bohemia and Moravia. It is evident that the picture of the Bohemians in Imperial documents developed from that of the image of a tributary ethnic group, living beyond the boundaries of the Empire up to the concept of the Czech Prince as one of the Princes of the Holy Empire, who stood at the head of a specific ethnic group which is always placed alongside the „Teutones“, yet sometimes at the same level as the Bavarians and Saxons.

Key words: the Holy Roman Empire, the Przemyslids, 10th-12th centuries, identity, the picture of the „others“

či ve zdůrazňování kulturní i politické nadřazenosti viděl prostředek posílení legitimacy existence moderního národa a jeho usilování o státní suverenitu.² Národ a „jeho“ stát pak byly obvykle vnímány jako pozitivní fenomény.

Otázkou tedy je, zda se tímto, zdánlivě kompromitovaným tématem nadále zabývat. Ano, i ne. Jistě, že asi nebude nadále vhodné uvažovat o civilizačním poslání „germánské rasy“, či naopak o pronikání „feudálních“, „panských pořádků“ do demokratických Čech slovanského středověku. Nicméně ponechat stranou vztah přemyslovského knížectví ke svaté říši římské³ jistě nelze.

Na následujících řádcích se však nebudeme pokoušet tento vztah vymezit. Kromě problematického metodologického ukotvení tohoto kladení otázky, kterému budeme pozornost věnovat níže, musíme vzít v úvahu i bytostně praktický rozměr daného problému. Mnohokrát jsme totiž mohli číst, že se český kníže stal vazalem říšského krále či císaře, aniž by však bylo pou-

* Studie vznikla s podporou grantového projektu *Magnae moraviae Fontes Historici N. S. I* (GA ČR P405/12/0625). Vychází z referátu na česko-polské konferenci v Hnězdně roku 2009, dopracován byl v roce 2012. K novější literatuře – upozorňuji zejména na studii Marie Bláhové a Norberta Kerskena a na inspirativní monografii Pleszczyńskiego – mohlo být přihlédnuto jenom výjimečně. Zdrojem inspirace mi byly zejména texty, jež vznikly v rámci projektu *Transformation of the Roman World* na konci 90. let 20. století, na něž navázaly neméně inspirativní projekty spjaté zejména se skupinou mladých medievistů okolo Mayke de Jong, Régine Le Jan, Rosamond McKitterick, Waltera Pohla a Iana Wooda. Za připomínky děkuji i prof. Josefu Žemličkovi a recenzentům.

- 1 Výjimkou jsou jistě Hartmut HOFFMANN, *Böhmen und das deutsche Reich im hohen Mittelalter*, Jahrbuch für Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 18, 1969, s. 1–62, a Eduard MIKUŠEK, *Ideové pojetí vztahu českého státu k říši německé v dílech 10. a 11. století*, Sborník historický 26, 1979, s. 5–59. Hutný přehled literatury s kritickým komentářem předložil naposledy Martin WIHODA, *Nostra terra tua est camera. České země v historických počátcích středověčné Evropy*, in: Proměny středověčné Evropy raného a vrcholného středověku. Mocenské souvislosti a paralely. Red. M. Wihoda – L. Reitinger, Brno 2010, s. 11–17.
- 2 Vazba mezi nacionalismem, etatismem a určitým viděním středověkých témat není ovšem nijak přímočará. Zatímco nacionalista doby sklonku císařství Georg von Below se snažil nalézt silný středověký stát, nacionalista další generace Otto Brunner jej za to kritizoval. Stejně se to má i se vztahem českých zemí k říši – např. pro Václava Novotného, jehož nacionální citění lze sotva zpochybnit, bylo faktem, že české země do říše patřily.
- 3 Středověká říše byla v mnoha ohledech velmi komplikovaným útvarem. Z hlediska této práce jsem považoval za zbytečné pokoušet se používat přesné terminologie. V této práci budu označení svatá říše/římská říše/říše, resp. římský král/císař používat pro útvar (a jeho vládcu), který vzniká v průběhu 10. století v důsledku transformace východofrancké říše. K počátkům Německa se váže bohatá literatura, viz alespoň Carlrichard BRÜHL, *Deutschland – Frankreich. Die Geburt zweier Völker*, Köln 1995.

kázáno na bezobsažnost tohoto tvrzení. Jednak se lenní vztahy pozvolna utvářely několik staletí, než dosáhly klasické podoby až ve 12.–13. století.⁴ Nemá tedy cenu pokoušet se prokázat lenní vztah českých knížat k říši nebo k císaři, neboť hlavním závazkem mezi výše postaveným a na něm závislým kromě některých zřetelněji definovaných povinností byla pouze vágně definovaná *fidelitas*, „věrnost“, a *auxilium et consilium*, „pomoc a rada“, jež byly obligatorní pro pána i mana a většinou se redukovaly na povinnost vzájemně si neškodit. Nepředstavovaly tedy charakteristický znak, který by odlišoval lenní vztahy od jiných pokusů upravit vztahy mezi níže a výše postavenými osobami ve středověku.⁵ Je rovněž zřejmé, že jinak se asi odvíjel vztah mezi českým knížetem a jeho manem, držícím stateček s několika lány, jiný charakter třeba přisoudit vztahu mezi pánem jednoho dvou hradů a jeho vazaly a konečně zase jiný charakter mohl být vztah mezi knížaty, jež stála v čele početných elit a ovládala desítky hradů, měst a klášterů. Že takový vztah existoval mezi některým z Přemyslovců a císařem, nám o vzájemných vztazích těchto dvou veličin mnoho konkrétního nevypráví.

Kromě oslabení naší víry ve věčnost kategorií „státu“ a „národa“ k pochybám přispívá rovněž problematizace chápání práva jako fixního, v psaných normách ukotveného a nepochybného souboru soudně vynutitelných pravidel, jež přispívá k tomu, že již v písemných a nenormativních pramenech nesledujeme jedno právo, avšak zabýváme se spíše vytvářením práva a právního diskursu.⁶ Právo jako celek stejně jako jednotlivé právní normy (a podobně jako národ či stát) totiž nejsou pevně uchopitelné a jasně rozeznatelné předměty, jako spíše důležité koncepty, symbolická centra,⁷ jež

4 Srov. Susan REYNOLDS, *Fiefs and vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford 1994. Přestože ne všechny závěry této badatelky byly přijaty, vedlo vydání její knihy k přehodnocení našich představ o vzniku lenního práva a lenních vztahů a zejména bylo jejich rozvinutí posunuto do pozdější doby, srov. např. sborník *Das Lehnswesen im Hochmittelalter: Forschungskonstrukte – Quellenbefunde – Deutungsrelevanz*. Red. Jürgen DENDORFER – Roman DEUTINGER, Ostfildern 2010. Proto např. není pravděpodobné, že by česká knížata byla leníky římských císařů a králů již od přelomu 10. a 11. století.

5 Srov. Jane MARTINDALE, *French Aristocracy in the Early Middle Ages: A Reappraisal, Past and Present* 75, 1977, s. 5–45; George T. BEECH, *The Lord/Dependant (Vasal) Relationship: A Case Study from Aquitaine c. 1030*, *Journal of Medieval History* 24, 1998, s. 1–31; Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968, s. 162–165.

6 Názorně např. Karl HEIDECKER, *The Divorce of Lotar II: Christian Marriage and Political Power in the Carolingian World*, Ithaca 2010.

7 Tento pojem zavedl Miloš HAVELKA, *Spor o smysl českých dějin*, Praha 2001, s. 9–15, který se inspiroval u Ernsta CASSIRERA, srov. jeho *Philosophie der symbolischen Formen*, I. Die Sprache, Berlin 1923, s. 244–264.

existují jen díky tomu, že je neustále zmiňujeme, pracujeme s nimi, přemýšlíme o nich nebo je jenom bezmyšlenkovitě užíváme. Existence symbolických center, okolo nichž se ovíví naše nepevná existence, je nutná, neboť umožňuje komunikaci. To však nic neříká o jejich konkrétní podobě, která musí splňovat jen předpoklad určité pravidelnosti a předvídatelnosti. Proto jsou jejich forma i obsah na okrajích nutně roztrženy.

Byť nelze celou starší historiografickou tradici smést ze stolu, je nabíledni, že nelze nereflektovaně přebírat její způsob kladení otázek a pod rouškou minuciózních analýz nadále řešit právnicky formulovaný problém, zda se tím, nebo oním aktem některý z Přemyslovců stal vazalem římského krále – tím se pramenům jenom vydáváme všanc a většinou nakonec pouze zaujmeme stanovisko některého ze středověkých kronikářů, aniž bychom jeho sdělení skutečně analyzovali.

To je ovšem jenom hrubá teoretická prolegomena, jež i přesto zřetelně ukazuje, že prameny nelze vnímat jako primitivní zrcadlení minulého dění, ale spíše jako jejich argumentativní interpretaci, jejímž prostřednictvím se různá pravidla a normy utvářejí a jejíž smysl pochopíme teprve tehdy, pronikneme-li do myšlenkového světa konkrétního autora rozbořením celého jeho textu, který dále ukotvíme prostřednictvím dobového diskursu stejně jako sledováním delší tradice do určité, námi vytvořené sítě. Jednotlivé zprávy se tak promění z dokladů aplikace nepochybné normy ve složité výpovědi o vytváření a změně pravidel. Spíše než odpovědět na otázku, jaký byl vztah českých zemí a říše, studiem říšských kronik získáme představu o proměnách zpodobnění a vnímání „Bohemanů“ v čase a pochopíme, jaké vlivy na utváření tohoto obrazu působily.

Abychom si však byli jisti, jak představa o „Bohemanech“ zapadá do uvažování jednotlivých autorů, bude třeba uplatnit komparativní přístup a stejně důkladně prozkoumat, jakým způsobem pojednali i další „etnika“, tedy jak hovořili o Sasech, či Bavorech, případně co pro ně znamenal římský král a jaký byl geografický obzor autorů těchto zpráv.

Díky konfrontaci těchto dílčích analýz s rozbořením „domácích“ pramenů bude, jak uvidíme, možné následně ukázat na možné styčné body těchto představ. Tím se však přesuneme od problému vztahu mezi přemyslovskými državami a říší k problému utváření sdílené identity⁸ „Bohemanů“, již by-

8 Přestože např. Rogers BRUBAKER – Frederick COOPER, *Beyond 'Identity', Theory and Society* 29, 2000, s. 1–47, a Rogers BRUBAKER, *Ethnicity without Groups*, Cambridge, Mass.–London 2004, upozornili na přílišnou státnost konceptu „identity“ i na určitou neostrost tohoto pojmu, podržuje si koncept identity svůj význam, který získal zejména díky analýzám Erika Eriksona, jenž se po válce intenzivně věnoval utváření identity jedinců ve vztahu k identitám komunit, do nichž patřili. Srov. např.

chom měli hledat právě na rozhraní těchto vnějších obrazů v říšských kronikách, které chápeme jako reprezentaci představ charakteristických pro větší skupinu osob, a obrazu sebe sama.⁹

Můžeme seázat, do jaké míry je možné koncepty vypracované při práci s živými aktéry přenést na středověké texty. Psychologové nebo sociologové pracovali sice zejména se živými lidmi, avšak práce literárního teoretika Tzvetana Todorova přesvědčivě ukázala, že i rozborem „mrtvých textů“ lze dospět k obrazu sebe a druhého k pozoruhodným výsledkům analýzou myšlenkového světa pisatele.¹⁰ Nelze přitom říci, že by tato tazání byla mediévistice cizí – svědčí o tom dílo Františka Grause,¹¹ Jerzyho Strzelczyka,¹² či z novější doby Christiana Lübkeho,¹³ Volkera Sciora¹⁴ a Davida Fraesdorfa¹⁵.

Než pokročíme dále, upozorním na jednu terminologickou zvláštnost a připojím jedno metodické upozornění: i s ohledem na zaměření tohoto textu se mi nezdá zcela vhodné, abych dále užíval termínů „Čech“ a „Němec“. Jednak společnou říšskou identitu neakceptovali všichni autoři, jejichž texty budeme rozebírat, jednak jistě nebyla založena jazykově a etnicky. S dnešními Němci tedy tyto „Theutonici“ neměli mnoho společného kromě prostoru, který obývali. Byť společná identita „Bohemanů“ se

Erik ERIKSON, *Ich-Entwicklung und geschichtlicher Wandel*, in: týž, *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*, Frankfurt am Main 1970, s. 11–54. Ostatně i Brubaker a Cooper nechtějí tento koncept zcela dekonstruovat, nýbrž jej spíše chtějí přesněji vymezit jako analytickou kategorii a dynamický fenomén.

- 9 Fungování těchto mechanismů prokázaly na příkladu sociálních i etnických minorit práce: Erving GOFFMAN, *The Presentation of Self in Everyday Life*, New York 1959; TÝŽ, *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*, Englewood Cliffs–New Jersey 1965.
- 10 Tzvetan TODOROV, *The Conquest of America: The Question of the Other*, New York 1999. Námi rozebírané prameny ovšem tak strukturovaný rozbor neposkytují, neboť nemáme k dispozici obsáhlé texty věnované přímo „Bohemanům“, ale jen hrst roztroušených svědectví.
- 11 František GRAUS, *Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter*, Nationes 3, Sigmaringen 1980.
- 12 Jerzy STRZELCZYK, *Die Wahrnehmung des Fremden im mittelalterlichen Polen*, in: *Die Begegnungen des Westens mit dem Osten*. Red. O. Engels – P. Schreiner, Sigmaringen 1993, s. 203–220.
- 13 Christian LÜBKE, *Fremde im östlichen Europa. Von Gesellschaften ohne Staat zu verstaatlichten Gesellschaften (9.–11. Jahrhundert)*, Köln 2001.
- 14 Volker SCIOR, *Das Eigene und das Fremde: Identität und Fremdheit in den Chroniken Adams von Bremen, Helmolds von Bosau und Arnolds von Lübeck*, Vorstellungswelten des Mittelalters 4, Berlin 2002.
- 15 David FRAESDORF, *Der barbarische Norden: Vorstellungen und Fremdkategorien bei Rimbert, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau*. Vorstellungswelten des Mittelalters 5, Berlin 2005.

za příliš spornou nepovažuje, nevíme zcela jistě, zda toto označení nemělo i poměrně výrazné konotace z hlediska sociálního statusu a tedy, zda lze považovat dějiny těchto „Bohemanů“ za ty „naše“.¹⁶

Metodická poznámka se týká reprezentativnosti našeho souboru – předmětem tohoto rozboru nebyly všechny říšské prameny 10. – počátku 13. století. Rozsah látky by překročil únosnou míru. Rovněž nebylo možné vždy využít výhod srovnávací metody, která jinak tvoří základ tohoto textu, a to pro charakter rozebíraných památek. Přesto série sond, které tato práce nabízí, poskytuje určitou základní představu o proměnách obrazu „Bohemanů“ v říšských kronikách i o jejich významu pro společnou identitu tohoto raně středověkého společenstva. Je ovšem třeba upozornit, že studované prameny mnohdy nenabízejí zcela konzistentní obraz a jejich stanoviska k týmž problémům se mohou na různých místech lišit. I to je však pro naše další úvahy důležité.

Český prostor v říšských pramenech

Dnešní české země se u říšských kronikářů a letopisců znovu objevují okolo roku 800. Prameny 9. století pak zmiňují „Bohemaný“, poplatné a poddané říši, kteří se občas proti této „říšské svrchovanosti“ odvažují bouřit. Nelze tvrdit, že by to byl důkaz pro existenci „kmene Čechů“. Název sám odkazuje ke starému jménu území, které tito lidé obývali, a sám o sobě nedokazuje, že můžeme mluvit o jednom „kmeni“. Společné jednání, které v poslední době Dušan Třeštík uvedl jako důkaz pro existenci tohoto „kmene“,¹⁷ pak může být vnímáno jako důsledek franckého tlaku, ale i potřeby franckých kronikářů jednoduše si strukturovat zatím nepodrobená pohraniční území.¹⁸ Existenci souboru vyprávění o mytických počátcích Čechů a vzniku přemyslovské vlády lze pak jen těžko datovat. Nemůžeme ji tedy považovat za doklad „starodávné tradice“ šířené po ce-

16 Srov. k utváření moderních národů zejména Miroslav HROCH, *Social preconditions of national revival in Europe, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas*, Praha 1968. Viz rovněž Benedict R. O'G. ANDERSON, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, London 1991; Thomas Hylland ERIKSEN, *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives*, London 2010.

17 Dušan TŘEŠTÍK, *České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce*, *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 1988, s. 135–136.

18 Srov. Johannes FRIED, *Gens und regnum. Wahrnehmungs- und Deutungskategorien politischen Wandels im frühen Mittelalter. Bemerkungen zur doppelten Theoriebindung des Historikers*, in: *Sozialer Wandel im Mittelalter. Wahrnehmungsformen, Erklärungsmuster, Regelungsmechanismen*. Red. Jürgen Miethke – Klaus Schreiner, Sigmaringen 1994, s. 73–104.

lých tehdejších Čechách, neboť texty se dochovaly až z dob existence přemyslovského knížectví.¹⁹

Zpráv přibývá s 10. stoletím, kdy se o prostoru Čech několikrát zmínil saský mnich Widukind z Korvei.²⁰ Z výsledků mých starších analýz vyplývá, že podobně jako pro předchozí autory byli i pro Widukinda „Bohemané“ poplatným etnikem, ovládaným vlastními knížaty. Jejich inferioritu i odstup, který vůči nim choval, naznačuje, že na rozdíl od poražených vévodů Bavorů či Alemanů musela česká knížata do říše platit tribut.²¹ Přesto Widukind uznával rank českých knížat i v případech, kdy se „vzbouřila“ proti králi: na rozdíl od knížat Maďarů nebo některých kmenů polabských Slovanů, jež porážku zaplatila životem podobně jako níže postavení spojenci „vzbouřenců“ z řad saských hrabat.²² S Přemyslovci král vždy jednal obdobně jako se svými nepřáteli z řad říšské šlechty. Dosvědčují to rovněž charakteristiky, jimiž obdařil Václava či Boleslava.²³

Rovněž Wipo, autor první poloviny 11. století, nám nabízí rozpolcený obraz Čech a „Bohemanů“.²⁴ Na straně jedné Čechy řadí ke krajům, které jsou králi poddány,²⁵ na straně druhé počítá českého knížete mezi možné volitele říšského krále.²⁶

19 Z hlediska konceptualizace integrace Sasů do francké říše (a jejich vytváření) v soudobých textech srov. Matthias BECHER, *Rex, Dux und Gens. Untersuchungen zur Entstehung des sächsischen Herzogtums im 9. und 10. Jahrhundert*, Husum 1996; z hlediska mocenské praxe Caspar EHLERS, *Die Integration Sachsens in das fränkische Reich (751–1024)*, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 251, Göttingen 2007.

20 Podrobněji David KALHOUS, *Anatomy of a duchy. The Political and Ecclesiastical structures of Early Přemyslid Bohemia*, Leiden–New York 2012, s. 175–185.

21 *Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*, I. 35. Edd. Paul HIRSCH – H.-E. LOHMANN, *Monumenta Germaniae Historica* (dále MGH) *Scriptores Rerum Germanicarum* (dále SRG) 60, Hannover 1955, s. 50; *tamtéž*, I. 27, 39–40. Ke konceptu *amicitiae*, srov. Verena EPP, *Amicitia: Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter*, Monographien zur Geschichte des Mittelalters 44, Stuttgart 1999.

22 *Widukindi Libri tres*, III. 55, s. 134–135; *tamtéž*, III. 55, s. 135; *tamtéž*, III. 48, s. 128. Poputná smrt maďarských vůdců dokazuje, že mohli být dehonestováni, ale také nemuseli – soudobý pramenný materiál nabízí i méně radikální formy vzájemného jednání.

23 *Tamtéž*, II. 3, s. 68; *tamtéž*, II. 5, s. 69.

24 K Wiponově Gestům viz alespoň Karl R. SCHNITH, *Recht und Friede – Zum Königsgedanken im Umkreis Heinrichs III.*, *Historisches Jahrbuch* 81, 1962, s. 22–57; Helmut BEUMANN, *Das Imperium und die regna bei Wipo*, in: *týž*, *Wissenschaft vom Mittelalter*, Darmstadt 1972, s. 175–200.

25 *Wiponis Gesta Chuonradi imperatoris*, kap. XXXIII. Ed. H. BRESSLAU, MGH SRG 61, Hannover–Leipzig 1915, s. 52–53.

26 *Tamtéž*, I, s. 11–12.

Bavory, Sasy a další nechává vystupovat jako svébytné skupiny²⁷ a zmiňuje i jejich elitu.²⁸ Kromě toho však užívá i označení „Theutonici“, a to zejména jako opositum k Římanům či obyvatelům Itálie.²⁹ Kromě častějšího negativního vymezení rovněž zmiňuje jejich „mravy“.³⁰ Díky líčením jejich povstání zjišťujeme, že je rovněž považuje za svébytnou skupinu, kterou spojuje i společné jednání.³¹ Oblast, kde žijí „Theutonici“, se zřejmě překrývá s „královstvím“, které objíždí Konrád II. a jež zahrnuje Franky, Sasko, Bavorsko a Alemannii.³²

Anonymní autor Altašských letopisů se staršími historiky rovněž sdílí představu, že pokud se kníže „Bohemanů“ postaví králi na odpor, proviní se vzpourou. Jako takový si zaslouží porážku, jeho vítězství musí být zákonitě jen dočasné,³³ je spíše protivením se běhu světa a tím i Bohu.³⁴ Z popisu jednání českého knížete vyplývá, že si to rovněž uvědomuje – analista jej nechává opakovaně, avšak neúspěšně prosit svého vládce o smíření.³⁵ Protože se však provinil pýchou, musí být zákonitě nejdříve potrestán porážkou.³⁶ Je zrazen svými velmoži, kteří se za jeho zády králi poddali.³⁷ Až když Břetislav odkládá svou pýchu a slibuje Jindřichovi, že se mu v Řezně zcela podrobí, zaplatí mu vysokou sumu a vrátí mu zajatce.³⁸ Na sněmu je kníže nucen dostavit se bos ke královi trůnu, aby se kál.³⁹ Údajně vzbudit soucit ostatních knížat a na jejich žádost král projeví své milosrdenství, Břetislavovi odpustí a udělí knížeti jeho země v držení.⁴⁰ Tím je králi nepřímou

27 *Tamtéž*, II, s. 17; *tamtéž*, XXVI, s. 44; *tamtéž*, XXXIII, s. 52.

28 *Tamtéž*, I, s. 10; *tamtéž*, I, s. 11; *tamtéž*, XIII, s. 34; *tamtéž*, XX, s. 40; *tamtéž*, XXXIII, s. 52–53; *tamtéž*, XXXIII, s. 52.

29 *Tamtéž*, XIII, s. 34; *tamtéž*, XVI, s. 36; *tamtéž*, XVII, s. 37; *tamtéž*, XXXII, s. 51; *tamtéž*, XXXVII, s. 57.

30 *Tamtéž*, s. 35.

31 *Tamtéž*, XIX, s. 38.

32 *Tamtéž*, VI, s. 29.

33 *Annales Altahenses Maiores*. Edd. W. GIESEBRECHT – E. L. B. von OEFELE, MGH SRG [4], Hannover 1891 k roku 1041, s. 24. Srov. i *Herimani Augiensis chronicon*. Ed. G. H. PERTZ, MGH SS V, Hannover 1844, s. 123 k roku 1040; *Annales Hildesheimenses*. Ed. G. WAITZ, MGH SRG [8], Hannover 1878, s. 45 k 1042.

34 *Annales Altahenses Maiores*, s. 26.

35 *Tamtéž*, s. 26–27.

36 *Tamtéž*, s. 26–27.

37 *Tamtéž*, s. 27.

38 *Tamtéž*, s. 27.

39 *Tamtéž*, s. 27.

40 *Tamtéž*, s. 27.

příznáno právo těmito državami disponovat podle vlastního uvážení – dojem umocňuje i údajný Břetislavův slib „být králi věrný tak, jak je leník svému pánu“.⁴¹ Zároveň je popis Jindřichova jednání dalším pokusem podpořit představu, že král ztělesňuje boží řád na zemi, stejně jako dokladem toho, že Jindřich je ideálním panovníkem – přísným, avšak milosrdným a otevřeným radě svých knížat.

Podobně ovšem letopisec líčí i průběh dalších „rebelií“ urozců z dnešního území Německa a z Itálie. V souvislosti se „spiknutím“ v Itálii roku 1035 bez komentáře uvádí, že panovník nechal milánského arcibiskupa poslat do vyhnanství na dvůr akvilejského patriarchy, který jej dostal za úkol střežit. I odsouzení jeho spojence Adalberta historik schvaloval, neboť dokonce výslovně uvedl, že byl „uvězněn podle práva“.⁴² Přesto však nepominul porůznu zdůraznit, že „jeho“ král vládne v souladu s vůlí „mocných“, s nimiž se radí.⁴³ Letopisec přisuzuje svému králi právo zasáhnout i v Uhrách. Když líčí povstání tamní šlechty, charakterizuje je jako „spravedlivou vzpuru proti nespravedlivému králi“, a tím nepřímou již předem ospravedlňuje Jindřichův zásah.⁴⁴ Altašský anonym zde opět zručně pracuje s několika stereotypy: za prvé operuje s představou boží podpory svému králi, jemuž nepřímou přiznává právo zasahovat i v Uhrách; za druhé obratně zdůrazňuje oprávněnost Jindřichova zásahu, když ukazuje, že vychází z podpory slabých proti tyranovi; za třetí využívá motivu střetu vybrané malé skupinky, jež je s to s boží pomocí porazit i početné zástupy barbarů.⁴⁵

Zmínka o tom, že byl císař „s našimi“ přepaden v Parmě Italy, avšak že jej (opět) zachránil boží zásah, ukazuje, že se anonym se skupinou lidí okolo panovníka identifikoval a že ji považoval za reprezentanta říše.⁴⁶ Podle Eckhardta Müller-Mertense šlo o všechny ty, kteří přijali královo panství.⁴⁷ Proto nabývá na významu tvrzení, že s Jindřichem táhly oddíly z Bavorska a Čech, avšak nikoli „z dalších krajů jeho království“.⁴⁸

41 *Tamtéž*, s. 27: *Quem ubi recepit, iusiurandum regi fecit, ut tam fidelis illi maneret, quam miles seniori esse deberet, omnibus amicis eius fore se amicum, inimicis inimicum...*

42 *Tamtéž*, k roku 1035, s. 21.

43 Srov. *tamtéž*, k roku 1044, s. 35; *tamtéž*, s. 38.

44 *Tamtéž*, s. 34.

45 *Tamtéž*, s. 36.

46 *Tamtéž*, k roku 1035, s. 21.

47 Srov. Eckhard MÜLLER-MERTENS, *Regnum teutonicum: Aufkommen und Verbreitung der deutschen Reichs- und Königsaußfassung im früheren Mittelalter*, Berlin 1970.

48 *Annales Altahenses Maiores*, 1044, s. 35: *...ducens exercitum, Noricum et Boiemicum. De reliquis regni sui partibus nullos nisi aulicos suos habebat...*

Podrobení se knížete Břetislava je tak podle letopisce dílem historie mocného krále, kterému jsou ostatní povinováni poslušností, neboť spravedlivě vládne v souladu se svými předáky, a tím i s boží vůlí. Součástí jeho království mohou být i Čechy.

Myšlenkový svět altašského anonyma a Heřmana Kulhavého mají mnoho společného. Švábský kronikář Heřman rovněž věnoval pozornost válkám mezi Jindřichem a Břetislavem a českého knížete označil jako „Istivého člověka“, který ví předem, že nedostojí svému slovu.⁴⁹ Tím opět implicitně přijímá myšlenku, že přemyslovské kníže je Jindřichovi povinováno poslušností; odpor je marný, co král nařídí, se nakonec stejně brzy vyplní.⁵⁰ Avšak s usmířením roku 1041 se Břetislav začíná objevovat v okolí krále – slaví s ním Vánoce v Řezně, kde Heřman zaznamenává již jen přítomnost Oty Bavorského;⁵¹ spolu s vévodou Welfem a řezenským biskupem Gebhardem táhne do Uher.⁵² Čechy také označuje jako „provincii“.⁵³

Hermanův žák Bertold, který rovněž působil ve Švábsku, patří již k postavám boje o investituru jako jeden z podporovatelů gregoriánské reformy. Pro nás jsou cenné zejména jeho zprávy o taženích Jindřicha IV. do Švábska, ve kterých hráli určitou roli i jeho spojenci z Čech. Ty Bertold obvykle uvádí jen v rámci výčtu plenitelů,⁵⁴ na některých místech jim však je věnována výraznější pozornost. To je případ zprávy k roku 1077, kde Bertold tvrdí, že královi spojenci nerozlišovali mezi světským a církevním. Jako případ o sobě jmenuje „Bohemany“, kteří údajně znásilňovali ženy, plenili kostely a s „barbarskou divokostí zpustošili nemalý díl vlasti“; prý rovněž „po svém způsobu“ odváděli zajatce, které lovili jako dobytek,⁵⁵ aby je prodávali jako

49 *Herimani Augiensis chronicon*, k roku 1039, s. 123. O jeho kronice srov. alespoň Ian S. ROBINSON, *Die Chronik Hermanns von Reichenau und die Reichenauer Kaiserchronik*, Deutsches Archiv 36, 1980, s. 84–136.

50 *Herimani Augiensis chronicon*, k roku 1041, s. 123.

51 *Tamtéž*, k roku 1048, s. 127–128.

52 *Tamtéž*, k roku 1051, s. 130.

53 *Tamtéž*, k roku 1040, s. 123; *tamtéž*, k roku 1041, s. 123.

54 *Bertholdi Chronicon*, in: *Die Chronikem Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100*. Ed. I. S. Robinson, MGH SRG N. S. 14, Hannover 2003, k roku 1075 s. 226; *tamtéž*, s. 275 k roku 1077; *tamtéž*, s. 301 k roku 1077; *tamtéž*, s. 336–337 k roku 1078; *tamtéž*, s. 374 k roku 1080.

55 *Tamtéž*, s. 277: *Boemii quippe mulieres in ecclesiis palam constupraverant, captivas more suo abduxerant, eclessiam et stabulum eiusdem reverentiae computaverant. Et sic fas nefasque simul omnes confundentes, ethnicorum insania partem non modicam illius patriae hostiliter nimis perlustrabant...*

potravu „lidem s psí hlavou“.⁵⁶ Divokost a chtivost „Bohemanů“ však Bertold zdůrazňuje i jinde.⁵⁷ Není se však co divit, jsou přece spojenci Jindřicha IV., s jehož sesazením roku 1076 kronikář plně souhlasí a mnohokrát kritizuje jeho vládu, respektive využívá vylíčení konkrétních událostí, aby dal vyniknout své představě o ideální vládě.⁵⁸

Zastavme se chvíli u tvrzení, že „Bohemané“ neváhali obcovat s lidmi s psí hlavou. Abychom získali představu, do jakého kontextu je tím Bertold stavěl, budeme muset věnovat pozornost několika textům, které tato stvoření zmiňují. Pomineme-li, že do tohoto plemene byl v počátcích středověku počítán i sv. Kryštof, musíme na prvním místě uvést Adama z Brém, tedy zhruba současníka Bertoldova, který lidi s psí hlavou propojuje s mýtem o Amazonkách, neboť tvrdí, že Amazonky rodí krásná děvčátka, zatímco chlapi přijdou na svět s psí hlavou.⁵⁹ V kontextu Adamova díla se však jedná jen o další z podivných barbarských národů severu, jehož existenci potvrzuje vypravování jeho hosta.⁶⁰ Ani u Paula Diacona nelze vypožarovat zcela negativní obraz lidí s psí hlavou. Jsou jistě obávanými nepřáteli, kteří pijí lidskou krev, takže se Langobardům vyplatí předstírat spojenectví s nimi.⁶¹ Nicméně langobardský kronikář prostřednictvím této historiky spíše oceňuje lstivost svých předků, než aby se je tím pokoušel očernit.

Kde tedy hledat kořeny obrazu, který předkládá styk s lidmi s psí hlavou jako poskvřňující? Cenným svědectvím je bezpochyby krátká pasáž Notkerových Gest, kde Karel Veliký údajně tvrdí, že by „křesťanskou ruku poskvřnil styk s lidmi s psí hlavou“.⁶² Přestože lze tento výklad ve středověkých textech postřehnout, nabízí se otázka, zda Bertold vsázel na jistotu, nebo

56 *Tamtéž*, s. 41: Nam fautores eius ex Bohemia homines libentius quam pecudes praedabantur, ut eos usque ad satietatem sue libidini inhumane prostituerunt et postea inhumanius eos cynocephalis devorandos venderent.

57 *Tamtéž*, s. 375–376 k roku 1080.

58 Naposledy v úvodu k edici Ian S. ROBINSON, s. 68–69.

59 *Magistri Adami Bremensis Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*. Ed. B. SCHMEIDLER, MGH SRG 2, Hannover 1917, IV, 19, s. 246–248.

60 *Tamtéž*, IV, 25, s. 257.

61 *Pauli Diaconi Historia Langobardorum*. Ed. L. BETHMANN – G. WAITZ, MGH SS rerum Langobardicarum et Italicorum 1, Hannover 1878, I, 11, s. 55.

62 *Notkeri Balbuli Gesta Karoli imperatoris*. Ed. H. F. HAEFFELE, MGH SRG N. S. 12, Berlin 1959, II, 13; ke karolínské teologické tradici patří rovněž dopis Ratramna Řimburtovi *De cynocephalis* (PL 121, sl. 1153–1156), kde se řeší, jakým způsobem lze určit, zda tato stvoření patří spíše mezi lidi, nebo zvířata. Viz Ian WOOD, *Categorising Cynocephali*, in: *Ego Trouble: authors and their identities in the Early Middle Ages*. Red. R. Corradini a kol., Wien 2010, s. 125–136. Ianu Woodovi děkuji, že mi text laskavě poskytl.

zda spíše svým textem nevytvářel nejenom negativní obraz „Bohemanů“, avšak také „lidí s psí hlavou“, přičemž negativní prvky obou těchto obrazů se vzájemně posilovaly – „Bohemaný“ poskvřňuje jak jejich spojenectví s Jindřichem, tak také jejich barbarské, necivilizované mravy a rovněž styky s ještě barbarštějšími pohanskými národy, které někteří křesťanští učenci nemuseli ani řadit k lidem; nedostatek respektu ke křesťanským svatyním „Bohemaný“ ostatně dostatečně snižuje na úroveň pohanů.

Důležitou roli musíme přiznat Bertoldovu vyličení bitvy u Flarchheimu roku 1080 a událostí, které jí bezprostředně předcházely. Jednak Bertold neopomněl zmínit početnost přemyslovského vojska, jednak toho využil, aby zdůraznil služebnost a podřízené postavení „Bohemanů“ a jejich knížat, i potrestání jejich pýchy zvláště krutými ztrátami, jež toto vojsko utrpělo, aniž by dosáhlo vítězství.⁶⁵ Když zmiňuje porážku Jindřichova vojska, uvádí Bertold, že poraženi byli jak „Bohemané“, tak „Theutonicí“, z nichž mnoho padlo. „Bohemané“ jsou tedy jak „jiní“, „cizí“, tak podřízení a barbarští.

Naproti tomu Sasové sehrávají v kronice spíše pozitivní úlohu jako spojenci protikrále Rudolfa z Rheinfeldu (1077–1080): autor dokonce mluví o „jeho“ (Sasech);⁶⁴ když se Rudolf vrací, pak se vrací právě do Saska.⁶⁵ Sasové mají také údajně „své obyčeje a svá práva“, vyjadřují společnou vůli,⁶⁶ mají své „první“, „nejlepší“ a „velké“ i biskupy.⁶⁷ Pokud sehrávají roli spojenců papeže, hodnotí Bertold jejich roli pozitivně. Jejich věc prohlašuje za „spravedlivou“,⁶⁸ Jindřichovy zisky označí jako „uzurpace“.⁶⁹ Není tomu tak ale vždy. Přes zdůrazňované spojenectví však pro něj Sasové zůstávají rovněž těmi „druhými“, se kterými se zcela neidentifikuje.

Kromě jednotlivých „kmenů“ užívá Bertold i termínu „regnum Theutonicum“, které klade na stejnou úroveň jako třeba italské království.⁷⁰ I ono má svá knížata.⁷¹ Pro Bertolda je „vlastí“,⁷² k níž ale „Bohemané“ nepatří. Od Bertoldova postoje se příliš neliší ani stanovisko jeho pokračovatele Bernolda.

65 *Bertholdi Chronicon*, s. 377 k roku 1080.

64 *Tamtéž*, s. 346; *tamtéž*, s. 347; *tamtéž*, s. 361; *tamtéž*, s. 362; *tamtéž*, s. 370; *tamtéž*, s. 325.

65 *Tamtéž*, s. 297; *tamtéž*, s. 302; *tamtéž*, s. 352.

66 *Tamtéž*, s. 217; *tamtéž*, s. 359.

67 *Tamtéž*, s. 346; *tamtéž*, s. 375; *tamtéž*, s. 265.

68 *Tamtéž*, s. 328; *tamtéž*, s. 366.

69 *Tamtéž*, s. 228.

70 *Tamtéž*, s. 216; *tamtéž*, s. 325; *tamtéž*, s. 352.

71 *Tamtéž*, s. 256; *tamtéž*, s. 291.

72 *Tamtéž*, s. 350.

V Bernoldově zorném poli se „Bohemané“ a Čechy ocitly jen pětkrát, ponecháme-li stranou martyrologium. Kromě již zmíněných zpráv o událostech let 1004,⁷⁵ 1040–1041⁷⁴ a 1087⁷⁵ Prahu kronikář zmiňuje jako místo Vintířova posledního odpočinku.⁷⁶

Ani Lamperta z Hersfeldu nemůžeme počítat k příznivcům Jindřicha IV., byť nebyl ani jednoznačným straníkem říšských knížat.⁷⁷ Při sepisování svých letopisů Lampert vycházel zejména z autopsie i ze starších říšských letopisů, které ovlivňovaly jeho náhled na svět i slovník. Není divu, že Čechy a jejich obyvatele považoval za subjekt, který existuje jenom proto, aby králi prokazoval svou věrnost a poslušnost a v případě odporu byl po právu zpleněn.⁷⁸ Na královu milost mohl sázet jen takový Přemyslovec, který se králi podrobil a byl mu poslušný, domníval se Lampert.⁷⁹ Králi rovněž přiřknul právo rozsuzovat spory mezi „Bohemaný“ a Poláky, kteří se na jeho výzvu měli dostavovat na říšské sjezdy.⁸⁰ „Bohemaný“ přitom Lampert považuje za zvláštní jednotku, „gens“,⁸¹ který stojí vedle „Theutonici“.⁸² Častěji rovněž připomíná jejich účast na králových taženích.⁸³ Pozice Čech v rámci králem ovládaného „regna“ není ovšem zcela zřejmá: na jedné straně jej Lampert řadí po bok Polska, jehož dřívější podřízenost říši vyzdvihuje a oceňuje,⁸⁴ na straně druhé jsou knížata „Bohemanů“ jedněmi z knížat říše.⁸⁵ Stejně

75 *Bernoldi Chronicon*. Ed. G. H. PERTZ, MGH SS V, Hannover 1844, s. 424 k roku 1004.

74 *Tamtéž*, s. 425 k roku 1040.

75 *Bernoldi Chronicon*, in: Die Chronikem Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054–1100. Ed. I. S. Robinson, MGH SRG n. s. 14, Hannover 2003 k 1087, s. 467.

76 *Bernoldi Chronicon*. Ed. G. H. PERTZ, s. 425 k roku 1045.

77 K autorovi srov. Tilmann STRUVE, *Lampert von Hersfeld. Persönlichkeit und Weltbild eines Geschichtsschreibers am Beginn des Investiturstreits*, Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 19 (1969), s. 1–123; 20 (1970), s. 32–142; srov. rovněž E. MÜLLER-MERTENS, *Regnum teutonicum*; Wolfgang EGGERT, *Lampertus scriptor callidissimus. Über Tendenz und literarische Technik der „Annalen“ des Hersfelder Mönches*, Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus 1, 1977, s. 89–120.

78 *Lamperti Hersfeldensis monachi Annales*. Ed. O. HOLDER-EGGER, MGH SRG 38, Hannover–Leipzig 1894, s. 20; *tamtéž*, s. 26; *tamtéž*, s. 42; *tamtéž*, s. 42–44; *tamtéž*, s. 46; *tamtéž*, s. 56.

79 *Tamtéž*, s. 58. Totéž platí pro Polsko, srov. *tamtéž*, s. 147–148.

80 *Tamtéž*, s. 131–132.

81 *Tamtéž*, s. 71.

82 *Tamtéž*, s. 271; *tamtéž*, s. 272–273.

83 *Tamtéž*, s. 78; *tamtéž*, s. 231; *tamtéž*, s. 269; *tamtéž*, s. 270.

84 *Tamtéž*, s. 285–286.

85 *Tamtéž*, s. 250–251: Cumque eo omnes regni principes evocasset, ut de principibus Saxoniae, qui in deditionem venerant, communi consilio deliberaretur, preter duccem Boemicum pauci admodum venerunt. Srov. i *tamtéž*, s. 272–273. Používáme-li

jako Bertold i Bernold však Lampert zdůrazňuje „jinakost“ těchto spojenců „falešného“ krále a zdůrazňuje svůj odstup vůči nim. Rovněž stejně jako dříve jmenovaní švábszí kronikáři kritizuje pýchu knížete Vratislava, který si údajně dovolil prohlásit, že královy nepřátele porazí sám.⁸⁶

Naše představa Lampertova myšlenkového světa by však nebyla úplná, pokud bychom se nepokusili srovnat jeho obraz „Bohemanů“ s tím, jak viděl „Theutonici“, anebo Alemany, případně jak chápal moc krále. Lampert často zmiňoval vévody různých „kmenů“. ⁸⁷ Králi přiznával právo sesadit je, avšak výkon tohoto práva stejně jako další důležitá rozhodnutí podmiňoval projednáním s nejdůležitějšími muži říše.⁸⁸ Po velmožích zase požadoval, aby jednali v souladu se zájmy říše – kroky namířené proti králi pak považoval za kroky proti „státu“.⁸⁹

Podobně, jako Bertold rozeznával Sasy jako zvláštní skupinu, přiznával Lampert obdobný status spolu s některými společnými znaky Alemanům.⁹⁰ Jejich domovinu stejně jako např. Bavorsko označoval rovněž mnohovýznamovým termínem „regnum“.⁹¹ Jeho vztah k nim je poznamenán jejich vztahem ke králi a k Lampertovu Sasku: patří-li k prosazovatelům Jindřichovy politiky a pomáhají-li mu budovat jeho državu v Harzu, nese to Lampert velmi těžce a Sasy ovládané královy švábskými pomocníky neváhá přirovnávat k otrokům a rabům.⁹² S vypuknutím boje o investituru a se zesílením soupeření mezi králem a velmoži, jež z mnohých Sasů a Švábů učinilo spojence, však Lampert obrací.⁹⁵

I Lampert užívá označení „Theutonici“. Jejich království má být ovládnáno Jindřichem,⁹⁴ jemuž knížata udílejí své rady a řeší s ním důležité problémy.⁹⁵ Jejich země sousedí s královstvím „Franků“⁹⁶ a sestává nejspíše ze

zde výrazu „říšský kníže“ apod., nemyslíme tím rozhodně pevně zformovanou skupinu. Ta se vytvořila až v průběhu 12.-13. století. Označujeme tak jen skupinu nejvýznamnějších říšských aristokratů.

86 *Tamtéž*, s. 215.

87 *Tamtéž*, s. 89; *tamtéž*, s. 118; *tamtéž*, s. 137; *tamtéž*, s. 234; *tamtéž*, s. 257; *tamtéž*, s. 273.

88 *Tamtéž*, s. 140.

89 *Tamtéž*, s. 140. Srov. *tamtéž*, s. 144–145; *tamtéž*, s. 217.

90 *Tamtéž*, s. 218.

91 *Tamtéž*, s. 220. Srov. pozn. 97.

92 *Tamtéž*, s. 148; *tamtéž*, s. 147.

93 *Tamtéž*, s. 276; *tamtéž*, s. 281; *tamtéž*, s. 274.

94 *Tamtéž*, s. 124.

95 *Tamtéž*, s. 145; *tamtéž*, s. 209; *tamtéž*, s. 234; *tamtéž*, s. 287; *tamtéž*, s. 293; *tamtéž*, s. 296; *tamtéž*, s. 299; *tamtéž*, s. 290; *tamtéž*, s. 301; *tamtéž*, s. 302; *tamtéž*, s. 303.

96 *Tamtéž*, s. 68.

Švábska, Bavorska, Saska, Lotrinska a Frank, jež Lampert označuje jako „regna“.⁹⁷ S tímto prostorem se autor identifikuje, vyzdvihuje moc králů,⁹⁸ lituje jejich porážek.⁹⁹

Saského původu byl rovněž Bruno z Magdeburgu, radikální přívrženec reformy a saského episkopátu. Již na začátek můžeme vytknout, že právě s touto skupinou se Bruno identifikoval. I Sasové mu leží na srdci, když si stěžuje na to, že Jindřich na radu „Bohemanů“ štvě Sasy proti Sasům, protože je ani s pomocí barbarů není s to porazit.¹⁰⁰ „Bohemané“ v jeho gestech figurují jako významní královi spojenci,¹⁰¹ jimž král přislíbil kusy saské země.¹⁰² Mnoho dalšího prostoru jim ale nevěnuje.

Pojem „regnum Theutonicum“ však Brunonovi není příliš vlastní, byl jím, jak upozornil Müller-Mertens, pouze převzat z korespondence Řehoře VII. Podstatně více mu záleží na osudech jeho „strany“.¹⁰⁵ Analýzy Eckharda Müller-Mertense naznačují, že Bruno myšlenkový náboj těchto listů jistě nepřevzal.¹⁰⁴ Ostatně pod pojmem „regnum Theutonicum“ zřejmě nechápe celou říši, neboť jej staví do opozice k „regnum Saxonum“.¹⁰⁵ Vzájemný vztah mezi těmito celky však pociťoval i Bruno, vždyť napsal o stížnostech krále Jindřicha směřovaných ke knížatům „Theutonů“ kvůli Sasy neprávem upíranému dědictví.¹⁰⁶

Jak jsme již zmínili, více mu na srdci leželi Sasové, jejich biskupové¹⁰⁷ a knížata,¹⁰⁸ nad jejichž utrpeními a porážkami Bruno lamentoval,¹⁰⁹ stejně

97 Tamtéž, s. 220. K pojmu „regnum“ srov. Hans-Werner GOETZ, „Regnum“. *Zum politischen Denken der Karolingerzeit*, Zeitschrift der Savigny Stiftung Studien zur Rechtsgeschichte Germanistische Abteilung 104, 1987, s. 110–189.

98 *Lamperti Annales*, s. 256.

99 Tamtéž, s. 285–286.

100 *Brunos Buch vom Sachsenkrieg*. Ed. H.-E. LOHMANN, MGH Kritische Studien und Texte 2, Leipzig 1937, kap. 37, s. 38.

101 Tamtéž, kap. 39, s. 39–40; tamtéž, kap. 95, s. 88; tamtéž, kap. 121, s. 115; tamtéž, kap. 123, s. 117.

102 Např. tamtéž, kap. 36, s. 38.

103 Tamtéž, kap. 128, s. 122: Cumque illi Teutonicis omnibus nostrae partis adiutoribus pacem se dare promitterent... Srov. jím citovaný list Řehoře VII. tamtéž, kap. 130, s. 122: Principes vero Saxoniae cunctis gentibus Teutonicae linguae, non minus inimicis quam amicis legatos miserunt...; tamtéž, kap. 70, s. 61–62.

104 E. MÜLLER-MERTENS, *Regnum teutonicum*.

105 Tamtéž, kap. 118, s. 111: Gregorius servus servorum Dei omnibus archiepiscopis et episcopis in Teutonico atque in Saxonico regno commanentibus...

106 Tamtéž, kap. 30, s. 32–33.

107 *Brunos Buch*, kap. 64, s. 56.

108 Tamtéž, kap. 20, s. 25–26; tamtéž, kap. 34, s. 36.

109 Tamtéž, kap. 30, s. 33.

jako si neopominul postěžovat na údajná bezpráví, s nimiž se museli vypořádat.¹¹⁰ Králova tažení proti „vzbouřencům“ Bruno podobně jako Bertold či Bernold vylíčil jako vpády.¹¹¹ Sasko přitom nevnímal jen jako geografickou jednotku, ale rovněž jako jednající politický celek, se svými svobodami a právy,¹¹² který společně vede války¹¹³ i slaví.¹¹⁴ Termínů „my“ a naši“ ale Bruno užívá ve spojení se jménem *pars*, „strana“, tj. zakládá vědomí sou-náležitosti na společných zájmech části bouřící se saské aristokracie a episkopátu.¹¹⁵

Co nám bohužel chybí, jsou důkladnější svědectví přívrženců krále, která by hodnotila úlohu jeho přemyslovských spojenců.

Současníci první kruciáty Frutolf z Michelsbergu a Ekkehard z Aury zamýšleli sepsat světovou kroniku. Práci na textu zahájil Frutolf († 17. 1. 1105) a dovedl ji k roku 1098, kdy na jeho dílo navázal Ekkehard († 20. 2. po 1125).¹¹⁶ Byť bylo již poměrně záhy rozeznáno, že existující text je dílem dvou autorů, neexistuje dosud kritická edice. Naštěstí ovšem víme, že Frutolf je autorem textu do roku 1098 a jeho dílo se navíc dochovalo v autografu – jedná se o rukopis Jena Bose q. 19.

Pasáže líčící dějiny 10. a počátku 11. století jsou silně závislé na optice předloh, již Frutolf přijal za svou: o Jindřichovi II. např. tvrdí, že vládl v Itálii a v Čechách a že prostřednictvím Boleslava I. Chrabrého podrobil své moci i všechny Slované.¹¹⁷ Chybí ovšem zmínky o pomoci Přemyslovců Jindřichovi IV. Jen k roku 1079 čteme, že se Vratislav se svými bojovníky zmocnil Rudolfova královského kopí, které se pak se souhlasem krále Jindřicha stalo insignií „Bohemanů“, nošenou ve slavnostních procesích.¹¹⁸ Kromě zpráv o umučení světců pocházejících z Čech pak pozornost zaslouží už jen

110 *Tamtéž*, kap. 88, s. 85; *tamtéž*, kap. 20, s. 25–26.

111 *Tamtéž*, kap. 121, 114.

112 *Tamtéž*, kap. 26, s. 30–31.

113 *Tamtéž*, kap. 31, s. 35.

114 *Tamtéž*, kap. 22, s. 28: ...omni Saxoniae gaudia...

115 *Tamtéž*, kap. 88, s. 85; *tamtéž*, kap. 128, s. 122: Cumque illi Teutonicis omnibus nostrae partis adiutoribus pacem se dare promitterent...

116 Srov. už Harry BREßLAU, *Bamberger Studien*, 2. *Die Chroniken des Frutolf von Bamberg und des Ekkehard von Aura*, Neues Archiv 21, 1895, s. 197–234; nověji k této kronice Irene SCHMALE-OTT, *Untersuchungen zu Ekkehard von Aura und zur Kaiserchronik*, Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte 34, 1971, s. 403–461; Franz-Josef SCHMALE, *Überlieferungskritik und Editionsprinzipien der Chronik Ekkehards von Aura*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 27, 1971, s. 110–134.

117 *Ekkehardi Uraugiensis Chronica*. Edd. G. WAITZ – P. KILLON, MGH SS V, Hannover 1844, s. 192.

118 *Tamtéž*, s. 203 k roku 1079.

zmínka o smrti knížete Vratislava – je to jedna z mála informací o dění v českých zemích, která přímo nesouvisí s nějakou událostí v prostoru dnešního Německa a Rakouska. Dá se říci, že Frutolf a Ekkehard zachovávají schéma knížete „Bohemanů“, královského číšníka,¹¹⁹ který je povinen poslušností vůči králi, jemuž kronikáři naopak přiznávají právo obsazovat v Čechách knížecí stolec.¹²⁰

K současníkům boje o investituru lze počítat i Adama Brémského, jehož pozornost se ale obracela spíše k dění na severu.¹²¹ I tento kronikář, popisoval-li události hlouběji v minulosti, mnohdy i doslovně čerpal z četných starších předloh, jejichž vidění světa tím akceptoval.¹²² Slované obecně, a Bohemané zvláště měli podle něho platit císaři tribut, byli jeho poddanými a vdělili mu rovněž za své obrácení ke křesťanství.¹²³ V kontextu soudobých kronik jsou neobvyklé Adamovy zprávy o údajném původu Slovanů. Kronikář je označuje za obyvatele té části Germánie, která je větší než Sasko a vyniká lidnatostí i počty ozbrojenců; rovněž vnímá Poláky a Bohemany jako blízké příbuzné, zejména proto, že jejich jazyky se takřka neliší.¹²⁴ Podobně jako někteří jeho předchůdci a současníci zmiňuje i martyria světců z Čech.¹²⁵ Zejména vypravování o dvou poustevnících, kteří se usídlili v Českém lese, nám však umožňuje pochopit, při jaké příležitosti se český prostor ocital v hledáčku tehdejších říšských kronikářů – bylo to takřka vždy jenom tehdy, pronul-li se nějak s prostorem, který sami autoři vnímali jako „svůj“.¹²⁶

Bavorsko Adam zmiňuje také jako jižní díl Germánie, jež byl původně oddán pohanství,¹²⁷ než jej ke Kristu obrátil sv. Jimram – christianizaci určitým světce můžeme chápat jako jeden z Adamových pokusů, jak definovat určité společenství.¹²⁸ Mnohem více prostoru je věnováno Sasku, jež rovněž patří ke Germánii a má být větší než „Francia“.¹²⁹ Její obrácení klade

119 *Tamtéž*, s. 248 k roku 1114.

120 *Tamtéž*, s. 243 k roku 1110.

121 *Adami Gesta*, I. 2, s. 5; *tamtéž*, II. 22, s. 81; K této kronice viz V. SCIOR, *Das Eigene und das Fremde*; D. FRAESDORF, *Der barbarische Norden*.

122 *Adami Gesta*, I. 52, s. 53; *tamtéž*, I. 56, s. 56; *tamtéž*, I. 38, s. 40; *tamtéž*, II. 56, s. 116.

123 *Tamtéž*, II. 23, s. 81.

124 *Tamtéž*, II. 21, s. 75–76.

125 *Tamtéž*, II. 26 dle Schol. 21 (22), s. 84–85; *tamtéž*, IV. 18, s. 246.

126 *Tamtéž*, s. 163 dle Schol. 71 (71).

127 *Tamtéž*, I. 10, s. 10.

128 *Tamtéž*, I. 10, s. 10–11.

129 *Tamtéž*, I. 1, s. 4; *tamtéž*, I. 2, s. 5; Adam dále označuje Sasko jako „lidnaté, s početnými bojovníky a úrodné“ (*Saxonia viris, armis et frugibus inclita;...*).

Adam v jedno s vítězstvím Karla Velikého a tím i jejím začleněním do svazku franckého impéria.¹⁵⁰ Se všemi svými hrady a kostely a přes své dělení na menší části zůstává v autorově mysli celkem, který je také jako celek ovládan¹⁵¹ a může být jako celek i utlačován,¹⁵² případně se vyznačovat vlastní „povahou“.¹⁵³ Adamovu identifikaci se saským prostorem však potvrzují kromě nepřímých zpráv a míry pozornosti, která je jim v kronice věnována, i zmínka o „našem Sasku“.¹⁵⁴ Stejně tak Sasové vystupují v textu jako samostatná skupina se svými specifickými vlastnostmi,¹⁵⁵ reprezentovaná „urozenými“.¹⁵⁶

Sigibert de Gembloux (1030–1112) pocházel z oblasti Lutychu, pozornost českému prostoru však přesto věnoval využívaje zřejmě jako pramene václavské legendy, které mu poskytly informace o Václavově rodině i o jeho zázračných skutcích.¹⁵⁷ Excerpoval i kroniku Widukindovu, z níž mohl načerpat zprávy o podrobení si Čech a „trestných“ výpravách králů.¹⁵⁸ Jedno z těchto tažení je sice Sigibertovi odvetou za smrt světce,¹⁵⁹ avšak k roku 1040 můžeme číst obdivná slova o „statečnosti Bohemanů“, byť nakonec poražených králem díky modlitbě ke světčům, i pomoci Boží.¹⁴⁰ S jakým prostorem se autor identifikoval, prozradí spíše než užitá terminologie rozbor četnosti zpráv o určité oblasti. Ten ukazuje, že Sigibertova pozornost se obracela převážně k říšskému prostoru.

Ota z Freisingu (1112?–1158) byl již na začátku života předurčen k významné církevní kariéře. Fascinován novou cisterciáckou spiritualitou se stal roku 1132 mnichem, o šest let později opatem a záhy na to biskupem ve Freisingu. Své první dílo, Kroniku neboli historii o dvou obcích, sepsal v letech 1132 až 1146; o deset let později začal líčit činy svého synovce Barbarossy, avšak roku 1158 zemřel a jeho díla se ujal Rahewin († před 1177), jeho žák působící v císařské kanceláři. Na práci obou následně navázal Ota od sv. Blažeje.¹⁴¹

150 *Tamtéž*, I. 11, s. 15. Srov. *tamtéž*, prefatio, s. 3; *tamtéž*, I. 55, s. 55; *tamtéž*, II. 56, s. 116.

151 *Tamtéž*, II. 9, s. 67; *tamtéž*, II. 8, s. 66; *tamtéž*, II. 33, s. 93; *tamtéž*, II. 48, s. 108.

152 *Tamtéž*, I. 52, s. 53.

153 *Tamtéž*, II. 69, s. 131.

154 *Tamtéž*, IV. 1, s. 229.

155 *Tamtéž*, III. 23, s. 166; *tamtéž*, II. 31, s. 92.

156 *Tamtéž*, II. 31, s. 92; *tamtéž*, III. 36, s. 179.

157 *Tamtéž*, s. 346 k roku 921; *tamtéž*, s. 351 k roku 973.

158 *Tamtéž*, s. 347 k roku 931; *tamtéž*, s. 347 k roku 940.

159 Tuto zmínku můžeme číst jako pokus světce si přivlastnit – vždyť jeho smrt mstí král.

140 *Tamtéž*, s. 358 k roku 1041.

141 Srov. alespoň Hans-Werner GOETZ, *Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts*,

I Otův pohled je soustředěný na postavu krále: jedna z kapitol jeho kroniky se např. jmenuje „O panování Jindřichově a jeho ctnostech“.¹⁴² Při popisu hranic panství Karla Velikého k nim počítá kromě Dalmácie či Istrie také Polsko nebo Čechy.¹⁴⁵ Na jiném místě ovšem vedle sebe uvádí „Germánii“, Čechy, Itálii a Apulii – z toho je zřejmé, že mezi Germánií a Čechami vedl dělicí linii.¹⁴⁴ Cenný je z našeho hlediska i jeho soupis oblastí, které počítal za součást „východofrancké říše“ či *regna Theutonica* – jednalo se o Bavorsko, Alemánii, Sasko, Durynsko, Frísko a Lotrinsko.¹⁴⁵ Přitom Arnulfovu vládu nad Čechami uznával, uváděje zprávu o tom, jak je propůjčil moravskému Svatoplukovi.¹⁴⁶ Stejně tak považoval za samozřejmé, že kníže Oldřich bude usilovat i o královu přízeň a milost.¹⁴⁷ Dvakrát zmínil i vojenskou pomoc, již král, údajně pohnut milosrdenstvím, poskytl přemyslovským knížatům, zbaveným moci.¹⁴⁸ Byť zasahoval jako pán světa, v obou případech „pochopitelně“ podpořil ty, na jejichž straně bylo právo.

Ve svých Gestech považoval Přemyslovce za jednoho z „velkých vévodů“ v jedné řadě se švábským, bavorským či lotrinským,¹⁴⁹ jak jedná společně s nimi.¹⁵⁰ Všichni, tvrdí Oto, jsou králi povinováni poslušností – uvádí např., že jejich prostřednictvím (!) král nechal zpusťžit marku.¹⁵¹ Přesto v souvislosti s vylíčením bitvy u Chlumu roku 1126 neváhal označit „Bohemany“ za „barbary“, a to jak přímo, tak prostřednictvím jejich charakteristiky (upozornil na krutost vítězů).¹⁵² Tvrdí, že tehdy kníže Ota nabídl králi mnoho peněz a přesvědčil jej, aby napadl Čechy a sesadil „neposlušného“ vládce.¹⁵³ Pro nepříznivé počasí však byl král obklíčen a poražen,¹⁵⁴ avšak Soběslav se

Köln–Wien 1984; Sverre BAGGE, *Ideas and narrative in Otto of Freising's Gesta Frederici*, *Journal of Medieval History* 22, 1996, s. 345–377.

142 *Ottonis episcopi Friesingensis Chronica sive Historia de duabus civitatibus*. Ed. A. HOFFMEISTER, MGH SRG 45, Hannover–Leipzig 1912, s. 30.

143 *Tamtěž*, V. 32, s. 257.

144 *Tamtěž*, VI. 27, s. 290.

145 *Tamtěž*, VI. 11, s. 272.

146 *Tamtěž*, VI. 11, s. 272.

147 *Tamtěž*, VI. 28, s. 292.

148 *Tamtěž*, VII. 26, s. 351; *tamtěž*, VII. 34, s. 367.

149 *Ottonis Gesta Friderici imperatoris*. Edd. G. WAITZ – B. SIMSON, MGH SRG 46, Hannover–Leipzig 1912, I. 6, s. 22 k roku 1075.

150 *Ottonis Chronica*, VII. 9, s. 321; *tamtěž*, VII. 15, s. 331.

151 *Tamtěž*, VII. 8, s. 319.

152 *Ottonis Gesta*, I. 21, s. 35.

153 *Tamtěž*, I. 21, s. 34.

154 *Tamtěž*, I. 21, s. 35.

mu za zprostředkování markrabího Jindřicha přesto podrobil, slíbil mu svou věrnost a propustil zajatce.¹⁵⁵ Již ve zprávě k následujícímu roku jej Oto označuje jako jednoho z věrných vévodů, kteří táhnou v králově vojsku zase proti jiným „barbarům“.¹⁵⁶ I jeho nástupce Vladislav je Otou hodnocen jako jeden z nejurozenějších říšských pánů.¹⁵⁷

Podle Oty tedy již české země a jejich vladař patřily do říše a on neměl důvod vyzdvihovat jejich „jinakost“, pokud byli věrnými a poslušnými králi.

Podobně v souvislosti s událostmi roku 1126 uvažoval i autor Erfurtských letopisů nebo Anselm, pokračovatel díla Sigiberta de Gembloux,¹⁵⁸ o události roku 1126.

Vraťme se však k Otovu pokračovateli Rahewinovi.¹⁵⁹ Podle něj je císař oprávněn působit jako rozhodce mezi polským a českým knížetem.¹⁶⁰ Díky svým ctnostem, které vyplynou na povrch zejména během polského tažení, je však český kníže oprávněn stát se králem.¹⁶¹ Kronikář své představy jen potvrzuje tím, že českého krále uvádí v jedné řadě s králem španělským, anglickým, francouzským nebo uherským.¹⁶² I dále v textu jej Rahewin jmenuje jako prvního z knížat říše¹⁶³ a přisuzuje mu významnou roli prostředníka mezi císařem a milánskými.¹⁶⁴ Přitom ponechává stranou jeho „jinakost“, jen jednou se zmiňuje o údajném slovanském zvyku vsednout na koně a rychle přehnout.¹⁶⁵

Kronika *Annalistsy Saxa* z poloviny 12. století je v kontextu našich analýz výjimečná – kromě obvyklé řady říšských letopisů a kronik 10. a 11. století totiž posloužila jako jeden z pramenů i kronika Kosmova. Překvapivý je rovněž autorův zájem o dění v českých zemích – *Annalista* nevynechává

155 *Tamtéž*, I. 21, s. 55.

156 *Tamtéž*, I. 17, s. 51 k roku 1127.

157 *Tamtéž*, I. 42, s. 60–61; *tamtéž*, II. 42, s. 150.

158 *Anselmi Continuatio*. Ed. G. H. PERTZ, MGH SS VI, Hannover 1844, s. 380 k roku 1126; *Annales Erphesfurdenses*. Ed. O. HOLDER-EGGER, in: *Monumenta Erphesfurtensia saec. XII. XIII. XIV.*, MGH SRG[42], Hannover–Leipzig 1899, s. 54 k roku 1125.

159 K autorovi z posledních Roman DEUTINGER, *Rahewin von Freising. Ein Gelehrter des 12. Jahrhunderts*, Hannover 1999.

160 *Rahewini Gesta Friderici imperatoris*. Edd. G. WAITZ – B. SIMSON, MGH SRG 46, Hannover–Leipzig 1912, III. 5, s. 170.

161 *Tamtéž*, III. 14, s. 183.

162 *Tamtéž*, IV. 84, s. 541.

163 *Tamtéž*, III. 26, s. 198–199; *tamtéž*, III. 27, s. 199; *tamtéž*, III. 51, s. 206; *tamtéž*, III. 50, s. 226–227.

164 *Tamtéž*, III. 47, s. 221.

165 *Tamtéž*, s. 212.

zmínky o úmrtích knížat, zmiňuje se o dosazování jednotlivých biskupů, popisuje spory mezi Přemyslovci.¹⁶⁶

Přesto i on sdílí perspektivu svých pramenů a „Bohemaný“ vnímá jako králem poražené poplatníky,¹⁶⁷ které na jiném místě popisuje jako bouřící se „barbary“ doslovně přebíraje Widukindův text.¹⁶⁸ Čechy tvoří součást „Slavonie“, jež je jednou z provincií „Germánie“, dodává se znalostí díla Adama Brémského.¹⁶⁹ Tažení z roku 1126 nechává vyústit úplným podrobením se Soběslava, kterého dokonce označuje za krále „člověka“, „homo“, který mu slíbil svou věrnost a zavázal se vydat zajatce.¹⁷⁰ Za to jej král odměnil udělením českých zemí – král je tak opět stylizován do role pána českých zemí, který s nimi může disponovat dle libosti. Nicméně tribut již nevybírání. Rovněž panovnický dvůr slouží také jako místo setkání cizích knížat,¹⁷¹ kde jsou řešeny jejich vzájemné spory.¹⁷²

Je jisté, že širší perspektivu Annalistova díla ovlivňuje i žánr, který zvolil. Avšak rozsah zpráv o dění v českých zemích je nesrovnatelný s mírou pozornosti věnované arpádovským a piastovským držávám. Je tedy svědectvím toho, že české země patřily k autorovu referenčnímu prostoru, byť historicky vzniklému v důsledku vítězství říšských králů a císařů. Pro dosti omezené rukopisné dochování jeho díla však nelze těmto výsledkům připisovat širší platnost.

Pegavské letopisy rovněž silně vybočují z průměru, neboť vznikly při klášteře, který založila rodina pánů z Grojče, blízce spřízněná s Přemyslovci.¹⁷³ Proto obsahují mnoho zajímavých údajů, které se vážou k přemyslovskému rodu, a jsou často známy právě jenom díky tomuto prameni.¹⁷⁴ Důvodem je zřejmě určitý nepoměr mezi statusem Grojčských a Přemys-

166 Zprávy k českým dějinám najdeme v *Annalista Saxo*. Edd. G. WAITZ – P. KILLON, MGH SS VI, Hannover 1844, s. 611, 612, 629–630, 678, 681, 685–684, 686, 690, 692, 695, 695, 702, 724, 726, 727, 728, 731, 733, 737, 738, 746, 748, 750, 751, 760–762. Poslední edici Klause Nasse jsem bohužel neměl k dispozici.

167 *Tamtéž*, s. 596 k roku 928.

168 *Tamtéž*, s. 599 k roku 936.

169 *Tamtéž*, s. 630–631 k roku 983.

170 *Tamtéž*, s. 763 k roku 1126.

171 *Tamtéž*, s. 769–770 k roku 1135.

172 *Tamtéž*, s. 769 k roku 1135.

173 Monograficky o nich naposledy Hans PATZE, *Die Pegauer Annalen, die Königserhebung Wratislaws von Böhmen und die Anfänge der Stadt Pegau*, Jahrbuch für die Geschichte Mittel- und Ostdeutschlands 12, 1963 (1964), s. 1–62. Nověji připravuje disertaci, věnovanou vztahům mezi Pegau a Přemyslovci, Lukáš Reitingger (HÚ FF MU).

174 *Annales Pegavienses*. Ed. G. H. PERTZ, MGH SS XVI, Hannover 1859, s. 232–257.

lovců, který autorovi letopisu zdůrazňováním vzájemných vazeb mezi oběma rody umožňoval oslavit zakladatele svého kláštera, Grojčské.

Bosovský farář Helmold (1120– † po 1177) ve svém díle prokázal také poměrně značný zájem o oblasti obývané slovansky hovořícím etnikem. Kromě autopsie musíme k jeho nejvýznamnějším pramenům počítat kroniku Adama Brémského. V kronice jsou Čechy popsány jako země ozdobená četnými kostely, rozdělená mezi dva biskupy a obývaná lidem, vyznačujícím se nejenom bojechtivostí, avšak také krutostí a bezohledností k zajatcům.¹⁷⁵ Podobně jako Polané, tvrdí Helmold, byly Čechy údajně již odedávna poddány francké říši, aniž by se však přinejmenším do doby Jindřicha I. staly skutečnou součástí říše.¹⁷⁶

Tím se dostáváme ke konci souboru námi analyzovaných říšských kronik do konce 12. století. Naše analýzy role „Bohemanů“ a Přemyslovců na stránkách několika říšských kronik a letopisů prokázaly, že na postoje jejich autorů působilo hned několik faktorů. Na straně jedné to byly četné stereotypy a automatismy přebírané ze starších textů. Mezi ně patřily zejména širou sdílený pocit cizosti a jinakosti spolu se skrytou představou vlastní nadřazenosti. S tím se pojilo i přijímání automatické podřízenosti přemyslovských knížat vůči králi nebo říši.

Tento hrubý rastr je však vhodné dále precizovat prostřednictvím zohlednění dalších významných faktorů. Jedním z důležitých činitelů byl čas. Od 10. století se představa o pohanských barbarech povinovaných platit tribut říši podstatně změnila: představa podřízenosti sice platila nadále, avšak zprávy o placení tributu mizí. Tím nemá být řečeno, že by se snad plat zcela vytratil – místo pravidelné dávky však čteme spíše o jednorázovém příslibu pomoci buď třemi sty hřivnami stříbra, nebo třemi sty jezdci za situace, kdy se král chystá na svou korunovační jízdu do Říma. Stejně tak zůstává přítomna pachůť cizosti, jen přechází v automatický odsudek pouze za situace, kdy dojde ke konfliktu Přemyslovce s některým z favoritů autora kroniky či letopisu.

Tady se dostáváme k dalšímu faktoru, který nás nutí zamyslet se nad ne příliš šťastným termínem „říšské kroniky a letopisy“. Pro mnohé z nich je sice charakteristické zaměření na osobu panovníka, avšak s 11. stoletím, a zejména během boje o investituru a v okamžicích, kdy je říše rozštěpena,

175 *Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum*. Ed. B. SCHMEIDLER, MGH SRG [22], Hannover 1937, s. 7.

176 *Tamtéž*, kap. XXII, s. 45.

sílí hlasy, které se buď identifikují s jednotlivými mocenskými skupinami, případně v říši samé vidí i něco více než jenom oblast pod vládou jednoho krále. „Bohemané“ pak stojí většinou mimo tuto referenční skupinu jednak proto, že nepatří k „Teutonicí“ a jsou snadno rozlišitelní od Sasů nebo Bavorů, jednak proto, že podporují momentální nepřátele. Vědomí jinakosti spolu s nepřítelstvím pak snadno sklouzávají k odsudku a ke snaze opět „Bohemanům“ přiřknout status barbarů – připomínka jejich barbarskosti se stává jedním ze způsobů jejich dehonestace a tím i dehonestace těch, které podporují. Zde můžeme vyzorovat podobně jako ve starších textech určité odlišnosti mezi tím, jak jsou pojímání „Bohemaní“ a jak se autoři staví k jiným seskupením, jímž je přiřknut status jednající skupiny. Zatímco „Bohemané“ mohou získat označení „barbarů“, Sasům či Bavorům toto označení nehrozí přesto, že občas stojí na opačné straně. Zejména na případu Brunona, autora Knihy o saské válce, můžeme rovněž sledovat, jak se u jednoho autora může svářit hned několik identifikací: se Sasy, se saským klérem, se straníky papeže Řehoře VII. Ztotožnění se se skupinou „Theutonicí“ často platí jen v případě, kdy situace umožňuje najít styčné body mezi Bavori i Sasy, zejména pak střetnou-li se s jinou skupinou, kde je rozdíl mezi „naším“ a „jiným“ vnímán jako výraznější – patří mezi ně jak „Bohemané“, tak častěji obyvatelé Itálie.

Na příkladu Brunnova textu také vidíme, nakolik se mohly různé identifikace překrývat a aktivovat v závislosti na situaci – ve vztahu k „Bohemanům“ se jako protiklad mohli objevit „Theutonicí“; v rámci říše spolu však mohli bojovat jak „Bohemané“, tak Sasové, nebo Bavoři; kromě toho však bylo ještě možné rozeznat různá uskupení v rámci Sasů, jež však mohla mít užší vazby na spojence ve Švábsku či v Bavorsku než v samotném Sasku.

Kromě přímých svědectví musíme upozornit na další příznačný rys valné většiny uvedených zpráv: o „Bohemanech“ a jejich knížatech referují většinou jenom v případě, když se ocitají v konfliktu s králem – platí to zejména o střetu mezi Jindřichem III. a Břetislavem I. v letech 1039–1041 a mezi Lotarem III. a Soběslavem I. roku 1126, na které narazíme poměrně hojně, zatímco dění v Čechách si najde na stránky říšských kronik cestu jenom výjimečně. Uvažovat tedy o tom, zda české země byly nebo nebyly součástí říše, se jeví v kontextu těchto zpráv jako důsledek nevhodně zvolené otázky, která o společenských fenoménech uvažuje spíše jako o pevných „předmětech“, než jako o proměnlivých systémech s určitou funkcí. Prostřednictvím dílčích rozborů máme spíše možnost sledovat povlnný, v raném středověku nikdy plně nedokončený proces integrace přemyslovských držav do říšského prostoru, jemuž na straně jedné odpovídá široce sdílený konsensus při definování statusu vládnoucího Přemyslovce jako

jednoho z knížat říše, na straně druhé schopnost snadno aktivovat obraz „Bohemanů“ -barbara/jiného. České země nepatří s jedinou výjimkou mezi území, která by vzbuzovala větší pozornost říšských autorů, neboť se jejich zájem koncentruje buď na osobu panovníka, nebo na dění v rámci nějaké úžeji definované skupiny (Sasové, Švábové, přívrženci Řehoře VII. apod.). Přes nevelký zájem říšských autorů o dění v Čechách a na Moravě je zřejmé, že alespoň část velmožů a kléru z českých zemí přicházela do styku s říšským klérem a elitami a setkávala se s různými projevy postoje k sobě samým. Vymezení se říšských kronikářů vůči „Bohemanům“, jež bylo bezpochyby důsledkem širšího společenského konsensu, muselo spolupůsobit opačným směrem a přispět k tomu, že se „Bohemané“ definovali (a tím i zformovali) jako svébytná skupina. Kromě „pozitivních“ identifikátorů, na něž ještě narazíme, tak zřejmě k formování raně středověkých „Bohemanů“ a Moravanů přispívalo i vědomí negativního vymezení ze strany říšských elit.

Vztah českých zemí a říše v českých pramenech

Obraz vztahů mezi „Bohemanými“ a říší by však nebyl úplný, pokud bychom jej nahlíželi pouze z jedné strany, tj. na základě svědectví říšských kronik a letopisů. Je přirozené, že v těchto textech hráli „Bohemané“ podstatně významnější roli.

Kosmova kronika zůstává do 14. století jediným textem, který obsáhl dějiny „Bohemanů“ od jejich mytických počátků až do autorovy současnosti. Děkan pražské kapituly se jím přihlásil k dlouhé řadě *origines gentium* vznikajících od sklonku antiky, již reprezentovala díla Bedy Ctihodného či Paula Diakona.¹⁷⁷ Svě dílo Kosmas uvozuje stavbou babylonské věže, s níž býval ve středověku spojován počátek jazyků a národů, a pokračuje vyličením příchodu „Bohemanů“ do Čech. V dalších kapitolách se zaměřil na počátky knížecí vlády a na rozšiřování přemyslovské moci – významnými mezníky mu byl nástup Přemysla a porážka Lučanů, jež legitimizovala panství jeho údajných potomků v dnešních severních Čechách.¹⁷⁸ Podobně lze vnímat exkurzy o Slavníkovcích počínaje popisem jejich údajně rozlehlého panství

177 Srov. naposledy Alheydis PLASSMANN, *Origo gentis. Identitäts- und Legitimitätsstiftung in früh- und hochmittelalterlichen Herkunftserzählungen*, *Orbis mediaevalis. Vorstellungswelten des Mittelalters* 7, Berlin 2006, s. 321–358. Ze starších prací zůstává stále nepřekonan Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika*, přičemž lze ale významné korekce očekávat od chystané práce Petra Kopala.

178 Srov. k tomu David KALHOUS, *Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmas von Prag. Zum Charakter der Macht des frühmittelalterlichen Fürsten*, in: *Praktische Funktion, gesellschaftliche Bedeutung und symbolischer Sinn der frühgeschichtlichen Zentralorte in Mitteleuropa*. Red. J. Macháček – Š. Ungermann, Bonn 2011, s. 669–689.

na východě a jihu Čech a konče jejich, dle Kosmy údajně bez vědomí knížete organizovaným, vyvražděním. Je třeba vyzdvihnout, že Slavníkovo panství Kosmas k „Bohemii“ nepočítal, neboť říčku Surinu označil jako západní hranici proti ní;¹⁷⁹ mimo „Bohemii“ a „Bohemany“ ostatně podle něho stáli i Lučané.¹⁸⁰ Z toho vyplývá, že se území „Bohemie“ krylo pouze s panstvím přemyslovských knížat a bylo obýváno „Bohemany“. „Bohemie“ v kronice vystupuje jako samostatná entita, které Kosmas dokonce připisuje určité emoce, personifikuje ji.¹⁸¹ Rovněž „Bohemany“ kromě společného knížete měly spojuvat společné zvyky, *mores*,¹⁸² a pravidla, *iustitia*,¹⁸³ případně společně uctívání hrdinové,¹⁸⁴ čímž Kosmas vhodně naplnil definici Isidora ze Sevilly. „Bohemané“ také vystupují v textu jako svědci důležitých událostí, kteří buď přitakáním, nebo výslovným souhlasem propůjčují legitimitu dění.¹⁸⁵ Oblíbenost mezi „Bohemany“ Kosmas dokonce považuje u některých postav své kroniky za jednu z ctností.¹⁸⁶

Kosmas, podobně jako jeho současníci v říši, považuje podřízenost Přemyslovců vůči králi a říši za danost, za přirozený řád věcí. Jednak na několika místech datuje i podle let císařské vlády, jednak ústy vyslanců králi připomíná věrnost „Bohemanů“ a jejich připravenost plnit smlouvané závazky.¹⁸⁷ Jeho názory můžeme sledovat i vylíčením průběhu konfliktu mezi pražským knížetem a králem. Odsudek nepřekvapí v souvislosti s Boleslavem I., ten navíc padá na vrub respektu k předloze.¹⁸⁸ Avšak jistého pokárání se v kronice dostává i „českému Achilleovi“ Břetislavovi I. Byť Kosmas na jedné straně odsuzuje přehnané požadavky Jindřicha III. a zdůrazňuje rozsah starých povinností, na straně druhé varuje knížete ústy markraběte

179 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*. Ed. B. BRETHERL, MGH SRG N. S. II, Berlin 1923, I. 27, s. 49: *Habuit autem principatus sui hos terminos ad occidentalem plagam contra Boemiam rivulum Surina et castrum quod est situm in monte Osseca iuxta flumen Msam...*

180 *Tamtěž*, I. 10, s. 22–23: ... *consertum est inter Boemos et Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc...*

181 *Tamtěž*, I. 23, s. 45; *tamtěž*, II. 5, s. 90; *tamtěž*, III. 29, s. 198.

182 *Tamtěž*, III. 7, s. 167.

183 *Tamtěž*, III. 13, s. 176.

184 *Tamtěž*, II. 13, s. 101.

185 *Tamtěž*, II. 17, s. 108; *tamtěž*, II. 18, s. 110; *tamtěž*, III. 27, s. 196; *tamtěž*, III. 15, s. 178; *tamtěž*, III. 27, s. 196; *tamtěž*, III. 27, s. 197; *tamtěž*, III. 60, s. 238.

186 *Tamtěž*, III. 58, s. 234.

187 *Tamtěž*, II. 8, s. 93.

188 *Tamtěž*, I. 20, s. 41: *Dux Boemorum Bolezlaus regi rebellabat, quem rex valida manu adiit sueque per omnia dicioni subdidit.*

Ekkeharda před přílišným sebevědomím hraničícím s pýchou.¹⁸⁹ Dále přijímá právo krále potvrzovat volby pražských knížat i biskupů.¹⁹⁰ Přesto ovšem považuje „Bohemany“ za specifický celek, který existuje vedle „Theutonici“.¹⁹¹ Jako samostatní činitelé v jeho kronice vystupují i Bavoři, Sasové či Frankové.¹⁹²

Kosmův postoj k říši však nelze charakterizovat jako plné podřízení se říšským autoritám. Pražské biskupství podle Kosmy vzniká v důsledku spolupráce mezi Boleslavem II. a papežem. Rovněž např. první biskup Dětmár a druhý biskup Vojtěch jsou zvoleni v Čechách, a až následně posláni ke schválení císaři.¹⁹³

Klíčové postavení zauímají u Kosmy svatý Václav a Vojtěch, jichž si Kosmas vysoce cení jako zemských patronů,¹⁹⁴ kteří chrání „své“ „Bohemany“.¹⁹⁵ Prvně je Kosmas připomíná již při vylíčení vidění kněžny Libuše, a tím propojuje mytickou minulost se svou současností; zároveň tím narození a umučení obou světců předvádí jako součást Božího plánu, která je předpovězena již dávno před narozením obou světců.

Prostřednictvím strukturace textu i jednotlivých narativů tak Kosmas definuje pět zdrojů identity raně středověkých „Bohemanů“: je to společenství ovládané Přemyslovci, hlásící se ke svatým patronům a vyznačující se vlastními „mravy“. Vymezuje se jak vůči Polanům, tak vůči Uhrům nebo „Theutonici“, hlásí se však k říši, neboť v podřízenosti králi Kosmas vidí jeden z prostředků, jak definovat příslušnost „Bohemanů“ ke křesťanskému světu. Nakolik je vztah k říši pro Kosmu důležitý, vidíme jednak v jeho obhajobě placení tributu, který mnoha říšským kronikářům obecně platí za symbol podřízenosti, jednak v jeho pokárání knížete Břetislava, jinak jednoho z hrdinů kroniky, za situace, kdy se odvažuje vzepřít Jindřichu III.

V mnoha ohledech s Kosmou jeho představy sdílejí i jeho pokračovatelé. Asi nejzřetelněji je jejich postoje možné sledovat při líčení bitvy u Chlumu roku 1126.

189 *Tamtéž*, II. 11, s. 97–98.

190 *Tamtéž*, III. 8, s. 169.

191 *Tamtéž*, I. 40, s. 75; *tamtéž*, II. 35, s. 132.

192 *Tamtéž*, II. 9, s. 95; *tamtéž*, II. 9, s. 95; *tamtéž*, III. 27, s. 195.

193 *Tamtéž*, I. 23, 44–45; *tamtéž*, I. 25–26, 46–48.

194 *Tamtéž*, I. 9, s. 19.

195 *Tamtéž*, II. 47, s. 154; *tamtéž*, I. 36, s. 64; *tamtéž*, II. 5, s. 90; viz František GRAUS, *Der Heilige als Schlachtenhelfer – zur Nationalisierung einer Wundererzählung in mittelalterlichen Chronik*, in: Festschrift für Helmut Beumann zum 65. Geburtstag. Red. K.-U. Jaschke – R. Wenskus, Sigmaringen 1977, s. 330–348.

Tzv. Mnich Sázavský, autor šedesátých–sedmdesátých let 12. století, své vypravování o událostech roku 1126 uvedl popisem Soběslavovy volby.¹⁹⁶ Již zvolená slova i skladba textu ukazují, že cílem několika úvodních vět bylo zdůraznit legitimitu postavení tohoto knížete: Soběslav měl získat trůn se souhlasem velmožů jako jeho předchůdci, jimiž byl i díky Božímu předurčení srdečně uvítán.¹⁹⁷ Stav míru však narušil sám ďábel – záhy po volbě kníže Ota odjel ke králi Lotarovi, aby jej přesvědčil o oprávněnosti svých nároků a aby obvinil Soběslava z toho, že si uzurpoval trůn, který měl zdědit on sám. Je to negativní otisk úvodních sekvencí, Ota je tím představen jako lhář a hříšník.¹⁹⁸ Král měl prohlásit, že dosazování knížat v Čechách bylo vždy právem králů a císařů a slíbil Otovi pomoci předem, označil ty, jež by se jeho vůli protivili, za narušitele míru.¹⁹⁹ Kronikář rovněž neopomněl zmínit Otův údajný příslib darovat císaři cenné dary.²⁰⁰ Soběslav se však neměl nechat zastrašit, odevzdal svůj osud do rukou svatých patronů „v naději, že nevydají zemi cizincům“.²⁰¹ Podporu hledal i v kláštrech, které pilně objížděl.²⁰² (Obojím kronikář jen podpořil svůj obraz Soběslava jako statečného muže, který vládne po právu a pevně věří v Boha a jeho spravedlnost.) Byť měl být přicházejícími královskými oddíly překvapen,²⁰³ poslal nejprve – jako správný kníže míru – ke králi své posly, aby mu vyložili stará práva „Bohemanů“ na volbu knížete²⁰⁴ a odmítli královy požadavky jako „novotu“.²⁰⁵ To ovšem král neuznal, a tak byl poražen, zatímco Ota

196 K dataci naposledy Marie BLÁHOVÁ, *Sázavské dějepisectví*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa. Red. P. Sommer, Praha 2006, s. 171–188. Srov. také Václav NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde*, II. Der Mönch von Sazawa. Sb. d. kgl. böhm. Gesellschaft der Wiss.: Kl. f. Phil., Gesch. u. Philol. 1910, H. 5, Prag 1911.

197 *Monachi Sazaviensis Continuatio Cosmae*. Ed. J. EMLER, FRB II, Praha 1875, s. 253–254: Igitur glorioso duce Sobezlao in solium paternae gloriae cum omnium Boemiae principum exultatione sublimato, fit ingens omnium laetitia...

198 *Tamtěž*, s. 254.

199 *Tamtěž*, s. 254: Ad haec rex benigna responsione mitigat ducis animum, et coram omnibus Saxoniae principibus his verbis dicitur usus: Boemiae ducatus, sicut ab antecessoribus nostris didicimus, in potestate Romani imperatoris ab initio constitit, nec fas fuit unquam electionem aut promotionem cuiusquam ducis in terra illa fieri, nisi quam imperialis maiestas suae auctoritatis gratia initiaret...

200 *Tamtěž*, s. 255.

201 *Tamtěž*, s. 255.

202 *Tamtěž*, s. 255.

203 *Tamtěž*, s. 255.

204 *Tamtěž*, s. 255.

205 *Tamtěž*, s. 255–256: Discretionem tuam, bone imperator, scire convenit, quod electio ducis Boemiae, sicut ab antecessoribus nostris accepimus, nunquam in imperatoris

padl v boji.²⁰⁶ Přes své vítězství však Soběslav uposlechl královy výzvy – a prokázal tím pokoru a respekt k jeho vyššímu postavení – a dostavil se do jeho tábora,²⁰⁷ kde ještě jednou vyložil důvody svého odporu a své vítězství prohlásil za Boží soud.²⁰⁸ Lotar je uznal, usmířil se s knížetem polibkem míru a udělil mu jeho země.²⁰⁹ Tím jen potvrdil svou představu o volbě knížete jako důsledku Boží vůle, demonstrovanému kolektivní akci „Bohemanů“; zároveň mu líčení událostí roku 1126 poskytlo prostor představit Soběslava jako ideálního panovníka, který po právu – tedy volbou s podporou Boží – získal svůj trůn, vládl s pokorou spravedlivě a zbožně. Přitom není pochyb, že i Mnich Sázavský uznává přednostní postavení římského krále, neboť nechává svého hrdinu přijít k němu a nikoli naopak.²¹⁰

Užití termínů „nos“, „nostri“ potvrzuje, že identita není jednokolejná: anonym jich užívá, zejména když hovoří o komunitě sázavských mnichů. Zájmeno „my“ se však také objeví, hovoří-li o křesťanstvu obecně, „naši“ předci a „naše zem“ odkazují zase k Čechám a společenstvu „Bohemanů“.

Dílo dalšího z Kosmových pokračovatelů vzniklo dříve, snad již za vlády vítězného Soběslava I.²¹¹ Za jeho autora je tradičně označován některý z vyšehradských nebo pražských kanovníků. S ohledem na to, že částečná identifikace se opírá v první řadě o jedinou, ne zcela jednoznačně přeložitelnou formulaci, zůstane asi identita autora navždy skryta.

Oproti kronice Mnicha Sázavského je líčení anonymního kanovníka poněkud méně černobílé – autor např. nepomíjí to, že Soběslav svého bratrance Otu poškodil, neboť jej zbavil vlády v části jeho panství, aby jej svěřil

semper autem in Boemiae principum constitit arbitrio, in tua vero potestate electionis sola confirmatio. Sine causa novae legis iugo nos constringere conaris. Scias, nos nullatenus ad id consentire magisque pro iustitia pie velle occumbere, quam iniustus decretis cedere, et revera, nisi ab hac molitione desistas, in proximo est, omnipotentis dei iudicium inter nos in posterum memorabile seculis ostendat prodigium.

206 *Tamtéž*, s. 256.

207 *Tamtéž*, s. 256.

208 *Tamtéž*, s. 256.

209 *Tamtéž*, s. 257.

210 Srov. alespoň Ingrid VOSS, *Herrschartreffen im frühen und hohen Mittelalter. Untersuchungen zu den Begegnungen der ostfränkischen und westfränkischen Herrscher im 9. und 10. Jahrhundert sowie der deutschen und französischen Könige vom 11.-13. Jahrhundert*, Köln 1987.

211 Václav NOVOTNÝ, *Zur böhmischen Quellenkunde*, I. Der erste Fortsetzer des Kosmas. Sb. d. kgl. böhm. Gesellschaft der Wiss.: Kl. f. Phil., Gesch. u. Philol., Prag 1907. Jak cenné údaje vyplynou ze srovnání líčení Kanovníka Vyšehradského a říšských pramenů, ukazuje sonda: Zbygniew DALEWSKI, *Lictor imperatoris. Kaiser Lothar III., Soběslav I. von Böhmen und Bolesław III. von Polen auf dem Hofstag in Merseburg im Jahre 1135*, Zeitschrift für Ostforschung 50, 2001, s. 317–336.

Vratislavovi, synu knížete Oldřicha. Teprve pak měl, tvrdí kanovník, Ota opustit zemi a odebrat se ke králi do Řezna.²¹² Volbou slov se však pokouší kroky nového vládce ospravedlnit, když tvrdí, že Vratislava dosadil na „otcovský stolec“ a tím obnovil vládu rodové linie.²¹³ Proto i kanovník považuje královo rozhodnutí Otovi pomoci za důsledek pýchy a hrabivosti vyvolané právě Otou. Trestem za ně je smrt pěti set králových šlechticů a porážka v bitvě,²¹⁴ ze které „Bohemané“ měli vyvážnout takřka beze ztrát.²¹⁵ Přesto kníže králi dovolil odejít.²¹⁶ Kanovník dále neopomněl vylicit radost, která se údajně zmocnila všech kleriků a laiků čeledě sv. Václava nad „jejich“ Bohem darovanou porážkou.²¹⁷

Oproti Mnichu Sázavskému anonym rovněž připomněl dva zázraky, jež se odehrály během bitvy a manifestovaly Boží vůli: za prvé se zjevila orlice a bylo slyšet zvony,²¹⁸ za druhé, kaplan Vít, urozený muž, jemuž bylo svěřeno svatováclavské kopí, spatřil sv. patrona, jak bojuje na straně „Bohemanů“.²¹⁹ I přesto, že mnozí z jeho spolubojovníků nebyli schopni pro své hříchy světce spatřit, svému spolubojovníku uvěřili a pohnulo to jimi natolik, že se obrátili k Bohu a modlili se k němu, dokud s pomocí sv. Václava své nepřátele neporazili.²²⁰ K tomu ještě kanovník dodal, že kníže již před bitvou svého kaplana poslal do Vrbčan, kde měl být uložen praporec sv. Vojtěcha.²²¹ Ve zprávě k následujícímu roku již Kanovník připomněl smíření mezi oběma dřívějšími nepřáteli i Soběslavovu vojenskou podporu.²²²

Jako „naše“ označoval převážně „Bohemany“ – vzpomněl např. „naše předky“, „naše zvyky“, „naši zem“, „našeho knížete“ nebo „naše patrony“.

212 *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*. Ed. J. EMLER, FRB II. 1, Praha 1875, s. 205.

213 *Tamtéž*, s. 203: Anno dominicae incarnationis 1126 Sobieslaus dictus venit in Moraviam, et ablata Ottoni provincia Dedalrici, restituit filium eius Wratizlaum in paternam sedem.

214 *Tamtéž*, s. 205.

215 *Tamtéž*, s. 205.

216 *Tamtéž*, s. 205.

217 *Tamtéž*, s. 203: Factum est autem inenarrabile gaudium tam clericis quam laicis per totam familiam sancti Wenceslai, quia nec patres nostri nec avi nec atavi habuerunt talem honorem, qualem omnipotens deus sua gratia concessit nobis, suaque dextera et iusto iudicio vicit eos, amen.

218 *Tamtéž*, s. 203–204.

219 *Tamtéž*, s. 204.

220 *Tamtéž*, s. 204.

221 *Tamtéž*, s. 204.

222 *Tamtéž*, s. 205.

Vztahem k nim potvrzoval i svou identitu a svou sounáležitost k širšímu společenství. Dále se objevuje v nejspornější pasáži jeho díla, jež údajně rozhoduje o příslušnosti autora ke sboru vyšehradských, resp. pražských kanovníků.²²⁵

Jistá vodítka v našem tázání poskytuje i tzv. Homiliář Opatovický, dílo vzniklé v 11.-12. století.²²⁴ Jednak několik kázání rovněž vyzdvihuje patronát sv. Václava, jednak vyzývá k modlitbě nejenom za knížete, ale také za císaře. Tím nejenom potvrzuje vazbu komunity na knížete, avšak rovněž ji začleňuje do struktur křesťanského světa prostřednictvím vztahu ke králi.²²⁵ Zároveň také vyzdvihuje vztah tohoto společenství a země ke sv. Václavovi a Vojtěchovi.²²⁶

Jsou i další indicie, jež můžeme sledovat při sledování recepcce vztahu k říši v českých zemích. Patří mezi ně jak způsoby datování,²²⁷ tak i zájem domácích příjemců o listiny římských králů a císařů.

Zaměříme se nejprve na těch několik málo listin, které se do roku 1200 dochovaly. Obvykle bylo využito datování podle křesťanského kalendáře, případně byla listina ukotvena v čase prostřednictvím let vlády daného Přemyslovce. Jako první je třeba zmínit nařízení knížete Boleslava II. z roku 992, jež mělo být výsledkem dohody mezi knížetem, „Bohemany“ a biskupem Vojtěchem – zde se jako datační opory zmiňují mj. pontifikát papeže Jana XV. a vláda císaře Oty II.²²⁸ Byť autenticita tohoto stručného ediktu nebyla nikdy zpochybněna, nemáme s čím srovnávat a tím dosvědčit pravost dokumentu.²²⁹ S jistotou však díky rukopisnému dochování můžeme usuzovat

225 *Tamtéž*, s. 209: ...in palatium Wissegradense, etiam Pragenses canonicos, atque nos ibidem fuimus.

224 Podrobněji David KALHOUS, *Sv. Václav Homiliáře opatovického. K české státnosti 12. věku*, in: *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*. Red. H. Krmíčková – A. Pumprová – D. Růžičková – L. Švanda, Brno 2006, s. 357–365.

225 *Das Homiliar des Bischofs von Prag. Beiträge zur Geschichte Böhmens I. Quellensammlung I*. Ed. F. HECHT, Prag 1863, s. 50. K významu liturgických textů pro zpřítomňování a sakralizaci panovnické moci viz Ildar H. GARIPZANOV, *The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c. 751–877)*, Leiden 2008, s. 43–99.

226 *Das Homiliar*, s. 16, 17.

227 Srov. zejména Heinrich FICHTENAU, *‘Politische’ Datierungen des frühen Mittelalters*, in: *Intitulatio 2*. MIOG Erg. Bd. 24. Red. H. Wolfram, Wien–Köln–Graz 1973, s. 453–548. Je ovšem třeba vzít do úvahy, že užití určité datace mohlo být ovlivněno i praxí daného notáře a nemusí nutně odrážet jakékoli politické povědomí.

228 CDB I, č. 37, s. 43. Edikt je dochován v rukopisu 10. století, o který dnes pečuje klášter Heiligenkreuz a jež dále obsahuje soubor různých, zejména kanonických normativních pramenů karolínské doby.

229 Určitou výjimkou by mohl být tradiční záznam pro Břevnov, jež sice v dnešní podobě pochází ze 13. století, avšak vychází z nějaké soudobé předlohy. Datovací formule

na vznik před rokem 1100. Další výjimku představuje listina knížete Soběslava I. pro kapitulou na Vyšehradě, jež kromě nezvyklého titulu „monarcha Bohemorum“ připomíná, že listina byla vydána třetího roku panování Lotara III.; léta panování římského krále přitom klade před léta panování samotného Soběslava.²⁵⁰ Pominout nesmíme ani diplom biskupa Jindřicha Břetislava z počátku roku 1184, jež řeší směnu s Jiříkem z Milevska.²⁵¹ Zde pražský biskup zřejmě zcela záměrně datuje jak podle let císařské vlády, tak podle let svého pontifikátu. Byť neopomíjí léta panování českého knížete, lze snad datační formuli číst jako politické prohlášení upozorňující na biskupovy přímé vazby mezi císařským dvorem a biskupskou kurií. Již méně čitelné je ojedinělé datování podle císařské vlády v listině knížete Bedřicha pro klášter Zwettl v dnešním Rakousku z 16. června 1186.²⁵²

Obrátíme-li se k narativním pramenům – dílu Mnicha Sázavského, Kanovníka Vyšehradského, anonymní kompilátory *Annales Gradicensis et Opatovicenses*, *Annales Pragenses* a *Annales Bohemici*, zjistíme, že situace byla podobná, neboť většina domácích autorů volila éru datování podle Kristova narození. Pomineme-li Kosmu, jenž již sepsání své kroniky napojil i na léta císařské vlády,²⁵³ tvoří výjimku jen ojedinělé zprávy. Např. k roku 1142 Kanovník vyšehradský datoval i podle let panování Konráda III.²⁵⁴ Rovněž anonymní autoři *Letopisů Hradišsko-opatovických* využívali převážně datování podle inkarnačních let.²⁵⁵

Listiny říšských panovníků pro české příjemce sice zcela nechybí, nicméně obě známá privilegia vznikla za dosti specifické situace.²⁵⁶ Častější

využívá pouze inkarnačních let. Viz CDB I, č. 375, s. 350; srov. Jiří PRAŽÁK, *Privilegium pervetustum Boleslai*, in: Milénium břevnovského kláštera. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách. Red. M. Bláhová – I. Hlaváček, Praha 1993, s. 13–24.

250 CDB I, č. 111, s. 114.

251 CDB I, č. 305, s. 273.

252 CDB I, č. 311, s. 284.

253 Prologus, 4.

254 *Canonici Wissegradensis Continuatio*, s. 235. Otázkou je, zda toto neobvyklé datování nechápat jako jeden z důkazů hypotézy, jež připisuje vypravování o roce 1142 jinému autorovi.

255 *Annales Gradicensis et Opatovicenses*. Ed. W. WATTENBACH, MGH SS 17, Hannover 1861, s. 644–653.

256 Jedná se o listinu Jindřicha IV. pro biskupa Jaromíra z roku 1086 (DH IV., č. 386, s. 389–390), jež přes dlouhotrvající spory bude nejspíše pravá. Svědčí o tom zejména její časně rukopisné dochování. Ke shrnutí sporu viz naposledy D. KALHOUS, *Anatomy of the Duchy*, s. 81–96. Kromě toho získal listinu Konráda III. na Podivín olomoucký biskup Jindřich Zdík (DK III., č. 106, s. 189–192).

jsou privilegia papežská. Zcela chybí stará falza císařských listin pro české nebo moravské příjemce.

Je těžké srovnat, jakým způsobem se formovala identita Bohemanů ve srovnání s identitami dalších „kmenů“. Viděli jsme, že kroniky na celém území říše zmiňují dosti často Bavorsy, Sasy, Franky a další. Mnohdy také autoři těchto pramenů vykazují afinitu k některé z těchto komunit. Nicméně převažuje spíše identifikace s církevní institucí, k níž autor náležel, loajalita vůči určitému smýšlení, nebo respekt k panovnické moci.

Pokusíme-li se srovnat situaci v českých zemích s Bavorskem 11.-12. století, zjistíme, že text srovnatelný s Kosmou chybí. Zatímco kláštery na území dnešního Rakouska snad již od konce 11. století rozvíjely bohatou, vzájemně provázanou analistickou činnost, jíž vdčíme za řadu zpráv o Východní marce, soudobá kronika, jež by mapovala osudy Bavorska, neexistuje. Letopisy, vzniklé v bavorských kláštrech, jsou buď pokusem provázat dějiny kláštera, říše i spásy s příběhy významných světců, i majetkových zisků (kroniky kláštera Benediktenbeuren),²³⁷ nebo texty s celoříšskou perspektivou (např. *Annales Altahenses Maiores*). Rozsáhlá skupina vzájemně příbuzných letopisů vznikajících od konce 11. století v kláštrech Východní rakouské marky, je tak spíše výjimkou.²³⁸

Pokusíme-li se zachytit obraz, jež nám nabízejí tradiční záznamy bavorského kláštera Tegernsee, zejména pak jejich datovací formule, ocitneme se opět na mělčině, neboť je pro celý soubor pokrývající 11.-12. století typické, že se orientuje podle jednotlivých opatů, a nikoli podle let vlády králů nebo snad bavorských vévodů.²³⁹ K celoříšskému horizontu odkazuje jen několik málo donací, jež se odehrály se souhlasem panovníka.²⁴⁰ Nemá tím být řečeno, že na území říše nelze postihnout identifikační schémata, jež by stála mezi celoříšskou úrovní a úzce lokálním horizontem, nicméně není tak snadné je postihnout jako v přemyslovských državách. Zdá se tedy, že i náš rozbor potvrzuje, co již bylo řečeno v souvislosti se zkoumáním role

237 *Chronicon Benedictoburanum*. Ed. W. WATTENBACH, MGH SS IX, Hannover 1851, s. 210–238.

238 Ernst KLEBEL, *Die Fassungen und Handschriften der österreichischen Annalistik*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. Ser., 21, 1928, s. 43–185; Alfons LHOTSKÝ, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs*, Graz-Köln 1963; Hans PATZE, *Adel und Stifterchronik. Frühformen territorialer Geschichtsschreibung im hochmittelalterlichen Reich*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 100, 1964, s. 8–10, 70–72.

239 *Die Traditionen des Klosters Tegernsee 1003–1242*, Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte N. F. 9. Ed. P. ACHT, München 1952.

240 Srov. např. *tamtéž*, č. 8, s. 7–9; *tamtéž*, č. 24, s. 19–20.

kultu sv. Václava jako věčného panovníka – identita Bohemanů byla zformulována mnohem zřetelněji než identita jiných celků na území říše.

Utváření identity

Srovnání vnějšího obrazu „Bohemanů“ s jejich sebepojetím umožňuje na závěr našeho zkoumání předložit několik tezí. Za prvé sdílejí autoři působící v hranicích přemyslovského panství s kronikáři z území dnešního Německa a Rakouska názor, že přemyslovský kníže je ve světské hierarchii postaven níže než římský císař nebo král a že je mu zavázán poslušností. Za druhé obě skupiny textů „Bohemany“ a „Theutonici“ oddělují a chápou je jako svébytné komunity s vlastními „zvyky“. V říšských kronikách se ovšem s „Bohemany“ setkáváme převážně jen za situace, kdy se ocitají s králem ve při. Tyto situace zmiňují i autoři z Čech a Moravy, ale zatímco jedni očekávají poslušnost a podrobení se, druzí často ústy postav svých děl zdůrazňují svébytná a pevně daná práva a povinnosti, která dotvářejí jejich chápání sebe sama. Spolu se specifickými „zvyky“ a „mravy“ a se sdílenou minulostí představují jeden ze zdrojů identity, který ještě posiluje na obou stranách zdůrazňovaná „odlišnost“. „Odlišnost“ ovšem v rukou některých říšských kronikářů představuje i užitečnou zbraň: „neposlušná“ či jinak nepohodlná knížata „Bohemanů“ lze jejím prostřednictvím srazit do úlohy vládců barbarů, a tím je ještě více dehonestovat.

Je dosti pravděpodobné, že kronikáři přemyslovského panství na „vnější obraz“ sebe sama naráželi během svých studií a cest do ciziny i při práci s texty, jichž hodlali využít při psaní svých děl; stejně tak se s obrazem sebe sama musela setkávat i přemyslovská poselstva složená z velmožů. Je pak více než pravděpodobné, že tento „vnější obraz“, vzbuzující dojem kompaktní komunity, působil i na utváření jejich vlastní identity, ať už se stal její součástí jako pozitivní nebo negativní otisk.

Kromě této, spíše „reaktivní“ stránky obrazu sebe sama však důležitou roli hrály i pozitivně vymezené identifikátory, k nimž bylo možné se vztahovat – patřil mezi ně sdílený obraz společné minulosti, potvrzovaný Kosmou a jeho opisovači i pokračovateli, dynastie a svatí patroni, zejména pak „věčný kníže“ sv. Václav. Zatímco pozitivní faktory přispěly k tomu, že se tato identita udržela, negativní vlivy se zřejmě zasloužily o její časné vymezení.

Na otázku, zda tuto společnou identitu sdílela většina obyvatel z území Čech, je obtížné jednoznačně odpovědět – komunikační bariéry a vazba místních komunit na velmi omezený prostor nahrávaly spíše formování lokálních identit, které v každodenním životě musely hrát podstatně větší roli než vztah ke komunitě „Bohemanů“. Ani v případě světských elit nemáme

zcela jasno. S jistotou můžeme tvrdit jenom to, že publikem latinských kronik byl klérus a i zde nám stojí v cestě nedostatečné poznání rukopisného kontextu. Zřetelným pojítkem mohla pak být nanejvýš mince, neboť kromě prostředku směny byla i šířitelem svatováclavské ideologie a obyvatelstvu neustále připomínala knížecí vládu.²⁴¹ Není pochyb, že určitou integrační roli sehrávala i „daň z míru“, *tributum pacis*, již měli podle svědectví falz 12. století platit svobodní. Podobnou roli pak lze přisoudit i dalším služebnostem vůči knížeti, zejména pak povinnost vypomáhat při stavbě hradů a jejich údržbě. Nesmíme ale zapomínat na válečná tažení. Zde se však jednalo spíše o náhodně působící faktory, které však rovněž upozorňují na případný význam ústřední knížecí moci pro utváření společné identity. Podcenit nelze ani možné komunikační vazby mezi jednotlivými venkovskými sídlišti, jež mohla fungovat jako komunikační síť i na delší vzdálenosti. Jako aktivní nositelé identity „Bohemanů“ však působily spíše elity, neboť byly mobilní, pohybovaly se jak u dvora, tak mimo něj a byly vzájemně propojeny příbuzenskými vazbami.

Pokud bychom se měli vrátit k otázce, která naznačovala váhaní mezi tím, zda vztah mezi Čechami a říší chápat jako problém dobový, nebo moderní, museli bychom tuto otázku uzavřít v tom smyslu, že ačkoli si problematičnosti vzájemné koexistence byli vědomi již současníci, my bychom měli rozhodně opustit rovinu jejich uvažování a neměli bychom již dále zjišťovat, kdo z kronikářů měl skutečně pravdu, ale měli bychom se pokoušet proniknout za jednotlivé zprávy ve snaze dát jim nový smysl. To bylo rovněž cílem mého textu.

241 Jan KLÁPŠTĚ, *Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách*, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, s. 774–808.

The Czech Lands and the Holy Roman Empire: the Problem of Primary Sources or Historiography?

DAVID KALHOUS

The picture of the Bohemians in the Imperial chronicles shows that although the Czech Princes were respected partners as early as the 10th century, yet this picture was also assigned beyond the borders of the space with which these authors identified themselves. This relationship was even endowed with a specific feature, namely a tributary obligation. Despite the fact that no mention of this is made in the texts from the 11th–12th centuries, a sort of „stranger-danger“ leaves an unpleasant aftertaste. Thus, the Czech princes soon ranked themselves within this group of „Imperial Princes“; they were even afforded the right to participate in the election of the Roman King, yet in the case of a conflict the cultural stereotype placing their political rival amongst the barbarians would be re-activated. Indeed, a mere few manuscript documents may separate the views which on one hand extol their virtues or classify them amongst the barbarians. It is also worth mentioning that the events in the Czech Lands would find themselves in the viewfinder of the „Imperial“ chroniclers only in the case when mutual conflict arises between them.

A comparison of the image of the „Bohemians“ as outsiders with their own self-concept makes it possible for us to present several theses at the conclusion of our research. Firstly, both the authors active within the borders of the Przemyslid overlordship and the chroniclers from the territory of present-day Germany and Austria share the view that in the temporal hierarchy the Przemyslid Prince stood below the rank of the Roman Emperor or King and owed him obeisance. Secondly, both groups of texts differentiate between the „Bohemians“ and the „Teutones“ and understand them to be unique communities with their own „customs“. However, in the Imperial chronicles we only come across the „Bohemians“ in situations when they find themselves at odds with the Roman King. These situations are also mentioned by the authors from Bohemia and Moravia, yet while the former expect them to show obedience and yield, the latter emphasize, often through the mouths of the main characters of their books, distinct and expressly granted rights, which co-create their own understanding of themselves. Together with their specific „customs“ and „manners“ and their mutually shared past, they represent one of the sources of identity which further strengthen the „difference“ which both sides emphasize. However, the „difference“ represents a useful weapon in the hands of some Imperial chroniclers: a means to take the „disobedient“ or otherwise inconvenient Princes of the „Bohemians“ down a peg or two to the position of the rulers of barbarians, and thus dishonour them even more.

It is probable that the chroniclers of the Przemyslid dominia often run into this „outer image“ of themselves during their study trips and travels abroad and also in their work with texts which they intended to use when writing up their works; similarly, Przemyslid diplomatic missions, consisting of the members of the highest echelons of aristocracy, had to face such an image of themselves. It is, then, more than likely that this „external picture“ also impacted on the formation of their own identity, becoming a part of it, be it as a positive or negative imprint.

Apart from this, rather „reactive“ side of the image of themselves, positively defined identifiers, which one could relate to, played an important role– namely the shared

image of the common past, evidenced by Cosmas and those who copied him and his followers; the Dynasty and Holy patrons, in particular the „eternal King“ St. Wenceslas. While the positive factors contributed to the fact that this identity took root, the negative influences undoubtedly contributed to the fact that it became defined early.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

Šosovní, nebo poddanské vesnice? K interpretaci pozemkového příslušenství zeměpanských měst ve středověku

JAN LHOTÁK

S možností neomezené svobody bádání po roce 1989 české urbánní dějepi-
sectví vstoupilo do nové vývojové etapy a pod vlivem inovativních podnětů
západoevropské historiografie se v domácí produkci začaly objevovat vý-
stupy analyzující témata stojící dosud spíše na okraji zájmu.¹ Díky pevným
základům položeným pracemi Bedřicha Mendla anebo Jaroslava Mezníka²

JAN LHOTÁK: Borough (= Šos) or Serf Villages? On the Interpretation of the Estate
Property of Landowning Towns in the Middle Ages

This contribution attempts to clarify the concept and legal position of the so-called
borough (= šos) villages attached to free Royal boroughs in the pre-Hussite period. He
deals with the notion of town property tax (šos in Czech), its earlier interpretations in
Czech historiography and defines its meaning by analysing the system of fiscal duties
in free Royal towns (feu duty, property taxes). He then pays attention to the legal
relationship between borough villages and the sovereign and to the rights the latter
exercised on their territories (patronage rights, consent for land transactions). The
author provides a survey of possible options in which municipal law penetrated into the
countryside (weichbild, the nobility granting the option that municipal law might be
used, etc.). In its conclusion he argues against the usage of the concept of borough landed
estates for the period prior to 1420.

Key words: Bohemia, the Middle Ages, legal history, town and countryside, land-owning
towns, free Royal boroughs, borough (= šos) villages, town villages, weichbild, borough
treasury, property taxes – losungen, šos, borough landed estates

se současně dařilo prohlubovat výzkum a klást si nové otázky i na poli sociálních a hospodářských dějin, které sice v soudobém bádání o městech nehrají prim, ale přinejmenším neustupují do pozadí.³ Řada témat je ovšem dosud rozpracovaná jen v nejhrubších obrysech, jak naznačuje stav českého urbánního dějepisectví ve studiu vztahu města a venkova. Téma, které v západoevropské historiografii (*Stadt-Land-Beziehungen*) disponuje již obšírnou literaturou,⁴ se u nás dosud dostalo do zorného pole hlavně v archeo-

- 1 Konkrétní výsledky domácího dějepisného bádání na poli měst shrnuli naposledy v širším pohledu Martin NODL, *Historia społeczna miast czeskich i morawskich w średniowieczu – przegląd badań*, Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 64, 2004, s. 43–85, a s důrazem na raný novověk Jaroslav MILLER – Petr ČERNÍKOVSKÝ, *Urbánní historie (raného novověku) ve středovýchodní Evropě: Stručná úvaha o minulosti, současném stavu a perspektivách oboru*, ČČH 103, 2005, s. 861–884.
- 2 Klasicky Bedřich MENDEL, *Hospodářské a sociální poměry v městech Pražských v letech 1378–1434*, ČČH 22, 1916, s. 54–57, 422–445; 23, 1917, s. 74–84, 353–364; TÝŽ, *Sociální krize a zápasy ve městech čtrnáctého věku*, Praha 1926; Jaroslav MEZNÍK, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*, Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 129–147; TÝŽ, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965 (= Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd, ročník 75, sešit 2), a TÝŽ, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990. K bádání přispěla od 70. let rovněž archeologie, srov. shrnutí tehdy mladé archeologické subdisciplíny od Miroslava RICHTERA, *Archeologický výzkum českých měst 13. století*, Hospodářské dějiny 4, 1979, s. 5–41.
- 3 Jaroslav ČECHURA, *České Budějovice – příklad vytváření městského velkostatku v středověkých Čechách*, Jihočeský sborník historický (dále JSH) 54, 1985, s. 161–171; TÝŽ, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*, Časopis Národního muzea – řada historická 157, 1988, s. 32–51; TÝŽ, *Finanční hospodaření Českých Budějovic v letech 1396–1416*, Numismatický sborník 19, 1993, s. 33–66; Martin NODL, *Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví*, in: Sociální svět středověkého města, Praha 2006 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 5), s. 3–96; Tomáš BOROVSÝ, *Venkovské statky kutnohorských měšťanů v předhusitském období*, in: Sborník prací filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Řada C – historická 47, 1998, s. 65–78.
- 4 Výběrem: Konrad FRITZE, *Bürger und Bauern zur Hansezeit. Studien zu den Stadt-Land-Beziehungen an der südwestlichen Ostseeküste vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, Weimar 1976; Konrad FRITZE – Eckhard MÜLLER-MERTENS – Johannes SCHILDHAUER (Hrsg.), *Gewerbliche Produktion und Stadt-Land-Beziehungen*, Weimar 1979 (= Hansische Studien, 4); Jacques LE GOFF (red.), *Histoire de la France urbaine*, 2. La ville médiévale des Carolingiens à la Renaissance, Paris 1980; Erich MASCHKE – Jürgen SYDOW (Hrsg.), *Stadt und Umland. Protokoll der X. Arbeitstagung des Arbeitskreises für südwestdeutsche Stadtgeschichtsforschung Calw 12.–14. November 1971*, Stuttgart 1974; Josef Joachim MENZEL, *Stadt und Land in der schlesischen Weichbildverfassung*, in: Heinz Stoob (Hrsg.) Die mittelalterliche Städtebildung in südöstlichen Europa, Köln-Wien 1977, s. 19–38 (= Städteforschung, A/4); Hans K. SCHULZE (Hrsg.), *Städtisches Um- und Hinterland in vorindustrieller Zeit*, Köln-Wien 1985 (= Städteforschung, A/22); Klaus FLINK – Wilhelm JANSSEN (hrsg.), *Grundherrschaft und Stadtentstehung am Niederrhein*, Kleve 1989; Rolf KIESSLING, *Die Stadt und ihr Land. Umlandpolitik, Bürgerbesitz und Wirtschaftsgefüge in Ostschwaben*

logii,⁵ kdežto ve vlastní historii soustředěnou pozornost postrádá.⁶ Slibný začátek, který předznamenal František Hoffmann věnováním samostatné kapitoly ve své shrnující monografii o českém městu ve středověku,⁷ bohužel nerezonoval dále. Jen povšechné pozornosti si téma zasloužilo v Kejřově analýze měst 13. století.⁸ V urbánním dějepisectví raného novověku není situace lepší a v historiografické produkci by se studie věnované vztahu města a venkova daly spočítat na prstech jedné ruky.⁹

vom 14. bis ins 16. Jahrhundert, Köln-Wien 1989 (Städteforschung, Reihe A, Darstellungen 29); Ann Katherine ISAACS (ed.), *Town and country: historiographical traditions and research prospects. Città e campagna: tradizioni storiografiche e prospettive di ricerca*, Pisa 1997; Ulrich PFISTER (Hrsg.), *Stadt und Land in der Schweizer Geschichte. Abhängigkeiten – Spannungen – Komplementaritäten*, Basel 1998; Clemens ZIMMERMANN (Hrsg.), *Dorf und Stadt. Ihre Beziehungen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 2001; S. R. EPSTEIN (ed.), *Town and country in Europe 1300–1800*, Cambridge 2001; Markus CERMAN – Erich LANDSTEINER (Hrsg.), *Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300–1600*, Innsbruck-Wien-Bosen 2010 (= Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes 2009).

- 5 Zdeněk DRAGOUN – Jan KLÁPŠTĚ, *Příspěvek ke studiu zemědělského zázemí středověké Prahy*, Archeologické rozhledy 35, 1983, s. 387–426; Martin JEŽEK – Jan KLÁPŠTĚ (red.), *Mediaevalia archaeologica 1*, Praha 1999; Martin JEŽEK, *Hospodářský region středověkého města*, in: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi, Praha 1997, s. 309–320; TÝŽ, *Brno a jeho region*, Praha-Brno 2000 (= Mediaevalia archaeologica 2); Ladislav ČAPEK, *Město České Budějovice a jeho zázemí ve vrcholném středověku*, Archaeologia historica 37, 2012, s. 143–164; Pavel VAREKA – Petr ROŽMBERSKÝ – Lukáš HOLATA – Zdeňka SCHEJBALOVÁ, *Vesnické zázemí středověké Nové Plzně*, Archaeologia historica 37, 2012, s. 289–318.
- 6 Za výjimky lze považovat Mezníkovy studie o venkovských statcích individuálních měšťanů Prahy a Brna, citovaných v poznámce č. 2.
- 7 František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 94–100.
- 8 Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1997, s. 164–172.
- 9 Tuším, že o tom nejlépe vypovídá (ne)prostor, jenž se vztahu města a venkova věnoval na bilanční konferenci o urbánním dějepisectví za posledních dvacet let v říjnu 2011 i zaměření předchozích tematických konferencí pořádaných Archivem hlavního města Prahy. Z literatury ke vztahu město-venkov zaslouží pozornost především práce Petra ČERNIKOVSKÉHO, *Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.-17. století*, in: Historie 2005. Celostátní studentská vědecká konference Pardubice 4.-5. prosince 2005, Pardubice 2004, s. 55–88; TÝŽ, *Města severovýchodních Čech jako vrchnosti ve světle konfliktů se svými poddanými (2. polovina 17. a počátek 18. století)*, in: Radmila Pavlíčková – Martin Elbel (edd.), *Miscellanea ze semináře starších dějin*, Olomouc 2005, s. 37–57; TÝŽ, *Věnná města severovýchodních Čech a jejich poddaní po třicetileté válce*, in: Jan Kilián (red.), *Věnná města za třicetileté války a jejich poválečná obnova*. Sborník z konference konané v Mělníce ve dnech 4.-5. května 2004, Mělník 2004, s. 37–47; TÝŽ, *Lokální konflikt v byrokratickém soukolí. Spory jaroměřských šosovních vesnic na počátku 18. století*, *Stopami dějin Náchodska* 14, 2010, s. 57–96. Srov. ještě Josef PETRÁŇ, *Ceny obilí*

Problematika vztahu města a venkova je neobyčejně mnohohrstevnatá a nabízí pestrou paletu témat, řešitelnou jedině prostřednictvím interdisciplinárního přístupu – nejen vzpomenutých sociálních a hospodářských dějin, ale také dějin právních, archeologie, toponomastiky či dějin umění. Nesporně to platí i o fenoménu šosovních vesnic, jimž dosud nebyla věnována samostatná pozornost a šlo vždy o téma doplňkové a okrajové, řešené toliko marginálně a v kontextu „závažnějších“ problémových okruhů. To poněkud komplikovalo nahlížet na tento problém komplexně a způsobilo neblahou atomizací končící v interpretačních nejasnostech a nejednotnostech. Poměrně pevně zakotvená zůstala pouze základní terminologie. Starší dějepiscevtví pracovalo většinou stabilně s pojmem šosovní vesnice, pouze u Jaroslava Bakaly a Jiřího Kejře se objevil také pojem příměstské vsi.¹⁰ Teprve v nedávné době Josef Žemlička pod vlivem německé historiografie¹¹ použil pojem městské vsi.¹² Jakkoli termín šosovní vesnice koliduje s nomenklaturou západoevropskou, je na základě stávající sumy poznatků po mém soudu nadále nejuvýstižnější, poněvadž nejvhodněji vyjadřuje, čím byly tyto vesnice specifické a čím se odlišovaly od běžných vesnic poddanských.

Šos a jeho význam

Pro interpretaci pojmu šosovní vesnice je nezbytné nejprve osvětlit význam substantiva šos, od něhož se odvíjí příslušné názvosloví. Česká historiografie

a tržní okruhy v Čechách v 18. a počátkem 19. století, in: Josef Petráň (red.), *Problémy cen, mezd a materiálních podmínek života lidu v Čechách v 17.-19. století*, II, Praha 1977 (= *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 3, 1977, *Studia historica* XVII); Eduard MAUR, *Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, in: Markus Cerman – Erich Landsteiner (Hrsg.), *Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300–1600, Innsbruck-Wien-Bosen 2010* (= *Jahrbuch für Geschichte des ländlichen Raumes* 2009), s. 58–77. Jen sporadicky vznikají na zkoumání vztahu města a venkova vysokoškolské kvalifikační práce. Za všechny Sylvia LAURINCOVÁ, *Městský statek Kuřim ve 2. polovině 17. století*, Brno 2009, diplomová práce, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

10 Jaroslav BAKALA, *Staré Město a založení Fryštátu*, in: *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno 2002, s. 438.

11 Walter KUHN, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung*, *Zeitschrift für Ostforschung* 20, 1971, č. 1, s. 1–69; Hans Jürgen REIMERS, *Die Stadtdörfer der mittelalterlichen Ostsiedlung in Polen*, Marburg an der Lahn 1976 (= *Wissenschaftliche Beiträge zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas* 104); Wilhelm KRIMPENFORD, *Der Grundbesitz der Landstädte des Herzogtums Preussen. Geschichte, Wirtschaft, Recht, Sozialordnung*, Marburg an der Lahn 1979 (= *Marburger Ostforschungen* 35).

12 Josef ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, *ČČH* 96, 1998, s. 513.

jej vykládala různým způsobem. Patrně nejrozšířenější vysvětlení zopakoval naposledy František Hoffmann: šos (ironií osudu toto heslo vůbec nepojal do věcného rejstříku) vyložil jako odvozeninu z německého *Schutz*.¹³ Nahlédnutím do etymologického slovníku však zjistíme, že *Schoss* je apelativum starobylého původu doložené již před 13. stoletím¹⁴ a se samostatným významem „plat, poplatek“. Později se vžil jako označení přímé daně z majetku, sloužící k pokrytí společných výdajů¹⁵ (v tomto významu je doložen i v polském prostředí).¹⁶

Z pojmu souvisejícího s šosem ve významu poplatku se potom objevil pojem šos(ovn)í města. Vyplynul z faktu, že dotyčné město (pojem zjištěn kupř. u Vamberka, Solnice či Ústí nad Orlicí) získalo polepšení svého postavení, spojené s relucí roboty – právě reluční poplatek byl v těchto případech nazýván šosem.¹⁷

České prostředí od 13. století původní význam slova plně respektovalo. Výraz šos lze patrně poprvé nalézt v listině vydané rychtářem a přísežnými města Litoměřic v roce 1252,¹⁸ a to nepochybnitelně ve významu platu.

-
- 13 František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009 (= Česká historie 20), s. 135. Nejde pochopitelně o názor nikterak nový. Přestože již Josef Dobrovský v roce 1817 upozornil na nesprávnost spojování slova šos s *Schutz* (srov. Časopis Českého museum (dále ČČM) 44, 1870, s. 316), považovala se tato etymologie za samozřejmou: František Ladislav RIEGER (red.), *Slovník naučný*. Díl devátý (Š-Vzývání svatých), Praha 1872, s. 80: šos odvozen od *Schutz* a definován jako ochrana, obzvláště taková, „jakou udělovala vrchnost neb právo nějaké poddaným neb příslušníkům svým; odtud jmenovitě kompetence práva městského, v dalším smyslu pak daň z domu neb pozemku, slušícího pod právo některého města“. Podobně František Štěpán KOTT, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*. Díl třetí, Praha 1882, s. 922; Zikmund WINTER, *V ohradě měst a městských zdech. Řada druhá*, Praha s. d. (= Výbor ze spisů Zikmunda Wintra, 12), s. 37.
- 14 Friedrich KLUGE – Walther MITZKA, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 191963, s. 677.
- 15 *Lexikon des Mittelalters*, VII. (*Planudes bis Stadt*), München 2003, sl. 1542–1543. Srov. k tomu ještě Adalbert ERLER, *Bürgerrecht und Steuerpflicht im mittelalterlichen Städtewesen mit besonderer Untersuchung des Steuereides*, Frankfurt am Main 1939 (= Frankfurter wissenschaftliche Beiträge, Rechts- und wirtschaftswissenschaftliche Reihe 2).
- 16 H. J. REIMERS, *Die Stadtdörfer*, s. 43, uvedl za příklad městské vsi předměstí polského města Konin, které podle pramenů 16. století „unter Stadtrecht ist und mit der Stadt gemeinsam Schoss zahlte“.
- 17 Pojem používal především Josef EHRENBERGER, *Jednání Solnických s Jindřichem Kraftem Čermíkowským o některé grunty v zástavu dané*, ČČM 23, 1849, s. 80; TÝŽ, *O nesnázích měst šosních u hájení svých privilegií po roce 1620*, ČČM 28, 1854, s. 88–102.
- 18 „... ab omni honore solutionis, quod soz vulgariter appellatur“ (*CDB*, IV/1. Edd. Jindřich ŠEBÁNEK a Sáša DUŠKOVÁ, Pragae 1962, s. 401–402, č. 232). Tentýž doklad má František VACEK, *Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století*, Časopis pro dějiny venkova 7, 1920, s. 46.

V Klaretově slovníku je šos (*ssos*) či jeho synonymum pomoc zařazen v části věnované městům a s latinským ekvivalentem *exaccio*.¹⁹ Od počátku raného novověku docházelo k sémantickým posunům, které umožnily, že se šos stal nejen obecným vyjádřením jakéhokoliv platu, ale s ohledem na území, z něhož byl odváděn, též výrazem pro specifický prostor, území poplatné šosem.²⁰ Zatímco ve významu platu se s šosem setkáváme v pramenech průběžně, byl druhý užíván jen řídce, a to výlučně v písemnostech raně novověkého období, které již původnímu významu ne vždy rozumělo, užívalo ho ze setrvačnosti a s nejasnou představou o původní skutečné náplni. I v takovém případě však jasně vycházely z původního významu, nehledě na to, že se i v raném novověku šos nadále ztotožňoval s platební povinností.²¹ Jeho používání však v jistých souvislostech působí poněkud nesrozumitelně. Substantivum šos totiž pronikalo i mezi další slovní druhy. Pokud se ve slovesném významu ještě dalo poměrně jednoznačně dešifrovat,²² ve významu adjektiva se pomalu vytrácelo.²³ Také ve své substantivní podobě nepůsobilo vždy jednoznačně,²⁴ od poloviny 15. století máme množství dokladů, které

19 Václav FLAJŠHANS (ed.), *Klaret a jeho družina*. Sv. I, slovníky veršované, Praha 1926 (= Sběrka pramenů k poznání literárního života v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, skupina 1, řada I., číslo 1), s. 183, č. 2099.

20 Viktor KARELL, *Die königl. Stadt Kaaden als Grundherrschaft*, in: L. W. Stopfkuchen (Hrsg.), *Heimatkunde des Verwaltungsbezirkes Kaaden. Seine geschichtliche und kulturelle Entwicklung*. I. Teil, Kaaden 1938, s. 60, uvádí, že se pojem *Schossgüter* začal používat od konce 16. století.

21 V roce 1595 prodával Rudolf II. městu Mostu hrad Hněvín včetně mlýna Stránilice „na gruntech šosovních města Mostu ležící“; v roce 1627 Ferdinand II. Starému Městu pražskému: „[...] nechceme [...] žádných více domů, které pod šos náležejí a se kněhami městskými spravují, z téhož šosu a kněh městských vynímají a je do desk zemských [...] vložit a vepsati dáti.“ *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, I, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1886, s. 536, č. 309. Srov. *tamtéž*, s. 606–607, č. 327.

22 Most 1502: „Kateřina [...] se k tomu seznala, že v Mostě obývající jest, spolu s nimi [tj. purkmistrem a radou] šosuje.“ (*Archiv český*, 12, Praha 1895, s. 503–504, č. 1124).

23 Nymburk 1502: „tato pře je městská a šosovní“ (*Archiv český*, 12, s. 517–518, č. 1145); Český Brod 1526: „ten toliko trpící s městem jest, kdož koupí statek podšosovní a slíbí JKMtí věrnost a poddanost“ (*Archiv český*, 26, Praha 1909, s. 55–57, č. 23); Hradec Králové 1537: „statkuo šosovních“ (*tamtéž*, s. 259, č. 32); Hradec Králové 1540: měšťan Mikuláš Kydlín prohlašoval, že jeho statek „jest pozemský a ne šosovní“ (*tamtéž*, s. 271–272, č. 53).

24 Pregnantně to dokládají dva případy. První vznikl v souvislosti se sporem o plavení dřeva po Labi mezi Kolínem a Nymburkem a s tím souvisejícím placením cla. Dne 13. 11. 1488 navrhovali Kolínští, aby clo neplatili ti, kdo k městu příslušejí „lozunkem neb šosem“, zatímco platit chtěli od těch, „ježto toliko úrokem a ne lozunkem neb šosem k městu příslušejí“. Poté žádali adresáty listu, aby jim pořídili seznam těch, „který šosem k městu vašemu přisedí“ a sami publikovali, kdo „k městu našemu lozunky přisedí“. Z listu se dozvídáme dvojí rovinu příslušnosti vsí k městu – jednak

nejsou spolehlivě interpretovatelné a skutečně svádějí k výkladu šosu jakožto specifického území.²⁵ V 16. století je již potom v tomto významu skutečně užíván.²⁶ Nevytrácel se ovšem stále ani původní obsah slova šos.²⁷

Šos v systému platebních povinností českých zeměpanských měst

Jestliže lze pojem šos ztotožnit s platební povinností v prostředí zeměpanského města, je na místě otázka, o jaký konkrétní poplatek se jednalo. Česká zeměpanská města v předhusitské době podléhala složitému systému platebních povinností. Základním platem, jenž nebyl ničím jiným než obdobou poddanského úroku odváděnou zeměpánovi v různých termínech (nejčastěji na sv. Martina – odtud tzv. svatomartinský úrok –, ale doloženy jsou též termíny na sv. Valpurgu, sv. Jiří či sv. Havla), byl městský census. Vyměřoval se při zakládání města v intramurálním prostoru a na předměstích z městišť a z orné půdy v extravilánu.²⁸ Z toho vyplývá, že jeho placení indikuje ty

vsi poplatné běžným poddanským úrokem, jednak vsi poplatné šosem (tj. takové, které s městem trpí). *Codex iuris municipalis regni Bohemiae*, III, eds. Jaromír ČELAKOVSKÝ – Gustav FRIEDRICH, Praha 1948, s. 391–392.

- 25 1480 „luku velikú, kterážto slove Poříčí, příslušející k dvoru Šnakovu, z šosu městského vysvobodili“ (Hermenegild JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto. Obraz místopisný, dějpravný, životopisný i statistický*, Vysoké Mýto 1884, s. 33); svatováclavská smlouva z roku 1517: „každý člověk panského a rytířského stavu, který dům v městě pod právem městským a pod šos má, s těmito věcmi ku právu a soudu městskému a pod šos slušejí“ (Vincenc BRANDL, *Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes*, Brünn 1876, s. 337); usnesení zemského sněmu 1546: „[...] statky pozemské i městské šosovní [...] kdož by z stavu panského neb rytířského pod šosem městským měl“ (*Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, II. 1546–1557, Praha 1880, s. 21, č. 5); 1549 „šestý díl statku svého, kterejž pod šos v Novém Městě pražském má“ (*CIM*, I, s. 408–409, č. 247); usnesení zemského sněmu 1558: „[...] mistři, koleátové [...] svobodní rychtářové, kteřížkoli statky pozemské i zápisné a jekéžkoli jiné anebo platy komorní mají, i městské šosovní, aby šacovali [...]“ (*Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu*, III. 1558–1573, Praha 1884, s. 31, č. 17); 1747 rektifikační komise do pravidel, dle nichž se vypočítávala osedlost tereziánského katastru, započítala i šosovní domy (*Schoss-Häuser*), které však již konstatovala jen v Praze (*Archiv český*, 29, Praha 1913, s. 458).
- 26 Např. v seznamu důchodů města Čáslavi z doby kolem roku 1634 se hovoří o vsi Močovicích, ležící v šosu (August SEDLÁČEK, *Děje města Čáslavě*, Praha 1874, s. 287). Stejně tak vyznívá nedatovaná zpráva města Sušice (1580–1581): „Item též plat z šosu městského v Sušici každého roku při času hromnic [...]“ (Národní archiv Praha, Staré montanum, karton č. 690).
- 27 Např. jaroměřští měšťané uváděli ještě v roce 1651, že „tři vesnice blízko města ležící, jmenovitě Dolany, Čáslavky a Hořenice, jichžto sousedé knihami městskými nejináče než jako předměstští sousedé rovným právem se řídí a spravují, z nichž se šosu ročně sbírá“. Antonín KNAPP, *Paměti královského věnného města Jaroměře nad Labem*, Jaroměř 1887, s. 183.
- 28 Neplatil se naproti tomu z luk, pastvin a lesů. V roce 1527 věnoval Jan Lucemburský Kouřimi šest lánů lesa a určil, že pokud ji měšťané přemění na pole, mají z nich

pozemky, které byly k městu účelově připojeny. Příjemce cenzu potom jasně identifikuje prvotního „donátora“. Důležité je to především proto, že se, jak dokládají dochované předhusitské berní knihy a berní rejstříky, městský census neodváděl pouze z města, předměstí²⁹ a lánů k němu přiměřených, nýbrž také z vesnic příslušejících k městu, což vypovídá mnohé o jejich původu.⁵⁰

Dalším platem, který se vybíral ve prospěch městského hospodářství a za účelem krytí městských investic, byla lózunga (městská sbírka, collecta). Byli jí povinni všichni vlastníci zpoplatněné nemovitosti, tedy kromě měšťanů, předměstských sousedů a venkovských rolníků, také duchovní anebo šlechtici.⁵¹ V případě předměstských obyvatel se mohly vyskytnout

platit městský census (*CIM*, II, s. 239–240, č. 145). Českobudějovičtí v roce 1335 naopak měli pastviny, které vykoupili od Viléma z Landštejna, zřetelně ohraničit od poplatných polí („debeant certis metis ab aliis agris censuantibus distinguere et limitare“, *CIM*, II, s. 293–295, č. 177). Stejně tak v privilegii pro Louny z roku 1325 bylo výslovně uvedeno, že louky přiměřené k městu nepodléhají každoročnímu úroku, odváděnému do královské komory vždy na sv. Martina (*CIM*, II, s. 222–227, č. 134). Naproti tomu se zdá, že v Nové Plzni byly zpoplatněny také louky, zahrady, pastviny, rybníky a řeky. Tak lze chápat listinu Jana Lucemburského z roku 1320. *Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad*, I, Plzeň 1891, s. 8–10, č. 12; *RBM*, III, s. 262, č. 617.

29 Viz např. privilegium pro Slaný z roku 1336 (*CIM*, II, s. 309–311, č. 188).

30 Pro východní Evropu zdůraznil totéž W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 25.

31 Např. pro Louny ustanovil již v roce 1337 Jan Lucemburský, aby „civibus et hominibus bona predicta libera possidentibus, in civitate predicta residentibus [...], quatenus omne iugum steure, collecte aut alterius vexacionis sive dacionis, qualitercunque nuncupatum, ipsi civitati impositum aut imponendum, exnunc inantea cum communitate civium comportare omnimode debeatis.“ Připomínám, že v překladu z 15. století byl k latinskému pojmu steura přiřazeno slovo šos (*CIM*, II, s. 317–318, č. 197; srov. s. 464–465, č. 318), což není v rozporu (viz *Archiv český*, 40/1, Jihlava–Praha 2004, s. XXV). Téhož roku byla vydána listina s obdobným ustanovením pro Kouřim (*tamtéž*, s. 318–320, č. 198) či Malou Stranu (*CIM*, I, s. 47–49, č. 28), kde i ustanovení o zpoplatnění duchovních a šlechty. V těsném závěsu následovaly dvě listiny, které totéž udělily Berounu, Plzni, Klatovům, Stříbru, Tachovu, Domažlicím, Sušici, Písku, Českým Budějovicím, Hradci Králové, Vysokému Mýtu, Chrudimi, Poličce, Jaroměři, Čáslavi, Kolínu, Kouřimi, Nymburku, Malé Straně, Slanému, Lounům, Mělníku, Litoměřicím, Ústí nad Labem, Pirně, Mostu, Žatci, Kadani, Ostrovu a Lokti (*CIM*, II, s. 321–326, č. 199–201). Ve Stříbrě rozpoznal šlechtice mezi berními poplatníky M. NODL, *Sociální aspekty*, s. 56, 59; v Jihlavě konstatoval totéž František HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, Havlíčkův Brod 1961, s. 42. – Z placení městské sbírky byly vyňaty zpočátku i církevní majetky – teprve privilegiem z roku 1330 byly mezi zdaněné objekty zahrnuty, avšak zároveň stanoveno, že nedotčeny mají zůstat výsady těch církevních majetků, které byly již dříve od placení městské sbírky osvobozeny (Jiří KEJŘ, *Les impôts dans les villes médiévales de Bohême*, in: *L'impôt dans le cadre de la ville et de l'état. De belasting in het raam van stad en staat. Colloque International. International Colloquium Spa 6–9-IX-1964*, Brussel 1966, s. 224 s odvoláním na privilegium in *CIM*, I, č. 17).

výjimky,³² v naprosté většině případů však s městem „trpěli“.³³ Předmětem zdanění byla původně pouze orná půda (sazby se lišily v závislosti na bonitě), domy (případně městiště, což bylo výhodnější)³⁴ a živnosti, postupem času též louky, zahrady, chmelnice, vinice, sladovny, výměnky, sirotčí nebo hotové peníze.³⁵ Zdaněna byla tedy nejen půda k městu přiměřená³⁶ a vsi příslušející k městu, ale i majetek předměstských sousedů. U venkovských statků měšťanů není literatura jednotná. Samotným zakoupením deskového zboží měšťanem nevznikaly tamním obyvatelům nové platební povinnosti vůči městu. Vlastnictví venkovského statku se mohlo projevit maximálně v částce odváděné samotným měšťanem z jeho majetku. Jiná situace nastala, pokud se do věci vložil král. Pěkně to dokládá případ vsi Čachovic, kterou koupil kadaňský měšťan Hanuš Čakan někdy před rokem 1402. Václav IV. tohoto roku určil, aby ves trpěla s městem jako všechny ke Kadani přiměřené pozemky.³⁷ Také v panovnickém privilegii pro Chrudim z roku 1341 se hovoří o jmění, které bylo či bude k městu přikoupeno a z kterého se platí šos.³⁸ A konečně již ve své listině pro Litovel z roku 1291 Václav II.

32 Např. v privilegii pro Malou Stranu z roku 1337 mají platit ti předměstští sousedé, kteří „forum in civitate cum ipsorum rebus et mercibus frequentantes“ (*CIM*, I, s. 47–49, č. 28).

33 Mimo listin (např. Ústí nad Labem z roku 1355, viz *CIM*, II, s. 291–293, č. 176) tuto skutečnost prokazují dochované berní knihy a berní rejstříky.

34 Srov. např. *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, ed. Bedřich MENDL, Brno 1935 (= Prameny dějin moravských 5), s. 126, a Ludmila SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku*, Praha 2004 (= Práce z Archivu Akademie věd, řada B, 17), s. 137–138, upozorňují, že berní základ se v jednotlivých městech lišil.

35 Karl BEER, *Über Losungsbücher und Losungswesen böhmischer Städte*, *MIÖG* 36, 1915, s. 87–88; *Archiv český*, 40/1, s. XXXIII. Neplatili církevní hodnostáři z majetku pokládaného za církevní, naopak platili podruzi, šlechtici usazení ve městě, ve snižené míře také městský rychtář, u židů je situace nejasná. Předmětem zdanění byl movitý a nemovitý majetek, všechna povolání přinášející určitý výnos (řemesla, obchod) a věčné platy. Město mohlo vypsát městskou sbírku v případě potřeby i vícekrát do roka. Výše odváděné daně se měnila podle aktuálního výsledku šacuňku, který se průběžně aktualizoval. Výběr peněz prováděli a evidovali zvláštní kolekteři vybírání z městské rady a obce.

36 Např. v Žatci je pěkně dokladován při prodeji ostrova v Ohři měšťanem Leupoldem Pictorem klášteru v Postoloprtech. Prodej povolil v roce 1391 Václav IV. a stanovil, aby z něj klášter městu nadále odváděl povinný plat (*Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526*, ed. Ludwig SCHLESINGER, Prag–Leipzig–Wien 1892, s. 91, č. 209). Stejně tak v případě Žiželic bylo ustanoveno, aby kaplan při kostele Panny Marie, kterému plynul plat z několika tamních usedlostí, platil městu městskou sbírku, kdykoliv byla potřeba (*tamtéž*, s. 134–135, č. 298).

37 *CIM*, II, s. 970–971, č. 751.

38 „A když to zaplatí, tehda ti měšťané naši se všemi jich jměními, kteráž k dřeve řečenému městu jsou vyměřena, přikúpena aneb kterýmžkoli jiným obyčejem k témuž

stanovil, aby z majetků zakoupených od šlechty platili měšťané kromě každoročního cenzu ještě *exactiones, collectas et contribuciones* společně s městem.³⁹

Jako součást královské komory města dále podléhala výběru speciální berně (sumy hromničné).⁴⁰ První bezpečné zprávy o ní máme z let 1253 a 1257,⁴¹ první seznamy o výši vybírané speciální berně jsou však až z počátku 15. století.⁴² V průběhu 14. století se proměnila v daň vybíranou každoročně.⁴³ Její vznik vyplýval z užší závislosti zeměpanských měst i klášterů na panovnické moci (zeměpanská města jako součást královské komory a kláštery jako instituce, u nichž král disponoval tzv. zakladatelskými právy). Jakým způsobem se výše speciální berně stanovovala, nevíme, K. Beer před-

městu jsú přišla nebo ještě přijdú, s kterýchž šos s tiem městem platí se [...].“ *CIM*, II, s. 354–355, č. 228. – Zde ovšem nevíme, jde-li o městský census anebo lózungu, jak již bylo zmíněno, jako šos se v Chrudimi označovalo obojí.

39 „[...] de laneo quolibet, quos emerint apud dictos nobiles nostros terrigenas, annis singulis similem censum illi censui, qui de laneo quolibet in Medla vel Noua Ciuitate ab antiquo solvitur, et quaslibet exactiones, collectas et contribuciones ex quacunque causa civitati eidem impositas simul cum ipsa civitate Luthouia nobis et successoribus nostris dicti cives et heredes ipsorum in perpetuum solvere tenebuntur [...]“. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, IV, ed. Josef CHYTL, Brunae 1850, s. 372–374, č. 294.

40 K. BEER, *Über Losungsbücher*, s. 81 uvádí berna (steura, collecta) regalis (regia, specialis), königliche Losung, summa regis, census regalis. Kromě citovaných prací Klierovy, Beerovy a Kroftovy se speciální berní podrobněji zabývali (bez nároku na úplnost): Jaroslav DRÍMAL, *Městská berně královských měst moravských od polovice 15. století do r. 1526*, Brno v minulosti a dnes 4, 1962, s. 85–124; Tomáš BOROVSÝ, *Zvláštní berně v českém středověku*, Dějiny a současnost (dále DaS), 2002, č. 2, s. 8–14; TÝŽ věnoval důkladnou pozornost výběru speciální berně v klášterním prostředí: *Kláster, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005, s. 105–132; Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 51–58, jenž považuje generální a speciální berní za pevně vyprofilované již za Václava II.

41 Kamil KROFTA, *Začátky české berně*, ČČH 36, 1930, s. 9.

42 *CIM*, II, s. 901–903. *Archiv český*, 40/1, s. XXVIII předpokládá ustálení sum speciální berně již v 70. letech. Naproti tomu Martin NODL, *Slušil-li daň dávatí císaři, čili nic? Berně a úroky ve středověkém Českém království*, DaS 24, 2002, s. 4–5 zpochybňuje s odvoláním na poměry zjištěné na Novém Městě pražském a v Českých Budějovicích stabilitu speciální berně. Viz J. ČECHURA, *Finanční hospodaření*, s. 49.

43 K. KROFTA, *Začátky*, s. 463, se snažil dokázat, že se speciální berně proměnila v každoroční povinnost až na začátku vlády Václava IV. (srov. také K. BEER, *Über Losungsbücher*, s. 84–85), avšak na příkladu Českých Budějovic doložil J. ČECHURA, *Finanční hospodaření*, s. 46–52 každoroční odvádění speciální berně již pro druhou čtvrtinu 14. století. Tamže konstatováno, že speciální berně se ne vždy vybírala v pevně a neměnně výši: podle zmíněného seznamu měly České Budějovice odvádět 200 kop českých grošů ročně, avšak v letech 1396–1416 komoře doručily částky v rozmezí 100–500 kop. Např. v Brně však měla speciální berně ustálenější podobu, srov. T. BOROVSÝ, *Zvláštní berně*, s. 10.

pokládal, že zdanění podléhalo vše to, co nezdaňovala generální berně.⁴⁴ Konkrétnější představu umožňuje kniha svědomí města Nového Bydžova, kam bylo v letech 1311–1312 zaznamenáno ocenění lánů v „městském obvodu“, a to nepochybně za účelem výběru speciální berně. Ocenila se orná půda (s rozlišením dle bonity) u města a ve vsích, městiště domů i krámů a živnosti.⁴⁵ Dalším vodítkem je privilegium Jana Lucemburského pro obyvatele Prahy a dalších měst z roku 1330, které předepisovalo platit speciální berni ze všech domů, dvorů a platů uvnitř hradeb jak světským, tak duchovním osobám.⁴⁶ Listina, stejně jako novobydžovská kniha svědomí, nijak nepotvrzuje, že by speciální berni platily také extramurální obyvatelé (musíme však brát v úvahu specifické poměry pražských měst), avšak z jiných pramenů je tato skutečnost jasně prokázána.⁴⁷ Např. v Českých Budějovicích se v roce 1346 vybírali na ocenění nemovitostí ve městě i ve vsích čtyři přísežní a čtyři příslušníci městské obce.⁴⁸ Kromě toho můžeme doložit, že v celkové sumě speciální berně měly vedle města své podíly také k němu příslušející vesnice, což by zároveň naznačovalo, že speciální berni platili vesničané ze svých nemovitostí.⁴⁹ U venkovských statků měšťanů není

44 K. BEER, *Über Losungsbücher*, s. 82, tak vyjmenovává městské reality, hotové peníze, věčné renty, živnosti a obchod.

45 K. BEER, *Über Losungsbücher*, s. 87–88, a Jaroslav PROKOP, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005, s. 24–25. Obdobně v roce 1297 u Hradce Králové se měly *collectae a exactiones* odvádět minimálně z městišť oceněných městskými přísežnými a z polí (*CIM*, II, s. 128–129, č. 67).

46 *CIM*, I, s. 32–35, č. 17. Listina má po mém soudu vazbu k listině z 28. 4. 1339, kterou Jan Lucemburský propůjčil budějovickému rychtáři a přísežným právo přidržet všechny, kdo vlastnili statky a pozemky přiměřené k městu, platit společně berni (*CIM*, II, s. 330–331, č. 207). Není pravděpodobné, že listina zachycuje výběr městského cenzu, neboť ten by se jen stěží označoval jako berně (J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 164).

47 V listině pro Brno z roku 1291: [...] *cives nostri in civitate speciale et extra civitatem de bonis suis [...] generalem collectam [...]*“ (*RBM*, II, s. 674, č. 1569). V listině pro Čáslav z roku 1398 Václav IV. rozšířil povinnost platit speciální berni také na majitele nemovitostí ve městě a na venkově, kteří nejsou obyvateli Čáslavi (*CIM*, II, s. 912–914, č. 708).

48 „[...] *ad taxandum et estimandum tam areas seu fundos domorum in civitate, quam agros seu hereditates tam civitatis quam villarum ad ipsam spectancium [...]*“ (*CIM*, II, s. 331–332, č. 207). Není, myslím, nutné považovat listinu za opožděný doklad počátků výběru lózungy (J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 164), stejně tak může jít o provedení aktualizace evidence zdaněného majetku, k němuž docházelo (srov. pro berní knihy plzeňské od roku 1418 Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Berní knihy plzeňské z let 1418 a 1471 /Příspěvek k městské diplomacie a bernictví/*, *Minulost Plzně a Plzeňska* 3, 1960, s. 85).

49 Nasvědčují tomu především dávky, odváděné vesnicemi do města vždy na Hromnice. Pro Písek srov. Jan MATZNER, *O zboží král. města Písku v stol. 16. a 17.*, in: *Výroční*

situace jednoznačná, známe případy, kdy se placení speciální berně vysloveně odmítalo⁵⁰ i nařizovalo⁵¹ – rozhodující roli tu měl nepochybně panovník. Je ovšem otázka, zda příslušnými poplatníky byli majitelé takových statků anebo jejich obyvatelé, tj. poddaní. Neosvětleno také zůstává, jakým způsobem se výše speciální berně pro to které město stanovovala – z uvedených dokladů se dá předpokládat, že se po jistou dobu z nějakého zdaňovacího principu vycházelo, ale postupně převládl odvod pevně stanovené paušální sumy. Jak ovšem zjistil na příkladu Českých Budějovic J. Čechura, nelze tento předpoklad považovat za obecně platný, navíc mezi velikostí měst a povinovými částkami neexistovala žádná závislost.⁵²

Poslední platební povinností předhusitské doby byla všeobecná berně (*berna generalis*). Jak by se zdálo na první pohled a jak dokazuje jediný dochovaný berní rejstřík této berně,⁵³ nepodléhala jí města ani jejich pozemkové příslušenství včetně venkovských statků individuálních měšťanů. Rejstřík je však neeviduje z jiného důvodu – byly vyňaty z pravomoci krajských berníků.⁵⁴ Výjimky byly možné pouze udělením zvláštního

zpráva c. k. vyšších realných škol v Písku za školní rok 1886, Písek 1886, s. 4–8, pro Sušici srov. Jan LHOTÁK, *Hrad Kašperk a jeho panství*, Castellologica bohemia 11, 2008, s. 346. V konfirmaci privilegia pro Beroun z roku 1437 král Zikmund Lucemburský povolil, aby berounské městské vsi přispívaly na platy odváděné městem do královské komory („Wzdicze, Baworyn, Czrnin, Zahrziewicze, Trubin, Barziechow et Poczaply in solucione summarum ad cameram regiam dandarum contribuere debent“). Tuto zprávu ovšem lze považovat za doklad přispívání vsí na generální a speciální berni (domníval se tak M. BĚLOHLÁVEK, *Berní knihy*, s. 83). Odlišná struktura feudální renty u bývalých berounských vsí se ještě částečně projevovala v polovině 17. století: Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Popis panství Kralodvorského u Berouna z r. 1642*, Památky archaeologické a místopisné 22, 1906–1908, sl. 461–468 (vsi Černín, Trubín); Národní archiv Praha, Stará manipulace – urbáře, odhady a inventáře, inv. č. 95, fol. 229r–239r, 259r–261r (vsi Zdice, Bavoryně).

50 K. KROFTA, *Začátky*, s. 459–460, připomíná případ Koterova, který vysadil plzeňský měšťan v roce 1369 zákupným právem. V listině vysvědčující tento akt je přímo uvedeno, že Koterovští budou platit pouze generální berni, ne speciální.

51 Např. Olomouci král Václav II. v roce 1291 stanovil, aby ze všech zakoupených svobodných statků měšťané neplatili berníkům, nýbrž společně s městem vždy, když bude uložena, výpomoc panovníkovi (*CDM*, IV, s. 375–376, č. 296). Analogická situace je známa z privilegia Václava II. pro Litovel (*CDM*, IV, s. 372–374, č. 294).

52 Na tuto skutečnost upozornil František ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, I. Doba vyknutá z kloubů, Praha 1995, s. 357.

53 *Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379*, ed. Josef EMLER, Prag 1873.

54 V listině Václava II. pro Brno z roku 1291 se přímo uvádí praxe vybírat z města speciální a mimo město generální berni ([...] cives nostri in civitate speciale et extra civitatem de bonis suis [...] generalem collectam [...]).“ *RBM*, II, s. 674, č. 1569). Podle privilegia, které obdržela v roce 1353 Sušice, platila hrazená města pouze „z dědin a polí a mlýnuov“, z čehož měli napříště platit i tamní měšťané, platící dosud „nad

privilegia, které město buď částečně⁵⁵ anebo úplně⁵⁶ od placení berně osvobozovalo.

Po nezbytné rekapitulaci platebních povinností zůstávají pro identifikaci šosu pravděpodobné jen dvě varianty – lózunga a městský census. O zpoplatnění šosovních vesnic oběma není nutné pochybovat, byť vyjma berních knih a berních rejstříků nalézáme jen málo pramenů, které potvrzují zpoplatnění paralelně.⁵⁷

První městští dějepisci se spokojili s konstatováním, že šos byl platem odváděným královské komoře, aniž by téma dále rozvíjeli či se dokonce pokoušeli o přesnější charakteristiku.⁵⁸ Zřejmě první se o to pokusil a jedno-

obyčej“ i z krčem a řemesel (*CIM*, II, s. 493–494, č. 338; *RBM*, V, s. 682–683, č. 1468). Srov. Rostislav NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: *Historia docet*. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc., Praha 1992, s. 329–340.

55 V roce 1291 získalo Brno od Václava II. výsadu, aby v případě paralelního vypsání generální a speciální berně platilo pouze speciální (*RBM*, II, s. 674, č. 1569). O rok později obdrželo privilegium na osvobození extramurálních pozemků (včetně mlýnů) od generální berně také Znojmo, vztahovalo se ovšem pouze na ty vlastnoručně obdělávané měšťany (*RBM*, II, s. 672, č. 1567). Jan Lucemburský udělil v roce 1331 milost Kadaňským, aby ze svobodného zboží, které by zakoupili, platili do královské komory pouze poloviční berni („contribuciones, soluciones, taxaciones, stewras et tallias“) – nelze však jednoznačně rozhodnout, zda je tu myšlena všeobecná nebo speciální berně (*CIM*, II, s. 268–269, č. 156). Srov. k tomu listinu pro Litoměřice z roku 1323 (*CIM*, II, s. 202–203, č. 125). Také v Chrudimi se zřejmě povinnost všeobecné berně v roce 1341 upravila na paušálně odváděnou částku 60 kop českých grošů (*CIM*, II, s. 354–355, č. 228).

56 K. BEER, *Über Losungsbücher*, s. 78–79, a K. KROFTA, *Začátky*, s. 13, 247–249. Olomouc získala od panovníka v roce 1291 právo odvádět z intramurálních i extramurálních majetků pouze speciální berni (*CDM*, IV, s. 375–376, č. 296). Pěkně to dokládá také privilegium Albrechta Habsburského pro východočeská věnná města Hradec Králové, Jaroměř, Chrudim, Vysoké Mýto a Poličku z roku 1307. Měšťané neměli platit berni, ale pouze městský census z lánů k městu přiměřených: „[...] nullam collectam vel steuram nobis dare et exsolvere teneantur, sed solum census exsolvent de hereditatibus, quas ad ipsas civitates per regem habent mensuratas [...]“. Viz *CIM*, II, s. 148–154, č. 83. Také v Jihlavě osvobodil městské vsi od všeobecné berně Jan Lucemburský v roce 1323, přičemž ze vsí ležících za řekou k Čechám měl být dosavadní výnos generální berně obrácen k městským potřebám. F. HOFFMANN (*Archiv český*, 40/1, s. XXVI–XXVII) z toho vyvozuje, že tímto aktem začaly jihlavské vsi platit speciální berni, vybíranou prostřednictvím lózungy. Další vsi zakoupené městskou obcí či měšťany tomuto ustanovení nepodléhaly, a odváděly tudíž jen generální berni.

57 Za jeden z nejilustrativnějších považuji zřizovací listinu městského špitálu v Sušici z roku 1372. Byla mu připsána selská usedlost v nedalekém Dobrušíně, z níž plynul „census videlicet viginti quatuor grossi regi Boemiae et collecta civitati in Sika“ (*Libri erectionum archidieocesis Pragensis saeculo XIV et XV*, I, ed. Clemens BOROVÝ, Pragae 1875, s. 96, č. 199).

58 Klasicky Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy*, I, Praha 1855, s. 313.

značně šos spojil s městským cenzem v roce 1871 Julius Lippert ve své monografii o Litoměřicích.⁵⁹ Po něm tutéž informaci přinesl v roce 1911 historik Nymburka František Kulhánek.⁶⁰ Jejich názory však zůstaly izolovány, teprve počínaje Rostislavem Novým začala historiografie oba pojmy považovat za synonymum.⁶¹ Nový charakterizoval městský census (jeho slovy královský úrok) jako ryze pozemkovou daň a běžnou součástí speciální berně, s níž byla paralelně vybírána. Této interpretace se v zásadě drží autoři až do současnosti.⁶² Je jistě pravda, že existují jednoznačné doklady, jež opravňují mezi oba pojmy klást rovnítko: např. koncem 15. století přijímala městská rada v Chrudimi počty od tzv. šosovníků, kteří vybírali svatomartinský úrok a hromničnou sumu. Šosovníky tvořily dvě čtyřčlenné komise (pro každou daň jedna) vždy po dvou konšelích a dvou obecních starších. Nemůžeme zde popřít ztotožnění šosu s městským cenzem, avšak po šedesáti letech fungovali ve městě vedle výběřčích „šosu svatomartinského“ také výběřčí čtyř šosů vybraných na obecní potřeby, tj. lózungy.⁶³ Českobrodská měšťanka Anna Kotaska v roce 1526 tvrdila, že „šos [...] slove plat z gruntu do komory JKMti“.⁶⁴ Rovněž ve zprávě pro potřeby české komory z roku 1575 a znovu u Chrudimi se dozvídáme o odvádění „platu aneb šosu hromničného a svatomartinského“. Sestavovateli zprávy Matyáši Poříčkému z Rohlína bylo rok předtím nařízeno, aby prozkoumal u jednotlivých měst výši povinného „platu komorního aneb šosu“.⁶⁵ Pokud jde

59 Julius LIPPERT, *Geschichte der Stadt Leitmeritz*, Prag 1871, s. 36, 103–104.

60 František KULHÁNEK, *Dějiny královského města Nymburka*, Nymburk 1911, s. 18.

61 Rostislav NOVÝ, *Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské*, in: *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 4, 1960, s. 33, 41 (poznámka č. 18), a TÝŽ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog*, Praha 1963 (= *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica* 4, 1963), s. 25.

62 František KAVKA, *Správci financí Karla IV. (Příspěvek k dějinám české královské komory)*, in: František Kavka, *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepiscetví*, Praha 2002, s. 337; L. SULITKOVÁ, *Vývoj městských knih*, s. 73 a 97–98 (poznámka č. 50), a Jan JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*, Praha 2005, s. 209.

63 *Tzv. Liber sententiarum ab anno 1555. Edice pramene*, ed. Renáta RŮŽIČKOVÁ, Chrudim 1996, s. 18.

64 *Archiv český*, 26, Praha 1909, s. 55–57, č. 23. Zkratka znamená „Jeho Královské Milosti“.

65 K. KROFTA, *Začátky*, s. 480–481, poznámka č. 4. Již v roce 1572 bylo českou komorou uloženo Adamu Šturmovi z Hranic, aby zjistil příčinu, proč z věnných měst „platové nebo šos se zmenšuje a méně nežli jest ve starém urbáři poznamenáno, vynáší“. Chrudimští odpověděli, že odváděli „šos hraničný a svatomartinský“ ze vsí Topole, Vestce a Kočího, Vysokomýtské společně s Jaroměřskými a Poličskými tvrdili, že šos platili vždy, „neb ty statky, odkavadž šos vychází, při nich pozůstaveny jsou“. (Karel ADÁMEK, *Z dějin hospodářství královského věnného města Poličky*, Praha 1906,

o použití slova šos při označení komorních platů, nejde o nijak závažný problém, neboť podobnému přenášení podléhal i sám pojem lózunga, jak bude vzápětí doloženo. Navíc na příkladu Chrudimi je evidentní, že i v rámci jednoho města mohlo docházet k terminologické rozkolísanosti, kdy se šosem rozuměl jak městský census, tak lózunga.

Pokud bychom přijali tvrzení ztotožňující pojem šos s městským census, nemohli bychom se s šosem setkat ve finančnictví měst poddaných – jak sám Nový tvrdil, tato města městský census neodváděla.⁶⁶ To je však v rozporu s realitou, poněvadž prameny z Českého Krumlova, Pelhřimova, Náchoda, Kryry, Úštěka, Manětína a dalších běžně referují o šosu a jeho výběru.⁶⁷

Spojování šosu s městskou sbírkou má kořeny o málo starší, byť musíme připustit, že se ve starší době slovo lózunga nepojilo výlučně jen s městskou sbírkou.⁶⁸ Pomineme-li obecnou povědomost o významu slova šos jako

s. 14–15). Také v 17. a 18. století se šosem rozuměl plat odváděný komoře: v polovině 17. století byl navýšen šos odváděný věnnými městy z 80 na 200 kop českých grošů, proti čemuž si města stěžovala. V poličských městských počtech za rok 1765 nalézáme položku „šosu JM králova“ (*tamtéž*, s. 43–46, 67).

66 R. NOVÝ, *Městské knihy*, s. 25.

67 Victor PROCHASKA, *Beiträge zur Verfassungsgeschichte Böhmens am Beginne des 14. Jahrhunderts*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen (dále MVGDB) 19, 1880–1881, s. 13–14. V případě Pelhřimova se městská sbírka prohlašovala za „povinnost šosovou“ či „ourok šosovní“ (F. HOFFMANN, *České město*, s. 170), pro města Kryry a Ústěk připomíná s odvoláním na čtvrtý díl CIM Hana PÁTKOVÁ, *Lózunga v Březnici na sklonku středověku*, Podbrdsko 8, 2001, s. 28 (s další literaturou). Možno rozhojnit o Lanškroun k roku 1558: „jakož sú obyvatelé města Lanškrona a předměstí od starodávna předkóm a držitelóm téhož Lantškrona platili šosu z téhož města a předně při každém polouletí osm kop grošův českých platu“ (*Archiv český*, 17, Praha 1899, s. 252, č. 1041). V tomto případě není zcela jasné, zda se jedná o lózungu anebo reľuovanou feudální rentu v úkonech, jak jsme konstatovali např. u Vamberka. Z dalších měst zbývá Český Krumlov, kde se v roce 1518 hovoří o domku s haltýřem, který „pod šos města našeho Krumlova nepřisluší ani kterým spolutrpicím právem k témuž městu připojen jest, než toliko svrchu psaný úrok nám do pokladny naší z něho jest dáván“ (*Archiv český*, 21, Praha 1903, s. 521). Z městských domů se odváděl šos také v Litomyšli, Náchodě či Novém Městě nad Metují; viz Jiří KUBA – Tomáš ŠIMEK – František ZAHŘÁDKA, *Soupis východočeských urbářů*, Zámorsk 1997, č. 122, 124, 148, 155. K Náchodu podrobně P. ČERNÍKOVSKÝ, *Raně novověké poddanské město*, passim. Pro menší poddanské městečko srov. Manětín 1419: „úroky s tej chalupy má platiti podle jiných domů pánu k dvoru věčně a šosy k městu“ (Jaroslav ČECHURA, *K některým aspektům právních vztahů poddanského městečka Manětína k vrchnosti do poloviny 15. století*, Právněhistorické studie 31, 1990, s. 78; autor na s. 76 uvádí, že pozemková renta vrchnosti a šos nejsou totožné a zevrubně se touto otázkou zabývá).

68 Např. v listině Albrechta Habsburského Českobudějovickým z roku 1458 je lózungou chápán městský census (CIM, III, s. 222, č. 127).

platu, považoval ho za peněžní dávku odváděnou měšťany či z dvorů a sel-
ských usedlostí ve prospěch města již Vincenc Brandl.⁶⁹ Nezávisle na něm
prohlásil pojmy šos a lózunga za identické Victor Prochaska, který otevřeně
napadl a zpochybnil Lippertův výklad.⁷⁰ Přímé rovnítko mezi pojmy šos
a lózunga položil krátce potom také Wilhelm Feistner v monografii o Ústí
nad Labem⁷¹ a koncem 19. století Franz Josef Stocklów, jenž v závislosti na
tom následně hovořil o tzv. Losungsgüter.⁷² Rovněž Jaromír Čelakovský,
který jinak považoval za šosovní všechny pozemky nějak související s mě-
stem, přiřadil městské sbírce jako rovnocenný pojem šos.⁷³ Obdobně postu-
poval agrární historik František Vacek⁷⁴ a také v Kaprasově přehledném
zpracování právních dějin českých zemí je šos považován za synonymum
lózungy, ovšem zároveň za prostor rozšířené kompetence městských
úřadů.⁷⁵ První podrobná práce o berních knihách, rejstřících a především
lózunze tento termín zcela přehlédla⁷⁶ a zřejmě zapříčinila jeho postupné
pozapomenutí. Jediným, kdo opětně připomněl šos ve významu lózungy,
byl Josef Dobiáš ve svých dějinách Pelhřimova.⁷⁷ Poválečná historiografie
se zcela upnula ke spojení šosu s městským cenzem a nevěnovala problému
žádnou pozornost, byť tu a tam docházelo k výjimkám.⁷⁸ Pokud přitom
nahlédneme do vydaných pramenů týkajících se našich zeměpanských
měst, najdeme množství dokladů, které prokazují, že pojmy šos a lózunga
skutečně byly synonyma, respektive že šos byl peněžní dávkou vybíranou

69 „[...] die Abgabe, welche von den Bürgern der Städte oder von Höfen und Bauerngrün-
de einer Stadt gezahlt wird“. V. BRANDL, *Glossarium*, s. 337.

70 V. PROCHASKA, *Beiträge zur Verfassungsgeschichte Böhmens am Beginne des 14. Jahr-
hunderts*, MVGD 19, 1880–1881, s. 8, pozn. č. 2 a s. 12, poznámka č. 3.

71 Wilhelm FEISTNER, *Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547. Ein
Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Reichenberg 1885, s. 55.

72 F. J. STOCKLÖW, *Das Buch der Heimat. Allgemeiner Theil*, s. 96, 431. Podobně V. KA-
RELL, *Die königl. Stadt Kaaden*, s. 60. V regionální monografii Josefa TŮMY, *Paměti
osad na Kolínsku*, Kolín 1915 (Kolínsko a Kouřimsko. Obraz poměrů přírodních, ži-
vota obyvatelstva i paměti časů minulých, 2), s. 16 a 214, se hovoří o placení šosu-lo-
zunků ze Starého Kolína a Pašinky.

73 *CIM*, II, s. 1270.

74 F. VACEK, *Emfyteuse v Čechách*, s. 9, 46–47.

75 Jan KAPRAS, *Právní dějiny země Koruny české*, II, Praha 1913, s. 259.

76 K. BEER, *Über Losungsbücher*, s. 31–95.

77 Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*. Díl I., doba před-
husitská, Pelhřimov 1927, s. 253, poznámka č. 81.

78 Šos jako lózungu definovali naposledy autoři dějin Litoměřic Oldřich KOTYZA –
Jan SMETANA – Jindřich TOMAS, *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997,
s. 131.

z iniciativy a ve prospěch města.⁷⁹ Nelze pochopitelně v systému středověké reality předpokládat, že se označení šos používalo všude ve významu platu odváděného výlučně ve prospěch města; kupř. v poddanském Náchodě a k němu příslušejících vsích se za šos považoval běžný poddanský úrok placený na sv. Havla a sv. Jiří. Zatímco ho všechny vesnice náchodského panství odváděly přímo vrchnosti, směřoval „šos“ z několika vsí v těsném sousedství Náchoda nejprve do městské pokladny a odtud společně s částkou vybranou z města do důchodu majitelů panství. Není přitom jisté náhodné, že částka vybraná městem od vesničanů převyšovala částku odvedenou finálně vrchnosti.⁸⁰ Tím narážíme na relativitu jakéhokoliv jednoznačného vymezení té které platební povinnosti vesnic vůči městu. Navíc uvedený případ naznačuje, že „placení k městu“ mohlo mít dvojí tvář – vedle skutečného odvádění peněz ve prospěch města (které jich využilo pro krytí svých potřeb), tu bylo prosté placení úroku vesničany ve prospěch vrchnosti s mezistanicí ve městě. Odlišení obou situací v pramenech je velmi obtížné.

Šosovní nemovitosti se od běžného zboží nelišily jen poplatností šosem. Pozorným sledováním zpráv vyplývá, že šosovní pozemek právně příslušel k městu, ke kterému byl připojen. S tím koreluje názor, že na řádném

79 V roce 1348 Karel IV. potvrzuje, že lidé a pozemky litoměřické kapituly na litoměřickém předměstí nemají odvádět žádné „exacciones, que kschos dicuntur“ (*CIM*, II, s. 526–527); v roce 1394 uděluje Václav IV. Litoměřicím ustanovení ve věci výběru lózungy z hotových peněz měšťanů: „wer aber von virczig schocken varender habe nicht geschossen mage, der sol geben sein geschoss“ (*CIM*, II, s. 856–857, č. 666); 1454 prodávalo Vysoké Mýto louku u Hrušové s výminkou, aby „po hřivně k obci platil na každý šos“ (H. JIREČEK, *Královské věnné město Vysoké Mýto*, s. 36); 1462 „exaccionem vulgariter sossu“, „toho platu v Zizelicích ssos slušie k tomu městu a k naše komoře královské“ (*Urkundenbuch der Stadt Saaz*, s. 198, č. 456); 1462 „když smy [městská rada v Novém Bydžově] napomanuli řemesla všecka, že jsú nám povinovata k městu šosem [...], aby budúcně platili ten šos s řemesl vedle obce na obecnie potřeby a vopravy, jakž bude uloženo [...] druhdy viec a druhdy méně, jakž potřeby obecnie záležie“ (*CIM*, III, s. 265–266); 1463 odpustili purkmistr a rada města Čáslavi „ty platy, což k šosuom města toho s domu a statku svého“ (*tamtéž*, s. 525); 1468 Vysokomýtští „z šosu městského vysvobodili“ louku patřící ke Šnakovu, takže purkmistr a konšelé „z toho šosu ani z žádného poplatku, což sě té lúky dotýče, nenapomínali“ (*CIM*, III, s. 706–707, č. 417); 1493 dům krávkolátského hejtmána v Rakovníce, který dosud byl „pod šosem a právem města“, prohlášen za „prázden a svoboden ode všech daní, šosuov a poplatkuov, vojen, ponúcek i ode všech těch povinností, kterýmíž jiní měšťané témuž městu zavázání jsú“ (*CIM*, III, s. 825–827, č. 491); 1508 osvobodil majitele vsí Zásada a Hradec od placení šosu k městu Kadani (*CIM*, III, s. 1066–1067, č. 603); 1543 „oni Žiželští žádného šosu městu z statkuov žiželských neplatí, než úroky dávají pánuom svým jako jiní sedláci z statkuov kmetcích“ (*Archiv český*, 28, Praha 1928, s. 642). Jiné doklady jsou nejednoznačné a signalizují, jak se začal pojem šos sémanticky proměňovat.

80 P. ČERNIKOVSKÝ, *Raně novověké poddanské město*, s. 67.

odvádění šosu záviselo požívání městských práv.⁸¹ Vzájemnou spojitost předně dovoluje fakt, že k vynětí konkrétního pozemku ze šosovní povinnosti bylo nutné svolení panovníka stejně jako k vynětí ze soudní pravomoci města.⁸² Signifikantní jsou potom některé listinné doklady.⁸³

Príslušnost pod městské právo platila i tehdy, vlastnil-li ho šlechtic anebo duchovní instituce. Již citovaná koupě šosovního pozemku u Mělníka je toho jasným dokladem, stejně tak zápis o Starém Kolíně naznačuje obdobnou situaci.⁸⁴ Přidat můžeme množství dalších příkladů.⁸⁵

81 *Archiv český*, 40/1, s. XXXIII.

82 Na to, že ze soudnictví města lze nějaký pozemek vyjmout pouze privilegiem, upozorňuje J. KEJŘ, *Vznik*, s. 149. Tuto situaci však nelze zaměňovat s uplatňováním městského práva na půdě venkovských statků individuálních měšťanů.

83 Již v roce 1293 vyňal Václav II. z obvodu města Poličky vsi Banín a Bělou a určil, aby neodváděly žádné platy městu a ani mu nepodléhaly soudně: „De nostre quoque potestatis plenitudine dictas villas et homines earum quoslibet a potestate et taxatione purcraviorum, iudicum et officialium quorumlibet, tam provinciarum quam civitatum et villarum regni nostri, et ab omni contributione collectarum specialium civitatis et districtus Policensis perpetuo duximus eximendos, taliter, ut nullus ipsos iudicare pro causa quacumque vel aliquam ab ipsis collecte contributionem exigere vel recipere debeat, nisi tantummodo abbas vel procurator monasterii prenotati.“ (*RBM*, II, s. 700–701, č. 1633). V roce 1327 určil Jan Lucemburský, aby statky tří kouřimských měšťanů, „que civitati nostre Gurym adiacent“, podléhaly městskému právu a aby z nich odváděly příslušné platy: „[...] eique debent in civilibus omnibus merito subiacere ac eorum successores titulo fruente civili, ad quos bona huiusmodi pervenerint, culibet exemptionis nostre gratia iam cassata ad solvendas cum eis exactiones quascunque ipsis incumbentes ac impositas modis teneant competentibus et compellant.“ (*CIM*, II, s. 239–240, č. 143). V roce 1463 rozhodl Jiřík z Poděbrad, aby poplatky z „šosního“ dvora Kračice (Purkratice), který dosud odváděl poplatky společně s městem Pískem, napříště plynuly majiteli tohoto dvora Petru Buzkovi ze Smolotel. Podřízenost vůči píseckému městskému soudu však měla zůstat zachována (J. MATZNER, *O zboží*, s. 16).

84 Městská rada v Kolíně si o soběovala jurisdikci nad poddanými starokolínského faráře: „Item de iudicio, quod censite plebani astent iudicio et iudicentur secundum antiquam consuetudinem per iudicem et scabinos, sed quod plebanus penas recipiat exceptis pomocznego prawa ac iuramento dimisso.“ Jak jsem již uvedl výše, vymíňovali si Kolínští zároveň od nových zádušních lidí odvádět census a lózungu. František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, II, Praha 1957, s. 560.

85 V roce 1358 rychtář a konšelé města Kouřimi přenechali pozemky zakoupené pro nově založený klášter v Klášterní Skalici a v závislosti na tom je zbavili „omnibus et singulis lozungis, steuris, collectis“ (*RBM*, III, s. 468–469, č. 779 a s. 477, č. 791, srov. Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, *Dětřich z Portic, přední rádce Karla IV.*, ČČM 64, 1890, s. 512). Václav IV. věnoval v roce 1387 oltářníkům v klatovském farním kostele „unum laneum agrorum sub iure et onere dictae civitatis“ (*LEr*, III, s. 273, č. 414), v roce 1482 si stěžovalo město Kadaň, že jim Fridrich ze Šumburka neodvedl „z dědin k městu příslušejících“ šos. Šumburk se ohradil, že sporné dědiny jsou zapsány v deskách zemských, avšak Kadaňští, že „z dávných časov ty dědiny jsú v šosiech

Z uvedených dokladů lze vyvodit jediný možný závěr: šosovní pozemky podléhaly ve sporných i nesporných záležitostech městskému právu a právní pořízení jejich majitelů a obyvatel byla vkládána do městských knih. Velmi ilustrativně to prokazuje již výše zmiňovaná situace v případě Jaroměře. Že citovaná věta nebyla pouze prázdňým tvrzením, dokládají tamní městské knihy, kam obyvatelé vsí intabulovali svá právní pořízení až do vzniku samostatných gruntovních knih počátkem 18. století.⁸⁶

Právní vymezení šosovních vsí

Po osvětlení původního významu pojmu šos a příslušných právních souvislostí se můžeme pokusit o definici pojmu šosovní vesnice. Nezbytným základem našeho uvažování však znovu budiž přehled názorů starších badatelů.

Jako první se problému dotkl již zmíněný V. V. Tomek, svého času nepochybně autorita v městských dějinách. Při líčení předhusitských dějin Prahy přišel se zvláštním termínem, tzv. šosovními grunty. Podle něj

a jich knihami se tvrdie“ (*Archiv český*, 8, Praha 1888, s. 401–402, č. 394). V roce 1489 vypukl spor mezi Výškem z Blažtice a Plzeňskými o jisté pozemky. Soudní řízení mělo probíhat v Plzni, „poněvadž k jich šosóm příslušejí“ (*Archiv český*, 9, Praha 1889, s. 490–491, č. 643). V Žatci chtěli v roce 1543 prokázat svůj šosovní charakter obyvatelé vsí Žiželic a Stránce tím, že svá právní pořízení vkládají do žateckých městských knih (*Archiv český*, 28, Praha 1912, s. 223–227, 570, 640–643). Ve stejné době ústečtí měšťané, bránící se nárokům Jana Lungvice z Lungvic na jejich šosovní pozemky, „zápisy v knihách městských čísti dali“, aby prokázali, „že ty grunty k městu pod šos náležejí“ (*Archiv český*, 30, Praha 1915, s. 96–99, č. 33). Doklad o tom, že placení šosu s sebou přinášelo jistou právní závislost, nabízí rovněž listina pro Kadaň z roku 1508, podle které měli za „šos a plat tíž měšťané povinni byli nahoře psané lidi [ze vsi řečené Zásady a puol věsky Hradce] v obraně své jmieti a ve všem jich obhajovati“. Protože obranu Kadaňští vypověděli, neměli již vesničané, respektive v tomto případě jejich majitel, z rozhodnutí panovníka šos více odvádět (*CJM*, III, s. 1066–1067, č. 603). V roce 1557 vypukl spor mezi městem Klatovy a Lidmilou Pekovou o dvě usedlosti ve Slavošovicích, které chtěla Peková intabulovat do zemských desek. Ferdinand I. nejprve odprodal Klatovským z těchto dvorů šosovní plat (jenž získal v roce 1547) a posléze celou záležitost rozsoudil ve prospěch Klatovských uznáním, že všude „vůkol Slavošovic jsou gruntové městští a prve [tj. před rokem 1547] také byly šosovní a městští“ (Jindřich VANČURA, *Dějiny někdejšího král. města Klatov*, I/1, Klatovy 1927, s. 370–373). Konečně také obyvatelé vsí berounských, zastavených od roku 1437 pánům z Kolovrat a později pánům z Poděbrad, zakládali ještě v roce 1547 svá právní pořízení do městských knih (Josef VÁVRA, *Paměti královského města Berouna*, Beroun 1899, s. 86). Václav VOJTÍŠEK, *O habsburských konfiskacích statků městských a o nárocích na jich vrácení*, Věstník svazu československých měst 9, 1921, sl. 224 se domnívá, že vsi Zdice, Bavoryně, Černín, Trubín, Záhrivčí, Počaply a Litohlavy, ač byly podřízeny panství Králův Dvůr, patřily k Berounu až do roku 1547, kdy podlehly konfiskacím.

86 P. ČERNIKOVSKÝ, *Lokální konflikt v byrokratickém soukolí*, s. 82, poznámka č. 28.

byly vyměřeny novým měšťanům při založení královského města v jeho nejbližším okolí a příslušely pod městské právo. Měšťané je drželi svobodně a odváděli z nich pouze povinný peněžitý plat (šos) do královské komory. Za šosovní nepovažoval venkovské statky měšťanů, poněvadž nepodléhaly městskému právu.⁸⁷ Další badatelé na Tomka navázali: tak Zikmund Winter odlišoval šosovní vesnice od běžných vsí poddanských. Obyvatelé šosovních vsí se vzhledem k blízké poloze vůči městu uchýlili pod jeho ochranu a zavázali se k placení šosu a dalším povinnostem, které vykonávali předměstští sousedé.⁸⁸ Oproti uvedeným autorům jinak terminologicky důsledný Jaromír Čelakovský zahrnul pod heslo šosovní statky v rejstříku své Sbírký pramenů práva městského všechny zmínky o jakýchkoliv venkovských pozemcích souvisejících s městem, jedno jestli šosovních vsích ve speciálním významu, majetku záduší anebo venkovských statcích měšťanů. Pouze pro skutečné poddanské vsi v majetku města měl speciální termín úroční vsi. Adolf Zycha odvozoval šosovní statky od povinnosti odvádět šos, přičemž za jeho poplatníky považoval předměstské obyvatelstvo usazené na městské půdě a tamní živnostníky.⁸⁹ Nejvíce pozornosti otázce věnoval v roce 1920 František Vacek. Minuciózním rozbořem pramenů dospěl k přesvědčivému závěru, že tyto vesnice (tvořící dohromady městský újezd) byly poddány pannotníkoví, podléhaly pravomoci městského rychtáře a odváděly do města lózungu a městský cenžus.⁹⁰

Z pohledu právněhistorického nebyla otázka šosu speciálně řešena, J. Kapras šosovní pozemky vyložil značně neurčitě jen jako „městské grunty“, považuje šos za oblast rozšířené kompetence městských úřadů.⁹¹ Pozdější autoři syntéz právních dějín českého státu dále nepostoupili,⁹²

87 V. V. TOMEK, *Dějepis*, I, s. 313.

88 Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*, díl druhý, Praha 1890, s. 535.

89 Adolf ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*, Prag 1914, s. 130–131.

90 F. VACEK, *Emfyteuse v Čechách*, s. 41, 46–47.

91 „[...] privilegiiemi těmi byla zároveň rozšiřována kompetence úřadů městských na tyto [svobodné] statky, ony prostě patřily pod šos.“ (J. KAPRAS, *Právní dějiny země Koruny české*, II, s. 259). A dále: „Kompetence městského soudu se vztahovala i na šosovní grunty, tj. městské grunty, pokud nebyly vyňaty výslovným privilegiem, jak se to dalo u domů šlechtických“ (*tamtéž*, s. 271).

92 Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945*, Praha 1976, s. 252, ztotožnil šos s městskou jurisdikcí, za šosovní domy v Praze před rokem 1848 považoval domy v držení šlechty, jež byly původně měšťanské a zapisovaly se do městských knih. Nejnovější syntéza Karel MALÝ (red.), *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999 se k pojmu šos vůbec nevyjadřuje.

pouze v pracovním hesláři právněhistorického slovníku nalezneme heslo šos s dvojnásobným významem: a) daň z domů či pozemků městských, b) městská pravomoc.⁹⁵

Také regionální dějepisce také respektovaly Tomkovu charakteristiku (A. Sedláček, J. Vančura), někteří autoři však přispěli zajímavými postřehy. Podle F. J. Stocklöwa šosovní statky stály pod městskou ochranou a městským právem a zároveň příslušely – podle všeho automaticky – do vikbildu.⁹⁴ Historik Berouna a Kolína Josef Vávra nejdříve ve své práci o Kolínu z roku 1888 přímo ztotožnil vikbild se šosem,⁹⁵ ale v mladší berounské monografii formuloval postavení vesnic připojených k Berounu na přelomu 13. a 14. století mnohem konkrétněji: „Ve věcech soudních vtěleny do šosu berounského; odtud vycházely platy z těch osad do měšce města Berouna [...]. Jinak ony osady zůstávaly v držbě královské a podací právo ke kostelům [...] vykonával sám král.“⁹⁶ Zřejmě poprvé tak v dějepisném pojednání použil výrazu šos ve významu specifického území, jenž posléze převážil a téměř úplně vytlačil starší význam šosu jakožto platu. Vávrovo tvrzení o vikbildu respektoval Václav Vojtíšek v rámci svého rozboru dvou předhusitských městských knih kolínských.⁹⁷ V pozdějších studiích sice oba pojmy odlišoval,⁹⁸ avšak šos chápal ve významu prostorovém.⁹⁹ Také poválečná historiografie neměla v terminologickém vymezení šosovních statků jasno. Podle Františka Hoffmanna šosovní vesnice prostorově navazovaly na předměstí, jejich území se považovalo za městské, vybírala se v nich stejná daň a jejich obyvatelé měli obdobná práva jako usedlíci na předměstích. Vyskytovaly se

95 Bohuslav ROUČKA – Vladimír RŮŽIČKA, *Pracovní heslář českého právněhistorického terminologického slovníku*, Praha 1973, s. 572–573, kde i další odvozené termíny (šosněř, šosování, šosovati, šosovní, šosovník).

94 F. J. STOCKLÖW, *Das Buch der Heimat. Allgemeiner Theil*, s. 431.

95 Josef VÁVRA, *Dějiny královského města Kolína nad Labem*, I, Kolín 1888, s. 27.

96 J. VÁVRA, *Paměti*, s. 30.

97 Václav VOJTÍŠEK, *O nejstarších knihách města Kolína nad Labem*, in: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, Praha 1953, s. 93.

98 Václav VOJTÍŠEK, *Z právních dějin československých měst*, in: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, s. 436: za součást vikbildu považoval vesnice, které se z vůle svých vrchností řídily právem města, tzn. ve vyšších potřebách, odvoláních a za účelem naučení; TÝŽ, *Soud a rada v královských městech českých*, in: tamtéž, s. 247: městskému soudu podléhali jak poddaní ze šosovních vesnic, tak z vesnic náležejících pod vikbild; TÝŽ, *Z nejstarších právních dějin města Plzně*, in: tamtéž, s. 148, 152–153.

99 Např. v citované studii o počátcích Plzně započítával do šosu vsi známé z berní knihy z roku 1418. In margine dodejme, že Vojtíšek nepovažoval vesnice příslušející k městskému šosu za majetek městských obcí vždy. Srov. V. VOJTÍŠEK, *O habsburských konfiskacích*, č. 4, sl. 141.

prý jen u některých měst – častěji u horních – avšak lze mezi ně počítat i vsi slezských a severomoravských měst.¹⁰⁰ Nadále se šos i v líčení středověkých poměrů považoval především za označení území.¹⁰¹ Nejnovější literatura pojem šosovní vesnice srovnává s termínem městské vsi (*Staddörfer*), používaným v německé historiografii.¹⁰² Josef Žemlička je definuje jako vsi k městu přiřčené, řídicí se městským právem a „trpící“ s městem.¹⁰⁵

Z předchozího stručného přehledu vyplývá, že šosovní vsi neodváděly městu feudální rentu, nýbrž pouze lózungu. Naproti tomu vůči panovníkovi byly stejně jako město samotné povinovány městským cenzem, který lze s feudální rentou ztotožnit.¹⁰⁴ Tento fakt je velmi důležitý pro pochopení vlastního postavení vsí. Panovník totiž mohl jako pozemková vrchnost volně disponovat nejen platebními povinnostmi, ale i samotnou půdou v šosovních vesnicích.¹⁰⁵ Již v roce 1295 Václav II. osvobodil vsi Banín a Bělou „ab omni contribucione collectarum specialium civitatis et districtus Policensis“ a postoupil je klášteru na Zbraslavi.¹⁰⁶ Zde bohužel nevíme, v jakém poměru vsi vůči Poličce stály, podle všeho zde však existovala závislost platební a právní.¹⁰⁷ Jistější jsme si u olomoucké vsi Nemilan, jejichž úrok markrabě Jošt nařídil odvádět ve prospěch svých dlužníků.¹⁰⁸ Když si později Olomoučtí zřídili rybník mezi Grygovem a Holicí, povolil jim ho Jiří z Poděbrad bez překážek užívat.¹⁰⁹ To zároveň naznačuje, že vrchním vlastníkem těchto pozemků zůstával zeměpán. Dokladují to také pozemkové transfery, proběhlé v těsné blízkosti zeměpanských měst ne z rozhodnutí a se svolením

100 F. HOFFMANN, *České město*, s. 95.

101 J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 162.

102 Tak J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 161; J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 513.

103 J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 513.

104 F. HOFFMANN, *České město*, s. 174. Samozřejmě neplatí absolutně, že příjemce feudální renty byl příslušnou pozemkovou vrchností – srov. např. listinu z 27. 10. 1364, kterou odkázala pozemková vrchnost vsi Slavíkovice plzeňskému klášteru sv. Ducha plat na třech poddanských lánech, avšak podržela si všechny ostatní požitky včetně vrchní správy nad poddanými. *Listář královského města Plzně*, I, s. 97–98, č. 92.

105 Transfery s půdou nelze ztotožňovat se zakládáním věčných platů. Srov. např. založení kaple sv. Petra na předměstí Domažlic v roce 1392 – *LEr*, IV, s. 389, č. 542.

106 *RBM*, II, s. 700–701, č. 1633.

107 Polička se obvykle považuje za možný doklad vikbildu (J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 524), avšak tento doklad naznačuje, že vsi odváděly s městem plat, nejpravděpodobněji mimořádnou výpomoc, tzn. speciální berni.

108 *CDM*, XIII, č. 488, s. 522.

109 Vladimír SPÁČIL, *Sbírka listin Archivu města Olomouce (1261–1793)*, Olomouc 1998, s. 122, č. 295.

městské správy, nýbrž panovníka.¹¹⁰ Proč tomu tak bylo, výmluvně ozřejmuje formulace z privilegia Jana Lucemburského pro Litoměřice z roku 1329.¹¹¹ Není tím pochopitelně řečeno, že ke všem transferům na území městských vsí byl panovnický konsens obligatorní, dokazují pouze, kdo byl vrchním vlastníkem půdy. Do roku 1420 nicméně zatím chybí doklad, kde by půdu poplatnou šosem zcizovala městská správa anebo kdy by naopak král disponoval půdou, kterou město zakoupilo z vlastní iniciativy.

Panovnické dispozice městským příslušenstvím vhodně doplňují údaje o lokalitách, které sice byly z panovnickovy vůle k městu výslovně přirčeny, avšak následně znovu zcizeny. Typický je především příklad alienace tří vsí příslušejících Uherskému Hradišti – zcizeny byly již za Václava II. a přestože je Jan Lucemburský městu v letech 1315 a 1325 oficiálně přiznal, směnili jejich díly v roce 1323 s Jindřichem z Lipé. K podobným přesunům nepochybně došlo i v případě Vodňan, kde král přímo uznal zastavení venkovského příslušenství, avšak vzápětí slíbil, že je znovu připojí. Tento postup se úspěšně uplatňoval po husitských válkách. Beroun obdržel v roce 1437 od Zikmunda Lucemburského povolení, aby mu vesnice získané kdysi nucenou směnou pomáhaly při odvádění povinných platů do královské

110 V dubnu 1372 zakupoval klášter sv. Anny na Starém Městě pražském díl dědiny Dráhy u Mělníka, a to se zvláštním povolením Karla IV. a císařovny Alžběty a pouze se souhlasem mělnických přísežných (*CIM*, II, s. 191). V roce 1385 směňoval českobudějovický farář se svolením krále pole u kostela sv. Prokopa na Starém Městě, kde sedělo několik zahradníků (*Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen*, I, ed. Karl Köpl, Prag 1901, s. 191–192, č. 373), o pět let dříve královský lesmistr s císařovým povolením prodal obyvatelům vsí Dubičné dva lány lesů, patřících nejspíše ke hlubockému panství (*tamtéž*, s. 149–150, č. 247). Také v Kouřimí nařizoval v roce 1352 král tamnímu rychtáři a přísežným, aby osvobodili ode všech berní a platů pražského měšťana Mikuláše Rokczanera, který zakoupil v Bošicích dědinu (*CIM*, II, s. 488–489, č. 333; srov. J. TŮMA, *Paměti osad na Kolínsku*, s. 20). Mikuláš však tehdy zřejmě zakoupil větší díl, ne-li celou ves (svědčí o tom *Archiv český*, 26, Praha 1909, s. 31). V každém případě Rokczaner později pozemek odkázal pražským benediktinkám u sv. Ducha, které je s Kouřimskými směnili za část Jilmanic. K aktu dal svolení jménem krále podkomoří Konrád z Vechty (*CIM*, II, s. 1094–1095, č. 826). S Kouřimí je spojena také listina z roku 1358, kterou se tamní rychtář a městská rada vzdávali všech práv, které měli na statcích v Miškovicích, Řitvě a dalších pozemcích koupených pro klášter v Klášterní Skalici – není jistě náhodné, že je text listiny inzerován v potvrzení Karla IV. (*RBM*, VI/3, s. 468–469, č. 779). Obdobně věnoval v roce 1380 markrabě Jošt olomouckým dominikánům dvůr v Hněvotíně a nařídil městské správě, aby z něj již více nevybírala lózungu (*CDM*, XI, s. 171, č. 189. Srov. k téže věci *tamtéž* s. 165–166, č. 182; s. 167, č. 184). O šest let později přikazoval Jošt Olomouckým, aby obyvatelé Hněvotína, Blatců, Nemilan a další rolníky hospodařící na městských polích nezatěžovali jinými dávkami než lózungou (*CDM*, XI, s. 358, č. 398).

111 „[...] de vineis et agris suis omnibus ad civitatem eandem ab antiquo mensuratis et pertinentibus nobis, hereditibus et successoribus nostris, Boemie regibus“ (*CIM*, II, s. 257–259, č. 151).

komory. Nedožíváme se nic o dědičném držení a vlastnictví, navíc v témže roce Zikmund bez rozpaků všechny berounské vsi udělil do zástavy Hanušovi z Kolovrat, od kterého je vyplatil Jiří z Poděbrad a postoupil svým synům.¹¹² Berounské předhusitské vsi potom již nikdy nebyly městu navráceny. J. Vávra uvádí, že tamní obyvatelé i po zastavení nadále zanašeli svá právní pořízení do městských knih.¹¹³

S uvedenou praxí souvisí nejistota některých měst, v jakém poměru vůči vsím vlastně byla.¹¹⁴ Tak České Budějovice neměly v držení „svých“ vsí jasno ještě koncem 15. století. V listopadu 1498 si král Vladislav – nepochybně v reakci na žádost českobudějovických měšťanů, že „mají a drží některé vsi od velmi dávných časův k těmž městu příslušející“ a že chtějí potvrdit jejich dědičné vlastnictví – vyžádal dokumenty, prokazující jejich oprávnění k těmto vsím. Dne 4. prosince 1498 potom vydal majestát, podle kterého jim vsi Vráto, Vesce, Pohůrku, Dubičné, Hlinsko, Mladé, Suché Vrbné, České Vrbné, Rožnov, Litvínovice, Haklovy a Šintlovy Dvory „k pravému a dědičnému jmění, držení a požívání [...] dáváme a zapisujem“.¹¹⁵ Po deseti letech město založilo první městskou knihu, kde jsou vsi již považovány za majetek města.¹¹⁶ Ještě velmi dlouho ovšem nemizela ani povědomost o odvádění lózungy a městského cenzu – českobudějovické rejstříky dokladují jejich vybírání až do třetí čtvrtiny 16. století.¹¹⁷ Také v Plzni tušíme obdobnou situaci, v první polovině 16. století adresovala tamní městská rada podkomořímu extrakt ze svých berních knih o poplatných vesnicích.¹¹⁸ Zbývá doplnit, že plzeňské berní knihy dokládají výběr lózungy do roku 1553, tj. téměř do stejné doby jako v Českých Budějovicích.

Vedle těchto zpráv můžeme snést i další důkazy, které etabloují panovníka jako pozemkového suveréna v šosovních vsích. Cenným pramenem, byť s vědomím jistých úskalí (díly vsí), jsou patronátní práva. Je obecně

112 *CIM*, III, s. 208–209.

113 S odvoláním na nejstarší purkmistrovský manuál a knihu trhů z let 1508–1518 J. VÁVRA, *Paměti*, s. 77.

114 Na neznalost podstaty městských vsí ze strany samotného města i královské komory v 16. století poukázal rovněž W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 22.

115 *CIM*, III, s. 915–920, č. 536.

116 Kniha založená jako „Kniha trhová a dlužní na majetek města“ obsahuje zápisy o trzích nemovitostí mezi městskou radou a obyvateli města i městských vsí. Za sdělení děkuji Mgr. Danielu Kovářovi ze SOkA České Budějovice. Srov. R. NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě*, s. 59.

117 Poslední rejstřík městské sbírky zahrnuje léta 1514–1593, nejmladší rejstřík městského cenzu je z let 1514–1559. R. NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě*, s. 60.

118 M. BĚLOHLÁVEK, *Berní knihy*, s. 87–88.

známo, že panovník, pokud nestanovil jinak,¹¹⁹ v zeměpanských městech prezentoval duchovní správce k tamním farním kostelům.¹²⁰ Jak ovšem vyplývá z rozboru pramenů, dělo se tak i v těch lokalitách, které považujeme za příslušející k tomu kterému městu. Nejzajímavějším je případ Kočí u Chrudimi, zaznamenaný v roce 1397 (Chrudim vybírala lózungu minimálně ze tří vesnic, mj. právě z Kočí).¹²¹ Venkovský rychtář, přísežní a celá obec v Kočí se tehdy obrátili na královnu, aby jim povolila vystavět si ve vsi kostel.¹²² Již sám fakt, že se samospráva v Kočí neobracela na městskou radu v Chrudimi, kterou by jako svou pozemkovou vrchnost nemohla obejít, prostě vylučuje poddanost Kočí městu. Pochybovat nemusíme s ohledem na

-
- 119 Na příkladu západních Čech rozbořem patronátních práv prokázala Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Ke studiu a možnořtem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, Folia Historica Bohemica 7, 1984, s. 43–99, že král prezentoval kněží pouze v Berouně, Tachově, Domažlicích, Kašperských Horách a Klatovech, zatímco Plzeň, Sušice a Stříbro měly patrona jiného. Podobně si ve Slaném patronát nad kostelem sv. Gottharda ponechal klášter v Ostrově. Patronáty intramurárních farních kostelů v Žatci a Lounech získaly darem od Jana Lucemburského kláštery na Strahově a v Oseku, avšak za vlády Karla IV. přešly nazpět do rukou panovníka (může jít o paralelu ke Karlově snaze rekonstruovat panovníckou doměnu). Jaroslav HAVRLANT, *Problémy studia farní sítě žateckého děkanátu a jeho specifiká*, in: Jan Hrdina – Blanka Zilynská (edd.), *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 8), s. 163.
- 120 Johann SCHLENZ, *Das Kirchenpatronat in Böhmen. Beiträge zu seiner Geschichte und Rechtsentwicklung*, Prag 1928, s. 51, 135–136; Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002 (= Česká historie 10), s. 461.
- 121 V zlomku berního rejstříku z roku 1428, uloženém ve Státním okresním archivu v Chrudimi, čteme „Registrum exaccionis seu collecte losunge anno domini MCCCC vicesimo octavo [...]. Primo sequuntur ordo domorum in nostro civitate positorum, post ea secuntur agricole in suburbio civitatis. Secuntur wille Coczie, Topolo, Wescze, Crassin dwuor, curia in Ribnik hospitalis.“ Za sdělení děkuji Mgr. Ivo Šulcovi ze SOKA v Chrudimi.
- 122 Akt byl stvrzen dnes ztracenou listinou, vystavenou 28. 2. 1397. Je znám pouze její částečný opis, který je uložen ve Státním okresním archivu v Chrudimi, Sběrka rukopisů, staré inv. č. 15: „Sophia Dei gratia Romanorum et Bohemiae regis conthoralis, princeps Bavariae. Ad universum tenore presentium deducimus notitiam, quod de inuata nobis Dei clementia cultum divinum ampliare cupientes ut tenemur et ea facere, quae ad salutem fidelium expediat animarum, sane cum villa Kocžim impletae civitatis Chrudim carens et longe distans ab oratorio et ipsa civitate Chrudim, ubi ecclesia parochialis, in qua incolae dictae villae Kocžim sacramenta percipiunt, propter hanc distantiam habitatores ejusdem villae gravabantur incommodis, nec salutem animarum suarum poterant intendere, diligenter exstitit a retroactis temporibus si tuata necta. Et ferventi devotione inflammati Anderle iudice, Niclas Hanuss, Knobloch iurati necnon Wenceslao Hapul totaque communitas dictae villae nobis humiliter et attento studio supplicarunt, desiderantes et volentes oratorium seu capellam ad honorem Sancti Bartholomaei in dicta villa erigere. [...]“ Srov. *Kostel sv. Bartoloměje v Kočí u Chrudimi*, Kočí 2002.

příjemce proseb Kočských ani o majiteli patronátu, byť kostel zůstával vždy filiální vůči farnímu kostelu v Chrudimi. Rovněž u dalších lokalit se přesvědčujeme, že majitelem patronátu byl panovník: bez výjimky nalzáme krále při prezentacích farářů v Putimi u Písku, Beňovech u Klatov, Starém Kolíně, Budiměřicích u Nymburka anebo Počaplích a Zdicích u Berouna, tedy vesnicích příslušejících k zeměpanským městům. Poslední dvě lokality byly navíc původně v majetku pražského biskupství, což signalizuje, že se panovník nucenou směnou vědomě nevzdával vrchnostenské kompetence na směněném zboží. Podobně si král ponechal patronát v Knovízi a v Želenicích, které předtím připojil ke Slanému.¹²⁵ Rovněž v Metličanech u Nového Bydžova se dá předpokládat, že patronátem původně disponoval král.¹²⁴ Zajímavě a ilustrativně tuto praxi doplňuje případ Čachovic, zakoupených kadaňským měšťanem v roce 1402. Jak již víme, král stanovil, že má ves s městem trpět, avšak tato skutečnost samozřejmě nijak neovlivnila patronát, jímž nadále disponovali individuální měšťané.¹²⁵ Není důvodu domnívat se, že tomu bylo jinak u panovníka, který městu připojoval své vesnice s tímž cílem.

Jestliže si panovník zachovával nad šosovními vesnicemi vrchní vlastnictví, jaká potom byla motivace k jejich připojování k městům? Hlavní důvod spočíval, jak ještě bude doloženo, především ve snaze město hospodářsky posílit.¹²⁶ Přivázáním vsí k městu panovník jednak sledoval jejich podřízení svým orgánům (městský rychtář) a vítanou záminku jejich exempce z pravomoci kastelání. Lze se domnívat, že připojení vsí nepředstavovalo realizaci nějaké konkrétní právní instituce, a nelze tudíž jednoznačně obecně definovat, co všechno v sobě obnášelo a zahrnovalo. Postupem doby mohlo z utilitárních důvodů docházet k jisté unifikaci v právním postavení těchto vsí, nicméně o existenci nějakých obecně platných zásad nelze hovořit.¹²⁷ Přesto nelze na hledání jistých společných rysů

125 V Knovízi prezentovala česká královna – 1360 (*LC*, I, s. 119), 1374 (*LC*, III–IV, s. 30), v Želenicích přímo král – 1364 (*LC*, I, s. 41), 1419 (*LC*, VII, s. 282).

124 V době předhusitské sem faráře prezentovali zástavní majitelé Nového Bydžova páni z Vartenberka. Srov. Josef KURKA, *Archidiakonáty kouřimský, boleslavský, hradecký a diecese litomyšlská (místopis církevní do r. 1421)*, Praha 1914, s. 514–515.

125 Ještě v roce 1395 k čachovickému kostelu prezentoval Jindřich z Dubé, který ve stejné době dosazoval faráře v Úhošťanech (*LC*, V, s. 218).

126 Tak tvrdí většina autorů: F. VACEK, *Emfyteuse v Čechách*, s. 41; J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 162; J. KEJŘ, *Vznik*, s. 120; Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Plzeňská předměstí*, Plzeň 1997, s. 118–119; J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 513.

127 Individualitu jednotlivých měst zdůrazňuje J. KEJŘ, *Vznik*, s. 17–19; srov. také J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 275.

vsí připojovaných k městům zcela rezignovat. Zvláště výrazně se všechny případy shodují v právní podřízenosti vůči městu, která však mohla mít širší rámec a zasahovat i do vsí v držení třetích osob (vikbild). Vesnice mohla podléhat městskému rychtáři naprosto – neexistoval v ní tedy pro nižší soudnictví venkovský rychtář – anebo jen v záležitostech vyššího soudnictví.¹²⁸ Mimo rychtáře lze předpokládat sbor venkovských přísežných, avšak zprávy o nich jsou velmi kusé a nelze je generalizovat (Kočí). Totéž platí o potenciální existenci jednotné obce městských vsí, jak ji naznačují případy Českých Budějovic a Jaroměře.¹²⁹ Soukromoprávní záležitosti drobných sporů a nesporného soudnictví nejsou jednoznačně postižitelné, konečně z popisované doby se vzhledem k aplikaci obyčejového práva dochovalo jen velmi málo zpráv na toto téma.¹³⁰

Někteří autoři se pokoušejí hledat závislosti připojování vesnic s určitým typem měst, výsledky však nejsou přesvědčivé.¹³¹ Jak již bylo řečeno a jak také pregnantně vyjadřují samotné narace panovnických listin, chtěl král v první řadě hospodářsky posílit náročný zakládací podnik či jeho výsledek, poskytnout měšťanům náležitě agrární zázemí a zajistit jim existenci v ne vždy přátelsky naladěném okolí (hradští úředníci, šlechta).¹³² Finanční podpora měst a jejich prosperita byla ústředním leitmotivem jeho snažení, očekával-li jako odměnu stálý příjem peněz pro své potřeby. Nešlo jen o berní úlevy, propůjčování práva míle, nuceného skladu či ochranu před zlovůli královského podkomořího, ale i dostatečné propojení se sousedním

128 S úplnou soudní pravomocí rychtáře se setkáváme jen v případě Uherského Hradiště a tří vesnic příslušejících Jevíčku. Druhý případ je pro české poměry mnohem častější. Kromě Poličky a s ní souvisejícího Vysokého Mýta, kde měl městský rychtář vykonávat pouze vyšší jurisdikci, se v předhusitské době dozvídáme o venkovských rychtářích také ve Starém Kolíně a Kočí. Rovněž vesnice připojené k Litovli měly své venkovské rychtáře. Životnost tohoto uspořádání byla obvykle dlouhá, jak lze soudit na příkladu Poličky. V roce 1452 vypukl spor mezi sedlákem z Krásného a Martinem z Telecího, který byl nakonec řešen na městském soudu: „A o to jsi stávali před právem v Telecím i svědomie jsú vedli s obú stranú tak, až jsú o to přišli na naše právo.“ Karel DUDEK, *Dějiny královského věnného města Poličky*. Díl první – do doby předhusitské, Polička 1940, s. 80.

129 Na případy v zahraničí upozorňuje J. KEJŘ, *Vznik*, s. 242.

130 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 261–262.

131 Tak F. HOFFMANN, *České město*, s. 95, viděl souvislost vsí s horními městy, naproti tomu W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 65, konstatoval, že systémem městských vsí disponovala zejména menší města na magdeburském právu. S tím by korelovala skutečnost, že velká města žádné vsi neměla – platí to minimálně o pražských městech a Brnu, v Kutné Hoře nelze předpokládat městské vsi z jiných důvodů (J. MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů*, s. 5).

132 J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 513, 522.

venkovským prostředím. Dosti často se v této souvislosti tvrdí, že šosovní vsi kryly potřebu města v dovozu obilí a dalších zemědělských produktů – oprávněně však lze namítnout, že tuto funkci suplovaly i nejbližší vsi sousedních vrchností: v době, kdy se ještě nezkonstituoval dominikální trh, ani nebyla lepší příležitost než hledat odbytiště pro své výrobky na městském trhu.¹⁵⁵ Na druhou stranu je jednoznačné, že si městské vsi zachovávaly agrární charakter, již jen z toho důvodu, že v řemeslné výrobě nemohly a velmi často ani nesměly městu konkurovat. Platila přitom vzájemná symbióza: město získalo pravidelné dodavatele zemědělských výrobků, městský rychtář zvyšoval svou autoritu větší územní pravomocí, plynul mu do měšce vyšší podíl ze soudních pokut a konečně sedláci v městských vsích získali nejen odbytiště pro své produkty, ale především hospodářské výhody (zpočátku i možnost prodávat ve městě své pivo) a vědomí jisté privilegovanosti vůči běžným poddanským vsím, které snad bylo ze strany městského soudu doprovázeno i nestrannějším a shovívavějším přístupem než na šlechtických soudech.¹⁵⁴ Přes podřízenost městskému právu však neměli obyvatelé městských vsí plnocenné postavení měšťanů, šlo hlavně o aplikaci práva obvyklého ve městě a na městském soudu, nikoli o stavovské zařazení. Při hledání jejich specifického právního postavení se lze stále ztotožnit s tvrzením, že se výrazněji neodlišovali od předměstských sousedů a tzv. obyvatel, tj. těch, kteří ve městě žili, ale nevlastnili žádný dům.¹⁵⁵ V poměru k zeměpánovi ovšem poddanými byli, komorními poddanými panovníka.¹⁵⁶ Panovnícká privilegia se také obracela na plnoprávné měšťany, vesničtí rolníci participovali maximálně na daňových úlevách, protože s městem „trpěli“. Odlišný způsob zdanění tak byl dalším specifikem městských vsí. Skládání úroku se totiž nemuselo omezovat na dva stabilní termíny v roce jako u běžných poddanských platů (nejčastěji sv. Jiří a sv. Havel), nýbrž se plně podřízovalo harmonogramu městem vypisovaných lózung.¹⁵⁷ Nepředvídatelnost

153 J. MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů*, s. 4.

154 J. MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů*, s. 5; F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, I, s. 372.

155 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, I, s. 372; F. HOFFMANN, *České město*, s. 95.

156 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 166.

157 Např. v Českých Budějovicích v letech 1396–1416 kolísal počet vypsanych sbírek v jednom roce od jedné až do pěti, přičemž se měnila i zdaňovací sazba (marginálně již J. MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, Praha 1990, s. 169, na základě analýzy pramenů podrobně J. ČECHURA, *Finanční hospodaření*, s. 64–65). To samozřejmě zásadně ovlivňovalo ekonomické fungování městských vesnic. Tamní rolník si nemohl naplánovat, kolik peněz ročně zaplatí, a musel tedy mít při sobě vždy jistý kapitál anebo alespoň naturálie, za něž mohl získat peníze. Upozorňuje na to M. NODL, *Sluší-li*, s. 5. V Olomouci a dalších moravských městech se naproti tomu lózunga

finančních požadavků města nutila poplatníky mít při sobě vždy alespoň nějakou hotovost. Mimo to museli každoročně odvádět pravidelný městský census, který jinak relativně příznivé zatížení¹³⁸ nepříjemně navyšoval.

Není nutné zdůrazňovat, že se věnec městských vsí stával velmi výhodným pro obyvatele vlastního města. Kupř. pokud nebyli měšťané po utrpené živelné pohromě (zvláště požár) schopni platit, stávali se obyvatelé městských vesnic vítanou alternativou. Toho se dalo pochopitelně i zneužívat – jestliže vypisování sbírky záleželo čistě jen na městské samosprávě, jistě využila příležitosti. Tím se dostáváme k otázce, zda se mohla městská sbírka rozvrhovat jen na šosovní vsi. Dochované berní rejstříky nic takového neznaznačují, ale přesto nemůžeme o existenci nějakých „mimořádných výpomocí“ pochybovat, kupř. právě pokud mateřské město utrpělo požárem.¹³⁹ Jinak docházelo ke spojitosti měst s „jejich“ vesnicemi v hospodářském slova smyslu např. skupováním platů, pozemků a celých usedlostí měšťany.¹⁴⁰ Nelze to ovšem považovat za pravidlo či dokonce argument pro detekování městské vsi. Tato závislost vycházela především z blízké polohy dané vsi vůči městu, nikoliv jejího právního statusu.¹⁴¹ Stejnou měrou měly své zájmy na vesnicích také církevní instituce: prostřednictvím zbožných odkazů získávaly platy i konkrétní nemovitosti záduší i špitály.¹⁴² V neposlední řadě potom městské vsi vytvářely městu předpolí ochranného a strategického významu, slovy J. Čechury „ochranný plášť“,¹⁴³ odkud městu

těsněji vázala k výběru speciální berně a vykazovala tak rysy v podstatě pravidelného platu vybíraného na sv. Jiří a sv. Michala (*CDM*, XI, s. 358, č. 398, a s řadou dokladů J. DRŮMAL, *Městská berně*, passim).

138 M. NODL, *Sluší-li*, s. 7, kalkuluje pouze s lózungou, odhadl, že městské prostředí podléhalo ve výsledku zhruba o 10 % menšímu zatížení celkového ročního příjmu než venkovští poddaní na klášterních a šlechtických velkostatech. Nodl však vůbec nezohlednil městský census.

139 Takovou pomoc v roce 1464 poskytly šosovní vesnice sušické: Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský IV. Čechy za kralování Jiříka z Poděbrad. Léta 1460–1464*, Praha 1962 (= České dějiny III/4), s. 356.

140 Z početných dokladů namátkově: v roce 1358 vlastnil usedlost v Litvínovicích budějovický měšťan (*Urkundenbuch der Stadt Budweis*, I, s. 69–70, č. 102), v roce 1362 zapisoval olomoucký měšťan Andreas Boemus své manželce věno 80 hřiven grošů, pojištěných na své usedlosti v Hněvotíně (Ferdinand BISCHOFF, *Über das älteste Olmützer Stadtbuch*, Wien 1877, s. 52, č. 66), nadání kaple sv. Michala v Klatovech v roce 1380 pojišťovali měšťané na svých usedlostech ve Slavošovicích (J. VANČURA, *Klatovy*, I/1, s. 110, 130). O majetech klatovských měšťanů v městských vsích srov. L. SÝKOROVÁ (red.), *Klatovy*, Praha 2010, s. 78–79.

141 J. BAKALA, *Venkovské majetky*, s. 115.

142 F. HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, s. 148.

143 J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 162.

nehrozilo bezprostřední nebezpečí, jako tomu mohlo být např. z okolních panských sídel. S otázkou obrannou souvisela i povinnost venkovanů vysílat muže pro městskou hotovost, jak o tom máme zprávy z předhusitského Stříbra.¹⁴⁴

Na úplném okraji našeho zájmu stojí důvody pro připojení nekultivované půdy nad rámeček daný lokačním aktem – i v tomto případě stál v popředí důvod hospodářský, porostliny mohly posloužit jako zdroj dřeva, plocha pro pastvu dobytka anebo jako prostor pro založení nové vesnice, jak dokládají některé případy moravské.¹⁴⁵

Způsoby pronikání městského práva a městské jurisdikce na venkov

V případě vlastních měst se městské právo vymezovalo jednoznačně obvodem městské hradby. V prostoru uvnitř hradeb žili plnoprávní měšťané, podrobení městskému soudu a požívající městský mír.¹⁴⁶ Šlo o klasickou soudní imunitu, vynětí ze soudní pravomoci kasteláníí i jiných soudů, kterou panovník neustále úzkostlivě zdůrazňoval. Okolní vlastníci pozemkové vrchnostenské jurisdikce nemohli tento zcela signifikantní fakt závažněji napadnout. Jiná situace však nastávala, pokud bylo právo města rozšířeno na okolní sídliště za hradbami.¹⁴⁷ Nejtěsnějším způsobem se závislost vesnic na městském právu zeměpanského města projevovala prostřednictvím vikbildu (*Weichbild, districtus*), tj. území v okolí města, kde se užívalo magdeburského práva. Definice tohoto termínu není v historické literatuře jednoznačná. Jako odborný pojem se vikbild v české historiografii objevil díky Adolfu Zychovi počátkem první světové války, přestože již předtím probleskl v několika regionálně zaměřených pracích.¹⁴⁸ Zycha ho s odvoláním na slezské poměry definoval jako územní prostor obsahující město a několik vesnic, kde existuje právní jednota, ztělesněná a vykonávaná městským rychtářem. Vyslovil dále domněnku, že městský rychtář ve vikbildech byl suverénem ve městě, zatímco na vesnici mu příslušelo stíhat pouze hrdelní zločiny, neboť ty lehčí řešili jednotliví vesničtí rychtáři.¹⁴⁹ Přestože se výraz *weichbild* v českých pramenech až do 14. století nevykytl, zakořenil v do-

144 Rostislav NOVÝ, *Stříbrské vojenství v době předhusitské (Studie k dějinám městského předhusitského vojenství)*, Historie a vojenství 1963, s. 452.

145 Např. Nové Sady u Olomouce, viz J. BAKALA, *Venkovské majetky*, s. 106–107.

146 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 163, 259.

147 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 164, 259.

148 Např. F. J. STOCKLÖW, *Das Buch der Heimat. Allgemeiner Theil*, s. 432, či Wilhelm FEISTNER, *Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Böhmen*, Reichenberg 1883, s. 65.

149 A. ZYCHA, *Über den Ursprung der Städte*, s. 128–129, 130.

mácím bádání rychle jako terminus technicus. Někteří autoři monografií měst kladli k vikbildu jako synonymum pojem městský šos, který vykládali jako prostor v okolí města, kde měl pravomoc městský rychtář (J. Vávra pro Kolín, J. Vančura pro Klatovy nebo naposledy V. Kaiser pro Ústí nad Labem).¹⁵⁰ J. V. Šimák vikbild chápal jako rozšíření pravomoci městských správních orgánů na venkov.¹⁵¹ Zevrubnější definice se vikbild dočkal až v poválečném období. František Hoffmann ho ve své práci o husitství v Jihlavě z roku 1961 charakterizoval jako oblast, v níž byla bezprostředně uplatňována alespoň ve vyhrazených těžkých případech trestní povahy pravomoc městského soudu a kde se ke svým právním potřebám užívalo městských knih. Nepatřily do ní přitom jen vsi městské a v majetku města, nýbrž i jiné.¹⁵² Pracovní heslář právněhistorického slovníku vikbild definoval jako územní obvod města, městské právo anebo souhrn městských zákonů.¹⁵³ Se zřejmě nejpřesnějším vystižením pojmu přišel J. Bakala.¹⁵⁴ Vikbildem rozuměl pro české země územní obvod, jehož vsi byly spravovány podle zásad městského práva a jejichž vrchní soudní instanci tvořil představitel městského soudu (tj. městský rychtář nebo přísežní). Nižší soudní pravomoc příslušela jednotlivým vesnickým rychtářům, kteří se řídili městským právem. Tato definice neplatila vždy, někdy jen pro vesnice na emfyteutickém právu (Hranice na Moravě), jindy disponoval městský rychtář ve vikbildu veškerou jurisdikcí. Značnou partikularitu vikbildního zřízení Bakala dokladoval zjištěním, že vikbild zpočátku nevymezoval žádný majetkový komplex a nespojil s jeho rozsahem, ale později začalo ke splývání obého a posilování role městské správy na venkově docházet (Moravská Třebová). Jinde Bakala upozornil na skutečnost, že součástí vikbildu mohly být i vesnice, které nebyly ani v majetku individuálního měšťana, ani městské obce.¹⁵⁵ J. Kejř prohlašuje za vikbild územní celek zahrnující město a k němu příslušející vsi,

150 J. VÁVRA, *Dějiny*; s. 27; J. VANČURA, *Klatovy*, I/1, s. 92; Kristina KAISEROVÁ – Vladimír KAISER (red.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995, s. 19, považují pravomoc potírání těžkých zločinů a zatýkání dlužníků a škůdců v okolí města za doklad vikbildu.

151 Josef Vítězslav ŠIMÁK, *České dějiny*, I/5. Středověká kolonizace v zemích českých, Praha 1938, s. 532–533.

152 F. HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, s. 128.

153 B. ROUČKA – V. RŮŽIČKA, *Pracovní heslář*; s. 623.

154 Jaroslav BAKALA, *Urkundenzeugnisse von der Weichbildverfassung in den mährischen Städten des Magdeburger und Leobschützer Rechtes*, Folia diplomatica 2, 1976, s. 77.

155 J. BAKALA, *Venkovské majetky měst*, s. 116. Prokázaly to také doklady, které naznačují odlišný význam slov panství a vikbild (J. BAKALA, *Urkundenzeugnisse*, s. 82).

který je spjat s městem a platí v něm městské právo,¹⁵⁶ zatímco J. Žemlička ho definuje jako správní okrsek tvořený městem a jistým počtem okolních vesnic, kde platilo městské právo a jenž byl v právním, soudním, kulturním a hospodářském ohledu těsně spjat a spojen se „svým“ městem.¹⁵⁷ Vikbildy se podle něj v českém prostředí nevytvořily, za náznak označil Poličku, kde se v roce 1265 objevila snaha vytvořit mílový okruh městského práva, případně tendence k prostorové unifikaci městského a venkovského osídlení na Bezdězsku.¹⁵⁸ Můžeme tedy uzavřít konstatováním, že vikbild představoval územní prostor v nejbližším okolí města, jehož obyvatelé bez ohledu na patrimonijní příslušnost řešili prostřednictvím své obecní samosprávy drobné spory a nesporné záležitosti podle městského práva, zatímco ve vyšší jurisdikci podléhali městskému soudu, kde případně žádali o naučení a nechávali si zaknihovat svá právní pořízení. Ztělesněním vikbildního zřízení byl rychtář příslušného města. Vikbildy nemusely tvořit jednotná území ani prostorově, ani majetkově, někdy ani nebyl znám jejich přesný rozsah.¹⁵⁹ Typické byly především pro moravskoslezská poddanská města na magdeburském právu (Horní Benešov, Brušperk, Mohelnice, Štítý aj.), přičemž vikbildní charakter vyjadřují listinné formulace „ville ad civitatem adiacentes“, „ville, que ad civitatem spectant“.¹⁶⁰ Vlastní pojem vikbild k nám pronikl poměrně pozdě, doložen je nejprve na Moravě v druhé polovině 14. století, přímé doklady z Čech jsou až ze století následujícího.¹⁶¹ Za jeho předchůdce můžeme v našem prostředí považovat latinské výrazy *districtus* či *circuitus*. Vlastní význam slova weichbild není jednoznačný a mění se v závislosti na geografickém umístění. Vyplývá to nepochybně z lokálních odlišností vikbildů v Lužici, Slezsku a Moravě i ze vzájemného prolínání.¹⁶²

156 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 168–169.

157 J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 522–523.

158 J. ŽEMLIČKA, „Právo nucené směny“, s. 524. V regionu Trutnovska se vikbild pokusil prokázat Ondřej WOLF, *Kolonizace, weichbild a počátky manských tvrzí na Trutnovsku*, Archeologické rozhledy 56, 2004, s. 265–270.

159 Městský rychtář a konšel ve Zhořelci, kteří spravovali jeden z největších vikbildů vůbec, přesné hranice svého vikbildu neznali ještě v 16. století. Lars BEHRISCH, *Städtische Obrigkeit und soziale Kontrolle. Görlitz 1450–1600*, Epfendorf/Neckar 2005, s. 42–48.

160 J. BAKALA, *Urkundenzeugnisse*, s. 80.

161 Kolínský městský rychtář předložil v roce 1454 revindikační komisi listinu na „manství a na plat na vsi Rauské u vikbildu“. *Archiv český*, 2, Praha 1842, s. 467, č. 606.

162 Podle příslušného hesla v *Lexikon des Mittelalters* se toto slovo začalo v pramenech říšské provenience objevovat od sklonku 12. století jako synonymum pro městské právo. Prostřednictvím kolonizace se rychle prosazovalo v sousedních územích, aby ve Slezsku a Lužici získalo zcela nový význam, neboť k městům zde byly připojovány

Rozhodnutí podrobit venkov městskému rychtáři nemusela nutně vy- dávat jen vrchnost příslušného města, vyjít mohlo i zvenčí. Pozemkové vrchnosti na venkově mohly přímo stanovit, aby se jejich vesnice řídily městským právem.¹⁶³ Tato ustanovení pochopitelně nijak neměnila stavovské zařazení venkovských obyvatel, i nadále zůstávali řadovými poddanými své vrchnosti.¹⁶⁴ Listinná formulace „řídí se městským právem (nebo obyčejem)“ v sobě však ukrývala širokou paletu možných závislostí a mohla být i jiným označením pro emfiteuzi.¹⁶⁵ V dalších případech totéž znamenalo oprávnění aplikovat právo užívané na městském soudu na obyvatele vesnic, obracet se v případě bezradnosti či závažnějšího zločinu na městský soud anebo vyměřovat lány podle vzoru toho kterého města¹⁶⁶ (poněkud jiná situace panovala u tzv. *ius regale*, udělovaného některým poddanským

skupiny vesnic, které potom společně tvořily obvod stejného městského práva, pro který je od roku 1302 doložen název vikbild. Vrchní pravomoc ve vikbildu patřila městskému rychtáři, jemuž podléhali vesničtí rychtáři na venkově. *Lexikon des Mittelalters*, VIII. Stadt (Byzantinisches Reich) bis Wel, München 2003, sl. 2093–2095.

163 S uvedením konkrétních případů F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu*, II, s. 237.

164 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 166, 260.

165 Např. páni z Gutštejna v 15. století vydáním listin, v nichž přiznávali tachovské městské právo svým poddanským vsím, zamýšleli toliko právo svobodného kšaftu. Tyto listiny potom zůstávaly až do 20. století v majetku poddaných. Srov. Georg SCHMIDT, *Deutsche Dorfrechte aus Westböhmen*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 37, 1917, s. 598–631 (s edicí příslušných listin), a Gustav HOFMANN, *Privilegia poddanských vsí na Tachovsku*, Minulostí západočeského kraje (dále MZK) 17, 1981, s. 139–144. Nad tímto problémem se zamýšlí Eduard MAUR, *Právní dějiny Chodové ve sporu se Švamberky (50.-70. léta 16. století)*, in: K hospodářským a sociálním dějinám Čech v 16.–18. století, Praha 1967 (= Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et historica 3, 1967), s. 89–90, a TÝŽ, *Protifeudální hnutí na Chodsku kolem roku 1525*, MZK 15, 1979, s. 161.

166 Exemplárních dokladů známe z našeho prostředí dostatek. Opat kláštera ve Vilémově udělil v roce 1279 svým poddaným v Bučicích a Vlačicích právo spravovat se obyčejem města Čáslavi jak v soudních záležitostech, tak v lánové soustavě (*CDB*, VI/1, edd. Jana NECHUTOVÁ – Zbyněk SVITÁK – Helena KRMÍČKOVÁ – Jarmila KREJČÍKOVÁ, Praeae 2006, s. 71–72, č. 29); J. KEJŘ, *Vznik*, s. 166, formulaci interpretuje jako aplikaci práva obvyklého ve městě na městském soudu pro obyvatele vesnic. Rovněž obyvatelům vsi Tři Dvory povolili Petr ze Smrkovic a Herman z Končic v roce 1347 držbu půdy podle emfiteutického práva a práva města Kolína (Zuzana MIŠKOVSKÁ, *Vzácný přírůstek v okresním archivu v Kolíně*, in: Práce muzea v Kolíně 3, Kolín 1984, s. 233–238 (s českým překladem příslušné listiny). Plzeňský měšťan Vavřinec z Kralovic po zakoupení Koterova, který nechal převést na emfiteutické právo, rozhodl, aby se místní samospráva řídila podle práva města Plzně a v těžších případech se obracela na tamní městský soud (*Listář královského města Plzně*, I, s. 110–113, č. 103, srov. k tomu M. BĚLOHLÁVEK, *Plzeňská předměstí*, s. 62–63). Také rychtář v kapitulní vsi Vrbčany soudil těžší případy podle práva města Kouřimi (*RBM*, III, s. 551, č. 1404), zatímco 27 vsí kolem lesa Brdo u Volyně mělo podle vůle Elišky Přemyslovné užívat práva města Písku, což tu znamenalo řešení nesporných i sporných

městům).¹⁶⁷ Velmi ilustrativní je v tomto kontextu situace v Brně – zdejší městský rychtář obdržel pravomoc jurisdikce nad předměstími, která patřila různým vrchnostem, jimž měl zčásti plynout výnos ze soudních poplatků. Mísilo se zde několik jurisdikcí, na brněnských předměstích měli majetky jak měšťané, tak církev, šlechta či zeměpán, což vytvářelo podhoubí pro řadu sporů.¹⁶⁸ Za předměstími ležely vsi, které podléhaly patrimoniální správě své vrchnosti, aplikující brněnské městské právo.¹⁶⁹ Lišily se od nich lokality, které samy vykonávaly veškerou jurisdikci a adresovaly své právní dotazy do Brna pouze jakožto k soudní stoličce vyšší instance (např. Uherské Hradiště, Velká Bíteš aj.).¹⁷⁰

Pokud předchozí případy od vikbildu odlišovala absence výkonu jurisdikce městského rychtáře, potom existovaly situace, kdy naopak rychtář měl vůči venkovskému okolí jisté pravomoci, avšak příslušné vesnice se neřídily městským právem. Docházelo k nim jednak v případech, že město získalo od panovníka pravomoc poprav. Zde má zvláštní význam rok 1381, kdy

záležitostí vesnickými rychtáři dle litery městského práva (*RBM*, III, s. 108–109, č. 269). Rovněž Chodové u Domažlic obdrželi již v roce 1325 z vůle Jana Lucemburského právo požívat práva tohoto města (*CIM*, II, s. 206–209, č. 129).

167 Nelze se ztotožnit s tvrzením P. ČERNIKOVSKÉHO, *Svobodný majetek*, s. 110, jenž přiznává na základě privilegia pro Prachatice z roku 1381 vesnicím Ostrov a Staré Prachatice status šosovních vesnic patřících do vikbildu jen proto, že obdržely tzv. *ius regale*. K pojmu srov. Antonín HAAS, *O tak řečeném právu královském rožmberských měst a městeček*, *JSH* 26, 1957, s. 69–74; Miroslav TRUC, *Ius regale rožmberských městských privilegií*, in: Karel Malý (red.), *Městské právo v 16.–18. století v Evropě*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference uspořádané Právnickou fakultou UK ve dnech 25.–27. září 1979 v Praze, Praha 1982, s. 55–67.

168 Miroslav FLODR, *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*, in: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university. Řada historická, ročník 1995, C 42, s. 25–38. Srov. ještě obdobné případy Jihlavy a Německého Brodu (J. KEJŘ, *Vznik*, s. 164, 259).

169 Důležitá je v tomto kontextu především práce Miloslava FLODR, *Brněnské městské právo (-1359). Zakladatelské období*, Brno 2001, který podrobil zevrubnému výzkumu celý okruh brněnského městského práva – vedle míst, která používala brněnské právo na základě nám známých rozhodnutí svých vrchností, zde odhalil i celou řadu vesnic, ležících v blízkosti Brna, jež žádala tamní městskou radu o právní naučení (zejména s. 78–110). Přestože je nalézáme v právních knihách, nemůžeme mluvit o jejich příslušnosti či dokonce podřízenosti vůči městu. Podobné doklady máme i z jiných lokalit. Kupř. v roce 1449 vysadili Lipolt ze Švamberka s Václavem Točnickem z Plzně svou vesnici Štrapolí emfyteutickým právem a ustanovili, že „pakli by v které při byli obtíženi k výpovědi té pře, [...] mají se odvolati do města Rokycan a tu jich nálezu požívatí“ (*Listář královského města Plzně*, I, s. 429–431, č. 386).

170 Obdobná situace není vyloučena u poddanských měst. Naznačují to zjištění získaná rozbořením městských knih poddanských měst z první poloviny 16. století. Stanislav POLÁK, *Trhové knihy českých poddanských měst v I. polovině 16. století*, Sborník archivních prací (dále SAP) 18, 1968, s. 417–424.

Václav IV. udělil krajskou popravu rychtářům a přísežným hned v devíti královských městech.¹⁷¹ Vedle toho mohl panovník stanovit, aby městský rychtář vykonával jurisdikci v městském okolí, často vymezeném jednou milí. Propůjčení takové pravomoci známe v náznacích pro Žatec (1265), v plné podobě u Kadaně. Té Jan Lucemburský v roce 1319 potvrzoval, že zdejšímu rychtáři a přísežným přísluší od dávných časů soudit všechny případy ve městě a v mílové vzdálenosti.¹⁷² Vyplývá z toho, že město mohlo podobné pravomoci dosáhnout vahou své přirozené autority. Často města nabývala vůlí panovníka ještě větší územní působnosti: v roce 1366 získaly Sušice, Klatovy a komorní Kašperské Hory povinnost ochraňovat ve svých okresech zemský mír a potírat zločin v rámci Prácheňského a Plzeňského kraje. Podobnou povinnost uložil Karel IV. ve stejné době také Žateckým, Mosteckým, Kadaňským a Lounským.¹⁷³

Všechny jmenované doklady pregnantně naznačují, s jakou opatrností musíme přistupovat k pramenným relacím, naznačujícím vzájemnou právní souvislost města a venkova. Platí to také pro zápisy v městských knihách, které mohou naznačovat širokou škálu vzájemných vztahů. Na jejím konci tušíme momentální rozmar venkovských poddaných, kteří si, byť nebyli s městem nijak právně svázáni, nechali zaknihovat své právní pořízení do městských knih, jak o tom máme doklady z Loun.¹⁷⁴

Městský velkostatek a problémy jeho definování v kontextu šosovních vsí

Podrobnější analýza a definování specifických rysů šosovních vesnic vede k závěru, že nebyly majetkem měst, k nimž byla připojena, ale toliko pozemkovým příslušenstvím. Takové zjištění vrhá poněkud jiné světlo na

171 Plzeň, Litoměřice, Kolín, České Budějovice, Klatovy, Louny, Mělník, Stříbro a Vysoké Mýto (*CIM*, II, s. 736, č. 573). Tak sledujeme v Kolíně, že do radního manuálu byly zahrnuty sporné i nesporné záležitosti cizopanských vesnic i městeček (J. VÁVRA, *Dějiny*, s. 27, uvádí vsi Konárovice, Týnec nad Labem, Ovčáry, Veltruby, Lošany, Křečhoř, Nová Ves, Velim, Bříství, Polní Voděrady, Kbel, Pečky, Hořany, Dolany, Tři Dvory, Hradištko, Mnichovice, Hranice, Klavary a zaniklé Popovice). Srov. k tomu V. VOJTIŠEK, *O nejstarších knihách*, s. 95, a Marie BLÁHOVÁ, *Nejstarší městská kniha města Kolína*, in: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických, Praha 1978, s. 134–135.

172 *CIM*, II, s. 186–188, s. 111. V téže listině král stanovil, aby ze zpupného zboží, které by měšťané zakoupili na venkově, odváděli polovinu daní do královské komory, zatímco druhou do městské pokladny.

173 *CIM*, II, s. 609–614, č. 422; s. 614–615, č. 423.

174 Před tamní městský soud přicházeli venkované až z 15 kilometrů vzdálených lokalit. Vilém HEROLD, *O nejstarší městské knize lounské*, SAP 21, 1971, s. 79–80.

problematiku městského velkostatku, který je od osmdesátých let díky J. Čechurovi pevně ukotveným pojmem. Na základě studia šosovních vesnic českobudějovických definoval městský velkostatek jako většinou souvislé území, představující relativně koncentrované pozemkové vlastnictví, skládající se z území obklopujícího město (předměstí a přiměřených lánů), z nekultivované nepřiměřené půdy v okolí města a ze vsí či dvorů. Obyvatelstvo tohoto prostoru se řídilo městským právem a podléhalo městským úřadům. Dobu obecného vzniku městského velkostatku vymezil 14. až 16. stoletím, přičemž za definitivní dovršení označil intabulaci statků a založení městského urbáře.¹⁷⁵ Svá zjištění o městském velkostatku Čechura zasadil do širších souvislostí v monografii o českém středověkém velkostatku.¹⁷⁶ Přestože se setkal s částečnou kritikou,¹⁷⁷ začalo tuzemské historické bádání termínu městský velkostatek v kontextu s předhusitskými městskými vesnicemi obecně používat.¹⁷⁸

Čechurova definice ovšem, konfrontujeme-li ji s obecnými charakteristikami velkostatku, není zcela bez závad. Agrární historik Václav Černý chápal velkostatek v nejširším slova smyslu jako „pozemkový majetek zapsaný v zemských deskách a tím nadaný výsadami ve vlastnictví a v politické moci, nepřímou též ve výrobních vztazích i ve veřejné administrativě a v národním hospodářství“.¹⁷⁹ Černého charakteristika vyplývala především z reality pohusitské a raně novověké, takže je její užití pro starší období jistě diskutabilní. Např. kláštery vytvářely díky panovnickým či šlechtickým donacím velkostatky i navzdory tomu, že neměly zápis v zemských deskách (pokud nějakou nemovitost cíleně nezakoupily) a nebyly ani jejich skutečnými vlastníky. Z vůle donátorů však přejímaly jak pozemkově vrchnostenskou pravomoc, jež obnášela jak příslušné pravomoci právní a správní (výkon vší jurisdikce, výběr berně), tak hospodářské (příjem feudální renty a vlastní režijní hospodaření). Nejnovější bádání na tyto skutečnosti reagovalo speciální definicí pro vrcholně a pozdně středověký velkostatek. Spatřuje ho jako relativně stabilní hospodářský útvar spočívající na určitém stupni pozemkové koncentrace půdy, která nominálně anebo reálně náleží nositeli

175 J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 161–162.

176 Jaroslav ČECHURA, *Die Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart-Jena-New York 1994.

177 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, s. 371–372.

178 Martin Nodl v recenzi na Čechurovu monografii mluví několikrát o stříbrském městském velkostatku (ČČH 92, 1994, s. 778–784), podobně L. ČAPEK, *Město České Budějovice*, s. 151.

179 Tak velkostatek definoval Václav ČERNÝ, *Slovníček archivní terminologie*, II. Názvosloví pro zemědělsko-lesnické archivy, Praha 1955, s. 73–74.

pozemkové vrchnosti. Za konstituující element přitom považuje výkon pozemkově vrchnostenských práv nad touto půdou a lidmi ji obývajícími,¹⁸⁰ nikoliv majetková práva.

Jak vidíme, vnáší terminologické vymezení do svrchu podané definice městského velkostatku některé nejasnosti. Rozhodně je nemožné zahrnovat do areálu městského velkostatku vlastní lánovou soustavu města, přiměřenou k němu při jeho založení (součást městského velkostatku tato půda netvořila ani v raném novověku). Je jistě nezpochybnitelné, že z ní její majitelé odváděli městskou sbírku a řídili se městským právem, ale stejně tak platili městský cenzus a podléhali vůli městského rychtáře, čímž vyjadřovali svou podřízenost královské moci. Navíc, kdybychom přiměřené lány na základě poplatnosti městskou sbírkou a podřízenosti městskému právu uznali za důkazy pozemkově vrchnostenské role města a příslušnosti k městskému velkostatku, museli bychom do něj potom zahrnout i vlastní město, tj. areál uvnitř hradeb, jenž se vyznačoval identickými atributy. To by pochopitelně nebylo legitimní. Rovněž doklady, které takovou interpretaci apriorně připouštějí, jsou problematické. Českobudějovický urbář z roku 1513,¹⁸¹ považovaný za jediný pars pro toto urbářů českých zeměpanských měst před rokem 1547, je uveden slovy, naznačující takovou interpretaci.¹⁸² Vzápětí na něm ale zaráží skutečnost, že eviduje nejen obyvatele okolních vesnic, ale také předměstské sousedy a v jednotlivých městských čtvrtích dokonce intramurální měšťanstvo. U všech jmen neuvádí platy či robotní povinnosti, nýbrž výměru držené orné půdy.¹⁸³ Taková konstelace vylučuje, abychom hovořili z diplomatického hlediska o urbáři, nota bene ho považovali za doklad vyprofilovaného městského velkostatku.

180 J. ČECHURA, *Die Struktur*, s. 12, kde i podrobný přehled vývoje názorů na pojem velkostatek v historické literatuře.

181 Urbář editovali Květoslava DVOŘÁKOVÁ – Daniel KOVÁŘ, *Nejstarší urbář královského města Českých Budějovic z roku 1513*, in: Staré Budějovice. Sborník prací k dějinám královského města Českých Budějovic 1, 2005, s. 171–186.

182 „Urbář“ Českých Budějovic z roku 1513 je uveden takto: „Anno domini MV tredecimo hir sein verschriben alle hieb und morgen, was der auff den statt gut sein der burger in der statt, bei den heffen, millen und ze derffern, der roboth halben, damit ein ider nach gelegenheit der sach robotlen, verpfflicht ist die zeit burgermeister Lienhart Ekarth“. Srov. J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 166.

183 Např. pro Suché Vrbné vypadá text následovně: Velhern Gerg Symon furman Sun III fiertl J margen Hanzl und Thomon des Welfles Syn [sic!] von Lintz VI margen Sigmund des Petras ayden I hueb Hanzl Neupawr IIIJ fiertl II margen Hanzl Albl I hueb III margen Andre Newpawr IIIJ fiertl Summa Zu Felhern IIIIJ hueb. K. DVOŘÁKOVÁ – D. KOVÁŘ, *Nejstarší urbář*, s. 174, 181. Srov. J. ČECHURA, *České Budějovice*, s. 166. Za návrh urbáře považoval knihu František KAVKA, *Městské hospodářství Českých Budějovic v letech 1496–1570*, JSH 34, 1965, s. 41.

Vědomi si premisy, že z velkostatku plynul jeho poživateli – ať už v rentové či režijní podobě – majetkový prospěch, mohli bychom za městský velkostatek apriorně považovat obvod vesnic tvořících vikbild, jehož vsi nejen že částečně podléhaly městským úřadům a platilo v nich městské právo, ale prostřednictvím soudních poplatků i rozhojňovaly příjmy městského rychtáře a městské obce. Podobně to platí o rozšířené pravomoci městského rychtáře na venkově, protože i v těchto případech městská obec částečně profitovala ze soudních poplatků a pokut.¹⁸⁴ Nemáme však rozhodně pochybnosti o tom, že tyto vesnice byly zcela v moci svých vrchností, odvádějící jim feudální rentu. Jestliže se vrátíme k šosovním vesnicím, nemáme ani zde u příjmů z nich plynoucích zcela jasno. Pokud jde o městský cenzus a podíl na speciální berni, navýšilo obojí pouze sumu, kterou město odvádělo královské komoře; městskou pokladnicí tudíž jen prošly a jejich legitimním příjemcem byl panovník. Na druhou stranu, město rozvrhovalo na vsi lózungu, z níž plynul určitý podíl do městské obecní pokladnice. Víme-li však, že ve svých počátcích vyplývala ze speciální berně, je jen dalším dokladem přímé podřízenosti městských vsí panovnické moci, byť postupně sloužící prospěchu městské obce. Pomyslné miský vah tak zásadně ovlivňuje systém městského finančnictví a disproporce mezi komorními platebními požadavky a výší vybrané lózungy, která se postupně osamostatňuje a stává se svébytnou platební povinností, nevázanou pouze na speciální berni. Přestože není finanční hospodaření našich zeměpanských měst komplexně prozkoumáno, vyznačuje se podle dílčích zjištění jasnou snahou městské samosprávy budovat si určitou pokladní hotovost jako základ movitého majetku městské obce (tzv. poklad), ovšem nejen na úkor předměstských sousedů či obyvatel šosovních vsí, ale i plnoprávných měšťanů žijících uvnitř hradeb.¹⁸⁵ Tento trend se postupně umocňoval stejně jako frekvence a výše tzv. speciální berně, ukládané městům panovníkem. Intenzita celého procesu, prolínajícího se s rozsahem pravomocí městských rychtářů v soudních záležitostech obyvatel šosovních vsí a obsahem udělených panovnických privilegií, tedy zůstává citlivým lakmusovým papírkem, který varuje před generalizací a zdůrazňuje význam individuálního přístupu k vývoji v jednotlivých městech a opatrnost při vyslovování hodnotících soudů. Není vyloučeno, že v některých předhusitských městech docházelo k náběhům,

184 V. VOJTÍŠEK, *Z nejstarších právních dějin města Plzně*, s. 143; F. HOFFMANN, *České město*, s. 170.

185 Tak lze interpretovat jak soupis vydaných částek ve fragmentu berního rejstříku domažlického z roku 1400, jenž sestavil Petr MUŽÍK, *Historický a správní vývoj města Domažlic od počátku husitské revoluce*, MZK 13, 1976, s. 180–181, tak berní rejstříky Českých Budějovic za léta 1396–1416 (J. ČECHURA, *Finanční hospodaření*, passim).

kteře vytvářely zdání, že městská rada je pozemkovou vrchností: vedle majetkového prospěchu z vybrané lózungy (jež mohla připomínat feudální rentu) tak mohla působit geografická poloha jednotlivých vsí vůči městu. Pokud se město rozložilo přímo na místě anebo v těsné blízkosti starší aglomerace, zanikla tato anebo se transformovala na předměstí (Budivojovice – České Budějovice, Klátov – Klatovy, Malice – Plzeň aj.). Vzdálenější osídlení stojící vůči městu v právní závislosti mělo naproti tomu vyšší šanci proměnit se v běžnou poddanskou vesnici.

Pod dojmem těchto skutečností nelze apriorně mluvit o městském velkostatku všude tam, kde se dozvídáme o připojování okolních vsí či existenci vsí šosovních.¹⁸⁶ Uvažovat můžeme teprve o dodatečném nabývání vrchnostenských práv, jež však úzce záviselo na vztahu městského rychtáře vůči radě a na rozsahu jeho kompetencí. Nevyplývá to pouze ze skutečnosti, že byl úředníkem odvozujícím svou pravomoc od zeměpanské vrchnosti, ale z prosté snahy hájit sféru svého vlivu, kterou nabyt koupí městské rychty. Konečně na nově zaváděnou praxi by jistě negativně reagovali samotní obyvatelé městských vsí, jak dokazují pozdější známé případy ze Žatce a Jaroměře. Analogicky to platí také o zádušním jmění – stejně jako velké kláštery, mohla i farní benefícia a špitály ve městech získávat prostřednictvím zbožných odkazů platy anebo půdu. Vrchnostenská práva nad nimi si zachovával patron, v tomto případě nejčastěji panovník (jehož zájmy hájil rovněž městský rychtář) a šlechtic. Poněkud jiná situace mohla vznikat pouze u nadání těch špitálů, které zřizovala městská obec¹⁸⁷ a která se u řady říšských měst stávala základem pozemkového majetku městské obce.¹⁸⁸ V prostředí městského příslušenství postrádáme také další profilující prvek velkostatku, totiž režijní zařízení (jež se považují za atribut pro velkostatek stěžejní).¹⁸⁹

186 Na chybnost takového postupu upozornil s odvoláním na dílo F. Zoubka již F. VACEK, *Emfyteuse v Čechách*, s. 45–46. Zoubek předpokládal, že městské vsi byly výsledkem koupí.

187 Podle F. VACKA, *Emfyteuse v Čechách*, s. 24–25, se při odkazu vrchnostenského práva nad poddanými vyžadovalo panovnické svolení. Jisté je, že vzhledem k tomu, že provozovateli špitálu anebo majiteli patronátního práva se stala postupem času městská rada, dostávali se tito darovaní lidé do závislosti na městské obci a prakticky byli jejími poddanými.

188 Na příkladu měst Nördlingen, Memmingen, Lauingen a Mindelheim Rolf KIESSLING, *Die Stadt und ihr Land. Umlandpolitik, Bürgerbesitz und Wirtschaftsgefüge in Ostschwaben vom 14. bis ins 16. Jahrhundert*, Köln-Wien 1989 (= *Städteforschung. Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Städtegeschichte in Münster* 29).

189 Jaroslav ČECHURA, *Břevnov a Strahov na počátku 15. století*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, Praha 1992, s. 35–45.

Největší jistotu o městském velkostatku máme tedy pouze u těch měst, která cíleně zakupovala svobodné deskové statky in corpore a kde nositeli vlastnických práv a vrchnostenských práv byla městská obec. Ta se formovala až po vzniku městských rad a v době již ustáleného městského zřízení,¹⁹⁰ takže bezprostředně po založení města vlastně neexistoval právní subjekt, který by vesnice mohl reálně vlastnit. Přehlédneme-li však počet takových případů před rokem 1420 a srovnáme-li jej s obdobím potomním, nemůžeme uzavřít jinak než konstatováním, že k formování městského velkostatku docházelo v předhusitském období skutečně jen ve výjimečných případech. Za nejvážnějšího kandidáta budování velkostatku se považuje díky své nákupní aktivitě Kolín.¹⁹¹ Po roce 1359 vlastnili Kolínští dočasně dvůr sedleckého kláštera Licko, jenž byl výbavou městského špitálu.¹⁹² S tímž klášteřem se dostali do sporu o vsi Mnichovice a Brankovice. Již v roce 1315 dva pražští patricijové prodali tyto vesnice, obnášející 14,5 lánu, šesti měšťanům kolínským. Ti z nich měli mimo jiné odvádět také *census civitatis*, který na pozemcích vázl.¹⁹³ Počátkem 15. století se kolínská městská rada o Mnichovice (Zálabí) soudila se sedleckým klášteřem. Svědkové z Čáslavi, Kouřimi a Nymburka tehdy vypověděli, že tato místa byla odjakživa příslušenstvím města (*pertinuit ad cives et civitatem*). V roce 1410 potom Kolínští od sedleckého kláštera koupili „právo a panství“ na vsích Mnichovice a Brankovice.¹⁹⁴ Podle regionální literatury měl Kolín v roce 1387 zakoupit ještě ves Tři Dvory, avšak jak se nedávno ukázalo, jde o špatnou interpretaci šlechtické listiny z roku 1347.¹⁹⁵ Starší doklady než Kolín má Uherský Brod, jehož rychtář a přísežní někdy kolem roku 1325 zakoupili pusté vsi Volenov

190 J. KEJŘ, *Vznik*, s. 242. K institutu městské obce srov. ještě Jaroslava PEČÍRKOVÁ, *Pojem a pojmenování městské obce ve středověkých Čechách*, Listy filologické 98, 1975, s. 79–88.

191 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, s. 372, 471–472.

192 V roce 1373 pustý dvůr, jenž původně náležel městskému špitálu, kolínská městská obec prodala prokurátoru Ditlinovi. Stanislav PETR, *Pamětní kniha města Kolína od roku 1501*, in: Práce muzea v Kolíně III, Kolín 1984, s. 77–78.

193 Stanislav PETR, *Vztahy města Kolína k „Zálabskému předměstí“ na počátku 14. stol. ve světle nových pramenů*, in: Archivní prameny Kolínska 1993, Kolín 1993, s. 3–11. Srov. *Archiv český*, 2, Praha 1842, s. 478.

194 „[...] alle unser recht nucze und herschafft, di wir an den czwein dorfern Brankowycz und Mychowicz gehabt haben“. Listinu in extenso editoval S. PETR, *Pamětní kniha města Kolína od roku 1501*, s. 74–76. Srov. *CIM*, II, s. 1092–1094, č. 825, a *RBM aetatis Venceslai IV.*, *Fontes archivi Trebonensis*, č. 621, s. 248.

195 Základ k obecně tradovanému tvrzení položil v 18. století kolínský archivář Tumlíř. Blíže Z. MIŠKOVSKÁ, *Vzácný přírůstek*, passim. Listina je dnes uložena v SOKA Kolín, AM Kolín, sign. 36a, srov. její regist v *RBM V/1*, s. 115.

a Korytné,¹⁹⁶ a Krnov, jemuž v roce 1385 opolský vévoda Vladislav potvrdil, že Ješek Czelin „denselben Burgern und der Stadt Jägerndorff“ za 75 hřiven pražských grošů prodal ves Trmantice (Türmitz, Ciermiecice) se vším příslušenstvím.¹⁹⁷ Na sklonku 14. století pozorujeme jistou aktivitu rovněž v Časlavi. V roce 1394 Václav IV. prodal tamním měšťanům za 432 kop českých grošů jeden díl vsí Brambor a Bílého Podolí, který na něj připadl odúmrtí, a následně potvrdil, že zakoupili od Prokopa z Dobřan jejich druhý díl.¹⁹⁸ Další známý příklad je z Lokte, kde šlechtic Heinrich Rausengrüner prodal tamní městské obci vesnici Rudolec.¹⁹⁹ Následně koupí loketské brány v roce 1412 Loketští získali poddanské usedlosti ve Starém Sedle, Nové Roli a Božičanech.²⁰⁰ Další případy jsou již dokladem koupě orné půdy²⁰¹ anebo prostého přijetí formou odkazu bez aktivního přístupu.²⁰²

196 CDM, VIII, s. 97, č. 132. Srov. Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravsko-slezské*, Praha 2004, s. 421, jenž tvrdí, že obě vsi město zakoupilo v roce 1351. V monografii *Uherský Brod. Minulost i současnost slováckého města*, Brno 1971, s. 57 tentýž autor tvrdí, že vsi získalo při návštěvě Jana Lucemburského v roce 1325. Správný je zajisté rok 1351, srov. k tomu František KŘEHÁČEK, *Kdy koupilo král. město Uher. Brod Korytnou, Volenov a Březovou?*, *Vlastivědný věstník moravský* 4, 1949, s. 77–79.

197 SOKA Bruntál, Archiv města Krnova, inv. č. 1, fol. 7–9 (listina je inzerována v konfirmaci městských privilegií Marie Terezie z 24. 7. 1747). Za informaci děkuji Mgr. Jakubu Mamulovi ze SOKA Bruntál. Srov. Emil RZEHAČ, *Regesten über die Rechte und Freiheiten der Bürger der Stadt Jägerndorf*, *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 1, 1905–1906, s. 120.

198 „[...] die Burgere vnd ynwoner gmeinlich der Stat zu Czaslaws [...] die teil der guter, die Katherina eiwm [?] Heinriches vom Berge czum Kутten Thochter czu Podolcz vnd zu Brandburg mit Iren zuchorungen gehabt hat, von Prokopen vom Dobrzan irem vormunde vmb czweyhundert schok vier vnd czweinczik schok gross. vnd cziven vnd czweinczik dreyssik gross. recht vnd redlichen gekawft haben”. Národní archiv, Desky dvorské, inv. č. 52, fol. 10–11, 47.

199 „Ich Heinreich Rawssengruner in den geczeiten gesessen czum Wunsidel Bekenne offenleich vnd tvn wissen an dem brive allen den, dy in sehen oder horen lesen, das ich unt wolbedachten mut vnd mit gutem Rate redleich vnd recht verkaufft habe das Dorff Rudiczgrun genand den erbergen weisen Burgermeister dem Rate vnd gancer Burgerschaft der Stadt czum Elbogen czu der ewigen niesse derselben Burgerschaft mit allen Erbe mit manschaft [...]” Státní okresní archiv v Sokolově, Archiv města Loket, listina z 21. 9. 1408.

200 Vladimír VLASÁK – Eva VLASÁKOVÁ, *Dějiny města Lokte*, Loket 2004, s. 37. V roce 1525 tvořilo městské panství 14 usedlostí v Nadlesí, 9 ve Dvorech, 14 v Rudolci, 9 v Lobzech, 3 ve Vítkově, 5 v Horách, 6 v Novém Sedle a 2 v Chranišově (V. VLASÁK – E. VLASÁKOVÁ, *Dějiny města Lokte*, s. 44).

201 Tak Louny mezi lety 1363–1365 zakoupily několik lánů v Černčicích. J. VANIŠ, *Hospodaření*, s. 54, 77.

202 Lounští získali darem od rychtáře v roce 1386 poplužní dvůr s příslušenstvím a platem ve vsi Blšanech. Jaroslav VANIŠ, *Hospodaření královského města Loun v druhé polovině 15. století. Příspěvek k městskému hospodaření královských měst v Čechách*,

Jestliže v době před rokem 1420 hovoříme v případě zakupování pozemkového majetku městskými obcemi in corpore o jednotlivých případech, potom v polipanském období se postupně stalo masovým zjevem.²⁰³ I když připustíme, že nemáme a vinou torzovitosti pramenů ani nikdy nebudeme znát konečný seznam takových koupí, musíme se nutně ptát po příčinách jejich nízkého počtu v předhusitské době. Případy zakupování alodních majetků jsme doložili u měst, která neměla potřebné privilegium, lze tedy pochybovat, že by tento stav vyplýval z podmínek daných de iure. Interpretovat ho lze spíše buď jako výsledek nezájmu měst o alodní vlastnictví, vyplývající možná i z existence šosovních vsí a mílového práva, anebo jako výsledek neschopnosti měst se o alody vůbec ucházet. Možným vysvětlením nezájmu by mohla být samotná existence šosovních vsí, posílených o dosah městského mílového okruhu. Jinými slovy, městské obce nepociťovaly díky těmto podpůrným pilířům své ekonomiky potřebu vyvíjet další iniciativu a již vůbec ne aktivitu ve směru vlastního hospodaření.²⁰⁴ Nelze si pochopitelně představit, že by se město nepokoušelo svůj vliv ve městských vsích posilovat a alespoň rámcově prosazovat. Víme např., že města usilovala o rozšíření své jurisdikce,²⁰⁵ avšak v kontextu dobové mentality měšťanů nemůžeme tento jev přeceňovat – ve 14. století měšťané většinou neuvažovali v souvislostech vedoucích ku prospěchu městské obce jako celku, nýbrž k prosazování svých osobních zájmů (majetku a politického vlivu).²⁰⁶ Tyto tendence pokračovaly po rozpadu starých městských rodů,

Praha 1979 (= Práce z hospodářských dějin 1), s. 54, 77. Jiný díl Blšan Jan Lucemburský ponechal dědicům lounského měšťana Béra a stanovil, že má toto zboží zůstat připojeno k městu Lounům a že mají být jeho držitelé poháněni pouze k městskému soudu v Lounech (*RBM*, IV, s. 72, č. 187). Městský rychtář také ve 30. letech 14. století inicioval vznik a nadal nemovitým majetkem (ves Nečichy a díl Dobroměřic, Rané, Trhlav) klášter magdalenitek na předměstí (J. VANÍŠ, *Hospodaření*, s. 37). Městské obci v Ústí nad Labem v roce 1350 měšťané Heimann Zeiner a Heinrich Conclini převedli tamní vsi Vaňov, Ostrov a plat na nespécifikovaných usedlostech před Dolní branou (*Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*, edd. Walther HIEKE – Adalbert HORCICKA, Prag 1896, s. 36–37, č. 51 (= Städte- und Urkundenbücher aus Böhmen 3).

203 F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, s. 372.

204 Připomeňme případ města Kadaně, která v roce 1327 získala odkazem dvůr, jenž místo vlastního obhospodařování raději prodala, aby získala prostředky na opravu mostu přes Ohři (*RBM*, IV, s. 840–841, č. 2158). Nelze přitom souhlasit s F. VACKEM, *Emfýteuse v Čechách*, s. 46, který zprávu interpretoval jako doklad rezignace městské obce na režijní hospodaření.

205 F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu*, II, s. 237.

206 Příjmy nejbohatších měšťanů ani nebyly zcela závislé na prosperitě města. J. MEZNÍK, *Praha před husitskou revolucí*, s. 41.

kteře obvykle bývaly příbuzensky provázány. Na úrovni městské obce navíc v této době nehovoříme o korporaci sdružující všechny měšťany, nýbrž pouze ty nejbohatší či vlivnější,²⁰⁷ kteří si zakupovali alody do osobního vlastnictví a nepociťovali tak potřebu usilovat o majetkový vzestup městské obce. Můžeme srovnávat s klášterním prostředím, kde sbor řeholníků vytvářel majetkově i právně homogenní kolegium, jež mnohem snáze nacházelo společné zájmy než majetkově složitě diferencované obyvatelstvo měst.²⁰⁸ Zůstaneme-li u srovnání s kláštery, sledujeme, že ke skupování alodů u nich docházelo povětšinou do konce první čtvrtiny 14. století s jasnou snahou koncentrovat své državy do podoby konsolidovaných útvarů.²⁰⁹ Sporadické zakupování statků městy naproti tomu přicházelo v době, kdy již kláštery své velkostatky zjednodušovaly, pronajímaly či prodávaly dvory a spokojily se s pasivním výběrem feudální renty.²¹⁰ Kladení rovnítka mezi zájem měst o zakupování statků na venkově a zájem klášterů je nanejvýš problematické.

Bude úkolem dalšího bádání zodpovědět přesněji, jakým způsobem se institut šosovních vsí v českých zemích vyvíjel. Nebylo zde možné vyjádřit se ke všem otázkám, které téma nabízí. Na prvním místě je to především problém vlivu městského práva a jeho okruhů na jejich utváření, otázka předměstí a jejich úlohy v systému šosovních vsí,²¹¹ účast obyvatel šosovní vsí na přistěhovalectví do populačně nesoběstačných měst²¹² apod. V širším kontextu by bylo účelné řešit i další přidružené problémové okruhy: otázku zádušního pozemkového příslušenství špitálů a městských kostelů, zevrubnou komparaci německých Stadtdörfer se šosovními vesnicemi, terminologii obyvatel šosovních vsí v městských knihách a písemnostech vystavovaných z právních jednání před městskou radou, komparaci s právní podstatou zakladatelských práv u klášterních institucí.

207 Co si pod pojmem „plnoprávný“ měšťan můžeme představit, lze demonstrovat na příkladu Starého Města pražského: v roce 1338 tamní městská rada určila, že plnoprávný měšťan je každý, kdo vlastní nemovitost, jejíž cena převyšuje o 50 kop českých grošů cenu rent z ní placených. J. MEZNIK, *Praha před husitskou revolucí*, s. 28, 42.

208 J. MEZNIK, *Praha před husitskou revolucí*, s. 29–30.

209 Na příkladu Sedlce a Plasů J. ČECHURA, *Die Struktur*, s. 38, 56.

210 J. ČECHURA, *Die Struktur*, s. 32–77.

211 Dosud nejpodrobněji W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 47–51.

212 M. NODL, *Sociální aspekty*, s. 29, tvrdí, že jak ve Střibře, tak v Českých Budějovicích tvořili přistěhovalci do měst v hojně míře obyvatelé městských vsí, což odporuje jeho tvrzení na s. 44 (mezi přistěhovalci do Střibra bylo podle něj jen 5 % z městských vsí).

Vyčerpán není ani rejstřík pracovních postupů, které mohou naznačit, co tvořilo městskou venkovskou doménu – jistě by nebylo od věci hledat metody přesnějšího vymezení okruhu šosovních vsí (např. zjišťováním rozsahu svobodného deskového majetku v okolí měst, jenž by svým rozložením v terénu ohraničil ty lokality, které stály mimo něj, případně studiem plužin měst a sousedních vsí).²¹⁵ Domnívám se ale, že pro účely naší práce byly zodpovězeny všechny důležité otázky. Shrnout je můžeme do následujícího konstatování: při anebo po vzniku zeměpanského města k němu připojoval zeměpán pro jeho hospodářské posílení sousední vesnice. Pokud nebyly v jeho, nýbrž církevním či šlechtickém držení, uplatnil svá zakladatelská práva či panovnickou pravomoc a příslušný majetek nuceně směnil. Získané vesnice posléze připojil k městu. Toto připojení neznamenalo převedení do majetku města, nýbrž to, že vsi s městem „trpěly“, tzn. řídily se městským právem a podléhaly soudu městského rychtáře jakožto nejbližšího reprezentanta panovnické moci (nejčastěji na úrovni vyššího soudnictví), společně s městem a podle stejného lánového systému platily každoročně dědičný úrok (městský cenusus) a hradily nepravidelně ukládané zeměpanské finanční požadavky (speciální berní a nejrůznější výpomoci). Z toho vyplývala povinnost přispívat na městskou sbírku (lózungu, šos) a vysílat v případě potřeby osoby pro městskou hotovost. Panovník si na připojených vsích ponechal vrchní vlastnictví, tzn. že disponoval patronátním právem nad farními kostely v těchto vsích, byl příjemcem feudální renty a rozhodoval o změnách majetkové podstaty v areálu šosovních vsí. V zásadě platilo, že městské vsi měly odvádět jak městský cenusus, tak šos, ale postupný vývoj tuto uniformitu stíral. V průběhu předhusitské doby městské obce sporadicky zakupovaly zpupné zboží na venkově a stávaly se v nich legitimními pozemkovými vrchnostmi, byť byl rozsah tohoto jevu oproti pohusitskému období jen velmi malý.

215 Naznačil to W. KUHN, *Die Stadtdörfer*, s. 31–37.

Borough (= Šos) or Serf Villages? On the Interpretation of the Estate Property of Landowning Towns in the Middle Ages

JAN LHOTÁK

This contribution deals with the notion and interpretation of the legal status of the so-called borough (= šos) villages which were attached to free Royal boroughs in the pre-Hussite period. Local historiography has used this term in different meanings of the word from the middle of the 19th century without ever either attempting to provide its terminological clarification or searching for analogies in a Central European context (e.g. German term *Stadtdörfer*). Having analysed written references, the author is led to the conclusion that “šos” corresponded to the term “borough treasury.” Upon the discovery of further pieces of information, the author arrives at a definition of the legal position of borough (=šos) villages: at the time of the foundation of a free royal borough or thereafter the overlord attached neighbouring villages to it in order to strengthen its economy. If they were not in his ownership, but in aristocratic or monastic control, he exercised his foundation rights or sovereign power and had the relevant property exchanged for another by force. He, then, attached the acquired villages to the respective Royal borough. This attachment did not represent their transfer into the borough’s ownership but it meant that the villages “suffered” the borough, i.e. they were subject to municipal law and to the judgment of the Borough’s Royal Reeve (*rychtář* in Czech) who was the closest representative of Royal power (chiefly during higher court proceedings). Together with the borough and according to the same land rent system the villages paid an annual feu duty or heritable interest (called “the municipal census”) and were liable to meet intermittently levied fiscal overlord demands (special taxes and various financial costs). Consequently, they had the duty to contribute to borough treasury (*Lösung* in German, *šos* in Czech – i.e. property taxes imposed by the King) and to send a number of men for the town watch, if needed. The sovereign preserved his overlord rights in terms of these attached villages, which meant that he exercised the right of patronage over parish churches in these villages; he received a feu duty and made decision on changes in property ownership within borough villages. In principle, the borough villages were to pay both the feu duty and the “property” tax but consequent developments did away with this uniformity. Throughout the pre-Hussite period borough communities sporadically purchased “uncooperative” estates in the countryside and they, thus, became their legitimate landlords, albeit the scope of these phenomena was rather limited as compared to the post-Hussite period. It was only due to the intervention of the Hussite Revolution, the long interregnum and an increase in the political importance of towns, that burgher villages were gradually transformed to normal serf villages. In the next part of his study the author analyses various forms of penetration of municipal law into the countryside (for example a local aristocratic landlord might grant the right that his villages were to be governed by the law of this or that Royal borough, documented for example in the Chodsko and Tachov regions), including the *weichbild* concept (i.e. a Royal borough and villages attached to it). At the conclusion of his article and based on his findings, he engages in a controversy surrounding the term borough landed estate, employed in Czech historiography since the mid-1980s. He declines to include those Royal borough

villages which were not the property of town communities within the system of borough landed estates as they paid a feu duty to the overlord and there were no vassal farms with a central administration (i.e. Maierhofs) there. He does not consider the duty to pay property taxes to be an attribute of a landed estate as all inhabitants living inside the wall of a borough were subject to it, also.

Translated by Alena Linhartová

STUDIE A MATERIÁLY

„Dass dieses Haus halb von Juden,
halb von Christen bewohnt werde“.
Interreligiöse Stiftungen im jüdischen
Bürgertum am Beispiel Prags in der
zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

MARTINA NIEDHAMMER

*Interreligiöse Stiftungen als Ausdruck bürgerlich – jüdischen
Gesellschaftsverständnisses*

Mäzenatisches Handeln, sei es auf den engeren Begriff der Kunstförderung oder im weiteren Sinne auf Wohltätigkeit bezogen, wurde in den vergan-

MARTINA NIEDHAMMER: “So that this house be inhabited half by Jews, half by Christians”. Interreligious foundations set up by the Jewish middle classes in Prague during the Second half of the 19th century

This article deals with the foundations for the poor set up by Prague Jewish middle classes in the second half of the 19th century. This group of citizens was rather often involved in inter-confessional foundations destined to benefit both the Jews and the Christians alike. In terms of their concept, the foundations were based on the social self-interpretation of their Jewish patrons. Until the last third of the 19th century, i.e. their emancipation in 1867, they understood themselves as separate from the majority society as it was stipulated by law. Thus, the Jewish patrons were primarily concerned with the social categories of “Jewish” versus “non-Jewish” which were to be balanced in their equal foundations. As a result, the nationality question, which evolved into its most virulent form towards the end of the 19th century, did not, in fact, play any role in the foundations for the poor existing at that time.

Key words: the Hapsburg Monarchy, the Czech Lands, Prague, the 19th century, Jews, Christians, Jewish middle classes, foundation, confessionalism, the nationality question

genen Jahren sowohl im Rahmen der allgemeinen Bürgertumsforschung als auch mit Blick auf die jüdische Minderheit vielfältig untersucht. Zahlreiche Fallstudien beschäftigen sich mit Mäzenatentum auf lokaler oder personaler Ebene und fragen dabei ebenso nach den Motiven wie nach den Spielregeln des freiwilligen finanziellen Engagements.¹ Der hohe Stellenwert, den Kunstförderung und Wohltätigkeit für bürgerliche Juden im 19. und frühen 20. Jahrhundert besaßen, wird von der Forschung einerseits als Antwort auf ihre gesellschaftliche Randposition bzw. als proaktive Strategie zur Verbesserung der eigenen rechtlichen und sozialen Position gedeutet.² Andererseits wird mäzenatisches Handeln von Juden zunehmend auch als Ergebnis ihrer Verbürgerlichung gesehen und somit nicht mehr als Minderheitenphänomen, sondern als Schichtenspezifikum wahrgenommen.³ Ein dritter Erklärungsansatz interpretiert schließlich den bedeutenden jüdischen Beitrag im Bereich der Kunstförderung und Wohlfahrt als Ausfluss (teilweise säkularisierter) religiöser Traditionen.⁴

Diese zweifellos richtigen Beobachtungen müssen einander jedoch nicht gegenseitig ausschließen. Vielmehr könnten wir es oftmals mit parallel verlaufenden Handlungsebenen zu tun haben, die sich in spezifischen Formen jüdischen mäzenatischen Handelns niederschlugen. So förderten jüdische Stifter zwar ähnlich wie Christen eine Vielzahl künstlerischer und sozialer Einrichtungen, die sich in gesellschaftspolitischer Hinsicht nur schwer vereinheitlichen lassen. Dennoch ist auffällig, dass jüdische Mäzene häufig religionsübergreifende Stiftungen tätigten und damit gezielt glei-

1 Thomas W. GAEHTGENS – Martin SCHIEDER (Hg.), *Mäzenatisches Handeln. Studien zur Kultur des Bürgersinns in der Gesellschaft*, Berlin 1998. Themenschwerpunkt „Schenken, Stiften, Spenden“ in: *Geschichte und Gesellschaft* 35, 2007, Nr. 1. Rainer LIEDTKE – Klaus WEBER (Hg.), *Religion und Philanthropie in den europäischen Zivilgesellschaften. Entwicklungen im 19. und 20. Jahrhundert*, Paderborn u. a. 2009. Milan HLAVÁČKA u. a. (Hg.), *Collective and Individual Patronage and the Culture of Public Donation in Civil Society in 19th and 20th Centuries in Central Europe*, Prague 2010. Speziell zum jüdischen Bürgertum vgl. zuletzt den Sammelband von Andreas LUDWIG – Kurt SCHILDE (Hg.), *Jüdische Wohlfahrtsstiftungen. Initiativen jüdischer Stifterinnen und Stifter zwischen Wohltätigkeit und sozialer Reform*, Frankfurt am Main 2010.

2 So beispielsweise bei Rainer LIEDTKE, *Jewish Welfare in Hamburg and Manchester c. 1850–1914*, Oxford 1998.

3 Simone LÄSSIG, *Juden und Mäzenatentum in Deutschland. Religiöses Ethos, kompensierendes Minderheitenverhalten oder genuine Bürgerlichkeit*, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 46, 1998, S. 211–236.

4 Besonders ausgeprägt bei Felicitas HEIMANN-JELINEK, *Von der Zedaka zum Philanthropen- und Mäzenatentum*, in: *Von Arnstein bis Zuckermandl. Jüdische Stifter und Mäzene zwischen Tradition und Avantgarde* [Ausstellungskatalog], St. Pölten 1993, S. 1–8.

chermaßen Juden und Christen unterstützten. Freilich veranlassten auch Christen paritätische Stiftungen, doch handelt es sich hier bei näherer Betrachtung meist um interkonfessionelle Legate, die Katholiken und Protestanten einbezogen, nicht jedoch um interreligiöse Stiftungen, die sich auch auf Angehörige nichtchristlicher Religionsgemeinschaften erstreckten.⁵ Ebenfalls häufig ist in den Statuten christlicher Stiftungen der Hinweis anzutreffen, dass die Religionszugehörigkeit des Bewerbers kein Auswahlkriterium darstelle, was bedeutet, dass die Stipendien überkonfessionell vergeben wurden. Dieser Ansatz verdeutlicht den eklatanten Unterschied, der zwischen jüdischen und christlichen Stiftungskonzepten im 19. Jahrhundert vielfach bestand: Während im christlichen Fall das religiöse Selbstverständnis des potentiellen Stifflings zu einer nachrangigen oder gar vernachlässigbaren Größe wurde, war es im jüdischen Kontext entscheidend, gerade weil auch Nichtjuden in die Stiftung einbezogen werden sollten. Dieses Ansinnen scheint auf den ersten Blick auf eine bekannte jüdische Tradition zu rekurrieren, der zufolge um des friedlichen Zusammenlebens willen auch nichtjüdische Bedürftige unterstützt werden sollen.⁶ Bei näherem Hinsehen könnte aber auch das gesellschaftliche Selbstverständnis der Spender eine Rolle gespielt haben.

Bis weit in die Mitte des 19. Jahrhunderts galten Juden in Mitteleuropa von Seiten des Staates aufgrund ihrer Religionszugehörigkeit als separate Bevölkerungsgruppe. Zahlreiche Gesetze und Verordnungen zielten darauf ab, diese Trennung im Alltag zu vertiefen. Juden besaßen keine staatsbürgerlichen Rechte und waren zudem hinsichtlich ihrer Eheschließung sowie der Wahl ihres Wohnortes und Berufes zahlreichen Sonderbestimmungen unterworfen. Darüber hinaus mussten sie an vielen Orten Separatsteuern und -abgaben entrichten. Diese staatlicherseits forcierte Kluft zwischen Christen und Juden verstärkte nicht nur Vorurteile und daraus resultierende Feindseligkeiten auf der einen sowie gesteigerte Bemühungen um gesellschaftliche Anerkennung auf der anderen Seite. Sie führte ferner dazu, dass Juden wie Nichtjuden auch nach der politischen Emanzipation der jüdischen Bevölkerung häufig weiterhin in den gewohnten sozialen

5 Vgl. Dieter HEIN, *Das Stiftungswesen als Instrument bürgerlichen Handelns im 19. Jahrhundert*, in: Bernhard Kirchgässner – Hans-Peter Becht (Hg.), *Stadt und Mäzenatentum*, Sigmaringen 1997, S. 75–92, hier 80f.

6 Schulchan Aruch: Jore de'a 251. Eine explizite Bezugnahme jüdischer Stifter auf diese Tradition ist selten. Sie findet sich beispielsweise im Stiftsbrief der sogenannten Lämelschule in Jerusalem, die die aus Böhmen stammende Wiener Jüdin Elise Herz 1855 ins Leben rief, vgl. den Stiftsbrief, abgedruckt in: Ludwig August FRANKL, *Nach Jerusalem!*, Bd. 1, Leipzig 1858, S. 1–6, hier 2 f.

Kategorien „jüdisch“ vs. „nichtjüdisch“ dachten, ohne dass dabei das religiöse Selbstverständnis des Einzelnen eine Rolle gespielt hätte. Rückblickend mag es scheinen, als ob diese (Selbst-)wahrnehmung angesichts der wachsenden gesellschaftlichen Nationalisierung im ausgehenden 19. Jahrhundert von Vorteil hätte sein können, bot sie doch gerade innerhalb polyethnischer Gesellschaften die Möglichkeit, sich der Notwendigkeit eines nationalen Bekenntnisses zu entziehen. Tatsächlich waren für viele Juden bis in das letzte Drittel des 19. Jahrhunderts in lebensweltlicher Hinsicht nicht sprachliche Gegensätze, sondern die Pole „jüdisch – nichtjüdisch“ entscheidend, ohne dass dies unbedingt das Ergebnis strategischer Erwägungen gewesen wäre. Vielmehr spiegelte es das für ihre Außensicht lange Zeit dominante obrigkeitliche Deutungsmuster wider, das zwischen christlichen Staatsbürgern und jüdischen Einwohnern unterschieden hatte.

In diesem Sinne ließen sich die von jüdischen Bürgern häufig getätigten paritätischen Stiftungen als Versuch deuten, einerseits die nunmehr aufgehobene staatsrechtliche Trennung auch auf gesellschaftlicher Ebene zu überbrücken sowie andererseits wohltätige Angebote gesamtgesellschaftlich zu adressieren. Bezeichnenderweise klassifizierten die Satzungen jüdischer paritätischer Stiftungen die zu Begünstigten nach ihrer Religion, nicht aber nach ihrer Nationalität. Im Folgenden sei dies exemplarisch anhand von Armenstiftungen aus Böhmen, das nach 1848 zu einem Schauplatz „klassischer“ Sprach- und Nationalitätenkämpfe wurde, näher aufgeschlüsselt.

Jüdische Armenstiftungen in Böhmen

Anlässlich des 50jährigen Thronjubiläums von Kaiser Franz Joseph I. im Jahre 1898 fand im Rahmen der großen Wiener Jubiläumsausstellung eine Wohlfahrtsausstellung statt, bei der sich alle im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder präsentierten. Zur Schau gestellt wurden Errungenschaften in den verschiedenen Bereichen der Fürsorge, etwa im Rahmen der Unterstützung von Armen und Kranken, der Erziehung und Ausbildung von Kindern und Jugendlichen sowie der Kunst- und Kulturförderung.⁷ Das

⁷ Vgl. den Werbeprospekt zur Ausstellung: Jubiläums-Ausstellung Wien 1898. Veranstaltet aus Anlass des fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläums Seiner Majestät des Kaisers Franz Joseph I. unter dem höchsten Protektorate Seiner k. u. k. Hoheit des Herrn Erzherzogs Otto. [Wien 1898], 9 sowie die vier Bände der Festschrift zur Ausstellung: Österreichs Wohlfahrts-Einrichtungen 1848–1898. Festschrift zu Ehren des 50jährigen Regierungs-Jubiläums Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät des Kaisers Franz Joseph I. Bd. 1–4. Hg. von der unter dem höchsten Protectorate Sr. k. u. k. Hoheit des durchlauchtigsten Herrn Erzherzogs Otto stehenden Commission der Österreichischen Wohlfahrts-Ausstellung Wien 1898, Wien 1899 f.

Königreich Böhmen konnte dabei nicht unbeträchtliche Erfolge vorweisen,⁸ auch wenn gerade auf dem Gebiet der sogenannten Armenpflege die offene Unterstützung mittels Sach- und Geldleistungen noch immer über die geschlossene, institutionalisierte Form der Hilfeleistung dominierte, wie die Festschrift zur Ausstellung durchaus kritisch vermerkte.⁹ Nicht zuletzt auf Betreiben der Gemeinden hatte der böhmische Landtag 1868 ein Armengesetz verabschiedet, das eine rechtliche Grundlage für die Inanspruchnahme öffentlicher Unterstützung schaffen sollte.¹⁰ Implizit legte die gesetzliche Regelung, der zufolge die „öffentliche Armenpflege [...] die Sorge für die Armen nur bis zum Maße der strengen Nothdurft“ umfasste,¹¹ die Überlastung der staatlichen Stellen offen und machte deutlich, dass nichtöffentliche Formen der Wohltätigkeit auch weiterhin unentbehrlich waren.¹² Tatsächlich waren es vor allem Privatleute, die einen großen Teil der Armenfürsorge in Böhmen bestritten. In der Regel waren sie in Wohltätigkeitsvereinen aktiv oder tätigten Sach- und Geldspenden für bestimmte Bevölkerungsgruppen bzw. bestehende Armeninstitutionen. Nur die wenigsten besaßen ausreichende Mittel, um auch eigene Wohlfahrtseinrichtungen ins Leben zu rufen.

Die jüdische Bevölkerung Böhmens verfügte insbesondere in der Hauptstadt Prag, die die größte Gemeinde des Landes beherbergte,¹³ über ein ausdifferenziertes System zur Unterstützung und Versorgung armer, kranker sowie allgemein in Not geratener Glaubensgenossen. Seine Finanzierung lag teils in den Händen der Kultusgemeinde, die u. a. regelmäßig

8 Heinrich von CARDONA, *Das städtische Armenwesen in Österreich. Mit Ausschluss der Stadt Wien*, in: Ebd., Bd. 1, Armenpflege und Wohlthätigkeit in Oesterreich, Wien 1899, S. 366–389, hier S. 370. Das Engagement böhmischer Städte in der Armenfürsorge wird überwiegend positiv bewertet. Besonders hervorgehoben wird die organisatorische Umsetzung des sogenannten Elberfelder Systems, das eine dezentralisierte, auf ehrenamtlicher Mithilfe basierende Armenpflege mit dem Ziel einer „Hilfe zur Selbsthilfe“ vorsah.

9 Ludwig SPIEGEL, *Die öffentliche Armenpflege in Böhmen*, in: Ebd., S. 141–151, hier S. 150.

10 Landes-Gesetzblatt für das Königreich Böhmen 1868, XXIV. Stück, Nr. 59: Gesetz vom 3. Dezember 1868, wirksam für das Königreich Böhmen, über Armenpflege.

11 Ebd., § 1.

12 Die Bedeutung der privaten Armenfürsorge für das öffentliche Armenwesen belegt auch der vom Gesetzgeber formulierte Rat an die Gemeinden, die Errichtung von „Privat-Wohlthätigkeitsanstalten“ zu unterstützen, vgl. ebd., § 30.

13 Um 1850 lebten zeitgenössischen Quellen zufolge rund 12 000 (einheimische und auswärtige) Juden in Prag, vgl. Albert KOHN, *Die Prager Judengemeinde in statistischer Beziehung dargestellt*, in: Kalender und Jahrbuch für Israeliten auf das Jahr 5615 (=1854–1855), S. 23–38, hier S. 25.

Sammlungen in den Synagogen durchführte, teils wurde sie von privaten Vereinen oder Einzelpersonen übernommen. Ebenso wie im christlichen Kontext lassen sich auch innerhalb der Prager jüdischen Gemeinde Formen der geschlossenen und der offenen Armenfürsorge unterscheiden: So gab es institutionalisierte Einrichtungen, wie das seit dem 16. Jahrhundert bestehende jüdische Spital,¹⁴ das 1778 gegründete Armenkinderlehrhaus, in dem Waisenkinder bis zum 13. Lebensjahr unentgeltlich unterrichtet und gepflegt wurden¹⁵ oder die Babette von Lämél'sche Versorgungsanstalt, ein Altenheim, das 1854 von den Kindern der Namensgeberin zum Andenken an ihre verstorbene Mutter errichtet wurde.¹⁶ Daneben existierten etliche, auf Privatinitiativen zurückgehende Vereine, die in vielfältiger Weise Armenpflege betrieben, darunter der 1841 entstandene „Nächstenliebe-Verein zur Unterstützung verschämter israelitischer Hausarmen“,¹⁷ der Verein „Kizva“, der während der Pessachfeiertage an bedürftige Prager Juden *Matsot*¹⁸ und Pessachwein verteilte¹⁹ oder der auf dem Prinzip der wechselseitigen Hilfe basierende Verein „*Poale-Chessed*“, der erkrankte Mitglieder sowie nach deren Tod ihre Witwen und Waisen unterstützte.²⁰ Schließlich bestanden zahlreiche, von Einzelpersonen oder Familien getätigte Fonds und Legate, die Geld- und Sachmittel bereitstellten. Eine Unterstützung aus diesen, in der Regel von der Kultusgemeinde verwalteten Stiftungen war häufig an die Erfüllung bestimmter religiöser Pflichten geknüpft, etwa das regelmäßige Gebet für das Wohl des Spenders oder das Aufsagen des *Kaddisch*²¹ an seinem Sterbetag, falls der Stifter keine eigenen männlichen Nachkommen hatte.

14 Elisabeth MALLEIER, *Beiträge zur Organisation von Krankenpflege in der jüdischen Gemeinde in Prag im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts*, *Judaica Bohemiae* 44, 2009, S. 85–105, hier S. 84. Das jüdische Krankenhaus nahm bis in das 19. Jahrhundert hinein neben Kranken auch Arme auf und versorgte sie.

15 [August] Anton LEGIS-[GLÜCKSELIG], *Topographischer Grundriss von Prag und dessen Umgebungen. Zunächst als Taschen-Wegweiser für Fremde entworfen*, Prag 1835, S. 69.

16 Martina NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-Emancipation“? Loyalitäten und Lebenswelten des Prager jüdischen Großbürgertums 1800–1867*, Göttingen 2013, S. 105. Das Versorgungshaus wurde 1858 feierlich eingeweiht.

17 A. KOHN, *Die Prager Judengemeinde*, S. 30.

18 *Matsa*, Pl. *Matsot* (hebr.) = ungesäuertes Brot, das während der Pessachfeiertage gegessen wird, an denen Gesäuertes (*chamets*) verboten ist.

19 A. KOHN, *Die Prager Judengemeinde*, S. 32.

20 *Ebd.*, S. 33. Jedes Mitglied des 1844 gegründeten Vereins zahlte eine einmalige Aufnahmegebühr von zehn Gulden sowie einen Jahresbeitrag von einem Gulden.

21 *Kaddisch* (aram.) = eigentl. Heiligung; zentrales jüdisches Gebet, das eine besondere Rolle beim Totengedenken spielt.

Außenstehende, nichtjüdische Beobachter erblickten in diesen „gemischten Wohlthätigkeitsstiftungen“, die zugleich die Verrichtung von Gebeten wie auch Gaben an Bedürftige bezweckten, gelegentlich eine Eigenheit des jüdischen Wohlfahrtswesens.²² Der Brauch, den Genuss von Stiftungen an spirituelle Gegenleistungen zu koppeln, war jedoch im 19. Jahrhundert, wie Tatjana Tönsmeier am Beispiel des ländlichen Böhmen zeigt, auch in christlichen Kreisen verbreitet.²³ Unterschiede zwischen dem christlichen und dem jüdischen privaten Wohlfahrtssystem bestanden daher weniger in der Organisation, als vielmehr in inhaltlicher Hinsicht, was indessen fast ausschließlich den besonderen rituellen Erfordernissen des Judentums geschuldet war. Dies spiegelt sich in spezifischen Formen jüdischer Armenfürsorge wider, etwa in den sogenannten Paten- oder Gevattervereinen, die die Kosten der Beschneidungsfeier für mittellose jüdische Eltern übernahmen oder in Brautausstattungsstiftungen, die arme junge Mädchen mit einer Mitgift versahen.²⁴

Doch bedachten jüdische Bürger bei Schenkungen und testamentarischen Verfügungen nicht nur ihre eigenen Wohlfahrtseinrichtungen und Glaubensgenossen, sondern häufig auch christliche Arme. Die Prager Großhändler- und Fabrikantenwitwe Therese Esther Przi Bram (geb. 1781/82) hinterließ etwa bei ihrem Tod im Jahre 1866 insgesamt 7000 Gulden für wohlthätige Zwecke,²⁵ von denen 6000 Gulden an jüdische Einrichtungen gehen sollten,²⁶ während die verbleibenden 1000 Gulden für christliche Wohlfahrtsinstitutionen vorgesehen waren. Entsprechende Geldzuwendungen

22 Vgl. etwa Heinrich von CARDONA, *Die Armenpflege der Israeliten mit besonderer Rücksicht auf die israelitischen Cultusgemeinden in Österreich und die israelitischen Vereine in Galizien*, in: *Armenpflege und Wohlthätigkeit*, S. 428–448, hier S. 430.

23 Tatjana TÖNSMEYER, *Adelige Moderne. Großgrundbesitz und ländliche Gesellschaft in England und Böhmen 1848–1918*, Wien u. a. 2012, S. 206.

24 Vgl. hierzu beispielsweise den Bericht Moritz' von Stubenrauchs über das Vereinswesen in Österreich vom Jahre 1857, der keine systematische Unterscheidung zwischen jüdischen und christlichen Wohltätigkeitsvereinen trifft, wohl aber auf die rituelle Besonderheit einiger jüdischer Einrichtungen verweist. Moritz von STUBENRAUCH, *Statistische Darstellung des Vereinswesens im Kaiserthume Österreich. Im Auftrage Seiner Excellenz des Herrn Ministers des Innern Alexander Freiherrn von Bach*, Wien 1857, S. 70f.

25 Archiv hlavního města Prahy [im Folgenden AHMP], Okresní Soud civilní pro vnitřní Prahu, D V 1613/33, Nachlass Therese Esther Przi Bram, Testament, Prag, 2. Sept. 1855.

26 Ebd., diverse Quittungen aus den Jahren 1866 und 1867. Nachweisen lassen sich folgende, von den Erben angeordnete Legate: 1500 Gulden an „verschämte israelitische Hausarme“, 735 Gulden zur Verteilung von Brennholz an Bedürftige, je 315 Gulden für den Verein „Bikur Cholim“, der sich um erkrankte Gemeindeglieder kümmerte, und das Prager israelitische Knabenwaisenhaus, 1050 Gulden für das

erhielten der „Central-Verein zur Errichtung und Erhaltung von Krippen in Prag“, das „Privat-Erziehungs- und Heilinstitut für arme blinde Kinder und Augenranke“ sowie der „Verein und die Anstalt zur Versorgung und Beschäftigung erwachsener Blinden [sic] in Böhmen“.²⁷

Einen Schritt weiter ging der Prager Textilfabrikant Leopold Porges von Portheim (1785–1869): Anders als Therese Esther Przibram, die lediglich einen kleinen Teil ihres Vermächtnisses für christliche Einrichtungen vorgesehen hatte, bedachte Porges von Portheim Juden und Christen zu gleichen Teilen. Anlässlich seiner Goldenen Hochzeit am 18. Juni 1865 errichtete er vier Stipendien für „zwei christliche und zwei israelitische arbeitsunfähige arme verschämte und wohlverhaltene Prager Familienväter oder Familienmütter“.²⁸ Mit dieser Stiftung griff Leopold Porges von Portheim ein in bürgerlichen Kreisen allgemein beliebtes mäzenatisches Modell auf, das Feier- und Gedenktage zum Anlass für wohltätige Werke nahm, mithilfe derer es den eigenen Namen bzw. das erinnerungswürdige Datum im lokalen kulturellen Gedächtnis zu verorten suchte.

Nur wenige Jahre vorher hatte beispielsweise das Prager Stadtverordneten-Kollegium zur Geburt des Kronprinzen Rudolf (1858–1889) eine Stiftung ins Leben gerufen, die fünf armen, erwerbslosen Pragern „ohne Unterschied des Geschlechts oder des Religionsbekenntnisses“ eine Altersversorgung zusicherte.²⁹ Standen hierbei jedoch ausschließlich die Bedürftigkeit und die Lauterkeit der Bewerber im Vordergrund, so kam bei Porges von Portheim ein weiteres Kriterium in Form eines religiösen Proporz hinzu. Seine Einhaltung war zwingend für die Vergabe, wie die Bewerbungsunterlagen der nachweislich bis 1915 verliehenen Stipendien belegen. Keine Rolle spielte hingegen die Umgangssprache bzw. die nationale Zuordnung der Bewerber: Die seit 1866 jährlich stattfindende Ausschreibung erfolgte zweisprachig; die Bewerbungsunterlagen wurden in deutscher und

Prager israelitische Allgemeine Krankenhaus, 520 Gulden zugunsten des Prager Privat-Frauenvereins zur Erziehung armer israelitischer Waisenmädchen, je 125 Gulden für den „Frauenbeerdigungs-Verein“ der Prager Beerdigungsbruderschaft und den „Frauen-Verein zur Unterstützung armer Wöchnerinnen“ sowie je 105 Gulden für den Verein „Menachem Avelim“ zur Tröstung Trauernder, den Suppenverein „Mechalke Tarnegolim“, den Verein „Zorche Mezim“ zur Unterstützung Armer und den Prager israelitischen Krankenpflegeverein „Derech Jeschara“.

27 Ebd.

28 Archiv Židovského muzea v Praze [im Folgenden AŽMP], f. Esther Presseles z Portheimů, Sign. 128453, Leopold von Portheim'sche Armenstiftung, Ausschreibung, Prag, 2. Juni 1866.

29 Vgl. die entsprechende Kundmachung im Amtsblatt zur Prager Zeitung Nr. 18 vom 21. Januar 1860, S. 1.

tschechischer Sprache eingereicht, ohne dass dies erwiesenermaßen die Auswahl beeinflusst hätte.³⁰

In gleicher Weise verfuhr auch das Auswahlkomitee eines nur wenige Jahre später als Vermächtnis der Prager jüdischen Fabrikantengattin Therese Wiener (geb. 1797) gegründeten Wohnungstiftes. Nach dem Willen der 1870 verstorbenen Erblasserin sollte nach ihrem Tod ein Haus am Rande der Prager Josefstadt erworben bzw. erbaut werden, das armen, mittellosen älteren Menschen eine mietfreie Unterkunft bot.³¹ Ausschlaggebend für die Besetzung der ca. 60 Stiftsplätze³² war der Wunsch Therese Wieners, „dass [das] Haus halb von Juden, halb von Christen bewohnt werde“.³³ Sprachliche Kriterien waren hingegen für die Zuteilung der Stipendienplätze irrelevant, und dies umso mehr, als die Stifterin diesen Punkt in ihrem Vermächtnis nicht einmal erwähnte.

Obgleich es sowohl in Prag wie auch an anderen böhmischen Orten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts etliche Versorgungshäuser für Arme gab – die Festschrift der Wohlfahrtsausstellung zählt für das Jahr 1866 immerhin 358 Institutionen auf, in denen 5416 Bedürftige untergebracht waren³⁴ – bestand zumindest in Prag bislang keine vergleichbare Stiftung. Bei den existierenden Wohnstiften handelte es sich zumeist um Waisen- oder traditionelle Armenhäuser,³⁵ nicht aber um Freiwohnungen, die ihren Bewohnern ein Mindestmaß an Selbständigkeit und Eigenverantwortlichkeit beließen.

Therese Wieners Stiftung scheint daher weniger an inländische Vorbilder, als vielmehr in grenzüberschreitender Weise an das in mittel- und norddeutschen Bürgerstädten beliebte Konzept des Wohnstifts anzuknüpfen. So verfügte etwa Hamburg im 19. Jahrhundert über eine Vielzahl an

30 Vgl. die eingereichten, deutsch- und tschechischsprachigen Bewerbungsunterlagen im AŽMP, f. Esther Presseles z Portheimů, Sign. 128453, Leopold von Portheim'sche Armenstiftung.

31 AŽMP, f. Židovská náboženská obec [Praha], Sign. 173849, Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869.

32 Vgl. die nachweislich bis 1911 überlieferten Verzeichnisse der jüdischen und der christlichen Abteilung, die ebd. aufbewahrt werden.

33 Ebd., Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869.

34 L. SPIEGEL, *Die öffentliche Armenpflege*, S. 151, Anm. 1.

35 Auf christlicher Seite waren dies mehrere Waisenhäuser sowie das St. Bartholomäi-Armenhaus. Auf jüdischer Seite gab es je ein Waisenhaus für Knaben und Mädchen sowie die erwähnte Babette von Lämél'sche Versorgungsanstalt für betagte Gemeindeglieder. Vgl. hierzu den *Schematismus für das Königreich Böhmen 1874*. Zusammengestellt im Auftragen der hohen k. k. Statthalterei mit Benützung ämtlicher Quellen von Josef SÜSS, Prag 1874.

Freiwohnungen, deren Tradition teilweise bis in das 16. Jahrhundert zurückreichte.⁵⁶ Seit 1849 gab es in der Hansestadt zudem ein interreligiöses Wohnstift, das Teile der örtlichen jüdischen Bevölkerung aus Dankbarkeit für die im selben Jahr gewährte bürgerliche Gleichstellung initiiert hatten.⁵⁷ Wie später in Prag wurden die Wohnungen der Hamburger „Vaterstädtischen Stiftung“ zu gleichen Teilen an jüdische und christliche Bewerber vergeben.⁵⁸ Bis zu einem gewissen Maße schien der Prager Stiftung zudem auch der visionäre Impetus des Hamburger paritätischen Wohnstifts eigen: In weit höherem Maße als die übrigen Prager interreligiösen Stiftungen griff Therese Wieners Stiftungshaus in die bestehende Gesellschaftsordnung ein, indem es die noch vor wenigen Jahren räumlich getrennt lebenden Prager Juden und Christen unter einem Dach zu vereinigen suchte.

Generell boten Wohnstiftungen ihren Gründern, wie der Historiker Thomas Adam bemerkt, besondere Möglichkeiten, zumindest partiell eigene Gesellschaftsvorstellungen zu verwirklichen, da die architektonische Wohnungskonzeption und die Hausordnung relativ weitreichende gestalterische Mittel darstellten, um das Alltagsleben der potentiellen Stifflinge zu beeinflussen.⁵⁹ Davon machte auch Therese Wiener Gebrauch, die testamentarisch angeordnet hatte, dass jede Wohnung über ein Zimmer, eine Küche und einen separaten Ausgang verfügen solle.⁴⁰ Darüber hinaus sollten Christen und Juden innerhalb des Hauses in getrennten Abteilungen wohnen.⁴¹

Während die Küche auch im Prag des ausgehenden 19. Jahrhunderts noch nicht zur Standardausstattung gehörte⁴² und die Stifterin hier offen-

56 Angela SCHWARZ, *Die Vaterstädtische Stiftung in Hamburg in den Jahren von 1849 bis 1945. „... einen Akt der Gerechtigkeit durch einen Akt der Wohlthätigkeit zu verewigen...“*, Hamburg 2007, S. 11 bzw. S. 37f.

57 *Ebd.*, S. 48–50.

58 Vgl. A. SCHWARZ, *Die Vaterstädtische Stiftung*, S. 71. Anders als die Prager Stiftung der Therese Wiener gab die Vaterstädtische Stiftung das Paritätsprinzip 1898 mangels ausreichender Nachfrage von Seiten jüdischer Bewerber auf, vgl. *ebd.*, S. 130f.

59 Thomas ADAM, *Stiften in deutschen Bürgerstädten vor dem Ersten Weltkrieg: Das Beispiel Leipzig*, *Geschichte und Gesellschaft* 33, 2007, Nr. 1, S. 46–72, hier S. 69.

40 AŽMP, f. Židovská náboženská obec [Praha], Sign. 175849, Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869. Die von Therese Wiener verfügte Raumaufteilung wurde in die Statuten der Anstalt übernommen, *ebd.*, Statuten für das von der Frau Therese Wiener geborene von Lämél gestiftete Simon von Lämél'sche Stiftungshaus [handschriebener Entwurf], o. O., undatiert.

41 *Ebd.*

42 Vgl. hierzu die Statistik zum Vorhandensein von Küchen in Wohnungen innerhalb Zisleithaniens bei Ernst MISCHLER, *Österreichisches Städtebuch. Statistische Berichte*

sichtlich auf einem gewissen Komfort bestand, könnte der Wunsch nach einer Separierung der jüdischen und christlichen Hausbewohner rituelle Gründe haben. Praktizierende Juden beachten eine Vielzahl religiöser Vorschriften, die den Alltag des Einzelnen weitreichend durchdringen und strukturieren. Die Einhaltung einiger Gebote, wie etwa der *Kaschrut*⁴⁵ oder des Verbots, am *Schabbat* zu arbeiten,⁴⁴ bedarf besonderer Rücksichtnahme, insbesondere innerhalb kleiner, von mehreren Personen bewohnter Wohneinheiten, wie sie Therese Wiener vorsah: Je zwei bis drei Stiftlinge sollten ein Zimmer bzw. eine Wohnung teilen.⁴⁵

Was die gesellschaftliche Zielgruppe ihrer Stiftung anbelangte, so zählte Therese Wiener in ihrem Testament dazu „arme Handwerker, Witwen und Waisen mit Familie, verarmte Kaufleute, alte zur Arbeit unfähige treue Diener und Dienerinnen, ausgediente arme Lehrer [und] alte Mädchen“.⁴⁶ Indirekt erfasste die Stiftung damit jene beiden großen sozialen Gruppen, die laut Bericht in der Festschrift zur Wohlfahrtsausstellung in Böhmen überdurchschnittlich oft um soziale Unterstützung ansuchten: Alte und ledige bzw. verwitwete Personen.⁴⁷ In diesem Punkt unterschied sich Therese Wieners Konzept deutlich von den erwähnten Hamburger Wohnstiften, die sich vorrangig nicht an völlig mittellose Personen, sondern an Familien aus der unteren Mittelschicht wandten, die in der Lage waren, einen kleinen wöchentlichen Mietzins zu entrichten.⁴⁸

der größeren österreichischen Städte aus Anlass des IV. internationalen demographischen Congresses, Wien 1887, Beilage II, Tafel III. Demnach verfügten Mitte der 1880er Jahre noch 20 Prozent aller Prager Wohnungen über keine eigene Küche, in den Prager Vorstädten Smichow und Žižkow waren es gar noch rund 30 Prozent aller Wohnungen.

43 *Kaschrut* = jüdische Speisegesetze.

44 Verboten sind alle Arten körperlicher Arbeit, darunter auch das Feuermachen und das Zubereiten von Speisen.

45 AŽMP, f. Židovská náboženská obec [Praha], Sign. 173849, Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869. Das war für damalige Prager Verhältnisse recht luxuriös, da sich in der böhmischen Hauptstadt inkl. ihrer Vorstädte noch Anfang der 1880er Jahre im Durchschnitt 3–4 Personen ein Zimmer teilten, vgl.: *Prager städtisches statistisches Bureau: Prag mit den Vororten Karolinenthal, Smichow, Kgl. Weinberge und Žižkow*, in: E. Mischler, Österreichisches Städtebuch, 24, Tabelle II 6 c, Behausungs- und Belegungsziffern.

46 AŽMP, f. Židovská náboženská obec [Praha], Sign. 173849, Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869.

47 L. SPIEGEL, *Die öffentliche Armenpflege*, S. 150. Im Jahre 1890 waren 82 Prozent aller Personen, die im Rahmen der Armenfürsorge unterstützt wurden, ledig oder verwitwet. 41 Prozent waren darüber hinaus betagt, 24 Prozent gebrechlich.

48 A. SCHWARZ, *Die Vaterstädtische Stiftung*, S. 51f.

Trotz ihres für damalige Prager Verhältnisse ungewöhnlichen Formats blieben die von Therese Wiener gestifteten Freiwohnungen daher der traditionellen Armenpflege verhaftet: Es handelte sich um ein privates Vermächtnis, das von der Repräsentanz der israelitischen Kultusgemeinde verwaltet wurde⁴⁹ und nicht von einem Verein getragen wurde, wie dies beispielsweise bei den Hamburger Wohnstiften der Fall war.⁵⁰ Im Hinblick auf die Herausbildung zivilgesellschaftlicher Handlungsmuster war die Relevanz der Wiener'schen Freiwohnungen daher vergleichsweise gering.

Von mehr als symbolischer Bedeutung war indessen der paritätische Ansatz, den Therese Wiener gewählt hatte. Dass er ganz offensichtlich einem gesellschaftlichen Deutungsmuster entsprach, das der Stifterin seit ihrer Kindheit geläufig war, verraten nicht zuletzt die topographischen Bezeichnungen in ihrem Testament.⁵¹ Darin ist wiederholt von der Juden- und der Christenstadt die Rede – Formulierungen, die im offiziellen Sprachgebrauch vor 1848 verbreitet waren und die rechtliche und lebensweltliche Isolation der Prager Juden, die innerhalb der böhmischen Hauptstadt nur in einem eng umgrenzten Viertel Wohnungen mieten und erwerben durften, gewissermaßen versprachlichten. Diese frühere Grenze wollte Therese Wiener mit ihrer Stiftung „zwischen der Juden- und der Christenstadt“⁵² überbrücken. Das könnte erklären, weshalb für ihre Stiftung sprachliche bzw. nationale Kriterien keine Rolle spielten, obwohl sei selbst einem deutschsprachigen Umfeld entstammte und als Ausbildungsort ihrer Enkel Wien favorisierte.⁵³ Ähnliches gilt auch für Leopold Porges von Portheim, dessen Familie der deutschen Seite zuneigte.⁵⁴

49 Dies entsprach dem testamentarisch geäußerten Wunsch Therese Wieners, vgl. AŽMP, f. Židovská náboženská obec [Praha], Sign. 173849, Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869. Die oberste Aufsicht über das Stiftungshaus lag bei der Prager k. k. Statthalterei.

50 A. SCHWARZ, *Die Vaterstädtische Stiftung*, S. 123f. Formal wurde der Verein, der die Vaterstädtische Stiftung ins Leben gerufen hatte, später in eine Stiftung umgewandelt, diese behielt jedoch ihre basisdemokratisch ausgerichtete Mitgliederstruktur bei.

51 AŽMP, f. Židovská náboženská obec [Praha], Sign. 173849, Testament Therese Wiener, [Prag], 21. Mai 1869.

52 Ebd.

53 Therese Wiener verfasste die von ihr im AŽMP erhaltenen Dokumente in deutscher Sprache. Ihr Testament sah vor, dass ihre noch unmündigen Enkelkinder nach dem Tod ihres in Prag lebenden Ehemannes zu Verwandten nach Wien gebracht würden, vgl. ebd.

54 So vertrat sein Bruder Moses in den 1860er Jahren die deutschliberale Seite im Gemeinderat der Prager Vorstadt Smichow, vgl. M. NIEDHAMMER, *Nur eine „Geld-Emancipation“?*, S. 92.

Armenfürsorge in Böhmen als übernationale Nische?

Es ließe sich freilich einwenden, dass parallelsprachige Ausschreibungen für Stiftungsplätze im Böhmen des späten 19. Jahrhunderts auch in anderen, nichtjüdischen Kontexten auftauchten: Wie Tatjana Tönsmeier nachwies, waren Angehörige des böhmischen Adels bestrebt, eine Positionierung zugunsten eines der beiden Bevölkerungsteile zu vermeiden, um ihren gesellschaftlichen Geltungsanspruch jenseits des bürgerlichen Nationsprojekts aufrechtzuerhalten. Aus diesem Grund waren adelige Stiftungsprojekte übernational ausgerichtet, weshalb ihre Ausschreibungstexte in der Regel in beiden Landessprachen veröffentlicht wurden.⁵⁵ Die Vermutung, dass sich jüdische Stifter, ebenso wie adelige Eliten, einer nationalen Selbstverortung aus opportunistischen Gründen entzogen, wäre daher naheliegend.

Bis zu einem gewissen Maße scheint dieser Annahme indessen die generationelle Verschiebung zu widersprechen, die sich innerhalb interreligiöser jüdischer Armenstiftungen in Böhmen ausmachen lässt. So wurden die paritätischen Vermächtnisse der Therese Esther Przibram, des Leopold Porges von Porthheim und der Therese Wiener von Personen getätigt, die im späten 18. Jahrhundert geboren worden waren und damit nahezu ihr gesamtes Leben lang die rechtliche Benachteiligung der böhmischen Juden an eigenen Leib erfahren hatten. Aus dieser Perspektive mussten die seit 1848 verstärkt zutage tretenden nationalen Antagonismen relativ bedeutungslos erscheinen, zumal bis in die 1860er Jahre hinein indifferente Positionen und sprachlicher Utraquismus relativ weit verbreitet waren. Für die Stifter blieb ihre konfessionell geprägte „mental map“ Böhmens dominant. Es überrascht daher kaum, dass die testamentarischen Verfügungen auf nationale Aspekte nicht eingingen und die Stipendienausschreibungen nur aus pragmatischen Gründen zweisprachig erfolgten.

Anders verhielt es sich bei Stiftungen, die von der nachfolgenden Generation der um 1820 Geborenen getätigt wurden. Auch hier spielte Armenfürsorge eine Rolle, wie etwa die Wohnungsbeitragsstiftung zeigt, die die Töchter, Nichten und Enkel des 1867 verstorbenen Prager Bankiers Leopold Lämél (geb. 1790) im Gedenken an ihn im Jahre 1879 errichteten.⁵⁶ Sie sollte bedürftigen Pragern finanzielle Unterstützung in Form von Mietzuschüssen gewähren. Für die Stipendienvergabe waren jedoch weder die

55 T. TÖNSMEYER, *Adelige Moderne*, S. 199f.

56 AHMP, PPL II – 15 443, Leopold Ritter von Lämél'sche Wohnungsbeitragsstiftung, Stiftsbrief, Prag, 31. März 1881, bestätigt durch die k. k. Prager Statthalterei am 26. Juni 1881.

Religionszugehörigkeit noch die nationale Selbstverortung von Belang, die Zuteilung erfolgte „ohne Unterschied des Glaubens und der Nationalität“.⁵⁷

Ganz offensichtlich hatte sich die Gewichtung soziodemographischer Faktoren bei den Stiftern verschoben. Zum einen hatte die nationale Positionierung des Einzelnen auch in der Selbstwahrnehmung der böhmischen Juden an Bedeutung gewonnen, so dass es die Stifter für notwendig erachteten, sich implizit von der Sprachen- und Nationalitätenfrage zu distanzieren. Zum anderen aber war das lebensweltlich bedingte dominante Selbstverständnis als „jüdisch“ (im Gegensatz zu „christlich“) aufgrund der 1867 erfolgten rechtlichen Gleichstellung in den Hintergrund geraten. Ein strikt paritätisches Vergabesystem der Stipendienplätze nach der Religionszugehörigkeit, wie es für die Stiftungen Leopold Porges von Portheims und Therese Wieners charakteristisch gewesen war, schien daher für eine gesellschaftlich breit angelegte Stiftung nicht mehr notwendig. An seine Stelle trat das Konzept einer überreligiösen Stiftung, wie es bei christlichen Legaten bereits häufig anzutreffen war.

Es muss an dieser Stelle spekulativ bleiben, inwiefern die soeben nachgezeichnete Entwicklung anders ausgefallen wäre, wenn im Fokus der Untersuchung nicht jüdische Armen-, sondern Studienstiftungen in Böhmen gestanden hätten. Während sich erstere mehrheitlich an alte, erwerbslose, d. h. gesellschaftlich wenig einflussreiche Personen wandten und daher allenfalls den „status quo“ des Einzelnen verbesserten, zielten Ausbildungsstiftungen auf die Zukunft und damit die Gesellschaft als Ganzes ab. Zwar entstammten die potentiellen Stifflinge auch hier meist unter- oder kleinbürgerlichen Kreisen, doch verbesserten sich ihre sozialen Aufstiegschancen aufgrund entsprechender Bildungsangebote enorm. Zugleich gewährleistete eine nach ethnischen Kriterien gesteuerte Auswahl der Stifflinge resp. die im Stiftungszweck festgehaltene sprachliche Ausrichtung der Anstalt⁵⁸ eine kulturelle Prägung der Unterstützten im Sinne des Stifters, die in der Folgezeit gesellschaftlich wirksam werden konnte.

Gemessen an der zunehmenden Popularität, die national exklusive Studienstiftungen im ausgehenden 19. Jahrhundert in der Habsburgermonarchie genossen,⁵⁹ wäre daher zu untersuchen, ob jüdische Stiftungen im

57 Ebd.

58 Die Umgangssprache spielte besonders bei Einrichtungen, die für kleine, noch nicht schulpflichtige Kinder errichtet wurden (z. B. Krippen oder Kleinkinderbewahranstalten), eine große Rolle.

59 So wurden zunehmend Stipendienstiftungen eingerichtet, um die sich nur Angehörige einer bestimmten Sprachgruppe bzw. Nation bewerben konnten. 1889 waren

Bildungsbereich, anders als auf dem Gebiet der Armenfürsorge, einem nationalen Trend folgten. Im Gegenzug wäre zu fragen, ob Mildtätigkeit und Armenpflege im Unterschied zu Erziehung und Bildung nicht jenseits religiöser und schichtenspezifischer Grenzen einen mäzenatischen Bereich darstellten, der aufgrund seines besonderen Zielpublikums von den nationalen Auseinandersetzungen im Böhmen des späten 19. Jahrhunderts weitgehend unberührt blieb und daher eine Art übernationaler Nische bildete.

26 der 71 in Zisleithanien neu errichteten Stipendien (d. h. rund 36 Prozent) in nationaler Hinsicht beschränkt, die Mehrheit von ihnen war deutsch- oder tschechischsprachigen Studenten vorbehalten, vgl. Eduard BRATASSEVIĆ, *Studentenstiftungen Österreichs im Jahre 1889*, Statistische Monatsschrift 16, 1890, S. 338–346, hier S. 343.

„Tento dům bude obýván z polovice židy a z polovice křesťany“. Mezikonfesijní nadace židovského měšťanstva na příkladu Prahy ve druhé polovině 19. století

MARTINA NIEDHAMMER

Článek se zabývá chudinskými nadacemi, založenými a financovanými pražským židovským měšťanstvem v druhé polovině 19. století. Tato skupina obyvatel se poměrně často angažovala v mezikonfesijních nadacích, které byly určeny stejným dílem pro židy i pro křesťany. Nadace koncepčně vycházely ze společenské sebeinterpretace židovských mecenášů. Jejich obraz sebe sama byl až do poslední třetiny 19. století, tj. až do emancipace židovského obyvatelstva ústavou z roku 1867, určován dlouhodobě platnými stereotypy vztahu židovských, za zvláštní skupinu obyvatel říše považovaných poddaných k jejich vrchnosti. Pro židovské mecenáše tak jako určující platily především sociální kategorie „židovský“ versus „nežidovský“. Ty měly být v paritně koncipovaných nadacích vybalancovány. Tento přístup měl za důsledek tu skutečnost, že nacionální otázka, která postupně ke konci 19. století nabyla virulentní povahy, nehrála v chudinských nadacích oné doby v podstatě žádnou roli.

Přeložil Jiří Pešek

STUDIE A MATERIÁLY

Eric Hobsbawm – historik mezi vědou a politikou

J I Ř Í L A C H

Úvod

Eric John Ernst Hobsbawm jako by do konce svého života vyvracel tezi, že role historie a historika upadá nebo že se v lepším případě minulost ocitá v rukách neerudovaných popularizátorů. Nakladatelský průmysl, stále více tihnoucí k profitabilním titulům, by dozajista setrvala netiskla desítky let staré Hobsbawmovy práce,¹ aniž by se prodávaly. Zaplněnost trhu (a knihoven) není totéž co četba knih, ale je výrazem dobrého vkusu každého opravdovějšího zájemce o moderní dějiny Hobsbawma alespoň pasivně znát. Práce historika, jenž zesnul v pozhnaném věku 95 let, jsou hojně překládány a – což je patrně nejdůležitější – dlouhodobě vyvolávají zájem médií a odborné komunity.

J I Ř Í L A C H: Eric Hobsbawm – Historian between Scholarship and Politics

Eric Hobsbawm (1917–2012) was a British historian of Jewish origin recognized worldwide. This article traces several topics which were central for Hobsbawm as a man and a scholar. It deals with Hobsbawm's relations to Communism as a political ideology and Marxism as a method of examining the historical process. Both these relations are reflected significantly in his extensive work which focuses primarily on the 19th and 20th centuries. Hobsbawm also excelled in popularizing the topics in modern history for the general public. The main issues studied by Hobsbawm included social classes, revolution, nation and nationalism, or the history of common people. Although the reflection of his work in Czech, or Czechoslovak, historiography was not quite wide, some Czech historians (especially Miroslav Hroch) did study Hobsbawm's ideas.

Key words: Eric Hobsbawm (1917–2012), Marxist historiography, history and politics, Hobsbawm and Czech historiography

Hobsbawmovi se dařilo dlouhodobě upoutávat zájem o minulost také tím, že umně prodlužoval její linky do současnosti. Dokonce se nebál ani predikcí, které mohly a mohou vyvolávat pochybnosti (jako tvrzení o pokračující krizi kapitalismu v devadesátých letech 20. století), ale čtenáře minimálně nutil k přemýšlení. Platí to pro historiky všech hodnotových zaměření, přestože je E. Hobsbawm řazen mezi marxistické dějepisce a sám nepřestával Karla Marxe a jeho principy do konce života hájit a promýšlet. Ostatně tomuto tématu věnoval i monografii vydanou v roce 2011 jako poslední za svého života, v níž mimo jiné trvá na platnosti vůdčí Marxovy teze – třídním boji. Ten podle Hobsbawma pokračuje i na počátku 21. století bez ohledu na proměnu ideologií.²

Dílo vídeňského rodáka, od roku 2008 čestného občana rakouské metropole na Dunaji, udivuje svou šíří. V jeho rozsáhlé bibliografii ovšem figuruje řada reedic a kompendií dřívějších studií, reprezentujících již jen volné variace úvah, často vzdálené originální badatelské heuristice – zcela jistě to platí pro část kapitol Hobsbawmovy poslední publikace z roku 2013.³ To je však spíše důsledek „druhého života“ Erica Hobsbawma jako cenného tržního artiklu.⁴ Přestože vytvářel obchodní značku svého druhu, vyhýbal se některým neřestem: jím podepsané knihy nevznikaly jako sběr práce anonymních doktorandů a v kontrastu s mnoha britskými historiky (a historiky píšícími o Velké Británii) prokazoval značný přehled v jiných historiografiích.⁵ Vyplývalo to z Hobsbawmovy jazykové erudice a cestovatelské vášně, v období do roku 1945 i vynucené dobovými okolnostmi. Jako subjekt evropských dějin narozený v Egyptě putoval po první světové válce do krizí zmítané Vídně a přes Berlín (v čase zkázy výmarské republiky, pro historika

1 Např. první svazek *Making of the Modern World*, volné série k dějinám světa dlouhého 19. a 20. století, *The Age of Revolution 1780–1848*, vyšel poprvé v roce 1962.

2 „Whatever the very different social hierarchies from those of a hundred or two hundred years ago, politics therefore continues, though only in a part as class struggle.“ E. HOBSBAWM, *How to Change the World. Marx and Marxism 1840–2011*, London 2011, s. 414.

3 Eric HOBSBAWM, *Fractured Times: Culture and Society in the Twentieth Century*, London 2013.

4 V nakladatelském úsilí prezentovat E. Hobsbawma jako autora nesčetných monografií byla nakladateli opakovaně např. prezentována *Labour's Turning Point* za první monografii v jejich řadě. Ve skutečnosti se jedná o edici dokumentů k dějinám dělnického hnutí s několikastránkovým úvodem. E. HOBSBAWM, *Labour's Turning Point 1880–1900. Extracts from contemporary sources*. Ed. E. J. HOBSBAWM, London 1948.

5 *Eric Hobsbawm and the Romance of Communism*, in: Tony Judt, *Reappraisals. Reflections on the Forgotten Twentieth Century*, New York 2008, s. 116.

tak úchvatném) do Londýna. S puncem vědce nabírajícího věhlas procesoval nemalou část světa. Přes oblibu některých evropských zemí (zvláště Itálie) procítil tep života USA, řady zemí Latinské Ameriky i Vietnamu a Japonska.⁶

Široká recepce Hobsbawmova díla je zcela nepopiratelná a je umožněna též jeho vytríbeným literárním stylem bez složitých jazykových filigránů. Jako málokterému autorovi se Hobsbawmovi dařilo osvětlovat složité jevy poutavě a bez trivialit zároveň. Úmyslně cílil na čtenáře neodborníka a již před desítkami let se vyznal, proč tak činil: iritovala jej vzrůstající koncentrace intelektuálních debat uvnitř univerzit – profesori hovoří k dalším profesorům a studenti reprodukují jejich tvrzení (jak konstatoval jednašedesátiletý Hobsbawm).⁷ Jedním z vůdčích posláních sociálních věd je podle Hobsbawma diskuse s veřejností; s odkazy na Adama Smithe, Karla Marxe nebo Johna Maynarda Keynesa zdůraznil, že význačné vědecké osobnosti toto umění v minulosti ovládaly.⁸ Bez aspirace na kritický životopis sleduje následující text několik tváří E. Hobsbawma od jeho vztahu ke komunistické ideologii až po nástin odezvy jeho práce v českých zemích, resp. v Československu.

Občan – komunista

Do jaké míry je ne/oddělitelné Hobsbawmovo odborné zaměření a členství v komunistické straně? Badatelé s rudou stranickou knížkou čelili tomuto dotazu poměrně často. Sympatizantem komunistické strany se stal v napjaté atmosféře příchodu nacismu k moci.⁹ Vize a realita nástupu Adolfa Hitlera, která budoucího historika a etnického Žida vyhnala z Německa do Spojeného království, do značné míry vysvětluje Hobsbawmovu inklinaci ke komunismu. Ve Velké Británii se jako student stal velmi aktivním a z hlediska sociálního kontaktu si nedovedl představit komunikaci s ne-straníky, což jak tehdy usuzoval, platilo i pro intimní stránky života. Nic nestálo nad cíli strany.¹⁰ Když mladý emigrant po středoškolských studiích v Londýně přešel na „rudou Cambridge“, měla tato staroslavná univerzita punc bašty socialistických radikálů – Hobsbawm ostatně již jako etablovaný historik po desítkách let uváděl intelektuála jako nejtypičtější příklad

6 Eric HOBSBAWM, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, London 2002, s. 305.

7 *An Interview with Eric Hobsbawm*, *Radical History Review* 19, 1978–1979, s. 114.

8 *Tamtéž*, s. 114.

9 *The Vanquished Left: Eric Hobsbawm*, in: Perry Anderson, *Spectrum*, London–New York 2005, s. 278.

10 E. HOBSBAWM, *Interesting Times. A Twentieth-Century Life*, London 2002, s. 135.

revolucionáře.¹¹ Krajně levicově ladění studenti měli málo porozumění pro nekomunistické, popřípadě antikomunistické kantory. Komunistická tvář cambridgeské univerzity je však zveličována. Levicová orientace ještě neznamenal členství v Komunistické straně Velké Británie a buňka komunistických studentů byla pouze podmnožinou sdružení nesoucího název Cambridge University Socialist Club. Ten na svém vrcholu v roce 1939 čítal okolo 1000 členů, což odpovídalo zhruba 20 % cambridgeských studentů bakalářského studia.¹² Na druhou stranu tato menšina čítala řadu pozoruhodných a pro dějiny humanitních věd přínosných osobností.

Druhá světová válka a konec nadějí španělských republikánů v její předvečer změnila klima celé Evropy. Duch Teheránu vléval některým britským komunistům, včetně Hobsbawma, naději v koalici liberálních a komunistických proudů světové politiky. Nástup studené války jen krátce po skončení brutálního konfliktu vedl k naprostému vystřízlivění ze snu o kooperujícím světovém společenství. Jako komunista měl E. Hobsbawm štěstí, že britská verze divokého antikomunismu vykazovala méně fanatismu než mccarthysmus v USA a přišla až poté, kdy v roce 1947 E. Hobsbawm získal pracovní smlouvu na londýnské Birkbeck College – antikomunistická vlna nicméně zastavila jeho přestup na Cambridge. Nad Hobsbawmem tehdy kroužila „temná hodina“ jeho života, neboť politické těžkosti časově kolidovaly jak s jeho velkými privátními problémy (rozvod), tak se situací ve světě (vypuknutí korejské války).¹³ S antikomunismem v akademickém prostředí se pak Hobsbawm opakovaně vyrovnával lapidárními poznámkami ve svých pozdějších textech nejen autobiografického střihu.¹⁴

Rok 1956, především 20. sjezd sovětských komunistů a invaze do Maďarska, přivedl k politickému vystřízlivění řadu západních levicových historiků bez ohledu na jejich věk. Odchod z organizované partajní činnosti uvolnil mnohým dějepiscům ruce pro soustředěnější vědeckou a učitelskou práci. Komunistickou stranu Velké Británie (CPGB) opustili Christopher Hill

11 *Intellectuals and Class Struggle*, in: E. Hobsbawm, *Revolutionaries. Contemporary Essays*, 2. vydání, London 1977, s. 245, 250nn.

12 Gregory ELLIOTT, *Hobsbawm. History and Politics*, London 2010, s. 12. Sama Komunistická strana Velké Británie (CPGB, vzhledem k častému štěpení je vhodné spíše hovořit o komunistických stranách) reprezentovala vždy inferiorní sílu, a to jak ve srovnání s jinými státy, tak i vůči hlavním aktérům britského stranictví. V době založení v roce 1920 čítala CPGB 512 členů, v roce 1940 pak 20 000 držitelů stranické legitimace. Přes kolísavý nárůst je např. v roce 1946 strana nesrovnatelná s KSČ. K vývoji počtu členské základy viz: Andrew THORPE, *The British Communist Party in Moscow, 1920–1943*, Manchester–New York 2000, s. 284 (příloha 2).

13 G. ELLIOTT, *Hobsbawm*, s. 23.

14 *Radicalism and Revolution in Britain*, in: E. Hobsbawm, *Revolutionaries*, s. 11nn.

a Rodney Hilton, jakož takřka celá skupina Communist Party Historians' Group (CPHG).¹⁵ CPHG již před dramatickým rokem 1956 neulpívala pouze na agitaci, např. v roce 1952 se podílela na založení vlivného časopisu Past & Present. Část evropských badatelů opustila nejen komunistickou stranu, ale s ní i marxistický přístup k vědecké práci (např. François Furet). Eric Hobsbawm často (a až do konce života) hleděl na kolegy vyléčené z nákazy komunismu s větší averzí než na celoživotní nekomunisty.

V případě Hobsbawmova „kruhu“ jeho mnozí příslušníci sice odešli z komunistické strany, nicméně se nevzdali aspirací na aplikaci marxistických přístupů v historiografii – a tak vlivná díla britské marxistické historiografie vznikla až po krizi v komunistickém hnutí roku 1956. Příkladem může být klíčová kniha britské marxistické historiografie *The Making of the English Working Class* od Edwarda Palmera Thompsona z roku 1963. Hobsbawm se s odstupem času stal takřka solitérním, salonním členem CPHG. Vysvětloval svoje setrvání v této straně až do jejího kolapsu v roce 1992 vírou v nutnost existence silné komunistické strany,¹⁶ ale vnější a generačně vzdálený pozorovatel spatřuje v Hobsbawmově setrvačnosti element tvrdohlavosti a aspiraci na jedinečnost.

CPHG před více než dvaceti lety zanikla, ale Hobsbawm v ní mentálně zůstal. V roli komunisty i historika ovšem považoval za největší slabinu opakující se nejednotnost levice, respektive socialistického hnutí. Disonance a frakční půtky na levici podle Hobsbawma posilovaly pravici – od exemplárního příkladu rozbrojů mezi Sociálnědemokratickou stranou Německa a Komunistickou stranou Německa na sklonku výmarské republiky po thatcherovskou Británii osmdesátých let.¹⁷ V krizových posledních letech existence strany, která se vysilovala půtkami mezi (neo)stalinisty a eurokomunisty, plédoval za vytvoření jednotné dělnické fronty čelící hrozbě ze strany Margaret Thatcherové.¹⁸

Navzdory formálně odlišné politické pozici si britští marxisté zůstali blízcí jako angažovaní komentátoři a pozorovatelé, kteří nehodlali cílit jen na akademické kruhy. Představa širokého auditoria zaujatých laiků neopustila do konce života nejen Hobsbawma, ale též např. výše zmiňovaného E. P. Thompsona. Vznik anglické dělnické třídy Thompson nepsal toliko pro

15 Georg IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, s. 81.

16 Harvey J. KAYE, *The British Marxist Historians*, London 1995, 2. vydání, s. 134. Kaye odkazuje na Hobsbawmův rozhovor v *Radical History Review*, s. 116.

17 E. HOBSBAWM, *Věk extrémů. Krátké dějiny 20. století 1914–1991*, Praha 1996, s. 318.

18 *Michael Crick reports on Eric Hobsbawm in 1985*, in: Channel 4 News, video online [cit. 17. 7. 2013], dostupné z <http://www.youtube.com/watch?v=wREe3KGK9yY>.

akademické kruhy, ale pro co nejširší vrstvy, pro něž připravoval i veřejné přednášky určené všem profesním a sociálním skupinám.¹⁹ Přes jisté vystrážlivění se literární vědci a historici po roce 1956 ve Velké Británii neobávali dávat najevo své politické vyznání. Mezi dějepisci jsou příklady „socialistických badatelů“ právě E. P. Thompson a E. Hobsbawm. Proti nim stojí v roli ochránce toryovských principů např. Hugh Trevor-Roper. Kontrastuje to s přístupem britských sociálních vědců, kteří od přelomu padesátých a šedesátých let 20. století důtklivě usilují o nestrannost.²⁰

Zřetelná politická orientace E. Hobsbawma a jeho soudruhů měla přirozeně pozitivní důsledky pro tvorbu stabilního auditoria. Přednášky a populární spisy lidí kolem CPHG nejednou připomínaly spíše revoluční návody, což na neodborné publikum mělo účinnější vliv než dalekosáhlé rozборы ekonomických vztahů.²¹ Také ze zakladatelského programu *Past & Present* je zřetelná snaha šířit vlastní perspektivu dějinného vývoje: „Musíme se pokusit trvale rozšiřovat do jisté míry zúžený obzor tradičně pojatých historických studií směrem k anglicky hovořící veřejnosti.“²²

Bez jasné odpovědi patrně zůstane otázka, nakolik Hobsbawmovo formální a pocitované stranicství opravdu ovlivnilo jeho dílo. Jürgen Kocka přichází s explicitním soudem, že Hobsbawm by bez politické orientace a inklinace nebyl tak významným historikem.²³ To je samozřejmě spekulativní tvrzení, neboť řada velkých historiků 20. století naopak těžila z nestrannosti. Jiní autoři poukazují na zjevnou reflexi Hobsbawmova politického aktivismu v jeho ranějších spisech, jako jsou *Primitivní rebelové* (1957), nebo *Bandité* (1969).²⁴ Nesdílím Judtovo oddělování Hobsbawmova komunistického přesvědčení a jeho marxismu s odůvodněním, že marxismus je Hobsbawmovi jen metodou.²⁵ Stranická determinovanost částečně vyplývá

19 E. P. Thompson, in: *Visions of History. Interviews*. Edd. Henry Abelove – Betsy Blackmar – Peter Dimock – Jonathan Schneer, New York 1984, s. 7.

20 Mike SAVAGE, *Identities and Social Change in Britain Since 1940. The Politics of Method*, Oxford–New York 2010, s. 119.

21 CPHG, činná v letech 1946–1956, sledovala dva hlavní cíle: 1. propagaci revolučních ideálů; 2. marxistickou interpretaci ekonomických vztahů založenou na principu činnosti tříd, která popírala roli skutků „velkých mužů“.

22 *Introduction*, *Past & Present* 1, 1952, s. IV.

23 J. KOCKA, *Obituary: Eric J. Hobsbawm (1917–2012)*, *International Review of Social History* 58, 2013, č. 1, s. 7.

24 Chris LORENZ, *Unstuck in time. Or: the sudden presence of the past*, in: *Performing the Past. Memory, History, and Identity*. Edd. Karin Tilmans – Frank van Vree – Jay Winter, Amsterdam 2010, s. 73.

25 *Eric Hobsbawm and the Romance of Communism*, s. 119.

z důležitých Hobsbawmových textů před pádem komunistického impéria i po něm.

Tuto determinovanost lze spatřovat např. v Hobsbawmových pohledech na smysluplnost (historickou odůvodněnost) existence Sovětského svazu. Rozpad SSSR hodnotí Hobsbawm negativně či přímo tohoto faktu lituje. Přestože jsou některé Hobsbawmovy teze v této souvislosti neudržitelné,²⁶ brání se jejich původce nostalgii. Ať píše o SSSR z pohledu vnitropolitického, nebo promýšlí jeho podíl na formování mezinárodního systému, argumentuje racionálně. Identifikoval některá pozitiva světového pořádku v období studené války (stabilita) i řadu jeho stinných stránek (prodlužování existence politických režimů trvale porušujících lidská práva).²⁷ Naproti tomu se usilovně bránil komparaci sovětského a nacistického totalitarismu jako rovnocenných systémů a ideologií. Především odmítl nacismu přiřknout étos revolučního hnutí podobného sovětskému komunismu.²⁸

Řada Hobsbawmových názorů na SSSR jako aktéra mezinárodních vztahů a sovětský model politického a ekonomického systému řízení působí přinejmenším zjednodušeně, resp. prozrazuje historikovy ideologické sympatie. Příkladů je mnoho v oblastech zcela koncepčních, nikoliv pouze v izolovaných detailech Hobsbawmových textů. Např. zkratkovité tvrzení, že kapitalistické systémy i nacisté de facto kopírovali sovětský model plánování,²⁹ byť problematika plánování na úrovni teorie i strategie států v této oblasti sahá daleko před rok 1917. Kromě toho, že Hobsbawm pomíjel neduhy centrálně plánovaného hospodářství,³⁰ podceňoval schopnost sebereflexe v kapitalistických systémech, která nastala již v 19. století a připouštěla zásahy státu do ekonomiky,³¹ a tedy evoluci kapitalistického systému. Při

26 Např. zpochybňování útlaku národnostních skupin v SSSR ze strany kremelského režimu. Srov. E. HOBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*, Brno 2000, s. 176.

27 *On the Edge of the New Century: Eric Hobsbawm in Conversation with Antonio Polito*, New York 2000, s. 44.

28 Daniel SCHÖNPFLUG, *Histoires croisées: François Furet, Ernst Nolte and a Comparative History of Totalitarian Movements*, *European History Quarterly* 37, 2007, s. 280.

29 E. HOBSBAWM, *Věk extrémů*, s. 104–105.

30 Z nepřeberné literatury k tématu srov. např. Arthur RICH, *Etika hospodářství*, Sv. II. Sociálně-etický pohled na tržní, plánované a světové hospodářství, Praha 1994, s. 193nn. Richovu analýzu neduhů centrálního řízení (a plánování) zmiňuji i proto, že reflektoval poznatky Oty Šika, jenž poznal vady systému z bezprostřední blízkosti. Srov. též Ota ŠIK, *Socialismus – teorie a praxe*, in: Ota Šik a kol., *Socialismus dnes?*, Praha 1990, s. 20nn.

31 Jan KUKLÍK, *Znárodněné Československo. Od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*, Praha 2010, s. 28.

hodnocení ekonomiky sovětských režimů (včetně Leninova a Stalinova Sovětského Ruska) podceňoval silnou provázanost politického a ekonomického rozhodování a velmi striktně se stavěl proti uznání existence kontinuitních vztahů mezi carským a bolševickým režimem.⁵² Jen stěží je také přijatelné Hobsbawmovo tvrzení, že útoky a agrese vůči demokracii přicházely výhradně od politické pravice.⁵³

Hobsbawmova levicovost a kladná recepce SSSR jsou spjaty s historickou etapou, v níž dějepisec žil. Především po roce 1945 podstatná část Západu, a pro intelektuály a humanitní vědce to platí dvojnásob, akceptovala sovětský systém jako inovativní a rozvíjející Marxe.

Historik – marxista

V československé historiografii let komunistického režimu představovala marxistická teorie spíše fasádu ideologických floskulí. Zájem o teoretické promýšlení marxismu v oficiální historické vědě či filozofii nedosahoval kvalit Leszka Kołakowského v Polsku nebo Agnes Hellerové v Maďarsku, přestože předválečná československá věda měla několik osobností promýšlejících marxismus velmi zevrubně. Vedle Jana Slavíka a Závaše Kalandry je nutno připomenout skupinu Dějiny a přítomnost. V případě Dějin a přítomnosti hraje značný význam časové hledisko. Podnětné texty⁵⁴ tří čísel sborníku z let 1937–1938 ostře kontrastují s pozicí někdejších členů Dějin a přítomnosti po převzetí moci KSČ, kdy se již nezabývali teorií, ale podporou mocenské pozice strany.⁵⁵ Hlubší vnímání marxismu v Československu uřál únor 1948; jistou inspiraci britskou marxistickou školou spatřuji mezi významnějšími historiky snad jen u Miroslava Hrocha nebo Josefa Polišenského. Dílčím způsobem je marxismus zmiňován v řadě dalších textů,

52 Srov. s pracemi Richarda Pipesa, který naopak identifikuje (zejména na principu patrimonialismu) mnohé návaznosti sovětského režimu s režimem carským. R. PIPES, *Russia under the Bolshevik Regime*, New York 1995, s. 503nn. Kritice R. Pipesa, resp. jeho zařazení k americké (liberální) sovětologii se věnuje Zbyněk VYDRA, *Richard Pipes a interpretace ruské revoluce – Příklad pojetí americké historiografie*, in: Jiří Hanuš – Radomír Vlček (eds.), *Interpretace ruské revoluce 1917*, Brno 2008, s. 88–101.

53 E. HOBSBAWM, *Dějiny a iluze*, in: *Komunismus a fašismus*, Miroslav Novák (ed.), Praha 2002, s. 51.

54 Zdeněk BENEŠ, *Porozumět nebo poznávat? Skica k jednomu rysu historiografie 20. století*, in: *Viribus unitis nedosti bylo Jana Křena*. Eds. Kristina Kaiserová – Jiří Pešek, Ústí nad Labem 2005, s. 17.

55 Bohumil JIROUŠEK, *Česká marxistická a marxisticko-leninská historiografie. Diskurs a možnosti výzkumu jeho proměn*, in: *Proměny diskursu české marxistické historiografie (Kapitoly z historiografie 20. století)*. Eds. Bohumil Jiroušek a kol., České Budějovice 2008, s. 15nn.

včetně učebnic, nicméně bez zřetelné snahy kriticky se vypořádat s Hobsbawmovými přístupy.³⁶ Nakolik E. Hobsbawm ovlivnil jiné české historiky, bude nutno doložit dalším výzkumem. Po roce 1989 se diskuse o promítání marxismu v historické vědě realizovala pouze do určité míry³⁷ – zčásti také proto, že pozice samého marxismu v západní historiografii výrazně poklesla a z něj odvozené přístupy k dějinám se jevily jako jeden z mnoha (a méně) populárních metodologických konceptů.

Reprezentoval tedy Hobsbawm opravdu marxistický přístup k historii? Jürgen Kocka v nedávno publikovaném nekrologu E. Hobsbawma uvádí, že právě tři svazky volné série *Making of the Modern World*³⁸ obsahují klasickou marxistickou strukturu: „Každý [svazek] otevírá kapitola pojednávající o hospodářských základech dané epochy; po ní přichází líčení politického vývoje a rozbor sociálních vztahů s důrazem na třídu; konečně následuje zkoumání kulturní a intelektuální sféry, včetně věd a umění.“³⁹

Od tohoto přístupu jako by Hobsbawm v posledních dvaceti letech ustupoval, navzdory své výše zmíněné obhajobě správnosti klíčových Marxových principů. Část aktuálních komentátorů Hobsbawmova díla to vede k názoru, že de facto nebyl tak pravověrným marxistou jako jeho kolegové a spolustraníci z Britské komunistické strany – Raphael Samuel, Christopher Hill nebo E. P. Thompson, poněvadž jmenovaní tíhli k typickým marxistickým makroanalýzám. Erica Hobsbawma zajímaly stále více sociální a historické reflexe tzv. vysoké kultury,⁴⁰ což jej má odlišovat od osobností typu Ch. Hilla a jeho dalších politických soupeřů. V pozdních letech své historiografické kariéry tíhl Hobsbawm k narativnímu přístupu a dějinné jevy interpretoval prostřednictvím lidských osudů, historických událostí

36 *Dějiny novověku*, I, Praha 1969, s. 11. Hobsbawmova monografie *The Age of Revolution* je zde zmíněna jako „vynikající dílo anglického marxisty...“

37 V české historiografii jistě napomohla rozvinout takovou diskusi práce Michala Kopečka nebo řada sborníků o bolševismu a socialismu za redakce Zdeňka Kárníka, M. Kopečka (resp. Jiřího Kociána, Jaroslava Pažouta a Jakuba Rákosníka). Hlavní téma těchto publikací ovšem směřuje k analýze situace před rokem 1989 než k diskusi o marxismu a o jeho percepci po roce 1989. Srov. Michal KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce – Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953–1960*, Praha 2009; *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus*, sv. 1–7, Praha 2005–2010.

38 Zde pracuji s vydáními (reprinty), které v Londýně publikovalo nakladatelství Abacus (v závorce je uvedeno vrocení citovaných vydání): *The Age of Revolution 1789–1848* (2003); *The Age of Capital: 1848–1875*, London 1975 (2004); *The Age of Empire. 1875–1914*, London 1987 (2004).

39 J. KOCKA, *Obituary*, s. 5.

40 J. DERBYSHIRE, *Looking for Eric* (recenze *Fractured Times*). *New Statesman*, březen-duben 2013, s. 84.

a mikrohistorických fenoménů. Příkladem je Věk extrémů z roku 1994, jehož autor nevěnuje tolik prostoru střetům sociálních tříd.⁴¹ Prvky historické narace ovšem obsahují již Hobsbawmovy práce ze sedmdesátých let, např. na individuálních příbězích vystavení Revolucionáři.⁴² Ovšem od historika aktivně publikujícího více než sedm desetiletí⁴³ nelze očekávat sterilní lpění na etablovaném systému metod, přístupů, a dokonce ani výrazových prostředků. Vyvýjela se celá historická disciplína, hospodářské a sociální, politické a kulturní dějiny, měnil se také sám historik, jak trefně poznamenal autor nekrologu v Hobsbawmově kdysi domovském časopise: „Stejně jako se časopis [Past & Present] rozvíjel a rozšiřoval své obzory v následujících šedesáti letech, proměňovalo se též Hobsbawmovo dílo.“⁴⁴

Řada historiků po roce 1989 utlumovala paměť na svá „marxistická“ léta, a to nejen v bývalých zemích sovětského bloku, kde nálepka marxistického dějepisce přestala být pohodlná.⁴⁵ Hobsbawm se však marxistického přístupu přidržoval a usuzoval, že vývoj po roce 1973 mu dával za pravdu. S oporou v Kondratěvově teorii ekonomických cyklů usuzoval, že světový kapitalismus je od první ropné krize ve stádiu úpadku, což mu v době rozpadu SSSR potvrzovala americká recese nebo konec japonské konjunktury.⁴⁶ Myšlenku cyklické krize kapitalismu Hobsbawm aplikoval již ve své rozsáhlé fresce dějin 19. a 20. století.⁴⁷ Byl si však současně velice dobře vědom, že úpadek marxismu jako nástroje pochopení vývoje lidské společnosti výrazně souvisel s pochybnostmi samé radikální levice.⁴⁸

Přestože jsou ekonomické vztahy, zejména v průmyslu, centrem pozornosti marxismu, Hobsbawm neredukoval jeho možnosti pouze na tuto oblast. Považoval za účelné sledovat hospodářské aspekty zemědělského člověka a jistě nikoliv nepatrnou část svého díla dedikoval předindustriálním vztahům rolnictva. Spolu s Rodneyem Hiltonem uvedl v život *Journal of Peasant Studies*, v němž otiskl programovou studii *Peasant and*

41 Prozatím jediná kniha z pomyslné tetralogie – *The Age of Extremes: the short twentieth century, 1914–1991* – byla přeložena do češtiny: E. HOBSBAWM, *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Překlad J. Pečirková a P. Štěpánek. 1. vyd., Praha 1998.

42 E. HOBSBAWM, *Revolutionaries, Contemporary Essays*.

43 E. HOBSBAWM – Raymond WILIAMS, *War on the USSR?*, London 1940.

44 Roy FOSTER, *Eric Hobsbawm*, *Past & Present* 218, 2013, s. 4.

45 Bez zajímavosti by nebylo prozkoumat texty autorů, kteří sami sebe deklarovali jako marxisty i po roce 1989, včetně některých členů KSČM.

46 *The Vanquished Left: Eric Hobsbawm*, s. 314.

47 E. HOBSBAWM, *The Age of Empire. 1875–1914*, s. 35.

48 *Marxism in Recession 1983–2000*, in: E. Hobsbawm, *How to Change the World*, s. 393.

Politics.⁴⁹ Tázal se, nakolik lze rolnictvo vůbec považovat za třídu v Marxově pojetí, a dovozoval, že přeměna rolnické agrární společnosti v průmyslovou, tzv. „velká transformace“, neměla jeden vzorec, nýbrž se jednalo o soustavu procesů.⁵⁰ Pochopení agrárních společností mu celoživotně zůstalo nutným předpokladem důvěryhodného studia moderního kapitalismu. Pro Hobsbawma se nejednalo o náhodnou odbočku. V roce 1963 publikoval dlouhou ceněnou monografii *Primitivní rebelové*, v níž hledal předindustriální podoby chování sociálních hnutí posledních dvou století.⁵¹ Studium agrárních komunit dokonce stálo na počátku Hobsbawmova odborného směřování: ve třicátých letech začal studovat problémy agrárních společností Maghrebu.⁵² Systematičtější výzkum však přerušila válka a Hobsbawmův odvod k ženijnímu pluku. Jedním z důvodů pro historikův odklon k jiné tematice bylo rovněž seznámení a sňatek s Muriel Seatonovou.⁵³ Trvalé usazení v Londýně po boku ženy, rovněž členky strany, Hobsbawmovi umožnilo snadný přístup k pramenům Fabiánské společnosti, předmětu jeho disertační práce.⁵⁴ Odtud se odvíjely další vědecké osudy E. Hobsbawma.

Hobsbawmovo širší používání marxismu sahalo za oblast ekonomických a sociálních vztahů, ať už se jednalo o společnosti předmoderní, či society, jež utvářela průmyslová revoluce. S odkazem na práce jiných kolegů Hobsbawm akcentoval využitelnost marxismu v dějinách umění a dějinách kultury a usuzoval, že marxismus je použitelný rovněž pro studium role ženy v dějinách. Hobsbawm považoval na sklonku sedmdesátých let „ženy“ za další ze skupiny utlačovaných tříd, a to jak doslova, tak z hlediska ostrakizace ortodoxní historickou vědou. Fenomén „ženy“ podle něj absentoval v dějinách velkých událostí, jako jsou bitvy, smlouvy, kabinetní politika.⁵⁵

Studium marxistického pojetí historiografie přivedlo Hobsbawma také k problémům nacionalismu. Jeho práce na tomto poli nezískaly takovou pozornost jako syntézy světových dějin 19. a 20. věku, nicméně jeho texty

49 E. HOBSBAWM, *Peasants and Politics*, *The Journal of Peasant Studies* 1, 1973, č. 1, s. 3–22. Zde čerpám ze stejnojmenného reprintu in: E. HOBSBAWM, *Uncommon People. Resistance, Rebellion and Jazz*, London 2010, s. 196–222.

50 *Tamtéž*, s. 199–200.

51 E. HOBSBAWM, *Primitive Rebels: Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester 1963.

52 H. J. KAYE, *The British Marxist Historians*, s. 146.

53 *An Interview with Eric Hobsbawm*, *Radical History Review*, s. 112–115.

54 G. ELLIOTT, *Hobsbawm*, s. 21.

55 *Eric Hobsbawm*, in: *Visions of History. Interviews*, s. 41–42.

o problematice národních hnutí oslovily poměrně významně antropology a sociology. Za jeden z nejdůležitějších poznatků lze považovat jeho názor z roku 1977: Hobsbawm soudí, že marxistická hnutí či státy hlásící se k marxismu se obvykle proměňují v hnutí a státy národní a chovají se nacionalisticky vnějšími atributy i obsahově.⁵⁶ Hobsbawm navíc sám upozorňuje, že „ikona“ světového komunismu, Vladimír Iljič Uljanov-Lenin, sdílel pojetí národa s americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem, a zejména korektně uvádí, že komunistické státy vytvořily mnohonárodnostní jednotky uměle. Leninovi de facto⁵⁷ přisuzuje poměrně významný podíl při studiu nacionalismu, nicméně leninské pozorování navozující dojem časového omezení platnosti nacionalismu pro buržoazní epochu pokládá Hobsbawm za scestné.⁵⁸

Velká syntéza – The Making of the Modern World

Osu druhé půlky Hobsbawmova života, během níž narůstala jeho vědecká sláva, tvoří čtyřdílný nástin dějin světa posledních dvou set let. Prvním svazkem je Věk revolucí, ohraničený přirozenými mezníky pádu Starého režimu a turbulentního roku 1848. Zájem E. Hobsbawma o fenomén revoluce zůstal setrvalý a pomáhaly jej udržovat aktuální politické mezníky (pád SSSR) i významná výročí. Proto v roce 1989 rekapituloval význam výbuchu Francouzské revoluce,⁵⁹ čímž znovu připomněl i svůj koncept „duální revoluce“, který je spojen právě s The Age of Revolution.

Vznik Věku revolucí sahá do roku 1958. Tehdy Hobsbawm oslovil nakladatel Weidenfeld s nabídkou, aby přispěl do projektu History of Civilisation. Hobsbawm sám v roli iniciátora své účasti viděl Jacoba Talmona,⁶⁰ znalce myšlenkových proudů Francouzské revoluce.⁶¹ V pořadí druhá mo-

56 Benedict ANDERSON, *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*, Praha 2008, s. 18.

57 E. HOBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780*, s. 162.

58 E. HOBSBAWM, *Několik úvah o nacionalismu*, in: Miroslav Hroch (ed.), *Pohledy na národ a nacionalismus*, Praha 2005, s. 110. „... je zcela mylné pokládat nacionalismus za jev omezený na buržoazní epochu a jevy, které jsou natolik silné, že v posledních desetiletích rozdělily komunistické hnutí jako pouhé (malo)buržoazní přežitky.“

59 E. HOBSBAWM, *The Making of „Bourgeois Revolution“*, Social Research 71, 2004, č. 3, s. 455–480. Text poprvé vyšel v roce 1989.

60 E. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 185. Podle M. Hrocha inspirovala vznik *The Age of Revolution* francouzská řada syntetických prací *Histoire générale des civilisations*. M. HROCH, *Eric Hobsbawm. Historik, s nímž odešlo 20. století*. Dějiny a současnost 35, 2013, č. 1, s. 42.

61 J. [acobj] L.[eib] TALMON, *O původu totalitní demokracie. Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*, Praha 1998.

nografie někdejšího židovského imigranta (po Primitivních rebelech z roku 1959) aspirovala na oslovení širší posluchačské obce, což se zdařilo a kniha založila Hobsbawmovu prestiž.⁶²

Koncentrace na 18. století, resp. na revoluční výbuchy, plynula z několika základních premis. Autora zaujala historie viděná zdola, z pozic obyčejných, tedy nepriviligovaných lidí a tříd. Ta podle Hobsbawma byla uchopitelná až s nástupem Francouzské revoluce, která mimo jiné vyprodukovala zájem historiků o kolektivní akci.⁶³ Další pohnutkou byl zájem o sledování velkých strukturálních změn. Už ve vlivné studii z poloviny padesátých let sledoval Hobsbawm všeobecnou krizi evropské ekonomiky 17. století. Ta podle něj předznamenává nástup revolucí, neboť věk tragického třicetiletého konfliktu lze definovat jako století „sociálních revolt“.⁶⁴ Klíčové je však „století rozumu“. Ve Věku revolucí Hobsbawm předložil teorii „duální revoluce“, v jejíž koncepci definoval souvislost mezi anglickým ekonomickým vývojem (průmyslovou revolucí) a francouzským politickým vývojem (politickou revolucí), které spoluvytvářejí jedinou revoluci modernity.⁶⁵

Zatímco někteří badatelé označují tuto koncepci za odvážnou,⁶⁶ jiní ji označují za klišé a projev Hobsbawmovy fascinace tzv. zdravým rozumem a logikou, ačkoliv se dějinný proces logice často vymyká.⁶⁷ Zajímavý, byť nerozvinutý je také postřeh Josefa Polišínského,⁶⁸ že předchůdcem

62 Roy FOSTER, *Eric Hobsbawm, Past & Present* 218, 2013, č. 1, s. 9; E. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 303.

63 Jim SHARPE, *History from Below*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, Oxford 2001, s. 29.

64 E. HOBSBAWM, *The General Crisis of European Economy in the 17th Century*, *Past & Present* 5, 1954, č. 1, s. 37.

65 E. HOBSBAWM, *The Age of Revolution*, s. 44. „The Industrial Revolution was not indeed an episode with a beginning and an end. To ask when it was ‘complete’ is senseless, for its essence was that henceforth revolutionary change became the norm... In Britain, and therefore in the world, this period of initial industrialization probably coincides almost exactly with the period with which this book deals, for if it began with the ‘take-off’ in the 1780s, it may plausibly be said to be concluded with the building of the railways and the construction of a massive heavy industry in Britain in the 1840s. But the Revolution itself, the ‘take-off period’, can probably be dated with as much precision as is possible in such matters, to sometime within the twenty years from 1780 to 1800: contemporary with, but slightly prior to, the French Revolution.“

66 Daniela TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787–1799*, Praha 2008, s. 206.

67 Martin MALIA, *Lokomotivy dějin. Revoluce a utváření moderního světa*, Brno 2009, s. 292–293.

68 Josef POLIŠENSKÝ, *Revoluce a kontrarevoluce v Rakousku 1848*, Praha 1975, s. 16.

Hobsbawmovy koncepcce dvojí revoluce byl v Praze působící mladý liberální historik Anton Heinrich Springer, jenž 22. listopadu 1848, tedy v čase prudkých politických změn, zahájil své univerzitní přednášky nazvané Dějiny revolučního věku 1789–1848.⁶⁹ Anton H. Springer nejenže ovlivnil revolučně naladěné pražské studenty roku 1848,⁷⁰ ale jeho pojetí revoluce vskutku připomíná pojetí Hobsbawmovo – Jiří Štaif je označuje za pozoruhodný intelektuální výkon.⁷¹ Z Hobsbawmových textů ovšem nevyplývá znalost Springerových přednášek vydaných tiskem.⁷²

V úvodním svazku *The Making Hobsbawm* přistoupil k rehabilitaci pojmu „průmyslová revoluce“, který byl v meziválečném období popírán,⁷³ a zároveň apeloval na obsáhlejší chápání tohoto termínu. Upínal pozornost k sociálnímu aspektu revoluce, vzniku střední třídy (tak podstatné pro pozdější evropské revoluce) a adaptace obyčejných lidí na realitu průmyslové společnosti.⁷⁴ Jedná se tedy o percepci kolektivních (masových) aktérů. Hobsbawm však v této monografii i ve svých pozdějších textech vykreslil složitost jednotlivých složek revolucí. Nalézal nové vrstvy a identifikoval jejich pozici v revolučním procesu.⁷⁵

V souvislosti s revolucemi je nutno zmínit Hobsbawmovo vnímání tradic, ovlivněné antropologickými přístupy, které se na vrcholu módnosti ocitly v osmdesátých letech.⁷⁶ Revoluční změny podle Hobsbawma produkovaly tradice, které jsou sice přítomny v celém dějinném procesu, ale jejich „vynalézání“ je mnohem dynamičtější v čase razantních sociálních trans-

69 Jan HAVRÁNEK (ed.), *Dějiny Univerzity Karlovy*, III. 1802–1918, Praha 1997, s. 99.

70 Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005, s. 383.

71 Jiří ŠTAIF, *Historici, dějiny a společnost. Historiografie v českých zemích od Palackého a jeho předchůdců po Gollovu školu, 1790–1900*, I, Praha 1997, s. 109.

72 Anton Heinrich SPRINGER, *Geschichte des Revolutionszeitalters (1789–1848)*, Prag 1849.

73 Jaroslav PURŠ, *Průmyslová revoluce. Vývoj pojmu a koncepce*, Praha 1973, s. 156.

74 Tyto oblasti historického výzkumu navrhl Hobsbawm jako předsedající konference časopisu *Past & Present* k problematice průmyslové revoluce v roce 1959. Srov. *The Origins of the Industrial Revolution*, *Past & Present* 17, 1960, s. 71.

75 Navzdory obhajobě *obyčejných lidí* – s odkazem na průkopnickou práci *Annales* – Hobsbawm odmítal redukovat historii na skutky vládnoucích vrstev a vůdců (srov. E. HOBSBAWM, *On History from Below*, in: *Common People*, s. 269) – nedefinoval všechny nižší vrstvy jako hnací síly revoluce. Tak např. zlodějské bandy, které obtěžovaly francouzský a porýnský venkov v roce 1790, vysvětlil jako důsledek sociálního chaosu. Podobně – v roli obětí – viděl pařížské prostitutky v době Komuny. Srov. E. HOBSBAWM, *Bandits*, revidované vydání, New York 1981, s. 98nn.

76 Michael BENTLEY, *Modern Historiography. An Introduction*, London–New York 2004, s. 151–152.

formací bortících staré sociální vzorce.⁷⁷ Pro Hobsbawma se jednalo zejména o epochu posledních dvou století a za jeden z impulzů v tomto směru považoval opět průmyslovou revoluci.⁷⁸ Kniha *The Invention of Tradition* podnítila nové směry bádání v oborech, jako jsou kulturní antropologie či teorie nacionalismu a v neposlední řadě studium kolonialismu: kombinace Hobsbawmových tezí s přístupy Edwarda Saida vedly např. k názorům, že indické kasty nebo africké kmeny byly „vynalezeny“ koloniální mocí v 19. století.⁷⁹

Sborník *The Invention of Tradition* je dalším výsledkem tematických konferencí *Past & Present* – vznikl z iniciativy samotného Hobsbawma. Kompendium mělo podle Petera Burkea zásadní význam také pro kulturní dějiny, neboť tento obor vrátilo ke studiu tradic. Dočkalo se nebývalého úspěchu: obliba vynalézání tradic jako historicko-antropologického přístupu poté sahala od Japonska po Brazílii. Postupně ovšem došla až do extrémní podoby v tvrzeních řady autorů, že všechny tradice jsou vymyšleny.⁸⁰

V polovině sedmdesátých let Hobsbawm publikoval *Věk kapitálu 1848–1875*. Tato kniha budila mnohá očekávání. Hobsbawm dále pozoroval změnu kolektivních aktérů tvořících 19. století, ale nutně se musel vracet k otázce revoluce, zejména roku 1848. Nepřeceňoval však likvidaci revolučních složek a nálad po nástupu neoabsolutismu.⁸¹ Tehdejší vlna revolucí, postuluje Hobsbawm, masám umožnila natrvalo narušit uzavřené mocenské struktury a způsobila rozvoj průmyslové společnosti, který se nezastavil ani v časech relativní stabilizace autoritativnějších politických systémů.⁸² Jednou z evidentních příčin tohoto rozvoje je prosazování demokracie, byť autor upozorňuje na její flagrantní deficity, především v koloniích, jejíž původní populace považuje za její oběti.⁸³ Jednoznačným vítězem čtvrtstoletí

77 E. HOBSBAWM, *Introduction: Inventing Traditions*, in: E. Hobsbawm – Terrence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, reprint, Cambridge 2000, s. 4. Hobsbawm se problému „vymyšlení tradic“ věnoval už na přelomu 60. a 70. let, kdy *Past and Present* pořádala konferenci *The Sense of the Past and History*. Tam přednesený příspěvek publikoval pod titulem *The Social Function of the Past*, *Past & Present* 55, 1972, s. 3–17. K *Invention of Tradition* srov. též pohled M. Hrocha zmiňovaný níže.

78 E. HOBSBAWM, *Introduction: Inventing Traditions*, s. 9.

79 Christopher Alan BAYLY, *The Second British Empire*, in: Robin W. Winks (ed.), *The Oxford History of the British Empire*, Sv. 5. Historiografie, Oxford 2001, s. 70.

80 Peter BURKE, *Co je to kulturní historie?*, Praha 2011, s. 110. V českém dějepisectví se konceptu „vynalézání tradic“ věnoval Dušan TŘEŠTÍK, *Mysliťi dějiny*, Praha–Lito-myšl 1999.

81 E. HOBSBAWM, *The Age of Capital*, s. 133.

82 *Tamtéž*, s. 123.

83 *Tamtéž*, s. 143.

je Hobsbawmovi volný trh a soutěživý liberalismus, jehož síla je v sedmdesátých letech 19. století nahrazována významem kolonialismu.⁸⁴

Struktura a koncepce monografie *The Age of Capital* nalezly řadu odpůrců: poměrně často se objevovaly kritiky diskrepance mezi tvrzením o globalizaci kapitalismu a Hobsbawmovým demonstrováním proměny ekonomiky v jednotlivých národních státech, nebo dokonce v regionech, tedy v podstatě na izolovaných příkladech.⁸⁵ Kritika autorovi vytýkala subjektivitu jeho soudů i výběr příkladů, kterých je navíc příliš mnoho. Recenzenti se ovšem shodli na Hobsbawmově vypravěčském talentu a v rámci marxistické interpretace dějin jej srovnávají s významem lorda Thomase Babingtona Macaulayho pro liberální historiografii.⁸⁶

Hobsbawm v roce 1987 ukončil vydáním monografie *The Age of Empire* (Věk impéria) interpretaci dlouhého 19. století. Zatímco období 1848–1875, při vědomí nemožnosti přesného časového ohraničení, definovalo vítězství kapitálu, následující epochu nejlépe charakterizuje formulace, jež zdůrazňuje „vzrůstající rozdělení zeměkoule na silné a slabé, na ‚vyvinuté‘ a ‚zaostalé‘“, a konstatování, že „mezi lety 1876–1915 byla cca čtvrtina zemského povrchu rozdělena, resp. přerozdělena na kolonie“.⁸⁷ Věk kapitálu vystřídal dominující kolonialismus.⁸⁸ Autor nenechává stranou termín imperialismus, který Marx ještě nepoužíval, neboť se rozšiřuje až v devadesátých letech, a hlásí se k Leninově definici z roku 1916.

Hobsbawmova recepce V. I. Lenina by vydala na samostatnou studii, neboť odkazy na teorie i skutky sovětského vůdce lemují celé jeho dílo.⁸⁹ Přejímky z Lenina a odkazy na něj z Hobsbawma nečiní jen marxistického, ale často marxisticko-leninského autora.⁹⁰ Hobsbawmovy rozbory posledních čtyř decenií před Velkou válkou pro to nabízejí nejeden důkaz. Naproti tomu v Leninově definici imperialismu Hobsbawm našel závislost na dobových zdrojích.⁹¹ Hobsbawmova (částečná) identifikace s Leninem činí jeho argumentaci občas těžkopádnou.

84 E. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, s. 59.

85 S.[tephen] D.[avid] BERKOWITZ, *Contemporary Sociology* 6, 1977, č. 4, s. 428.

86 W.[illiam] ASHWORTH, *The Economic History Review* 29, 1976, č. 3, s. 529.

87 E. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, s. 59.

88 *Tamtéž*, s. 59.

89 Prostřednictvím Lenina poměrně často odkazoval na Marxe. Srov. např. E. HOBSBAWM, *The General Crisis of European Economy in the 17th Century*, s. 40 a 51.

90 Herbert PIMLOTT, *From “Old Left” to “New Labour”?* *Eric Hobsbawm and the Rhetoric of “Realistic Marxism”*, *Labour/Le Travail* 56, 2005, s. 187.

91 E. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, s. 59.

Byl je pro text monografie Věk impéria klíčová identifikace a rozbor kolektivních aktérů v ekonomice a společnosti, její autor nerezignuje ani na výklad dalších jevů. Jedním z nich je zevrubné pojednání o kulturních liniích.⁹² Nečiní tak ovšem v izolované kapitole staticky popisující umělecké směry a jejich představitele, ale plasticky a za účelem hlubšího dokreslení pilířových sociálních, ekonomických a politických trendů. Věk impéria se stal svědectvím o úpadku buržoazie, která navíc vykazovala značnou míru sebestrukce.⁹³ Nic podle Hobsbawma neilustrovalo tuto krizi lépe než umění.⁹⁴

Věk extrémů v několika ohledech vybočoval z řady předchozích tří monografií, počínaje okolnostmi (vnějšími podmínkami) jejich vzniku a konče v nich uplatněnou metodou. V knize z roku 1994 autor sahá ke klasickému historickému vyprávění, dokonce k politickým dějinám a odvrací se od sociologicko-historického přístupu, pro něj dříve tak typického.⁹⁵ Sám na sklonku sedmdesátých let ve své (velmi opožděné) inaugurační přednášce pro domovskou Birkbeck College zmínil postřeh Jacquesa Le Goffa k politické historii. Francouzský medievista spatřoval v návratu politické historie na výsluní historiografie výpůjčku z progresivnějších přístupů předchozích desetiletí.⁹⁶ Hobsbawmovi jiná metoda nezbývala, pokud neměl sahat k velkým zápůjčkám z politologie, neboť v době sepisování příběhů vyhoceného 20. věku nedisponoval ani dostatečnou zásobou přístupných pramenů a sekundární literatury, ani časovým odstupem zejména vůči kolapsu sovětského bloku. Politika představovala jednu z linií, kterou si Hobsbawm zvolil pro uvažování o vztahu mezi historií a přítomností.⁹⁷ Ve Věku extrémů interpretoval 20. století také prizmatem vlastních osudů, čehož si všiml nejen Jaroslav Marek,⁹⁸ ale potvrdil to i Hobsbawm sám v Zajímavých časech, resp. přímo v prvních řádcích *The Age of Extremes*.⁹⁹

92 Alain SILVEIRA, *Victorian Studies* 52, 1989, č. 3, s. 461.

93 E. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, s. 190.

94 *Tamtéž*, s. 219.

95 J. KOCKA, *Obituary*, s. 2.

96 E. HOBSBAWM, *Has History Made Progress?*, in: E. Hobsbawm, *On History*, London 2004, s. 87. Přednášku proslavil v roce 1979.

97 Hobsbawm si také povšiml, že politika je jediný aspekt 21. století, který globalizace oslabila, aniž by jej transformovala. *The Forward March* [rozhovor E. Hobsbawma s Jonathanem Rutherfordem], *Public Policy Research* 18, 2011, č. 3, s. 140.

98 Srov. zprávu Jaroslava MARKA, *ČČH* 96, 1998, s. 866.

99 E. HOBSBAWM, *Věk extrémů*, s. 9: „Nikdo nemůže psát dějiny 20. století stejným způsobem jako dějiny kteréhokoliv jiného období, i kdyby jen proto, že nikdo nemůže psát o svém životě stejně, jako může (a musí) psát o období známém mu pouze

Monografie *The Age of Extremes* jejich autora rovněž oklikou vrátila ke svízelům z počátků jeho kariéry, tedy k problémům s vydáváním jeho knih. Zatímco řada východoevropských států disponovala překlady, které financoval George Soros, francouzský intelektuální a knižní svět s tlumočením Hobsbawmových děl do francouzštiny váhal. Eric Hobsbawm v tom spatřoval cílený útok historiků dříve vyznávajících komunistické přesvědčení, kteří – v jeho chápání – doháněli kritiku radikální levice tak daleko, že potlačovali svobodu interpretace. Podle Hobsbawmova vidění nemalá část francouzských intelektuálních elit v devadesátých letech a priori odmítala marxistickou interpretaci 20. století jako ideologický útok proti antimarxistickým liberálům.¹⁰⁰ Za důvod potíží s uvedením svých *Dějiny krátkého 20. století* spatřoval také ve vydání Furetovy nesmírně vlivné práce o „komunistické iluzi“, která ve Francii vytvářela „mainstreamový“ výklad dějin komunistické myšlenky a její realizace.¹⁰¹ V tomto období ovšem Hobsbawmův marxistický přístup představoval jistý anachronismus jak v západních, tak i postsovětských historiografiích. Přinejmenším reprezentoval pouze jeden z mnoha možných pohledů a pozbyl výsadního postavení,¹⁰² což po čase akceptovali i zastánci marxistické orientace.¹⁰³

Hobsbawm pochopitelně nesl nelibě absenci francouzských verzí svých prací i s ohledem na pozici tamní historiografie, zejména časopisu *Annales* – vždyť pro tento časopis též psal.¹⁰⁴ Mnozí britští marxisté vnímali v polovině uplynulého století školu založenou Marcem Blochem a Lucienem Febvrem jako profesního spojence. Francouzskou školu mezi britskými

zvnějšku, z druhé či třetí ruky, z pramenů, které taková doba nabízí, nebo z prací pozdějších historiků. Můj vlastní život splývá s většinou doby, o které tato kniha pojednává.“

100 E. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 355.

101 E. HOBSBAWM, *Age of Extremes defies French Censors*. *Le Monde Diplomatique* (English edition), prosinec 1999. <http://mondediplo.com/1999/12/05hobsbawm>. Hobsbawm také zmiňuje argument francouzských nakladatelů, že překlad by byl ekonomicky neúnosný, vůči čemuž se s ohledem na velikost populace ovládající francouzštinu ohrazuje.

102 Tony JUDT, *History of a Death Foretold*, *History Today* 41, 1991, č. 10, s. 51.

103 Někteří dokonce hovoří o výrazné marginalizaci marxistického přístupu. Srov. Kevin MURPHY, *Can We Write the History of the Russian Revolution? A Belated Response to Eric Hobsbawm*, *Historical Materialism. Research in Critical Marxist Theory* 15, 2007, č. 2, s. 5.

104 E. HOBSBAWM, *En Angletterre: Révolution industrielle et vie matérielle des classes populaires*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 17, 1962, č. 6, s. 1047–1061. Online [cit. 17. 7. 2015], dostupné z http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/ahess_0595-2649_1962_num_17_6_420915. Srov. anotaci Jaroslava PURŠE, *ČSČH* 12, 1964, s. 776.

dějepisci objevili jako první,¹⁰⁵ a to i navzdory kritice tehdejších francouzských stalinistů, kteří dogmaticky označovali představitele *Annales* za reakcionáře.¹⁰⁶

Přestože syntéza 19. a 20. století udivuje svou šíří a reflektuje význam kolonialismu či imperialismu, zůstává Hobsbawm značně konceptuálně eurocentrický.¹⁰⁷ Platí to minimálně pro její první tři svazky, byť geograficky nutně spočívá i mimo Evropu. Věk revolucí, Věk kapitálu a Věk impéria jsou úzce spjaty s Hobsbawmovým letitým pobytem na Birkbeck College.¹⁰⁸ Pro přípravu svých děl však využíval také dlouhých hostujících profesur na špičkových vědeckých institucích. Historické a společenskovední ústavy považovaly za čest přidat k dějinám svých institucí pobyt britského historika. Navíc Hobsbawm i ve vysoce emeritním věku prokazoval autorskou plodnost a houževnatost.¹⁰⁹

I po vydání posledního svazku *Zrodu moderního světa* zůstalo až do smrti ústředním zájmem E. Hobsbawma 20. století. Vydáním memoárových *Interesting Times* se autor k Věku extrémů vrátil prostřednictvím vlastních zkušeností v celistvém a obsáhlém pojetí.¹¹⁰ Eric Hobsbawm si dlouhodobě uvědomoval subtilní vztah mezi identitou pozorovatele a očitého svědka, který se sváří v každém (uvažujícím) dějepisci. V polovině devadesátých let shrnul tento moment pro revue *Diogenes* takto: výkladem minulosti badatel cílí k jakési univerzálně platné interpretaci, ale svou žitou přítomností dokazuje, jak složitě je této univerzality dosáhnout (zůstat nad vlastním pobytem v dějinách).¹¹¹

105 Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví. Škola Annales 1929–1989*, Praha 2004, s. 86–87.

106 E. HOBSBAWM, *British History and the Annales: A Note*, in: E. Hobsbawm, *On History*, s. 238–239.

107 J. KOČKA, *Eric J. Hobsbawm*, s. 6.

108 Nedlouho před svou smrtí, v září 2012, vzpomínal, že všechny tři svazky vzešly z přednášek. Viz *Eric at Birkbeck* [rozhovor s Davidem S. Latchmanem], video online [cit. 17. 7. 2013], dostupné z www.bbk.ac.uk/news/professor-eric-hobsbawm-1917-2012-magnificent-historian-colleague-and-friend.

109 *Věk extrémů* kupříkladu sepsal během hostování na New School for Social Research. Srov. E. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 306. Je zajímavou shodou okolností (a pro Hobsbawma jistě uzavření kruhu), že *New School* vznikla jako důsledek exilu intelektuálních špiček z nacistického Německa v roce 1935 a rozvinula dříve vzniknuvší projekt *University in Exile*. Srov. Ira KATZNELSON, *Liberty and Fear: Reflections on the New School's Founding Moments (1919 and 1933)*, s. 5, online [cit. 17. 7. 2013], dostupné z <http://www.newschool.edu/nssr/about/>.

110 E. Hobsbawm už dříve poskytl mnoho rozhovorů v textové, rozhlasové i televizní podobě.

111 E. HOBSBAWM, *The Historian Between the Quest for the Universal and the Quest for Identity*, *Diogenes* 42, 1994, č. 168, s. 53.

Recepce Hobsbawma v české historiografii

Když v roce 1963 Josef Polišenský anotoval Věk revoluce, napsal o autorovi, že je „i u nás dobře známý britský marxistický historik“.¹¹² Proč si československá historiografie Hobsbawma všimla, a to poměrně záhy, je nasnadě. Historická skupina CPGB měla u představitelů československé oficiální historiografie pozitivní punc jak pro členství v komunistické straně, tak s ohledem na metodu. Některé rané referáty o Hobsbawmových textech v československém prostředí jsou ovšem spíše karikaturami historiografické reflexe.¹¹³ Hobsbawmovy práce komentoval normalizační ředitel Ústavu československých dějin Jaroslav Purš, a to zejména v práci Průmyslová revoluce v českých zemích z roku 1960.¹¹⁴ Nicméně v čase husákovské vlády (a celosvětového vzrůstu Hobsbawmovy prestiže) koryfejové československé oficiální historiografie autora Věku revolucí ignorovali jako nebezpečného revizionistu.¹¹⁵

Hobsbawmovy studie zůstávaly mimo zorné pole překladatelů, což se jen nepatrně změnilo po roce 1990. Čestnou výjimku tvoří česká verze (1975) objemné práce na téma jazzu, vydaná pod pseudonymem Francis Newton.¹¹⁶ Tak Hobsbawm podepisoval své jazzové kritiky od poloviny padesátých let – ukrytím pravé identity jejich autora úmyslně odděloval roli historika–univerzitního učitele od hudebního recenzenta.¹¹⁷ Nakolik vydavatelé československého Supraphonu a režimní cenzoři znali skutečného autora, není zřejmé.¹¹⁸ O vydání Jazzové scény se nepochybně zasloužil Lubomír Dorůžka, který se s E. Hobsbawmem několikrát setkal a její originál obdržel přímo od něj. Podle L. Dorůžky chtěl F. Newton „umožnit volnou výměnu názorů a volný styk mezi jazzmany z obou stran pomyslné dělící čáry“.¹¹⁹ Knihu přetlumočenou Jarmilou Emmerovou hodnotí L. Dorůžka

112 ČSČH 11, 1963, s. 705.

113 Srov. Věra VOMÁČKOVÁ, *Současné směry v britské historiografii* („recenze“ E. HOBSBAWM, *Where are British Historians Going?*, *The Marxist Quarterly* 2, 1955, č. 1), ČSČH 4, 1956, s. 148–149.

114 Jaroslav PURŠ, *Průmyslová revoluce v českých zemích*, Praha 1960, s. XX.

115 M. HROCH, *Eric Hobsbawm. Historik, s nímž odešlo 20. století*, s. 43.

116 Francis NEWTON [E. HOBSBAWM], *Jazzová scéna*, Praha 1973.

117 E. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 225.

118 Michal PŘIBÁŇ – Alena PŘIBÁŇOVÁ (eds.), *Na shledanou v lepších časech. Dopisy Josefa Škvoreckého a Lubomíra Dorůžky z doby marnosti (1968–1989)*, Praha 2011, s. 139. Dorůžka – klíčový zahraniční právní a odborný expert Supraphonu tu popisuje cenzurní problémy s dotyčnou knihou.

119 Lubomír Dorůžka Janu Vičarovi, 5. 6. 2013, soukromá korespondence. Děkuji J. Vičarovi za zprostředkování Dorůžkova stanoviska k E. Hobsbawmovi.

jako jedinou respektu hodnou publikaci o jazzu od zahraničního autora v tehdejší Československu.¹²⁰ Jazzová scéna ušla výraznější pozornosti ovšem i v západní akademické historiografii.¹²¹

Několik badatelů pak sledovalo Hobsbawma dlouhodoběji, byť tvrzení, že kategoricky ovlivnil jejich dílo, by neodpovídalo skutečnosti. Zmínky o Hobsbawmovi se před rokem 1989 objevovaly u autorů zabývajících se hlavně revolucí a 19. stoletím. Hobsbawmovou pozicí v rámci britské historiografie a společnosti, tedy jeho rolí jako historika a veřejného intelektuála, jak jej definuje např. Vítězslav Sommer, se u nás prozatím nikdo nezabýval.¹²² Z těch, kteří Hobsbawma přece jen vnímali, zmíním alespoň Josefa Polišenského a Miroslava Hrocha – v případě druhého jmenovaného je to recepce obousměrná. Hrochovu práci *Social preconditions of National Revival in Europe*¹²³ z roku 1985 označil Hobsbawm, tehdy emeritní profesor londýnské Birkbeck College, v komentované bibliografii *Věku impérií za zásadní pro studium nacionalismu*.¹²⁴ Později, když komentoval ústřední světové autory teorií nacionalismu (Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona, Anthony D. Smithe aj.), dokonce uvedl, že M. Hroch otevřel zcela novou éru v takto orientovaném bádání.¹²⁵

Do české historiografie soustavněji uvedl E. Hobsbawma patrně J. Polišenský. Náleželi ke stejné generaci a Hobsbawma musel znát minimálně pasivně od padesátých let, kdy oba figurovali v redakci *Past & Present*.¹²⁶ Pobyt v Anglii po druhé světové válce přitáhl Polišenského spíše k Christopheru Hillovi, jenž také seznámil třicetiletého Moravana s dalšími členy Historické skupiny při CPGB.¹²⁷ Eriku Hobsbawmovi jakožto profesorovi Birkbeck College dedikoval Polišenský ve svých memoárech krátkou, poněkud sarkastickou noticku: „Zbyli pouze dva ‚cardcarrying members‘, kteří byli

120 Tamtéž.

121 P. BURKE, *Co je kulturní historie?*, s. 29.

122 Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisceví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011, s. 37–39.

123 M. HROCH, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge etc. 1985.

124 E. HOBSBAWM, *The Age of Empire*, s. 436.

125 E. HOBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780*, s. 9.

126 J. Polišenský je v prvním čísle veden mezi *advisors*, Hobsbawm vystupuje v roli *asistant editor*.

127 Josef POLIŠENSKÝ, *Historik v měnícím se čase*, Praha 2001, s. 122–123. Zda-li se oba dějepisci potkali už za Polišenského prvního pobytu v Anglii ve 40. letech, se mi prozatím nepodařilo zjistit.

členy komunistické strany Velké Británie, Andrew Rothstein a potom naprosto nezničitelný autor prací o revolucích, krizích a podobných katastrofách Eric Hobsbawm, vynikající odborník na džezovou hudbu, který mě naučil obdivovat nejenom Beatles, ale také Rolling Stones.¹²⁸ Jako v řadě jiných případů tu Polišenský kompenzuje stručnost svého soudu trefností. Jistá ústřednost „katastrof“ je u Hobsbawma skutečně viditelná nikoliv jen ve Věku extrémů. Hobsbawm např. i současný svět považuje za údobí katastrof a jejich interpretace je klíčová pro porozumění globalizaci a dalším fenoménům současného světa.¹²⁹

Miroslav Hroch učinil pro uvedení Hobsbawma do československého a českého vědeckého prostředí patrně nejvíce. Vladimír Nálevka oba historiky přímo srovnává. Zatímco charakteristika M. Hrocha jako „oprotěného od služebného vztahu vůči totalitě“¹³⁰ je pro období normalizace zcela mylná,¹³¹ badatelsky, originalitou, komparatistickými schopnostmi a rozhledem dosahuje Hroch světových parametrů. Už před desítkami let vydané vysokoškolské učebnice a společná práce s Josefem Petráňem o krizi 17. století ukazují, že znal už Hobsbawmovy rané texty z *Past & Present* a z části jej ovlivnily.¹³² Ústřední zůstávají Hrochovy práce týkající se nacionalismu. Miroslav Hroch také využil některé z tezí Věku revolucí v mezinárodně ceněné knize o sociálních předpokladech národního obrození.¹³³

V posledních dvaceti letech pražský autor pracoval a konfrontoval své závěry také s monografií E. Hobsbawma vydanou v období, kdy nacionalismus opět výrazně vzrůstal na hroutících se základech komunistických režimů. Monografie *Národy a nacionalismus po roce 1780: program, mýtus, realita*, vzešlá z Hobsbawmova přednáškového turné v Belfastu v roce 1985 a doplněná na přelomu let 1989 a 1990, prezentuje Hobsbawmovu kritiku

128 Josef POLIŠENSKÝ, *Historik v měnícím se čase*, s. 206.

129 E. HOBSBAWM, *Globalizace, demokracie a terorismus*, Praha 2009, s. 47–48.

130 Vladimír NÁLEVKA, *Evropský historik Miroslav Hroch*, in: K počtě Miroslava Hrocha, AUC – PH, *Studia historica* 44, 1996, s. 10. Miroslav Hroch je v řadě ohledů asi nejznámějším českým historikem v zahraničí, ale Nálevkovo tvrzení o jeho neslužebnosti režimu je v naprostém rozporu s realitou. Srov. Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ a kol., *Náměstí krasnoarmějců*, 2. Učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace, Praha 2012, zvláště s. 232–234.

131 J. JAREŠ – M. SPURNÝ – K. VOLNÁ a kol., *Náměstí krasnoarmějců*, 2, zvláště s. 232–234. Miroslav Hroch sám potvrzuje svou spolupráci s tajnou policií a jeho aktivity pro Státní bezpečnost autoři citované publikace dokládají.

132 Srov. M. HROCH – J. PETRÁŇ, *17. století – krize feudální společnosti*, Praha 1976, a E. HOBSBAWM, *The General Crisis of European Economy in the 17th Century*.

133 M. HROCH, *Social Preconditions of National Revival in Europe*, s. 138.

etnolingvistického nacionalismu.¹⁵⁴ Kniha ukazuje Hobsbawmovy schopnosti sledovat dlouhé trvání některých fenoménů a zároveň jejich spojení se současností. Miroslav Hroch ovšem neulpívá na „recyklaci“ jedné práce, neboť Hobsbawmovo sledování nacionalismu je protknuto celým dílem.¹⁵⁵ Všímá si rovněž (znovu) objevování a měnících se akcentů na některé Hobsbawmovy práce a promyšlí je.

V jedné ze svých posledních vynikajících monografií M. Hroch připomíná Hobsbawmovo vynalézání tradic a zároveň nástrahy absolutizace takového přístupu k historii.¹⁵⁶ M. Hroch také vystihl důvody, které vedou k respektu vůči Hobsbawmovi nejen v oblasti studia nacionalismu, ale celého jeho díla: „Je to především systémový pohled na dějiny a jejich pokud možno interdisciplinární výklad jako jediného vnitřně propojeného historického procesu, který jde napříč národními pospolitostmi. Tento proces nazírá jako neustálou interakci mezi jednajícími jedinci a společenskými poměry, přičemž bere v úvahu jako jeden, ale nikoli jediný z faktorů vliv zájmových rozporů mezi třídami.“¹⁵⁷

Studium Hobsbawmova života a vědeckého profilu se teprve otevírá. V případě prvně uvedeného aspektu takového studia sehraje značnou roli zpřístupnění Hobsbawmovy pozůstalosti. Dobová korespondence může revidovat jistou míru autostylizace v Hobsbawmových vzpomínkách. Pro studium Hobsbawmova díla nebude rovněž bez významu časový odstup od doby jeho vzniku, neboť ve vědeckém a občanském diskurzu se dnes marxismus (i obecná inklinace k levicovému uvažování) jeví mnohem méně vyčerpaně než před dvaceti lety. Eric Hobsbawm v každém případě reprezentuje kus dějin světové historiografie a svým dílem vytvořil základy pro její kvalitativní studium v čase, kdy se i celé badatelské týmy obtížně orientují v trvale narůstající nové literatuře.

154 *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, 1. vyd. 1990, 2. vyd. 1992. Viz též E. HOBSBAWM, *Interesting Times*, s. 310.

155 Hobsbawm sám často odkazoval na svou trilogii z let 1962–1987. Srov. E. HOBSBAWM, *Národy a nacionalismus od roku 1780*, s. 187.

156 M. HROCH, *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*, Praha 2009, s. 171.

157 M. HROCH, *Eric Hobsbawm. Historik, s nímž odešlo 20. století*, s. 43.

Eric Hobsbawm – Historian between Scholarship and Politics

JIŘÍ LACH

Eric Hobsbawm (1917–2012) was not only a historian, but also a publicly active intellectual whose books achieved wide circulation worldwide. His life-long position was that the central ideas of Karl Marx and Marxism itself are valid for the interpretation of the past as well as the current issues. In contrast with the standard conception of academic history, Hobsbawm was not afraid of establishing parallels between the past and the present.

For a significant part of his life, Hobsbawm was a member of the Communist Party. He was influenced in this affiliation by his personal experience, e.g. the end of the Weimar Republic, or his studies at Cambridge in the 1930s. Unlike many other Marxist scholars, he remained a member of the party even after 1956. Lach is of the view that this relation to Communism influenced Hobsbawm's research, including the selection of the research topics, the interpretation of certain phenomena (e.g. the position of the Soviet system in history), or his focus on history from "the bottom-up perspective", i.e. as it is seen through the eyes of the common people. At the same time, Hobsbawm tried to conceive Marxism without dogmatism; in other words, he did not reduce the objects of his research to economic, social or political issues. Consequently, a significant part of his work consists of examining cultural phenomena.

Hobsbawm's most influential books include four volumes dedicated to the period between 1789 and 1991 (*The Age of Revolution*, *The Age of Capital*, *The Age of Empire*, *The Age of Extremes*). In this synthetic work, he formulated his original view of modern and contemporary history. The volumes introduced some original concepts (e.g. the concept of dual revolution) and a number of provocative propositions (e.g. in the comparison of totalitarian regimes). In addition, they are written in a refined style. In Czechoslovakia, Hobsbawm's work was reflected on since the 1950s, but not completely systematically and partly through the ideology ruling there before 1989. Scholars who knew Hobsbawm and reflected on his opinions include Josef Polišenský and Miroslav Hroch who played a major role in disseminating his thoughts. Even though Hroch systematically studied Hobsbawm's treatises on nationalism, he understood the significance of Hobsbawm's work in its entirety.

Translated by Ondřej Molnár

OBZORY LITERATURY

Recenze

Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Praha, Kalich 2012, 326 s., ISBN 978-80-7017-185-1.

Svoji cestu k tématu autor naznačuje v úvodu, v němž si klade dvě otázky: a) v čem bylo laické přijímání z kalicha tak specifické, že v Basileji poutalo zvýšenou pozornost teologů a kanonistů; b) jakou shodou okolností a procesů k tomu vůbec mohlo dojít. Na obě otázky sice nalezneme odpovědi v závěrečném shrnutí, avšak natolik obecně, že by je bylo možné formulovat na základě dosavadní literatury bez letitého výzkumu. Tolik povrchní dojmy po prolísování knihy. Pozornou četbou však vyjde záhy najevo, že se v záplavě knižních titulů vynořila poctivá, přínosná a dobře napsaná monografie.

První oddíl „Mezi Prahou a Kostnicí“ čtenáře neuvádí ani tak do „hájemství teologů“ jako spíše do jejich urputného souboje. Objevení „zapomenutého“ kalicha a důraz kladený husity na jeho starobylost autor podává stručně a výstižně, hned však až příliš velkým skokem přechází in medias res. Nejde ani tak o to, že jen v letu zaznamená Matěje z Janova. Bylo by to pochopitelné, protože nepopírá jeho vliv. Takto však vzniká zdání, jako by husitský kalich byl jen věcí teologů, onou „akademicko-teologickou herezí“, o níž autor mluví na s. 23. Bohoslovci by se mohli o kalichu do nekonečna hašteřit, aniž by je někdo jiný bral v potaz. V předhusitských Čechách však našli netušenou odezvu mezi početným okruhem věřících, kteří díky postupující vnitřní christianizaci, či dokonce již interiorizaci víry očekávali větší účast na svátosti oltářní. Mistr Jakoubek přišel k hotovému a rozhodně netrpěl velkou vděčností k Husovi a jeho předchůdcům, k Tomáši ze Štítného a překladatelům bible do staré češtiny.

Kapitolka o „objevu kalicha“ úsporně uvádí vše podstatné a je z ní patrné, že autor hluboko pronikl k složité látce. V následující, mnohem rozsáhlejší kapitole se již samostatně zabývá vydanými i nevydanými traktáty, nalézá v nich spojitosti po linii autorské i věcné a samostatně je interpretuje. Totéž platí i o dalších dvou „kostnických“ kapitolách

prvního oddílu. Objevně se dále věnuje i přehlížené diskusi o kalichu na půdě koncilu v letech 1417–1418, odmítá závislost Mikuláše z Dinkelsbühlu na kancléři Gersonovi, přesvědčivě, i když stále ještě s otazníkem, považuje za autora traktátu *Quia plurimi adversarii* Jakoubka ze Stříbra a ve spojitosti s tímto textem věnuje i pozornost sylogistické argumentaci ve prospěch kalicha.

Název druhého oddílu „O kalich a trůn: ‚Ryšavý drak‘ v Čechách“ navozuje rozevření zkoumaného pole na mnohem širší okruh jevů a dějů, než představovalo střetnutí o kalich. Jinak to asi nešlo, neboť polemika se dostala z akademické do politicko-mocenské polohy. Vzhledem k rozsahu nevydaných pramenů autor sice nabízí své pojednání jako pouhou „ochutnávku“, ve skutečnosti však přináší mnohem více: dosud nejlepší zpracování tohoto dílčího tématu, a to opět kriticky, se znalostí věci i nejnovější literatury. Coufal čtenáře přitom v úměrném rozsahu seznamuje s obsahem pramenů, i když místy za cenu obširných poznámek, v nichž někdy jen latinskými citacemi dokládá, co je uvedeno v textu. Tento postup je příznačný pro řadu mladých badatelů, kteří tak na jedné straně zvětšují rozsah svých prací a na druhé straně nechávají na čtenáři, aby si původní znění přeložil a někdy dokonce též vyložil.

Třetí oddíl „Husitský požadavek slyšení ve víru vysoké politiky“ je zhuštěným výkladem neobyčejně složitých desetiletí českých i středoevropských dějin po linii oboustranných pokusů o přijatelné řešení české otázky. Analytický přístup autor podržel, tentokrát však při zkoumání jednotlivých etap vzájemného přibližování, nebo naopak opětovné konfrontace. Ani zde autor neupustil od maximy *audiatur et altera pars*. S pomocí méně známých nebo přehlížených pramenů (jako příklad tu může posloužit memorandum německých teologů) nově např. osvětlil probádané již bratislavské schůzky s husity. Dušan Coufal se nespokojil s tím, co o událostech našel v literatuře, s nímž se seznámil opravdu důkladně i poctivě. Vyrval se vrací *ad fontes*, prameny nejen cituje, ale i důkladně zkoumá a někdy uvádí i do netušených souvislostí. Výrazně tak obohatil poznání doby, v níž dominovaly zbraně, o duchovní rozměr.

Otázkou je, zda „výslechem“ teologů a politiků katolické strany autor příliš nezúžil rozpětí revoluční scény na pražský střed. Zvláště před rokem 1431, k němuž svou knihu dovedl, byly rozhodující silou v zemi radikální svazy. Byli to také jejich bohoslovci, kteří si vynutili Soudce chebského. Z pohledu vnitřního mocenského pnutí tak české husitství nehledalo jen uznání kalicha za každou cenu, nýbrž stále ještě usilovalo o hlubokou reformu církve. Tu se nepodařilo prosadit ani husitům, ani v umírněné podobě reformně naladěným konciliaristům.

Vezmeme-li v potaz celkové rozvržení knihy, pak nám neujde, že první dva oddíly jako by jen volně patřily k třetí chronologicky návazné části. Historické okolnosti jsou v nich jen letmo naznačeny, výklad spočívá na analýze traktátové literatury a posouvá se tím plynule a nenásilně vpřed. V třetím oddílu převažuje historická analýza událostní povahy, při čemž ve středu pozornosti již není sama diskuse o prvním artikulu, nýbrž úsilí reprezentantů husitských Čech o veřejné slyšení druhou stranou. Vlastní vyvrcholení, basilejské disputace o kalichu a jejich dozvuky v jednání o kompaktech, v knize chybí. I když autor o kontinuitě nikde nemluví, druhý díl by jeho výzkum nejen smysluplně uzavřel, ale i kompozičně navázal na zvolenou osnovu výkladu.

Dušan Coufal k své monografii přistoupil po prostudování rozsáhlé literatury, pečlivě se seznámil s širokým okruhem základních pramenů, řadu z nich po prvé zapojil do odborné diskuse, přitom se nebál je interpretovat jinak než uznávané autority. Vlastní poznatky přesto předložil s náležitou opatrností, detaily uvedl do širších souvislostí, látku důvtipně rozložil do kapitol s působivými názvy a vše podal jasně a srozumitelně. Studium husitství v něm získává slibného badatele.

František Šmahel

Dušan COUFAL, *Polemika o kalich mezi teologií a politikou 1414–1431. Předpoklady basilejské disputace o prvním z pražských artikulů*, Praha, Kalich, nakladatelství a knihkupectví, s. r. o., 2012, 326 s., ISBN 978-80-7017-185-1.

Každá badatelská generace má svá oblíbená témata. O početně silné a publikačně výkonné skupině českých husitologů narozených po roce 1973 to platí dvojnásob. Většinu z nich zaujala dlouho přehlížená náboženská a církevní problematika, jejíž náležité uchopení není myslitelné bez patřičného teologického i filozofického zázemí, ani bez úmerného studia rozsáhlé, leč roztráštěné a (navzdory přibývajícím edicím a postupující digitalizaci pramenů) ne právě snadno dostupné traktátové produkce. Koncentrace na klíčové otázky a osobnosti se v této situaci jeví jako nezbytná. Nikoliv náhodou se generační pozornost obrátila především k postavě a dílu Husova spolupracovníka mistra Jakoubka ze Stříbra, jednoho z hlavních tvůrců husitského programu. Jeho význam akcentovala jak podnětná kolektivní monografie, tak cenné knižní publikace Jindřicha Marka a Pavla Soukupa.¹ Všechny uvedené tituly spojuje i přesvědčení, že se výzkumy traktátů, kvestií, komentářů a kázání neobejdou bez patřičného teoretického ukotvení, zohledňujících přístupy současné literární vědy, teorie komunikace i jazykovědy, naštěstí zbavené rozměru samoúčelné a nesrozumitelné metavědecké exhibice.

K této linii se hlásí ve své upravené disertaci také Dušan Coufal, dosud známý jako autor několika zajímavých analytických studií. Stejně jako Soukup s Markem navazuje v mnoha ohledech na záslužnou činnost brněnských badatelek Jany Nechutové a Heleny Krmíčkové, s nimiž ho pojilo i shodné pracoviště. V motto se však záměrně dovolává prorockých slov Františka Palackého, požadujícího (ve stati O stycích a poměru sekty valdenské k někdejšími sektám v Čechách) od budoucích učenců, aby shledávali „v bibliotékách domácích i zahraničních všecky ty zahozené, zaprášené a zapomenuté výklady, traktáty a matrikaty, kterými někdy staříčkové naši horlivali proti sobě pro čest a slávu boží; přepisovati a snášeti je dohromady, a podávati z nich do veřejnosti aspoň to, co důležitějšího a svérodého v nich nalezeno bude“.² Předpověď autora Dějin národu českého se v Coufalově případě naplnila do puntíku, neboť původní myšlenku sepsat disertaci o Rokycanově basilejské obhajobě laického kalicha rychle opustil a u vědomí bohatého pramenného materiálu raději důkladně zmapoval předpoklady disputace, která se o prvním z pražských artikulů v porýnském městě na počátku roku 1433 rozpoutala. Stanovený úkol se neobešel bez prostudování desítek edic i přímé práce s rukopisy uloženými v českých, rakouských, švýcarských a německých knihovnách i archivech. Ačkoliv ani při úctyhodném záběru nemohl autor vyčerpat pramennou základnu beze zbytku, průběh i uzlové body polemiky o přijímání sub utraque specie rekonstruoval s bravurou hodnou vyzrálého historika.

Ponechám-li stranou poněkud zúžené pojetí traktátu jako literárního žánru, jehož vymezení se autor věnuje na úvodních stranách, začíná vlastní výklad Jakoubkovým „objevem“ a zdůvodňováním závaznosti laického kalicha v průběhu roku 1414. I když odborná

1 *Jakoubek ze Stříbra. Texty a jejich působení*, edd. Ota HALAMA – Pavel SOUKUP, Praha 2006; Jindřich MAREK, *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*, Praha 2011; Pavel SOUKUP, *Reformní kazatelství a Jakoubek ze Stříbra*, Praha 2011.

2 Coufal jako motto publikoval parafrázi Palackého výroku v úpravě F. M. Bartoše, v textu recenze preferuji původní znění z roku 1868. Viz František PALACKÝ, *Spisy drobné*, Díl II. Články z oboru dějin, ed. V. J. NOVÁČEK, Praha 1901, s. 364.

produkce k tomuto tématu vzrostla v posledních letech do téměř nepřehledné šíře a místy budí dojem, že badatelé zpětně vidí tvůrcům jednotlivých traktátů i kwestii doslova pod ruku a jsou schopni datovat jejich práce bezmála den po dni, udržel si Coufal chvályhodný odstup. Spokojil se s konstatováním, že první Jakoubkovy texty zdůvodňující laický kalich vznikly na konci první poloviny roku 1414, takže k praktickému podávání svátosti oltářní sub utraque specie mohlo dojít ještě před Husovým odjezdem do Kostnice. Kromě citlivé analýzy Jakoubkova dílka Pius Iesus (pro Husova přítele byl objev kalicha nejen „revelací“, ale také výsledkem uvědomělého poznávacího procesu, v němž vycházel ze studia Bible a středověkých autorit) a určení traktátu Corde credendum jako pravděpodobného spisu téhož autora, mě v rozsáhlé kapitole zaujaly především dva momenty. Prvním je odmítnutí stále přežívajícího názoru Mikuláše Kusánského, že laický kalich zapověděl IV. lateránský koncil roku 1215. Ve skutečnosti docházelo k pozvolnému ústupu od udílení svátosti oltářní sub utraque specie všem účastníkům mše již od čtyřicátých let 12. věku. Druhým nesporným přínosem je citlivý rozbor Jakoubkovy argumentace zdůvodňující hlubší smysl staronového liturgického obřadu. Poněvadž většina křesťanů není natolik dokonalá, aby byla schopna přijímat Krista duchovně bez zprostředkující svátosti, ustanovil Spasitel svátostné podávání eucharistie sub utraque pro všechny křesťany jako cestu, která jim umožňuje dosáhnout jinak nedostupné svátostné milosti. I z tohoto důvodu považoval Jakoubek přijímání pod obojí způsobou za užitečné i nezbytné ke spasení a zároveň za Kristův příkaz (*praeceptum*). Opírání kalicha věřícím pak kvalifikoval jako svatokrádež (*sacrilegium*). Opíral se přitom o známý Kristův výrok (Janovo evangelium 6, 54), který (na rozdíl od Husa i většiny reformátorů 16. století) interpretoval jako příkaz k přijímání duchovnímu i svátostnému (pod první způsobou dostává přijímající účast na mystickém těle Kristově, pod druhou účast na milosti vykoupení). V časech eschatologické úzkosti mohou, dle Jakoubkova přesvědčení, věřící čerpat ze svátosti oltářní posilu pro nadcházející zápas s Antikristem.

Rozepisují se zde o tomto problému detailně hlavně proto, že Jakoubkův názor o přijímání eucharistie sub utraque specie jako podmínky spasení obsáhla, byť v zjemnělé formulaci, proslulá deklarace pražské univerzity o kalichu ze dne 10. března 1417. Coufal tu jde proti mínění několika husitologických autorit (Howard Kaminsky, František Šmahel, Jiří Kejř) a dává za pravdu Jaroslavu Prokešovi, F. M. Bartošovi i mně. Nezakrývá své potěšení, neboť jsem přečetl deklaraci snad dvacetkrát a nezávisle dospěl ke stejnému zjištění.⁵ Deklarace ovšem obsahuje i starší Jakoubkův názor, že v přijímání podjednou i podobojí je přítomen celý Kristus, tedy zásadu vyjádřenou později v kompaktátech.

Univerzitní deklarace znamenala definitivní rozchod českých reformistů s kostnickým koncilem po marných pokusech získat všeobecný církevní synod pro myšlenku laického kalicha. Proti němu se postavili přední učenci přítomní v Kostnici, ať již Petr z Pulky nebo Petr d'Ailly, jenž ve svých *Conclusiones* sice uznal, že Kristus vysluhoval pod obojí způsobou a že stejnou praxi provozovala církev prvotní, ale institucionální církev měla podle něho plné právo tuto zvyklost změnit. Logickým výsledkem obou expertiz bylo 15. června 1415 vyhlášení koncilního dekretu *Cum in nonnullis*, k němuž připojil své placet i římský král Zikmund Lucemburský. Koncil laický kalich zakázal a odmítl též husitské *Auctoritates* (z církevních autorit vybraný soubor podpůrných výroků pro přijí-

⁵ Petr ČORNEJ, *Velké dějiny zemí Koruny české*, V. 1402–1437, Praha–Litomyšl 2000, s. 187; TÝŽ, 30. 7. 1419. *První pražská defenestrace. Krvavá neděle uprostřed léta*, Praha 2010, s. 61.

mání podobojí), vypracované v Praze na přelomu května a června 1417. Byly zaslány do Kostnice prostřednictvím Václava z Dubé a následně ostře kritizovány mimo jiné Janem Gersonem i Maříkem Rvačkou.

Po pravdě řečeno byl postup husitských představitelů ve vztahu ke koncilu naivní. Shromáždění, které se prohlásilo za nejvyšší autoritu institucionální církve a usilovalo o dosažení církevní jednoty, nemělo na vybranou. Názor o laickém kalichu jako podmínce spasení nehodnotilo jako návrat ke křesťanským kořenům, nýbrž vidělo v něm, i v souvislosti s Husovým a Jeronýmovým procesem, projev nebezpečné učenecské hereze. V tomto duchu pohlížel na přijímání sub utraque specie nově zvolený papež Martin V. Ten na základě dobrozdání Jana Maurouxe a Jana z Roque potvrdil v únoru 1418 bulou *In eminentis* koncilní odsudek wyclifismu, husitismu i laického kalicha a v bule *Inter cunctas* stanovil zásady k identifikaci a vymýcení husitského kacířství.

Roztržka mezi husity na jedné a institucionální církví na druhé straně se zdála nepřekročitelná. Přesto, jak Coufal zaslужně ukazuje, kontakty mezi oběma zneprátelenými tábory nikdy neustaly, byť v době kruciat, krvavých bojů a manifestované intolerance získaly podobu ostrých názorových polemik. Stěžejní důvod, proč polemika fakticky permanentně trvala i v průběhu husitských válek, v autorově subtilních výkladech poněkud zaniká. Je zřejmé, že reprezentanti katolicismu i husité chápali jednotu církve jako nespornou hodnotu a nevzdávali se naděje, že slovem i zbraněmi prosadí principy, které vnímali jako závazné pro celé křesťanstvo. Z brilantních Coufalových analýz zřetelně vystává, jak vehementně se husitská strana již od kostnického koncilu dožadovala slyšení, v jehož rámci by na oficiálním fóru argumentovaně objasnila křesťanskému světu nezbytnost přijímání sub utraque specie (a od léta 1420 i ostatní body svého programu shrnutého ve čtyřech artikulech pražských).

Papežská kurie i další složky církevního aparátu však tuto snahu setrvale odmítaly s tím, že koncil a papež autoritativně vyřkli definitivní stanovisko, o kterém se nediskutuje. Husitům byly církevní elity ochotny poskytnout maximálně poučení, jež by ovšem ani v náznaku nepřipomínalo disputaci dvou rovnocenných partnerů. V takové situaci se míjely účinkem opakované husitské návrhy, aby jako normativ pro posouzení jejich programu sloužilo Písmo svaté, eventuálně díla církevních otců, pravdivě interpretujících biblický text. Institucionální církev logicky namítala, že interpretace je ve své podstatě vždy nutně poznamenána jistou mírou subjektivity, a trvala proto na respektování svého magisteriátu v liturgických a věroučných záležitostech.

Husitská představa o Biblii a o církevních otcích jako nestranném a objektivním kritériu, schopném posoudit oprávněnost reformního programu, sahá (jak doložil svého času František Šmahel) k Husovým formulacím z roku 1413 a kontinuálně pokračuje až k takzvanému Chebskému soudci, sjednanému se zástupci basilejského koncilu v květnu 1432. Mezitím leží dlouhé dvacetiletí, v němž se obě strany zdánlivě zakopaly ve svých pozicích, k velké lítosti Zikmunda Lucemburského, který měl jako světský garant koncilního hnutí, římský panovník a přirozený dědic českého trůnu eminentní zájem na prolomení bariér. I velcí státníci mívají občas svázané ruce. V roli úspěšného protektora kostnického koncilu a světské hlavy křesťanstva nemohl jít Zikmund hlavou proti zdi, narušovat sféru církevního práva a riskovat otevřený rozkol s protihusitsky profilovaným papežem Martinem V. Ve věroučné sféře musel chtít nechtět ctít církevní autoritu. Přesto, jak plyne z Coufalových jemných rozborů, podložených výbornou znalostí latiny i kombinačním důvtipem (za pozornost stojí nápadité srovnání pasáží kroniky Vavřince z Březové s dobovými listy a manifesty), rozehrál celou škálu prostředků, aby dosáhl svých cílů. Husitům v Brně na konci roku 1419 a poté při kutnohorských

rozhovorech v polovině května 1420 dokonce nezávazně přislíbil slyšení o kalichu, ač tak vůbec nemohl a nesměl učinit.

Při známých malostranských jednáních o čtyřech artikulech pražských v červenci 1420 vzal římský král zklamaně na vědomí, že dohoda mezi katolickými duchovními a husitskými mistry ve věci kalicha (na rozdíl od zbývajících tří artikulů) není myslitelná. Teologové, zastoupení mezi účastníky první křuciáty, trvali na svém: přijímání podobojí není Kristovým příkazem a podávání svátosti oltářní sub utraque dětem dokonce prohlášovali za nehoráznost. Zcela nepřijatelný byl pro ně i husitský, vpravdě revoluční požadavek, aby se disputace o čtyřech pražských artikulech uskutečnila nejen za účasti duchovních, ale též v přítomnosti vybraných laiků ze Zikmundova vojska. Tento záměr papežský legát Fernando razantně odmítl jako pokus o narušení církevního magisteriátu i jako snahu vrazit klín mezi světské a duchovní aktéry křížáckého tažení.

Husité se sice v následujících měsících v úsilí prorazit mezinárodní izolaci orientovali na polského krále Vladislava II. a litevského knížete Vitolda, které seznámili se svými názory, ale kýžené disputace na krakovské univerzitě nedosáhli. Navzdory udržovaným kontaktům s polsko-litevskou unií tak jejich hlavní nadějí zůstával Zikmund Lucemburský, jehož české královské důstojenství odmítali uzнат. Naplno se to projevilo po roce 1422, kdy dal Zikmund najevo, že už nespolehá na vojenské intervence proti husitským Čechům (zde Coufalova zjištění korespondují s novými poznatky Petra Elbla), čímž (nepřímo, leč nepochybně) napomohl sblížení umírněných husitů s českou katolickou šlechtou. Od léta 1423 sílila naděje na uskutečnění rozhovorů mezi konzervativními husity a experty několika středoevropských univerzit pod Zikmundovou záštitou. Kališnické složce svatohavelské aliance se dokonce podařilo přesvědčit české katolické partnery o pojetí slyšení jako disputace. V tom tkvěl ale kámen úrazu. Papežský legát Branda di Castiglione odmítl dát k tomuto formátu jednání souhlas, načež Zikmund nabídl umírněným utrakvistům pouze informativní schůzku. Do Brna tak počátkem roku 1424 dorazili mistři vídeňské (nikoliv krakovské) univerzity, leč husité vyslali toliko *clientes rusticos*.

Nezdarem skončil i další brněnský pokus o námluvy v květnu 1425. Zikmund se snažil, seč mohl, avšak Martina V. a papežské ambasadory neobměkčil. Brzy se rozplynula i panovníkova vize, že by husitská delegace navštívila (slabě obeslaný) koncil v Sieně, který papež již v únoru 1424 rozpustil. Přesto se cesta na dohodu s husity prostřednictvím reformního koncilu jevila Zikmundovi v polovině dvacátých let schůdnější než nikam nevedoucí dohadování se zatvrzelou kurií. Povzbuzením pro něj byla i ochota části tábořské strany zapojit se do jednání. Problém kalicha nicméně zůstával i nadále hlavní překážkou významnějšího posunu.

K Coufalovu přesvědčivému vylíčení situace let 1423–1425 si neodpustím drobný doplňující exkurs, týkající se veršovaného katolického disputu *Václav, Havel a Tábor*, sepsaného právě v této době. Některé narážky („Král jim dával častokrát čas i místo k slyšení, / viklefi sú byli vždycky lstiví, k tomu léní.“)⁴ odkazují k neuskutečněným rozhovorům, zřejmě v Brně, zmínka o Plzni („když sedmkrát Plzeň objedete a zdi samy padnú...“)⁵ pak může naznačovat jistou souvislost s činností mistra Prokopa z Kladruha, jenž tehdy v západočeském městě žil a který byl „pražskými heretiky“ vyzván k disputaci a činil si k ní přípravy. Vznáším proto otázku, zda anonymní skladba, ať už ji napsal kdokoliv, nezúročila alespoň v určité míře Prokopovu práci.

4 *Veršované skladby doby husitské*, ed. František SVEJKOVSKÝ, Praha 1963, s. 125 (verše 318–319).

5 *Tamtéž*, s. 142 (verš 904).

Úkolem recenze zajisté není reprodukovat obsah posuzované knihy, dosud nejpodrobněji mapující polemiku o kalich i předejru basilejského klání. Proto stačí konstatovat, že Zikmundovi sázka na církevní, především univerzitní kruhy, spojující naděje na nápravu křesťanstva s koncilem skutečně vyšla, i když nikoliv okamžitě. S podporou a za účasti teologů vídeňské univerzity a zvláště pařížské Sorbonny vedl v Prešpurku na začátku dubna 1429 známé rozhovory s husitskou delegací, podmiňující svou účast na budoucím (basilejském) koncilu spolurozhodovací mocí krále Zikmunda i dalších světských knížat.

Ačkoliv se poté jednání na delší čas zdrhla, cesta k účasti husitských zástupců na basilejském sněmu a naplnění husitského požadavku učené disputace o čtyřech artikulech pražských, najmě o kalichu, se znenáhla otvírala. Husité však nemínili marnit čas. Podle Coufala bylo hlavním smyslem jejich velké rejsy, uskutečněné na přelomu let 1429–1430, přimět kurfiřty, na prvním místě Fridricha Hohenzollernského, aby souhlasili se slyšením husitské delegace na jakémsi „říšském koncilu“, který měl být zahájen za účasti německé světské i duchovní elity 25. dubna 1430 v Norimberku. Protože se braniborský markrabě neodvážil požadovaný krok uskutečnit bez papežova a Zikmundova souhlasu, spadl celý projekt pod stůl a vyvolal v život jen novou sérii husitských manifestů. Opravdové učené disputace o svém programu se husité dočkali až na basilejském koncilu, jehož svoláním Coufalova monografie končí.

Jak je snad i ze stručné charakteristiky patrné, přináší kniha podstatně více, než slibuje její název. Nesoustřeďuje se pouze na zápas o kalich, ústřední problém sporu mezi husity a institucionální církví, která lpěla na platnosti svého magisteriátu v liturgických a věroučných záležitostech, střežíc tak svou autoritu. Pod povrchem viditelných historických událostí (revoluce, bitvy), vyplňujících svatou válku mezi husity a jejich nepřáteli, však autor především krůček po krůčku sleduje na první pohled skryté polemiky a složité rozhovory, vedoucí posléze k hledání a nalézání východisek ze zdánlivě neřešitelné situace. Historický průlom se přitom husitům zdařil nejen v důsledku vlastní aktivity, ale také díky souhře mnoha okolností (rozpory mezi papežstvím a koncilním hnutím, napětí mezi světskou a duchovní mocí, komplikovaná situace v německých oblastech Svaté říše římské, politické zájmy Zikmunda Lucemburského a jeho proměnlivé vztahy s polským králem Vladislavem Jagellonským atd., atd.), jichž dokázali nejjednou obratně využít. Je to četba napínavá, avšak i náročná, neboť autor si libuje v detailních analýzách a své poznatky dokládá někdy až příliš obsáhlými citáty z prostudovaných písemností.

Pravidlem, jemuž se nevyhnu ani sebepečlivěji redigované husitologické práce, jsou drobné omyly a nedopatření. V Coufalově knize je jich ostatně minimum, navíc (kromě jedné pravopisné chyby) většinou převzaté ze starší literatury (královna Žofie zemřela v roce 1428, nikoliv roku 1425, král Zikmund vojensky testoval připravenost Prahy 13., nikoliv 10. července 1420, město Kladsko neleželo ve Slezsku, písecký hejtman se jmenoval Matyáš Lauda, ryšavý Lucemburk v prosinci 1419 ještě nepomýšlel na intervenci do Čech, nýbrž spoléhal na zprostředkující roli české šlechty). Postrádám i odkaz na zásadní polemiku mezi Pekařem a Kroftou o významu malostranských rozhovorů v červenci 1420. Snad si drobná kritická připomenutí mohu dovolit i proto, že mně autor, naprosto oprávněně, vytkl faktografický omyl. Bez ohledu na nepatrné pihy na krásě považuji Coufalovu monografii za zásadní obohacení husitologické literatury a již se těším na autorovo zpracování basilejské disputace.

Petr Čornej

Elisabeth ZINGERLE (ed.), *Nuntiaturs des Girolamo Portia 1599–1602*, Grazer Nuntiaturs 5, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2012, 885 s., ISBN 978-3-7001-7146-1.

Rok 2012 jasně ukázal, že rozsáhlý a již dlouhý čas realizovaný projekt přípravy a vydávání kritických edicí nunciaturních zpráv z období 16. a 17. století je stále životaschopný a perspektivní. Ve středoevropském prostoru totiž vyšly hned tři svazky edicí těchto zajímavých pramenů, které poskytují velmi důležité informace o procesu konfesionalizace a roli papežství v něm. Novým svazkem přispěl jednak zkušený editor a významný odborník na danou tematiku Alexander Koller, který působí v Německém historickém ústavu v Římě. Ten připravil v rámci III. oddílu ediční řady *Nuntiatursberichte aus Deutschland* svazek zahrnující korespondenci několika papežských nunciů působících u císařského dvora v letech 1578–1581.¹ Předběžný pohled na obsah edice ukazuje, že nunciaturní depeše z uvedeného období přinesou nejedno zajímavé zjištění a upřesnění dosud v české odborné literatuře tradované teze o tom, kdo byl vlastně první v Praze trvale působící papežský nuncius.²

Rakouští badatelé, působící v rámci Rakouského historického ústavu v Římě, pak v rámci své vlastní řady *Grazer Nuntiaturs* chronologicky navázali na dosud vydané edice, pokrývající období od vzniku nunciatury u dvora rakouských arcivévodů ve Štýrském Hradci v roce 1580 až do roku 1595 a přidali k nim v roce 2012 hned dva další svazky. Tyto edice zpracovávají část mimořádně dlouhého působení nuncia Girolama Portii (1559–1612), který byl ve Štýrském Hradci jako papežský diplomat činný v letech 1595–1607. Jednak to byl svazek připravený Johannem Rainerem zahrnující nunciaturu Girolama Portii z let 1595–1598³ a dále svazek rakouské badatelky Elisabeth Zingerle, která pokračovala ve zpřístupňování korespondence téhož nuncia, ovšem za období let 1599–1602.

Jak editorka Elisabeth Zingerle upozornila v odborném úvodu k edici, který dosáhl pozoruhodných 62 stran, zabývala se Portiova komunikace s Papežským stolicem několika zásadními tématy. Jedním z nich byl problém osmanského ohrožení rakouských zemí způsobený v důsledku pádu pevnosti Kanisza v roce 1600. Touto událostí vyvolané nebezpečí způsobilo, že Papežský stolec přehodnotil svůj dosavadní rezervovaný postoj a rozhodl se

1 Alexander KOLLER (ed.), *Nuntiaturs des Orazio Malaspina und des Ottavio Santacroce, interim des Cesare dell’Arena (1578–1581)*, *Nuntiatursberichte aus Deutschland*, III. Abteilung, 10. Band, Berlin–Boston 2012.

2 V české literatuře se dosud pojímá jako první trvale v Praze sídlící nuncius Francesco Bonomi (1581–1584) – viz Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 296–297; Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české*, 7. díl, Prahy–Litomyšl 2005, s. 390–391; Robert J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět*, Praha 1997, s. 54–55; Josef MATOUŠEK, *Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administrátora Rezka*, ČČH 37, 1931, s. 16–41, 252–292 (zejména s. 19, 22–23). Autoři vycházeli ze starší studie – Karel STLOUKAL, *Počátky nunciatury v Čechách, Bonhomini v Praze v l. 1581–1584*, ČČH 54, 1928, s. 1–24, 237–279. Stloukal se opíral o pochopitelný předpoklad, že se změnou sídla císařského dvora v roce 1583 se změnilo i sídlo nunciatury. Nově vydaný Kollerův svazek však ukazuje, že toto tvrzení je příliš zjednodušující a že Bonomiho předchůdce Orazio Malaspina v Praze trvale sídlil od října 1578 do července 1581, kdy jej v Praze nahradil jeho nástupce Ottavio Santacroce. Ten zde v září téhož roku zemřel a byl pohřben ve svatovítské katedrále.

3 Johann RAINER (ed.), *Nuntiaturs des Girolamo Portia 1595–1598*, *Grazer Nuntiaturs* 4, Wien 2012.

pro přímou finanční, diplomatickou i vojenskou pomoc habsburské říši ve vojenském konfliktu s Turky. Nuncius Portia se proto z pověření Státního sekretariátu několik měsíců věnoval cestám a jednáním s různými katolickými vládci a církevními knížaty v sousedních oblastech kvůli dohodnutí širší podpory. Současně probíhaly přípravy papežských vojenských oddílů pod vedením papežova synovce Giana Francesca Aldobrandiniho. Jeho nečekaná smrt přímo na vojenském tažení v Uhrách a celková špatná organizace vedly však nakonec v roce 1601 k rozpadu zamýšlené akce.

Dalším význačným problémem, který musel Portia řešit a který se proto velmi často odráží v jeho korespondenci s Římem, byla otázka Uskoků. Oddíly Uskoků usazené v okolí dnešního města Senj na chorvatském pobřeží byly sice aktivní při obraně tohoto sektoru proti Turkům, ale příležitostně se živily také jako piráti. Tím se Uskokové dostali do přímého konfliktu s Benátskou republikou, když v roce 1599 opakovaně přepadli její území. Incident představoval nebezpečnou hrozbu v oblasti a mohl vést až k otevřenému vojenskému sporu mezi Benátskou republikou a arcivévodou Ferdinandem Štýrským, resp. rakouskými Habsburky.

Je zajímavé, že další obvyklé téma papežských nunciatur v oblasti střední Evropy, totiž problematika rekatolizace a církevní reformy, se oproti dvěma výše uvedeným vyskytuje v Portiově korespondenci v mnohem menší míře. V depeších a instrukcích se tak například řešila problematika rozšíření laického kalicha v rakouských zemích, Portia realizoval vizitace několika rakouských klášterů, informoval o průběhu rekatolizace vedené arcivévodou Ferdinandem Štýrským a ojediněle i o činnosti rekatolizačních komisí.

Čtenář se v kvalitně zpracované edici, odpovídající plně současným standardům pro vydávání novověkých textů, může seznámit s celkem 754 depešemi zaslanými Portiem do Říma nebo s instrukcemi poslanými zpět Portiovi ze Státního sekretariátu. Texty dokumentů jsou ponechány v plném znění, vynechány jsou pouze úvodní pozdravy a závěrečné fráze. Každý z editovaných textů je uveden, jak je obvyklé, citací podle uložení v příslušném archivu a registrem. Editorka při zpracování zvolila formu velice podrobných regestů, na což ostatně upozornila v úvodu. Trochu se tím odchýlila od praxe svých předchůdců, včetně v témže roce vydaného svazku Johanna Rainera. Zvolená forma není nezbytně na škodu, leckdy – v případě kratších depeší či instrukcí – je však regest skoro stejně dlouhý jako editovaný text. Riziko takového podrobného formování regestů spočívá v tom, že v některých případech může editora vést místo popisu už spíše k interpretaci editovaného textu.

Editorka zvolila i jiné umístění textového a věcného poznámkového aparátu. Místo tradiční pozice dole na stránce pod čarou zvolila zařazení poznámek hned za editovaný text bez ohledu na to, kde právě končí. Tento postup se kromě nového svazku Rainerova nevyskytuje ani v případech původních třech dílů edice nunciatury ve Štýrském Hradci, ani v případech nových svazků řady *Nuntiatuberichte aus Deutschland*. Volba ovšem rovněž není na škodu věci a nepochybně vychází z uváženého metodického rozhodnutí editorky. Kromě již zmíněného odborného úvodu, který se zabývá obsahem korespondence a vůbec činností nuncia Portii ve vymezeném období jeho působnosti ve Štýrském Hradci, nechybí na začátku edice ani další její standardní vědecké části, jako je rozbor pramenů a ediční kritéria. Celkově tak všechny části úvodní studie zabírají více než 80 stran. Vhodně zvolená a přiměřená je i obrazová příloha. Na závěr svazku jsou pak zařazeny další pomocné části, tedy seznam archiválií a použitých zkratk, bibliografie, tabulkový přehled editované korespondence a rejstřík.

Občas editorce patrně při korekturách unikly některé typografické chyby, například umístění řadových číslovek u jmen papeže Klementa VIII. na začátku dalšího řádku (např.

na s. 87 v pozn. 3 nebo na s. 425 v pozn. 7). Stejně tak drobné chyby, patrně překlepy, pronikly ojediněle do rejstříku. Tyto drobnosti nemění nic na skutečnosti, že celá edice z pera Elisabeth Zingerle je připravena opravdu fundovaně a představuje kvalitní pokračování řady Grazer Nuntiatur.

Pro badatele českých dějin nemají informace v nunciaturních depeších přímý význam. Události a informace o českých zemích nebo o osobách tam žijících se v nich vyskytují jen velmi zřídka. Přesto význam nunciaturní korespondence Girolama Portii nelze podceňovat. Pro řešení některých otázek, týkajících se například fenoménu rekatolizace a války v Uhrách anebo pro chápání širšího kontextu vývoje habsburské monarchie v raném novověku a specifik jejích jednotlivých částí, může být nepochybně velmi dobrou pomůckou i pro domácí odbornou veřejnost.

Tomáš Černušák

Tereza SIGLOVÁ, *Soudové zisku nenesou. Spory obyvatel městeček pardubického panství v 16. a 17. století*, Brno, Matice moravská 2011, 386 s., ISBN 978-80-86488-80-6.

Na význam trestně právních pramenů (resp. přesněji pramenů vzniklých aplikací trestního práva) pro studium myšlenkového světa a každodenního života raně novověké venkovské společnosti upozorňoval již před téměř čtyřiceti lety Jaroslav Pánek.¹ Hlubší zájem o tuto problematiku se však v českém dějepisectví dostavil až s prosazením historicko-antropologických přístupů. Do tohoto směru bádání, který se nesoustředí na velké postavy a „významné dějinné“ události, ale na individuální prožitky a myšlenková schémata většinových neprivilegovaných vrstev populace, patří i kniha „Soudové zisku nenesou“. Tereza Siglová v ní cíleně nerozvíjí starší domácí badatelskou tradici výzkumů tzv. hrdelního soudnictví. Nezajímá se o nejzávažnější kriminalitu, tedy o převážně výjimečné formy chování, ale o všední mezilidské konfliktní situace, s nimiž se v životě setká každý jedinec. Zkoumání mechanismů vzniku a řešení každodenních konfliktů přivedlo autorku k obecnějším tématům sociální kontroly, prevence, tolerance a postihu konfliktního chování. Díky nim odkrývá řadu aspektů raně novověké mentality, které souvisí s obecnými otázkami společenského vývoje, např. teorií sociální disciplinace, civilizačního procesu nebo problematikou veřejného pořádku a sociálního smíru v předmoderní společnosti.

Siglová, archivárka Státního okresního archivu v Pardubicích, si k zodpovězení těchto komplikovaných otázek zvolila pro ni dobře pramenně dostupné prostředí městských komunit na komorním panství Pardubice. Díky vzájemné interakci různých stran, které se podílely na řešení sporů, měla k dispozici písemnosti hned několika původců. Stěžejní heuristickou oporu jí poskytly písemnosti městské proveniencie (zejména pamětní knihy a radní manuály, v některých městečkách také knihy sporného soudnictví). Předmětné zápisy autorka našla i v knihách patrimoniálního úřadu (např. registra pří) nebo pražského apelačního soudu. Záměrně si přitom vybírala spory řešené pouze v akuzacním neboli civilním, a nikoliv inkvizičním řízení. Toto procesní zaměření nepřímou ovlivnilo i časový rozsah práce. V úvodu autorka prohlašuje, že se soustředila na 16. a 17. století s menšími přesahy do 18. století. Těžiště její práce ale spočívá především v 16. a počátku 17. století, citovaných příkladů z druhé poloviny 17. století je znatelně méně a z 18. století opravdu jen nepatrně.

1 Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách (Výsledky, problémy a perspektivy studia)*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693–728.

Zjevný úbytek pramenně doložených případů projednaných v akuzačním řízení byl způsoben prosazováním zásad racionálnějšího inkvizičního řízení, k němuž podstatně přispělo vydání Obnoveného řízení zemského, resp. jeho novelizace a zpřesnění v textech tzv. Deklaratorií roku 1644. I přes vytěžení všech pramenných zdrojů se autorce podařilo podchytit za více jak dvě století pouze přibližně 850 sporů. Vzhledem k velikosti sledovaného území s více než 130 vesnicemi a šesti sídly městského charakteru (odhad počtu obyvatel není uveden) se jedná o velice nízký počet. T. Siglová si uvědomuje (např. s. 97), že se jedná jen o pouhý zlomek skutečného rozsahu původních konfliktů. Důvodem podle ní není jen torzovitost pramenů, ale také skutečnost, že se buď část konfliktů podařilo vyřešit neformálně bez účasti oficiálních institucí (např. u sporů o čest, s. 245), nebo projednané případy nebyly z mnoha důvodů (zdaleka nejen v důsledku nedůslednosti konkrétních úředníků) do úředních knih zapsány.

Přes vědomí zjevné neúplnosti pramenů, kvůli které moderní výzkumy, pracující s trestně právními prameny od jejich statistické analýzy již nezřídka upouští, se T. Siglová o jejich kvantitativní vyhodnocení přeci jen pokouší. K tomuto účelu si vytvořila typologii trestně i civilně právních sporů. Zatímco u první skupiny navazuje na starší klasifikace K. Malého, J. Pánka, případně na (pokud je mi známo) u nás dosud nepoužívanou klasifikaci P. Schustera, u civilně právních sporů nepoužila starší, bez výhrad přijímané klasifikace (L. Kreuzová, B. Roedl), ale navrhla zcela původní rozčlenění na majetkové, procesní a pracovní pře. Autorka zdůrazňuje, že se jedná o ideální typy, které se nemusely ve skutečné praxi v takové podobě objevit, a že naopak mohlo docházet k obsahovému prolínání. Kvantitativním zhodnocením svého neúplného (sic!) vzorku došla mj. k závěru, že poměr trestně a civilně právních sporů se zásadně lišil u městských, vrchnostenských soudů a u apelačního tribunálu. Toto zjištění, které zde však bohužel není dále komentováno, lze jistě přijmout, neboť tyto instituce nevstupovaly do sporů ve stejné fázi řízení, ale zejména v procesně složitějších trestních kauzách působily jako nadřízené, resp. odvolací orgány.

Podstatně větší pochybnost vyvolávají autorčina zjištění o poměru jednotlivých druhů případů. Lidé v dané lokalitě prý vedli nejvíce pří kvůli majetku (44,5 %) a cti (36,3 %); soudy se už méně často zabývaly spory s použitím násilí (8,7 %) nebo urážkami autorit (5,8 %). Takový poměr případů není obvyklý. V historické kriminologii naopak panuje spíše obecná shoda, že majetkových konfliktů přibývalo až v souvislosti s průmyslovou revolucí, stoupajícím vlivem buržoazie a prohlubující se pauperizací nižších vrstev společnosti. Tyto pozoruhodné rozpory s dosavadními poznatky je snad možné vysvětlit právě značnou torzovitostí pramenů. T. Siglová si však těchto rozporů patrně není vůbec vědoma, rozhodně na ně nikde neupozorňuje, a nepřichází proto ani s jejich vlastním vysvětlením. O platnosti a vypovídací hodnotě svých statistických dat ostatně nijak nepochybuje. Neptá se ani na statistickou chybu. Vzhledem k evolučním konceptům, na něž autorka bez dalšího využití odkázala v úvodu, by bylo velice přínosné položit si také otázky, co znamenají zjištěné změny v poměru jednotlivých druhů sporů, zda jsou dokladem hlubších změn společenského chování, nebo pouze měnícího se zaměření soudních institucí.

Je velká škoda, že T. Siglová neprovádí komparaci s podobně zaměřenými výzkumy, které zmínila v úvodním kvalitním historiografickém přehledu. Svůj přístup označuje za kombinaci kvantifikace s „detailním kvalitativním popisem“, který se podle jejích slov „blíží spíše antropologické či etnografické metodě“. Ve skutečnosti se ale o kombinaci dvou metodických postupů nejedná. V její práci na sebe tyto metody nenavazují, zjištěné závěry se vzájemně nerozvíjejí, ani se nepodporují. Každý z nich využívá k řešení odlišných

okruhů otázek. V úvodní pasáži autorka uvádí, že detailní mikroanalýzy by měly „objasňovat širší kontext místních poměrů“, a odkazuje přitom na širší interpretace a abstraktnější analýzy etnografů. S tím lze jen souhlasit.² Právě to však v její práci velice často chybí. Zasněžený čtenář může v záplavě detailů, kterým se autorka věnuje skutečně velmi pečlivě, najít řadu pozoruhodných skutečností. Jen výjimečně však autorka sama vyzdvihne jejich širší nadčasový nebo nadregionální význam.

Většinou převažuje líčení nadbytečných drobností. Zahlceny jsou jimi už úvodní kapitoly věnované charakteristice zvoleného prostředí. Siglové se sice podařilo s využitím staršího regionálního bádání vykreslit plastický obraz zkoumaného regionu. Představení sídelní struktury, geografických, klimatických poměrů a především hospodářského, správního a právního politického vývoje zdejších měst a městeček je pro obecné zhodnocení s obdobnými lokálně zaměřenými studii jistě žádoucí. Pozornost o tématu však odvádí množství podrobností, které s pojednáváním problematikou konfliktů nijak nesouvisí. K čemu je např. jmenovitý výčet vesnic odebírajících pivo z jednotlivých pivovarů nebo dodávající obilí do konkrétních mlýnů (s. 82–85)? Tyto údaje mohou mít své opodstatnění v přípravných studiích. Monografie, která shrnuje výsledky dlouhodobého systematického výzkumu, by ale měla obsahovat především jasná zhodnocení a zobecnění charakteristických rysů a převažujících vývojových trendů.

Kniha „Soudové zisku nenesou“ je ukázkou, jak snadno mohou práce inspirované mikrohistorií a historickou antropologií sklouznout k prosté popisnosti. Pečlivé přepisování celých „mikropříběhů“ nebo i jen jednotlivých výpovědí z pozoruhodných kauz má samo o sobě jen málo společného s metodou zhuštěného popisu Clifforda Geertze (s. 298–300, 304). Místo aby zasazovala reflexivní výpovědi do obecného kulturního kontextu, do soudobých právních a lokálních správních poměrů, místo aby interpretovala primární empirická zjištění na pozadí aktuální politické, náboženské a hospodářské situace, se Siglová utápí ve zdoluhavých popisech (např. sporů o dluhy s. 197–198). Předmětné jevy nezřídka ilustruje několika ukázkami najednou bez jejich zhodnocení nebo rozlišení, v čem se tyto příklady liší, zda jsou něčím výjimečné či naopak příznačné (s. 205–207).

Přestože autorka zvolenou problematiku sleduje v průběhu zhruba 200 let, během nichž došlo k řadě zásadních právních, demografických, náboženských změn, použité příklady nezřídka postrádají časové zařazení a tím znemožňují jejich vyhodnocení a zařazení do dlouhodobějších procesů (s. 316–317). Podle mého názoru autorka nedokáže docenit, zobecnit, vyzdvihnout mnohá svá pozoruhodná zjištění s dalekosáhlou vypovídací hodnotou (např. nevole k věznění dlužníků a obliba řešení sporu o dluhy pomocí rukojemství v kontextu neformální sociální kontroly předmoderního sousedství, s. 209). Že si vybrané příklady mnohdy přímo odporují, by neškodilo, pokud by autorka k tomuto rozporu zaujímala vlastní stanovisko. Z nerozvinutých tezí se stávají jen prázdná klišé, jichž je v textu bezpočet: „Okolí se násilnému vyhrocení konfliktu snažilo zabránit... Jindy ale okolí naopak ... k vyhrocení situace přispělo.“ (s. 156); „Alkohol tak mohl ve společnosti fungovat jako integrační prvek ... mohl plnit i zcela opačnou funkci a dezintegrovat společenské vztahy...“ (s. 257). O čem svědčí např. výroky: „Mezi obviněnými z krádeží více figurovaly osoby nižšího sociálního postavení, které byly často v zaměstnaneckém nebo podřízeném postavení.“ (s. 242); „Zcela jistě docházelo k prohrám, které hráči těžce nesli, a to zvláště

2 Význam historického kontextu jako nezbytného předpokladu pro mikrohistorii obšírně vyložil Pavel HIML, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007, zde zejména s. 20–24, případně až do s. 53. Obecně srov. též Georg G. IGGERS, *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2002, zvláště s. 96–99, 104.

tehdy, když jim už žádná hotovost nezbyla a nikdo jim nechtěl půjčit“ (s. 258–259), pokud nejsou dále rozvedeny? O jejich pravdivosti jistě nikdo nepochybuje. Jen stěží si lze představit opak. Přínosem by bylo spíše posoudit, za jakých podmínek a v jakých situacích docházelo k tomu či onomu jevu. Tyto kulturně podmíněné otázky, jejichž odpovědi by teprve mohly skutečně nabídnout „klíč k jejich mentalitě a hodnotovým systémům“, už ale autorka neřeší.

T. Siglové nelze upřít hlubokou znalost pramenů a smysl pro detail. Při obecnější interpretaci empirických zjištění je však spíše bezradná. Pomoc proto hledá v literatuře. Při rozboru každého druhu konfliktních situací postupuje podle shodného vzorce. Na úvod každé z tematických kapitol uvede základní teoretické koncepty vybraných autorů. Zaujmut k nim vlastní stanovisko, a to dokonce v případech, kdy si vzájemně odporují, se však neodvažuje. Po nastínění cizích tezí přidá pohled soudobých právních norem (zpravidla Koldínova zákoníku). Pak už standardně následuje kvantitativní rozbor a popisy případů z pardubického panství. Příklady u ní plní roli ilustrace, nikoliv dokladů.

V subkapitole věnované sousedským sporům tak autorka například nejprve zevrubně objasňuje vskutku pozoruhodné koncepty německých historiků k povaze (des)integrační role alkoholu ve společnosti raného novověku. Proč se ale do této polemiky sama aktivně nezapojí? Místo aby uvedla vlastní příklady, které by podpořily nebo vyvrátily některé ze stanovisek, raději popíše a extenzivně (tentokrát v poznámce pod čarou) ocituje s tématem nesouvisející spor o hraní hazardních her v hostinci a problémy jednoho z hostů s placením (s. 257–258). V závěru kapitol se pak objevují postřehy, které z otištěných příkladů nevyplývají. Nesourodé líčení vyvolává obavy, zda autorka k uváděným závěrům dospěla na základě vlastního výzkumu a zda jsou skutečně platné pro poměry na pardubickém panství 16. a 17. století, nebo zda jen byly nekriticky převzaty od zahraničních autorit, které však analyzovaly odlišné kulturní milieu.

Tyto čtenářské pochybnosti zřetelně vystupují v kapitole věnované sporům o čest a v jistotu se mění při rozboru sexuální delikvence. Česká historiografie věnovala v posledních letech ze všech témat sociálních dějin kriminality největší pozornost právě této problematice.³ Siglová se ale úzkostlivě drží více jak půl století starých závěrů V. Procházky (s. 339), který se však ilegální sexualitě věnoval jen okrajově v souvislosti s dědičným právem.⁴ V otázkách manželských sporů Siglová zcela ignorovala zásadní změnu právních a náboženských poměrů, ke které došlo po potlačení stavovského povstání. Bez rozpaků proto přejímá formulace K. Malého platné pro předbělohorské období a přenáší je na dobu po vydání Obnoveného zřízení zemského, kdy už ale naprosto neplatí (např. fungování konzistoriálních soudů, zvláště také zaměňování rozvodu manželství u protestantů a rozluky manželství u katolíků, s. 335).

Následující kapitolu o násilných sporech naopak považuji za nejprínosnější část celé práce. Siglová originálně poukázala jak na pozoruhodná genderová specifika ve vztazích napadení-útočníci a žalující-žalovaní, tak i na význam místa a času útoku, sociálního postavení a stáří aktérů pro hodnocení povahy a závažnosti násilného chování. Rozebrala různé formy násilného jednání (např. užití zbraní), způsoby vedení útoků a jejich zacílení na těle oběti. Ani zde se však neubránila některým vágním formulacím. Nadužívání

3 Přehled bádání srov. Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní. Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*, Praha 2011, zejména s. 20. Shodné hodnocení T. Siglové zde na s. 29.

4 Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963, s. 250.

neurčitých zájmen „někdy, někteří“ (s. 282) prozrazuje neschopnost jasně formulovat a rozeznat ideální typy a modelové situace. Pokus o zhodnocení využití zbraní postrádá chronologické hledisko a je typickým příkladem absence dobového kulturního (technologického) kontextu (s. 285), který vede k zavádějícím generalizacím.

Celkové vyznění knihy není jednoznačné. Ocenit je třeba vyčerpávající heuristiku a velmi dobrou orientaci v zahraniční, zejména anglickojazyčné, literatuře. V českých poměrech ale práce vyniká především zcela originálním pojetím konfliktů. Siglová je chápe mnohem širěji než jen jako institucionalizované soudní spory a úspěšně tak navazuje na slibně se rozvíjející západoevropské „bádání o konfliktech“ (*Konfliktforschung*). Stejnou pozornost se navíc snaží věnovat celému spektru zachycených pří a otevírá tak řadu problémových okruhů, které dosud zůstávaly v domácí historiografii nepovšimnuty. Práce, která jistě i díky tomu vznikala v delším časovém horizontu, však zároveň nepůsobí uspořádaným a vnitřně sevřeným dojmem. Nepřirozeně vyznívá např. zařazení institucionální problematiky v kapitole „Zástupci vrchnosti a obcí“ mezi kapitoly „Způsoby řešení konfliktů“ a „Sousedské spory“, které by spolu jinak věcně těsně souvisely, a bylo by proto logické, kdyby po sobě následovaly. Mnohé problémové okruhy (např. otázka násilí) byly zbytečně roztrženy do několika tematických kapitol.

Přes uvedené výhrady je kniha velice cenným příspěvkem ke studiu každodennosti nepriviligovaných vrstev společnosti raného novověku. Její hlavní přínos lze spatřovat v množství odkazů na zahraniční teoreticky nosné práce a v některých pozoruhodných příkladech, které mohou posloužit další komparaci a interpretacím. Její závěry a metodicky odvážné klasifikace se v budoucnu ještě jistě stanou podnětem k diskusi nad otázkami, které zde byly u nás vůbec poprvé otevřeny.

Pavel Matlas

Bohumír SMUTNÝ, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2012, 520 s., ISBN 978-80-86736-28-0.

Soudobá hospodářská historiografie se před několika desítkami let rozštěpila na dva výrazně odlišné proudy. Příčinou tohoto štěpení byla především odlišnost metodických přístupů, kterými se oba směry pokoušely probádat hospodářské jevy a procesy minulosti. Zatímco tradiční proud hospodářských historiků se opírá především o minulost prověřené tradiční metody historiografie, nový proud hospodářského dějepiscetví se pokouší implantovat do bádání o hospodářském vývoji některé metody soudobé ekonomické vědy, především aplikovat metody ekonomického modelování skutečnosti a tak přiblížit hospodářské dějiny „tvrdým“ vědám.

Tento nový proud v hospodářském dějepiscetví, jehož nejvýraznějším představitelem je v Americe generovaná *new economic history* (Robert W. Fogel a Douglas North), si postupně vydobyl pevné postavení a ve spojení s tzv. cliometrií dává o sobě silně vědět. Metodické rozštěpení hospodářské historiografie se samozřejmě projevilo i v prioritách témat vědeckého bádání. Zatímco *new economic history* si klade za cíl zkoumat makroekonomické procesy v dějinách (ekonomický růst, hospodářské struktury, krize a konjunktury apod.), tradiční hospodářská historiografie je spíše nakloněna studiu historie mikroekonomických procesů a subjektů ekonomických aktivit. V posledním půlstoletí se dostaly do popředí tohoto usilování zejména dějiny podnikání, podniků a podnikatelů (tzv. *Business History*).

Právě výzkum podnikatelstva, podnikatelů a podnikatelských rodin otevřel nové obzory bádání. Máme dnes ve světové historiografii k dispozici desítky monografií podnikatelů a podnikatelských rodin, z nichž některé sestupují již z „výšin“ podnikatelského Olympu, jako jsou Rothschildové, Morganové, Kruppové, i do sféry středního, ba dokonce drobného podnikatelstva (u nás Kleinové, Škoda, Liebig apod.). Jedním z výsledků tohoto usilování v různých zemích byla tvorba životopisných slovníků, resp. biografických encyklopedií. Vyvinula se i jakási typologie tohoto typu historiografických děl. Vedle přehledných encyklopedií podnikatelstva v jednotlivých zemích vznikaly slovníky podnikatelstva podle různých sektorů, oborů podnikání, slovníky podchycující podnikatelstvo jednotlivých průmyslových oblastí nebo lokalit. Daleko v popředí jsou historikové američtí, francouzští, němečtí a v posledních letech doháníme tento náskok také u nás, o což se zasloužil svým způsobem i autor této recenzované knihy.

Smutný vědomě navazuje na dílo Milana Myšky a jeho kolektivu „Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska“ (Ostrava 2005 a 2008). Na tomto projektu se autor podílel spolu s brněnským Janem Janákem a zpracovali pro něj několik desítek hesel. Smutný vymezil teritoriálně záběr svého biografického slovníku na nejvýznamnější moravské průmyslové centrum – Brno. Geograficky limituje svou práci dnešním územím Brna a katastry obcí, které souvisejí se soudobou brněnskou průmyslovou aglomerací (Modřice, Rajhrad, Šlapanice ad.). Jako časové mezníky zvolil datum přeložení kladrubské manufaktury do Brna v roce 1764 a své bádání dovádí do let 1945/1948, která znamenají v podstatě konec éry svobodného podnikání. Tuto hranici Smutný překračuje jen v několika výjimečných případech: když se podařilo pokračovat v podnikání po provedených restitucích nebo v případě, kdy brněnský podnikatel, nebo jeho rodina, pokračovala v podnikání v jiné zemi. Autor se neomezuje jen na některá, byť profilující odvětví podnikání, ale sleduje obraz průmyslového podnikatelstva v co nejširší škále oborů, a také v nejrůznějších velikostních kategoriích, i když si je vědom obtížnosti získání byť i základních informací např. o drobném podnikatelstvu. Nicméně, autor usiluje o co největší úplnost, vědom si ovšem toho, že je to sotva realizovatelný postulat.

Co považují za přednost (a o to jsme se snažili i v naší Historické encyklopedii podnikatelů), je, že autor nekoncepčuje slovníková hesla jako jednoosobová (což je typické např. pro Fischerovu encyklopedii německy mluvících podnikatelů), ale vytváří typ souborných hesel, do nichž jsou zahrnuty celé podnikatelské rodiny, nebo rody, byť jejich hospodářské aktivity směřovaly do různých oborů průmyslu i do neprůmyslových sfér (věda, umění, státní správa apod.). Některá hesla se rozrostla do podoby drobných rodinných monografií (u rodu Schoellerů je sledováno 21 členů). To má pro další bádání mimořádnou hodnotu, neboť umožňuje sledovat zásady sňatkové politiky, budování rodinných „koncernů“ s maximalizovaným vlivem na odvětví apod.

Se stanovením kritérií pro výběr osobností do encyklopedie nelze než souhlasit. Kniha zahrnuje osoby v Brně narozené a tam podnikající a dále osoby jinde narozené, ale realizující své hospodářské aktivity v Brně, což byl jev pro Brno skoro typický. Hesla mají promyšlenou a důsledně dodržovanou strukturu. Kromě záhlaví se standardizovaným obsahem u každého jednotlivce je sledován jeho původ (na tom by se dala vybudovat solidní historicko-sociologická studie o sociálním původu brněnského podnikatelstva), vzdělání, průběh podnikatelské kariéry, aktivity, provozované mimo firmu nebo podnik, bohaté jsou informace o rodinných vztazích (těchto informací by se dalo využít k fundamentálním studiím o vytváření podnikatelských vazeb na principu nejen pokrevním, ale i příbuzenském – sňatky, osudy druhé a třetí generace). Autor velmi pečlivě dodržuje u křestních jmen a příjmení jejich prameny doloženou podobu (varuje se modernizace), u názvů firem postupuje přesně podle údaje v zaprotokolování firmy.

Každé heslo obsahuje oddíl L = literatura o podnikateli, resp. podniku, oddíl B = bibliografii osobnosti, pokud produkovala literární, vědecká apod. díla a na rozdíl od několikrát už připomínané Historické encyklopedie podnikatelů má navíc i oddíl P = prameny k historii osobnosti nebo podniku, z nichž se čerpaly informace. Toto je nesporně velická přednost Smutného díla, vyplývající z toho, že autor byl přímo „u pramene“, tj. archivářem Moravského zemského archivu, kde je soustředěna většina primárních informačních zdrojů k dějinám brněnského podnikání. Také díky tomu se Smutného encyklopedie odlišuje od záplavy biografických slovníků, zaplňujících náš knižní trh. Zatímco ty se vyznačují někdy pečlivějším, jindy jen povrchním „sběrem“ již dříve, jinde a jinými zveřejněnými informacemi, autor brněnského podnikatelského slovníku jde *ad fontes*, dokonce až k tak obtížně zpracovatelným pramenům, jaké představují církevní matriky, gruntovní knihy apod. To zajišťuje jeho práci ne chimérickou chvilkovou užitečnost, ale hodnotu, která zřejmě neztratí svou váhu ani v příštích desetiletích.

Předkládané dílo je tedy významným obohacením informační struktury nejen hospodářských dějin Brna, Moravy a českých zemí, ale také české historiografie pokulhávající v biografistice za jinými evropskými zeměmi. Beze sporu snese mezinárodní srovnání v žánru podobných encyklopedických děl. Bude také vítanou výzvou pražským badatelům, kteří se na něco podobného, byť k tomu měli příznivější podmínky, dosud neodvážili.

Milan Myška

Petr POPELKA, *Zrod moderního podnikatelstva. Bratři Kleinové a podnikatelé v českých zemích a Rakouském císařství v éře kapitalistické industrializace*, Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity 2011, 335 s., ISBN 978-80-7368-841-7.

Předložená studie mladého pracovníka Ostravské univerzity se obsáhle věnuje v minulosti českou historiografi dlouho, v komunistickém režimu přímo cívědomě opomíjenému tématu podnikatelských dějin a poznání života a díla jednotlivých podnikatelů. Autor zřejmě i z toho důvodu rozdělil práci do dvou, rozsahem skoro stejných částí.

V první části považoval za potřebné zevrubněji popsat jednak teoretická východiska svého zkoumání, tj. utváření a působení průmyslových podnikatelů jako zvláštní sociální skupiny, jakož i metodické přístupy a pramennou bázi díla (s. 9–28), a dále ve větší šíři (s. 28–145) obecně pojednat o dílčích badatelských otázkách působení průmyslového podnikatelstva v českých zemích a v Rakouském císařství v průběhu 19. století. Dílčí partie nejsou při tom rozčleněny do číslovaných kapitol, nýbrž jsou od sebe odděleny pouze výraznějšími nadpisy. P. Popelka se nejprve zabývá původem podnikatelstva v regionálním ohledu, potom pečlivě rozebírá jeho „startovní pozice“ čili sociální a profesní původ podnikatelů a posléze věnuje přiměřenou pozornost jejich odborným předpokladům, jednak úrovni jejich školního vzdělání, jednak dosažené profesní kvalifikaci. V následujících partiích soustřeďuje svou pozornost na rodinné zázemí podnikatelů, na jejich veřejné angažování ve spolcích a v politické sféře, jakož i na z toho vyplývající společenské ocenění jejich zásluh panovníkem či jinými státními orgány. Na závěr první části knihy neopomněl pojednat též o limitech a možnostech, s jakými se u nás v 19. století setkávalo řídce se vyskytující, ale přece jen pronikající podnikání žen v řemeslné výrobě a v živnostenské sféře.

Možná, že autor formuloval první obecnější část původně tak říkajíc ve vlastním zájmu, aby si ujasnil metodický postup a mohl v druhé části své práce (s. 145–270) věrohodně zhodnotit životní osudy a dílo konkrétních podnikatelů, příběh v 19. století známé rodinné firmy brů Kleinů, kteří upoutali pozornost ostravského historika pro svůj severo-

moravský původ. Kleinové prosluli nejen v českých zemích, nýbrž záhy v celé monarchii, a to nejméně půlku století, od poloviny třicátých let až do osmdesátých let 19. století, svou výraznou účastí na stavbě silnic a především řady velkých železničních tratí, jakož i v návaznosti na to též ve výrobě k tomu potřebných základních surovin, tj. kujného železa (železárna v Sobotíně), uhlí (majetnictví řady dolů) a dřeva; Kleinové mimoto v menší míře podnikali také v potravinářském a textilním průmyslu. Mezi elitou rakouské společnosti se zvyraznili rovněž jako majitelé velkostatků, domů, parcel, akcií aj., dále jako blízcí příbuzní čelných rodin a veřejně zasloužilí lidé.

Nakonec v reálu vyznívají obě části Popelkovy knihy jako jednotný celek, který vhodně spojuje makrohistorický pohled s mikrohistorickým vhladem: Popelkova kniha jednak působí jako velmi vítaný praktický úvod pro začínající i pokročilé badatele na úseku podnikatelských dějin, a za druhé předkládá čtenáři na příkladu německy zapsané firmy „Gebrüder Klein“ podrobnou historii úspěšného a poměrně dlouhodobého rodinného velkopodnikání v éře rakouské průmyslové revoluce. Obě části jsou při tom napsány na slušné vědomostní úrovni, první na podkladě početné literatury domácí a cizí, druhá na bázi široké heuristiky v našich a vídeňských archivech. A to vše je ve věcně členěném textu podáno čtenáři stylisticky vyříbeným slohem. Je to nesporně práce badatelsky objevná a přínosná jak po stránce tematické a faktografické, tak i po stránce teoretické svými promyšlenými metodickými návody k badání nad dějinami podniků, podnikatelů a významných rodin v jejich několika generacích. V českých hospodářských dějinách 19. století se tak směle řadí po bok starších prací M. Myšky, K. Novotného, A. Zárického a jiných, čímž spoluvytváří prospěšný základ a záruku tvůrčího růstu české historiografie v příštích letech. Přesto mi v Popelkově výkladu, má-li být komplexní a pro studenty i badatele co nejvíce instruktivní, něco chybí.

Za prvé mám na mysli klíčovou finanční stránku podnikání brý Kleinů, již se autor příležitostně pouze dotýká a vcelku se jí věnuje jen v hrubém shrnutí ročních bilancí firmy (s. 183n.), takže mi dokonce připadá, že se touto otázkou zabývá méně nežli předchozí větší práce o Kleinech z pera M. Krejčířka.¹ Čtenáře by nesporně podrobněji zajímalo, nakolik měli Kleinové po ruce dostatek žádoucích finančních prostředků pro běžný provoz a pro investice ve svém stavebním, později též v železářském a důlním podnikání. Bylo by dále cenné zjistit, z jakých zdrojů tyto prostředky pocházely, zda je shromáždili rodinní příslušníci a přátelé nebo zda vznikaly samofinancováním (z přebytků ziskového podnikání) či musely být mobilizovány z vnějšku, poskytnuty buď tichými, nebo otevřenými společníky anebo čerpány z kreditů, příp. pomocí hypoték, jež byly dohodnuty s bankovními domy a akciovými bankami.

V západoněmecké historiografii se před čtyřiceti lety živě diskutovala teze K. Borchardta o nedostatku pohotového kapitálu v rané fázi industrializace (před vznikem mobilních obchodních bank). Tato teze sice byla nakonec odmítnuta, nicméně dle mých vědomostí zápasili podnikatelé v předbřeznovém Rakousku rovněž s podobnými finančními problémy.² V Rakousku byl v případě stavby silnic a železnic, jimž se autor přednostně věnuje, zprvu financielem státní erár. Soukromí stavitelé spodků a svršků drah však museli na výplaty ze státní kasy mnohdy dlouho čekat a museli si přechodně s potížeji opatřit potřebné finance na kauce, platby za stavební materiál a mzdy z jiných zdrojů.

1 Mojmir KREJČIŘÍK, *Kleinové. Historie moravské podnikatelské rodiny*, Brno 2009.

2 Viz mé partie v *Dějínách bankovníctví v českých zemích*, ed. František VENCOVSKÝ – Zdeněk JINDRA – Jiří NOVOTNÝ aj., Praha 1999.

Zodpovězení této složité otázky není určitě snadné, je přirozeně závislé i na dispozici a umění odborně analyzovat příslušné prameny, ale určitě to je pro hospodářské historiky úkol k řešení v nejbližších letech. Ne náhodou zařadil T. Pierenkemper problematiku financování podniku též do svého vzorného metodického úvodu k dějinám podnikání (*Unternehmensgeschichte. Eine Einführung in ihre Methoden und Ergebnisse*, Stuttgart 2000), který zůstal P. Popelkou bohužel nepovšimnut, ač je pro jeho práci příhodněji zaměřen na 19. století, na rozdíl od jím použité práce H. Berghoffa, soustředěné spíše na problematiku 20. století.³

Za druhou závažnou otázku při bádání o podnikatelských dějinách považuji vzájemně provázaný, úzký vztah dvou základních hybných sil výrobního procesu, vztah mezi podnikatelem a jím najatými dělníky. Vyslovil jsem se k tomu v několika tezích na nedávné konferenci v Ostravě,⁴ takže se nechci opakovat. Rozhodně však nepovažuji za šťastné, že se P. Popelka v předložené práci této otázce až na drobné zmínky vyhnul, zvláště když uvádíme, že na stavbách silnic a ještě více železnic, o nichž je tu řeč, pracovaly desítky tisíc dělníků. Jak zvládli Kleinové tak obrovskou masu pracovníků po stránce organizační? Jaké byly pracovní, mzdové, hygienické a ubytovací podmínky těchto dělníků, když často pracovali daleko za vesnicemi a městy? Jak vypadala nemocnost, úmrtnost, úrazovost a fluktuace v tak početném, často primitivně ubytovaném a převážně ručně a denně dlouho pracujícím kolektivu? A jak se jevílo rozvrstvení jednotlivých kategorií stavebního dělnictva, jaké byly vztahy polírů, předáků, hrstky kvalifikovaných řemeslníků a gros nádeníků? To jsou nesporně zajímavé otázky, zabíhající již do sociálních dějin, jež nicméně mohou mnoho vypovídat o samotném podnikateli. Na tyto otázky nám P. Popelka bohužel dluží odpověď a omlouvat ho jedině to, že si takový, poněkud širší badatelský úkol ani nepředsevzal. Krátce pojednává o výstavbě dělnických obydlí jen u příležitosti líčení tzv. dobročinné činnosti Kleinů v jejich železárnách, avšak v tomto případě šlo o jinou kategorii (kmenových) dělníků a také o sociální zařízení ze strany podnikatele s poněkud odlišnou motivací.

Třetí badatelskou otázkou, jež není pro posouzení podnikatelova jednání a rozhodování bez důležitosti a zůstala v Popelkově líčení nepovšimnuta, je technika, stroje, nástroje a nářadí, jež se tehdy používaly při stavbě silnic a železnic. Vyhledat, shromáždit a analyzovat k tomu potřebné poznatky by bylo o to záslušnější, že o tom dodnes jen málo víme a mlčí o tom též starší Studie o technice v českých zemích 1800–1918.⁵ Rovněž M. Krejčířík o tom přináší jen kusé informace. Zatím nám zbývá než se jen povrchně divit, jakým poměrně primitivním (podle našich současných představ) nářadím dokázaly tisíce dělníků přemísťovat „hory“ zeminy, štěrku, vápna, kamení, železných konstrukcí a kamenných kvádrů na stavbě podloží a tělesa tratí a vybudovat četné mosty, tunely, nádraží aj. Lze se dokonce dočíst, že si na stavbu přijatí dělníci museli od předáka kupovat vlastní lopatu. Byla to doba, kdy poptávka po pracovní síle byla celkem menší než její nabídka, kdy ruční práce bez technických nástrojů převažovala a přitom se cenila na krejčary.

3 Hartmut BERGHOFF, *Moderne Unternehmensgeschichte: eine themen- und theorieorientierte Einführung*, Paderborn-München-Wien-Zürich 2004.

4 Viz Stanislav KNOB – Tomáš RUCKI (edd.), *Problematika dělnictva v 19. a 20. století. Bilance a výhledy studia. Sborník z konference věnované 95. výročí narození Arnošta Klímy*, Ostrava 2011.

5 *Studie o technice v českých zemích 1800–1918*, sv. I-II, Praha 1983, 1984.

Za čtvrté mě při četbě Popelkovy knihy poněkud zarazí to, že se autor (zejména v partii o životním stylu, s. 194n.) nevyslovuje k otázce národní příslušnosti podnikatelské rodiny Kleinů. Jen podle nepřímých poznámek může čtenář vysoudit, že se jednalo o v německé rodině narozené, o německy vychované a vzdělané a také německy vždy vystupující podnikatele. V počátcích industrializace v českých zemích a během průmyslové revoluce bylo ranější zapojení rakouských a českých Němců do továrního podnikání, zejména v textilnictví, běžným jevem – vysvětlujeme to též v Dějinách hospodářství českých zemí tohoto období – jen se až donedávna nepsalo, že tomu tak bylo i ve stavitelské branži.⁶ Právě v tomto případě byl úzký styk podnikatele se zemskými a centrálními úřady jako zadavateli staveb pro zdar podnikání velmi důležitý a naskytá se tedy otázka, zda při tomto styku německý Rakušan požíval větší důvěry než nějaký český podnikatel. Přinejmenším ještě za konjunktury v padesátých letech byly „významné části česky mluvící společnosti spíše ukřivděnými nežli uživateli hospodářského rozmachu“.⁷

Vezmeme-li za základ, jak francouzský sociolog Pierre Bourdieu rozlišuje při rozboru podnikání mezi ekonomickým, sociálním a kulturním kapitálem,⁸ pak stručně zhodnoceno pojednává Popelkova práce s jistými mezerami o velmi úspěšném rozmachu „ekonomického kapitálu“ stavebně-průmyslového podniku bratří Kleinů, dost zevrubně nám též představuje za nimi stojící „kulturní kapitál“, ale přece jen nám leccos dluží v líčení jimi docíleného „sociálního kapitálu“. Není to žádná vážná výtka, spíše je to míněno jen jako výčet desiderat, jako pobídka talentovanému autorovi k další práci na jistém „dotažení“ jeho nesmírně zajímavého badatelského projektu. Jinak stojí Popelkova kniha rozhodně za přečtení, pečlivé studium a také za napodobení. Určitě přináší, i když ne komplexní, tak rozhodně velmi podnětný, metodicky a faktograficky cenný pohled na „zrod moderního podnikatelstva“ v 19. století.

Zdeněk Jindra

Bernhard H. BAYERLEIN, *Der Verräter, Stalin, bist Du! Vom Ende der linken Solidarität. Komintern und kommunistische Parteien im Zweiten Weltkrieg 1939–1941*, Berlin, Aufbau Verlag 2008, 540 s., ISBN 978-3-351-02623-3.

TYŽ, *Predatel' – ty Stalin! Komintern i kommunističeskie partii v načale Vtoroj mirovoj vojny (1939–1941). Utraščennaja solidarnost' levych sil*, Moskva, Naučnoe izdatel'stvo ROSSPEN 2011, 679 s., ISBN 978-5-8243-1445-8.

S odstupem pěti let po německém vydání vyšlo i v ruské mutaci podstatně pramenné dílo o okolnostech sovětsko-nacistického paktu o neútočení z 23. srpna 1939 (podepsán 24. srpna 1939, znám jako Pakt Hitler–Stalin nebo Pakt Ribbentrop–Molotov) a zejména o přímých i nepřímých důsledcích této, pouhé neútočení daleko překračující smlouvy dvou tehdy největších světových diktatur. Sám – Kominternou legitimizovaný – Pakt a zejména jeho tajný dodatek o rozdělení sfér moci a expanze ve východní Evropě (po porážce Polska doplněn o německo-sovětskou smlouvu o hranicích a přátelství) je již po desetiletí velkým a trvale živým, pro oficiální ruskou historiografii v řadě ohledů nadále kontroverzním tématem světového, samozřejmě však především německého, ruského, polského a „baltského“

6 Ivan JAKUBEC – Zdeněk JINDRA aj., *Dějiny hospodářství českých zemí*, Praha 2006.

7 Christoph STÖLZL, *Die Ära Bach in Böhmen. Sozialgeschichtliche Studien zum Neoabsolutismus 1849–1859*, München-Wien 1971, s. 67.

8 Pierre BOURDIEU, *Die verborgenen Mechanismen der Macht*, Hamburg 1992.

dějepisectví.¹ Připomeňme jen dodnes významné knihy Wolfganga Leonharda a Erwina Oberländera, vážící se k (rozpadem sovětského impéria zastíněnému) 50. výročí této události,² hlavně ale žeň publikací, vyvolaných 60. výročím Paktu v roce 1999.³ V další vlně zájmu navázala kontextualizace tohoto „mírotvorného“ Paktu agresorů v souvislosti s 60. výročím vpádu nacistické wehrmacht do Sovětského svazu roku 1941.⁴ Nejnovější vrstva historiografie pak soustavně mapuje jednak historiografické a politické debaty posledního dvacetiletí,⁵ jednak sleduje roli Paktu Hitler-Stalin jako fenoménu v kultuře paměti jednotlivých evropských zemí.⁶

Jaké postavení má v tomto kontextu kniha B. H. Bayerleina a početného týmu jeho spolupracovníků?⁷ Pramenná publikace, která vzešla z rusko-německého projektu „Spo-

- 1 Zájem projevují všechny, zejména pak „zúčastněné“ historiografie: Ponecháme-li zde stranou jazykově málo dostupnou, nicméně početnou literaturu baltských států, připomeňme v této souvislosti k polské situaci: Stanisław ŻERKO, *Stosunki polsko-niemieckie 1938–1939*, Poznań 1998. K tajnému dodatku, jímž se obě diktatury dohodly na vymazání Polska z mapy Evropy, k dokumentu, jehož existence byla až do roku 1992 ruskou stranou popírána, srov. Jan LIPINSKY, *Das Geheime Zusatzprotokoll zum deutsch-sowjetischen Nichtangriffsvertrag vom 23. August 1939 und seine Entstehungs- und Rezeptionsgeschichte von 1939 bis 1999*, Frankfurt am Main 2004.
- 2 Wolfgang LEONHARD, *Der Schock des Stalin-Hitler Paktes*, München 1989; Erwin OBERLÄNDER (ed.), *Hitler-Stalin Pakt. Das Ende Ostmitteleuropas?*, Frankfurt am Main 1989, ale připomeňme i zajímavou drobnou studii: Bernd BONWETSCH – Marc JUNGE, *Die Vertuschung der deutsch-sowjetischen Geheimabkommen von 1939. Eine unendliche Geschichte*, Osteuropa 43, 1993, s. 125–138, a knihu: Geoffrey ROBERTS, *The Soviet Union and the Origins of the Second World War. Russo – German Relations and the Road to War 1933–1941*, Basingstoke–London 1995.
- 3 Patří sem ovšem již dílo sovětského emigrantského historika Alexandr M. NEKRICH, *Pariahs Partners Predators, German-Soviet Relations 1922–1941*, New York 1997; především však: Lev A. BEZYMENSKI, *Gitler i Stalin pered schvatkoj*, Moskva 2000, a TÝŽ, *Stalin und Hitler. Das Pokerspiel der Diktatoren*, Berlin 2002.
- 4 Zde je třeba uvést především aspektům sovětské zahraniční a německé politiky věnovanou sekci knihy: Bianka PIETROW-ENKER (ed.), *Präventivkrieg? Der deutsche Angriff auf die Sowjetunion*, Frankfurt am Main 2000 (a návažně řada nových vydání tohoto standardního díla). Zde zejména: Sergej SLUTSCH, *Die deutsch-sowjetischen Beziehungen im Polenfeldzug und die Frage des Eintritts der UdSSR in den Zweiten Weltkrieg*, s. 95–112, a Lew A. BESYMENSKI, *Wjatscheslaw Molotows Berlin-Besuch vom November 1940 im Licht neuer Dokumente*, s. 113–150.
- 5 Srov. Stefan VOSS, *Stalins Kriegsvorbereitungen 1941 – erforscht, gedeutet und instrumentalisiert. Eine Analyse postsowjetischer Geschichtsschreibung*, Hamburg 1998.
- 6 Srov. tematické dvojčíslo 7–8 časopisu Osteuropa 59, 2009, zde především: Susanne SCHATTENBERGER, *Diplomatie der Diktatoren. Eine Kulturgeschichte des Hitler-Stalin Paktes*, s. 7–52; Sergej SLUČ, *Der Weg in die Sackgasse: Die UdSSR und der Molotov-Ribbentrop-Pakt*, s. 75–96, a Tatjana TIMOFEEVA, *Ob gut oder schlecht, das ist Geschichte. Russlands Umgang mit dem Hitler-Stalin-Pakt*, s. 257–272. Nejnověji srov. objemný konferenční sborník: Anna KAMINSKY – Dietmar MÜLLER – Stefan TROEBST (ed.), *Der Hitler-Stalin Pakt in der Erinnerungskulturen der Europäer*, Göttingen 2011, v něm pak zejména Müllerův a Troebstův úvodní přehled dosavadního bádání k tématu a shrnutí jeho zásadních interpretačních obrátů.
- 7 Především to byli: Natalja S. Lebedewa, Michail Narinski a Gleb Albert. Úvodní studii se sestřihem pamětnických relací napsal Wolfgang Leonhard a předmluvu ke knize přidal Hermann Weber.

lečné komise k probádání mladších dějin rusko-německých vztahů“, navázala na linii dosavadních výzkumů reálné mezinárodní role Kominterny a jejího vztahu k Stalinově vládě. Bayerleinova publikace nesleduje dominantně zákruty a kotrmelce vysoké sovětsko-německé zahraniční politiky, ani se nepídí po strategickém charakteru a reálném mocenském zázemí Paktu. Daleko spíše je tu hledána odpověď na otázku, co tento Pakt znamenal pro evropské komunistické strany zemí, vbrzku již válčících nebo okupovaných nacistickým Německem, pro jejich členstvo a zejména pro antifašistické emigranty, žijící v Sovětském svazu i na západě, jakož i pro řídkou, ale existující síť levicových odbojářů přímo v nacistickém Německu. A samozřejmě je zkoumáno, jak si s Paktem, na který (alespoň údajně) nebylo v nejmenším připraveno, poradilo vedení Kominterny.

Bayerlein je v této oblasti zkušený badatel. Po rozsáhlé edici deníků generálního sekretáře Kominterny Georgi Dimitrova z let 1935–1943 uskutečnil taktéž objemnou edici tajných šifrovaných telegramů Kominterny mezi Moskvou, Berlínem a Paříží v letech 1939–1941.⁸ V témže roce 2003 vyšla i jím a Hermannem Weberem připravená edice dokumentů z moskevského ústředního stranického archivu, týkajících se tzv. Wittorfova skandálu a podílu Ernsta Thälmana, resp. Stalinova využití hamburské finanční aféry let 1927–1929 k definitivnímu podřízení a čistce odpůrců stalinizace v německé komunistické straně.⁹ Nyní autor využil svých edic i dějepisných zkušeností v knize s názvem, který citací slov Willi Münzenberga emfaticky obviňuje Stalina ze zrady antifašistické solidarity. Bayerlein rozšířil záběr knihy díky dodatečným rešeršům svých spolupracovníků v ruských archívech, zejména v RGASPI (Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno političeskoj istorii) o direktivě, oběžníky, tajnou korespondenci Kominterny s komunistickými stranami, ale i o Dimitrovovy informace pro špičky NKVD. Došlo i na velkoryse a samozřejmě poněkud nesystematicky založenou excerpci editovaných i dosud nepublikovaných soukromých korespondencí, deníků, memoárů, prohlášení a publicistických materiálů bohatého spektra politických i kulturních osobností celé Evropy, získaných z archivů a knihoven Ruska, Německa, ale i Francie a Nizozemí.

Ze všech těchto, bohatě komentovaných pramenů pak Bayerlein sestavil 360 stránek čítající, rámcově chronologicky do šesti oddílů organizovanou a v tomto rámci tematicky do řady podkapitol dělenou „historickou koláž“ nebo „kolektivní deník“ (s. 64) pro období od srpna 1939 po říjen 1941 (s krátkým výhledem až do rozpuštění Kominterny 21. května 1943).

8 B. H. BAYERLEIN (ed.), *Georgi Dimitroff. Tagebücher 1933–1943*, Berlin 2000. Překlady z bulharštiny a ruštiny provedli: Birgit Schliewenz a Wladislaw Hedeler. Dále srov. B. H. BAYERLEIN (ed.), *Moscou-Paris-Berlin: télégrammes chiffrés du Komintern 1939–1941*, Paris 2003, a za připomenutí stojí i jeho studie ve výše citovaném dvojčísle časopisu *Osteuropa: Die UdSSR, die Komintern und der Antifaschismus 1930–1941*, *Osteuropa* 59, 2009, s. 125–148, kde jsou stručně shrnuty hlavní výsledky námi recenzované knihy.

9 Bernhard H. BAYERLEIN – Hermann WEBER, *Der Thälmann-Skandal. Geheime Korrespondenzen mit Stalin*, Berlin 2003. Šéf hamburské organizace KPD Wittorf zpročevřel v roce 1927 stranické peníze a Thälmann jako hlava celé strany se případ pokusil zaretušovat. Stálo ho to post předsedy ÚV KPD. Na Stalinův nátlak byl ovšem obratem do funkce navrácen a naopak zlikvidováni byli jeho kritikové. On sám se od té doby stal povolným nástrojem ve Stalinových rukách, zejména akceptoval vytýčení boje proti sociální demokracii jako hlavní cíl strany. Přesto ho Stalin koncem 30. let nakonec nevyreklamoval z nacistického vězení, kde byl Thälmann roku 1944 popraven.

Tuto pestrou, poměrně čtivou směs velmi rozličných dokumentů: telegramů, výňatků z korespondencí, citací tisku, záznamů proslavů i útržků memoárů a výkladových spojovacích textů pak autor doprovodil rozsáhlou a cennou galerií drobných fotografických portrétů v textu zmiňovaných osobností a chronologickým heslářem, provedeným v petitu na okrajích stránek. Je zřejmé, že cílem knihy je srozumitelně oslovit a zaujmout německého, resp. ruského čtenáře – zainteresovaného nehistorika. Pro něho byly také do němčiny, resp. ruštiny přeloženy texty dokumentů, původně napsaných v sedmi jazycích.

Hlavní text knihy na závěr doprovází 775 poznámek s odkazy k literatuře i pramenům (poznámkový aparát k úvodním studiím následuje přímo za každou z nich), dále výběrová bibliografie, seznam zkratk, pseudonymů a zejména cenný biograficky komentovaný osobní rejstřík (více než potřebný geografický rejstřík naopak chybí). Problémem knihy však je, že tu nezbyl prostor na kritiku použitých pramenů a na osvětlení principů výběru otištěných segmentů materiálu. Obtížně se dohledává i jen to, které z dokumentů jsou tu otištěny poprvé a které lze najít v již existujících edicích. Čtenáři tak nezbyvá, než důvěřovat autorovu géniu a historiografické zodpovědnosti, jeho smyslu pro vyváženost a reprezentativnost takto zprostředkované „chutné pramenné drti“.

Metodou Bayerleinovy práce je maximální multiperspektivnost v podstatě důvěřivého narativu. Citáty z Goebbelsových výroků, z Dimitrovovy korespondence nebo generálním sekretářem Kominterny pilně zaznamenávaných Stalinových, důvěrně pronášených, průpovědek při pravidelném společném stolování sovětských špiček tu stojí v kontrastu vůči zuřivým či zoufalým dopisům nebo publicistickým pamfletům zrazených evropských antifašistů: Nejprve byli šokováni vlajkou s hákovým křížem, vztyčenou nad moskevským letištěm na Ribbentropovu počest, a následně doslova posláni nacistům pod nůž. Na (kritické) otázky o intencích a výpovědních nebo zamlčovacích strategiích původců citovaných textů, mužů (a zcela výjimečně i žen) pozoruhodných i namnoze velmi nedůvěryhodných, autorovi ovšem už nezbylo místo.

Knih je specifická tím, že své výsledky – namnoze paralelně – shrnuje již ve třech úvodních studiích. Prvou z nich napsal původem, životními osudy i vědeckým dílem rusko-německý historik Vladimír/Wolfgang Leonhard (* 1921). Jeho text se zaměřuje především na vzpomínky německých současníků na Pakt: ať již v létě 1959 jako on sám dlel v domové pro děti osob deportovaných do GULAGu v Jejsku, nebo přebývali v pověstném moskevském hotelu Lux, v kyjevském a nebo brandenburském vězení, v lágru Karaganda, záhy v důsledku Paktu zaměněném za KZ-Ravensbrück, případně ve švýcarském nebo francouzském exilu. Leonhard uzavírá řadu drobných a zajímavých, k výrazným osobnostem vázaných příběhů konstatováním, že zvláštností Paktu Hitler-Stalin bylo, že se jeho důsledky zdaleka nevyčerpávaly kroky v zahraničně politické oblasti, ale že – na ruské straně – hluboko zasahoval i do vnitřní politiky a ideologie. Zcela unikátní je Leonhardovo, o memoárovou literaturu opřené, tvrzení, že Moskva po podpisu Paktu stáhla z Německa podstatnou část agentů a zrušila tam své zpravodajské síť (s. 40). V ostatních úvodních studiích ani v ediční koláži se ovšem k tomuto tématu neobjevují žádné zmínky nebo doklady.

Také druhý úvodní text pochází od profesionálního renegáta: Wolfgang Weber (* 1928), známý především obsahově nepřilíš zdařilými, ale komerčně opakovaně velice úspěšnými Dějinami NDR, vsadil v polovině padesátých let po svém rozchodu s SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) a NDR na jejich vědecké analyzování.¹⁰ Weber

10 Jako mannheimský profesor soudobých dějin, zakladatel a dlouholetý redaktor a ovšem i člen výše již zmíněné rusko-německé komise historiků je Weber jednou z profilujících osobností rozsáhlého výzkumu dějin NDR. Srov. Hermann WEBER,

se tu soustřeďuje k samotnému Paktu Hitler-Stalin, který hodnotí jako „kolaps sovětské politiky“, a zdůrazňuje, že Stalinovi nešlo při vytýčení hesla „antifašismus je překonaný“ (s. 51), jen o nové vydání ideologického boje proti sociální demokracii jako (vedle Anglie) hlavního nepřítele sovětského impéria: klíčovým novým aspektem byl výslovný zákaz vojenských nebo politických antifašistických aktivit, a to jak v nacifikovaném Německu, tak v – záhy již bojující a okupované – Evropě.¹¹ Autor připomíná také prakticky absolutní mlčení Kominterny k nacistickému pronásledování židů v Německu a posléze v okupované Evropě.

Weber (ostatně obdobně jako posléze i Bayerlein) koncentruje veškerá klíčová rozhodnutí i zodpovědnost za návaznou sovětskou podporu nacismu bez bližší argumentace a v až extrémní formě k Stalinovi.¹² Ostatní členy moskevské špičky (jmenovitě Georgi Dimitrova) pak autor na jedné straně degraduje na pouhé „ochotné pomahače“, ochotné kdykoliv změnit kurs, ale v těchto záležitostech zůstávajících bez jakékoliv iniciativy,¹³ na druhé straně ovšem tvrdí o zásadních strategických změnách kursu, že „všechny tyto obraty se děly po dohodě Stalina, Molotova, Ždanova a Dimitrova“. Weber končí svůj text soudem, že „pakt diktátorů proti civilizačnímu evropskému osvícenství představoval radikální rozchod s internacionální kulturou dělnického hnutí. Tento konec internacionálního byl dílem Stalina a jeho vazalů“ (s. 53).

Bayerlein v obsáhlé úvodní studii (s. 54–102) shrnuje celou řadu výsledků svých starších výzkumů a odkazuje přitom na stránky následující ediční koláže. Soudí přitom, že zpřístupněné dokumenty dokládají podstatně více než „jen“ Stalinovo rozbití a zavržení levicové mezinárodní solidarity (do ní autor zahrnuje principy demokracie, sebeurčení národů i jednotlivců, toleranci, dělnické a mírové hnutí v tradici, běžící od 19. století). Prohitlerovská politika SSSR přitom podle něj byla v jisté míře dohodnuta s Kominternou,

Aufbau und Fall einer Diktatur. Kritische Beiträge zur Geschichte der DDR, Frankfurt am Main 1991. V kontextu našeho tématu má však větší váhu jeho biografický slovník německých komunistů: Hermann WEBER – Andreas HERBST, *Deutsche Kommunisten. Biographisches Handbuch 1918–1945*, Berlin 2004. Druhé přepracované a rozšířené vydání vyšlo roku 2008.

- 11 Jen na okraj Weber připomíná, že když Stalin vycházel vstříc nacistům, nebral v nejmenším ohled na německé komunisty: Weber s oporou ve svém Biografickém lexikonu funkcionářů německé komunistické strany uvádí (s. 43), že z 1400 vyšších funkcionářů strany jich v letech 1919–1945 zahynulo 29 %: 222 padlo za obětí nacistům, dalších 178 bylo fyzicky zlikvidováno v SSSR.
- 12 V tomto kontextu stojí za připomenutí pravděpodobně Stalinem koncipovaný, v publikaci na s. 154n. přetištěný článek *Mír nebo válka* z Izvěstí 9. 10. 1939: „Člověk může hitlerismem pohrdat nebo ho nenávidět, stejně jako každým jiným systémem politických názorů. To je věcí chuti. Ale zahájit válku pro zničení hitlerismu znamená připustit politiku zločinné hlouposti“. S odkazem na Goebbelsovy Deníky (k 10. 10. 1939) je tu návazně citován záznam nacistického vrchního propagandisty, že on stejně jako Hitler považují tento článek za autentický Stalinův text „který je zcela práv našemu úhlu pohledu“ (s. 155).
- 13 „Stalin zamezl s báziřnými pokusy vedení Kominterny o udržení zbytků antifašistické strategie navzdory souhlasu s Paktem. Byl bezprostředně zodpovědný nejen za smlouvy, včetně smlouvy o přátelství s hitlerovským Německem ze září 1939, ale i za úplný odklon od antifašismu. Kominternu pod Dimitrovovým vedením patřila k jeho ochotným pomahačům. Jak bylo sděleno jejím sekcím, fašismus se nyní stal druhoradým“ (s. 49).

takže „sovětské vedení společně s Kominternou a komunistickými stranami v nikoliv nepodstatné míře pomohlo vydat Evropu na pospas Hitlerově válečné mašinérii. (...) Tato politika mezinárodního komunismu byla (nejednou navzdory odporu jednotlivých národních komunistických stran) orientována na novou sovětsko-německou Osu“ (s. 55n.).

„Schizofrenní postoj komunistů, věrných Moskvě, urychlil krizi Komunistické strany Francie, největší ještě legální komunistické strany v Evropě, obětoval antifašisty, kteří tam uprchli z Německa a poloviny Evropy, stejně jako se odvrátil od desetitisíců vězňů internacních táborů ve Francii a Španělsku, resp. koncentračních táborů v Německu. V okupované Francii a Belgii vyjednávaly komunistické strany s okupační správou o legalizaci svých aktivit pod německou kontrolou. Zároveň byl proklínán odboj antifašistických stran, svazů a legií proti okupantům coby pomoc anglickému či francouzskému imperialismu. (...) Stalin a Kominternu tak nesou spoluzodpovědnost nejen za rozpoutání druhé světové války, ale i za to, že v letech 1939–1941 kryli nacistické zločiny“ (s. 57).

Jak je vidět, autor přejal emfatické vyjadřování Stalinem a Kominternou zrazených příslušníků evropské levice let 1939/1940. Již německá recenzní kritika publikace ostatně připomněla: „Mnohé v knize silně zní jako levicová politická romantika a sentimentalita. Bayerlein se identifikuje s perspektivou evropské levice, podvedené ve svých ideálech a očekáváních internacionální solidarity ryze mocenskou politikou Moskvy.“¹⁴ Nicméně je třeba říci, že všechny dostupné recenze Bayerleinova díla jeho interpretace akceptují, byť mnohdy s poukazem na to, že tu jsou spíše pramenně doloženy již známé skutečnosti, než že by vždy byla odkryta překvapivě nová fakta. Ovšem i to je záslužné.

Co tedy jsou zásadní body Bayerleinova výkladu? Autor míní, že bez podpisu Paktu a bez sovětské hmotné podpory by se Hitler neodvážil rozpoutat nejen dílčí agresi vůči Polsku, ale ani světovou válku jako celek. A soudí, že Stalin a jeho věrní s tím počítali. Proč se k tomu vedení strany, státu a Kominterny rozhodlo, může mít několik důvodů. Autor nabízí výklad, že bylo kalkulováno především s podstatným oslabením Anglie a Francie, tedy ve Stalinových očích jeho klíčových nepřátel. K tomu se (od ochlazení vztahů s Německem koncem roku 1940) pojila víra v oslabení samotné bojující Třetí říše a tedy oddálení nebezpečí vzájemné války s dosavadním spojencem.

Přinejmenším pro rok 1939/1940 však Bayerlein nabízí možnost, že Stalin a jeho blízcí opravdu věřili v perspektivu dlouhodobého spojení obou diktatur a byli pro to ochotni obětovat velmi mnoho, zejména pak evropské antifašisty. Ke Stalinovým šedesátinám 21. prosince 1939 přišla nejen záplava blahopřání od evropských komunistických stran, ale i gratulace od Adolfa Hitlera jménem německé vlády (zároveň otištěna i v nacistickém tisku). Stalin odpověděl děkovným telegramem (opět otištěn ve *Völkischer Beobachter*), v němž mj. zaznělo: „Přátelství Německa a Sovětského svazu, zpečetěné společně prolitou krví, má naději být trvalé a pevné“ (s. 69, 195). Molotov později „co nejsrdečněji“ gratuloval německému velvyslanci v Moskvě k „vynikajícímu úspěchu“ wehrmacht: porážce a okupaci Francie (s. 75, 101). Po podpisu Paktu byla z moskevských knihkupectví a knihoven odstraňována „antifašistická“ literatura (s. 258).

Evropská komunistická levice tak byla před vládami i společností svých zemí veřejně denuncována jako Hitlerovi souběžci. Ve válčící Evropě let 1939–1941 to pro mnohé mělo fatální důsledky. Absurditu této situace dokládá Bayerlein na příkladu pařížského exilového vedení německé komunistické strany, které bylo hned na počátku války internováno fran-

14 Srov. novinovou recenzi pod názvem: Manfred ZEIDLER, *Ideologische Selbstamputation. Die Komintern während des Hitler-Stalin-Pakts und die Brutalisierung des Zweiten Weltkriegs*, FAZ 6. 5. 2009.

couzskou vládou coby Francii nepřátelští Němci a pronacističtí komunisté. V internačním táboře byli pak tito muži ještě bombardováni Dimitrovými telegramy, aby zanechali výzev k boji proti Hitlerovi, protože usilovat o Hitlerův pád přece znamená podporovat imperialistickou Anglii. Dimitrov, Pieck, Ulbricht a Dahlem výslovně odmítali pokusy o svržení Hitlerova režimu (s. 224–226). Podobně byla z Moskvy na počátku války důrazně zakazována protiválečná provolání středoevropských a západoevropských komunistických stran (s. 178–182). Gottwaldovými ústy Moskva kritizovala i pražské protiněmecké demonstrace 17. listopadu 1939 jako podporu „Chamberlainova agenta Beneše“ (s. 188). Obnovení Československa bylo prohlášeno za součást „imperialistických“ a „antisovětských“ plánů a odmítnuto. Vytváření československé exilové armády odmítla Kominternu 10. března 1940 samozřejmě také (s. 256).

Moskva dodávala Hitlerovi ropu, obilí a další válečný materiál, nestavěla se proti zatýkání a věznění německých ani evropských komunistů, mlčela k pronásledování evropských židů. Její představy byly originální: V únoru 1940 vypracoval Walter Ulbricht z iniciativy a pod dohledem Dimitrova a Stalina koncept nového politického kursu německé komunistické strany (s. 208, 210, 266n.): Podobně jako v okupovaných evropských zemích se měla tato strana připravit na přechod z ilegality do přinejmenším pololegality. Funkcionáři strany byli vyzváni ke vstupu do nacistických masových organizací a k přípravě na legalizaci strany v Třetí říši (s. 210, 326n.). Walter Ulbricht psal v moskevském dobrozdání o cílech stranické práce z 6. února 1940: „Musíme udělat vše, abychom vyvolali v život lidové hnutí za účasti sociálně demokratických a nacionálně demokratických dělníků i nacionálně socialistických pracujících a vytvořili revoluční křídlo z pracujících členů NSDAP“ (s. 217). Belgická a dánská komunistická strana se skutečně pokusila o svoji legalizaci okupační mocí.

V téže době docházelo v rámci kooperace gestapa a NKVD k výměnám vězňů (tj. v SSSR zatčení němečtí komunisté a antifašisté byli deportováni do Německa) a moskevské politbyro (Ulbricht, Pieck, Wehner) trpně přihlíželo nebo dokonce iniciativně přísluhovalo Berijovi při likvidaci německých politických emigrantů a poté i jejich rodin (s. 238–242). Bayerlein uvádí, že dvě třetiny německých politických emigrantů do SSSR zaplatily tento pobyt životem.

Kniha se ovšem nevyčerpává jen negativním líčením hrůz a zločinů. Bayerlein našel proti Stalinovi a jeho klice – ovšemže v řadě ohledů idealizovaného: „geniálního“ (s. 57) – protihráče z řady německé nestalinské exilové levice: Je jím Willi Münzenberg, ústřední osobnost německé komunistické (v podstatě ale mimo stranu a přísné dogma stojící, a tedy jak pro německou levicovou inteligenci, tak pro čtenářské masy přijatelnější) žurnalistiky, propagandy a šíře mediálního působení výmarské doby. Od roku 1933 byl Münzenberg jedním z klíčových organizátorů Lidové fronty a poté levicových antifašistických aktivit ve Francii. Krátký pobyt v Moskvě, kam byl povolán z Paříže do Agitpropu, vyústil koncem roku 1936 v jeho útek zpět do Paříže, kde se z něj stal oponent stalinské politiky, odmítající návrat do Moskvy. Münzenberg ovšem musel předat správu a konta všech uprchlických a antifašistických výborů a nakladatelství, které dosud vedl, novému pověřenci Kominterny – Bohumíru Šmeralovi. Ten tuto síť poté rychle zlikvidoval (s. 53).

Na jaře 1937 pak Münzenberg v Paříži spoluzaložil Deutsche Volksfront a na podzim 1937 časopis *Die Zukunft*, reprezentující širokou paletu směrů protinacistické emigrace a sdružující špičky německé exilové literatury. Roku 1938 byl Münzenberg proto z Ulbrichtovy iniciativy nejprve vyloučen z vedení strany a poté sám z německé komunistické strany vystoupil. Po obdržení zprávy o Paktu Hitler-Stalin zahájil Münzenberg z Paříže, kde pracoval ve svobodném německém rozhlasu, rozhodnou tiskovou protinacistickou

a protistalinskou kampaň ve prospěch udržení antifašistického hnutí. Po porážce Francie byl při útěku na jih Francie buď zavražděn (Bayerlein nepřijímá názory novější literatury a trvá na vraždě na Stalinův rozkaz) nebo – jak soudilo francouzské četnictvo – spáchal sebevraždu.¹⁵

Pro Bayerleinovu knihu emblematický text zveřejnil Münzenberg v *Die Zukunft* dne 22. září 1939 pod názvem „Der russische Dolchstoß“ (Ruský úder dýkou do zad). Píše v něm: „Je třeba bránit mír a svobodu proti Hitlerovi a proti Stalinovi. Vítězství musí být dobyto proti Hitlerovi a Stalinovi (...) Pozice nepřítele jsou jasné. Nepřítel stojí v Německu. Jmenuje se Hitler a jeho systém. Proti tomuto smrtelnému nepříteli německého lidu a svobody celého světa je třeba bojovat stále silněji. Hitlerovi nepřátelé jsou naši přátelé a Hitlerovi přátelé jsou naši nepřátelé. (...) Dnes vstaly ve všech zemích miliony lidí, vztáhly ruku a významně volají na východ: Zrádce jsi ty, Staline!“ (s. 148n.).

Bayerleinova kniha je velice zajímavá nejen jako produkt německého – vlastně z kritického, již hluboko v minulosti kořenícího výzkumu dějin NDR vycházejícího – levicového dějepisceví německé komunistické strany a Kominterny, které se v posledním desetiletí dokázalo propojit s podobně kritickou (tj. výrazně neputinskou a přece z oficiálních míst tolerovanou až podporovanou) historiografií ruskou. Je to práce polarizující, kniha s vědeckým nárokem a zároveň popularizující, v každém případě ovšem pozoruhodná i pro širší okruh badatelů.

Jiří Pešek

Jonathan BOLTON, *Worlds of Dissent. Charter 77, The Plastic People of the Universe, and Czech Culture under Communism*, Cambridge-London, Harvard University Press 2012, 349 s., ISBN 978-0-674-06438-6.

Tato svými cíli i metodou ambiciózní kniha ukazuje jednu z cest ke kvalifikovanému výzkumu uzavřených, represivních systémů, neboť daleko přesahuje úlohu „zjistit a popsat“ v archivech dosud skrytá či ideologií zkreslená fakta. Harvardský literární historik Jonathan Bolton (* 1968), známý domácím badatelům jako editor zasvěceného *readeru* k novému

15 Přehled literatury k této výrazné osobnosti evropské levicové kultury meziválečné doby podává nejnověji: Bernhard H. BAYERLEIN – Kasper BRASKÉN – Uwe SONNENBERG – Gleb J. ALBERT, *Research on Willi Münzenberg (1889–1940). Life, Activities, and Solidarity Networks. A Bibliography*, International Newsletter of Communist Studies Online 18, 2012. Je třeba připomenout, že pohledy na Münzenberga, z nejhudších poměrů pocházejícího a posléze zcela výjimečně úspěšného tiskového a filmového magnáta ve službách německé komunistické strany, se samozřejmě podstatně rozcházejí, zejména soustřeďují-li autoři knih a studií pozornost na jeho aktivitu ve výmarské době nebo kladou-li důraz na jeho protistalinské postoje po roce 1937 a zejména od podzimu 1939. Exemplárně srov. Harald WESSEL, *Münzenbergs Ende. Ein deutscher Kommunist im Widerstand gegen Hitler und Stalin. Die Jahre 1933 bis 1940*, Berlin 1991; Tania SCHLIE – Simone ROCHE, *Willi Münzenberg (1889–1940). Ein deutscher Kommunist im Spannungsfeld zwischen Stalinismus und Antifaschismus*, Frankfurt am Main-Berlin 1995, a Sean McMEEKIN, *The Red Millionaire: A Political Biography of Willy Münzenberg, Moscow's Secret Propaganda Tsar in the West, 1917–1940*, New Haven 2004. Münzenberga před radikální stalinskou represí do jisté míry chránilo jeho výjimečné postavení a dobré kontakty s Palmirem Togliattim, sekretářem Kominterny pro Německo.

historismu,¹ v ní předkládá množství koncepčních, teoretických i zcela praktických otázek po smyslu, povaze a limitech poznání minulosti, které mají obecnou platnost. V souvislosti s konkrétním tématem jej zajímá možnost rozpoznat mocenské pletivo novodobé společnosti, jejíž podstata a chod jsou zahaleny mediálními a virtuálními projekcemi natolik prorostlými do kolektivního po(d)vědomí, že ovlivňují i akademické výstupy. Přeludnost a neuchopitelnost, prolínání reality a reprezentace se vztahuje i na fenomén českého disentu:² vytvořil tento pojem svět zahraničních politologů a médií („artefakt západního zájmu“, s. 276), jedná se o vlastní projekci značně volného společenství v rámci obranné strategie nebo hranice určil mocenský aparát vedený záměrem vyčlenit a oddělit konkrétní cílovou skupinu?

Jak vyplývá ze stavby knihy, k odpovědi na toto dilema chce autor dospět dvěma vzájemně provázanými cestami: jednak prolomit mýtus kompaktnosti a ukázat disent z „posunuté perspektivy“ jako heterogenní, názorově, sociálně a genderově pestré společenství, jednak prolomit mýtus izolace, tedy zmapovat jeho zakotvení ve všední každodennosti a průnik s mimodisentní většinou. Tímto přístupem, odlišným od dosud převládajícího zájmu o filozoficko-politickou dimenzi, usiluje Bolton o rehabilitaci disentního bádání ve smyslu autentického, odideologizovaného poznání, v jehož světle „obecně lidské“ vlastnosti, vnitřní diverzita a případné konflikty integrovaly vyloučenou skupinu do společnosti. Zatímco první úkol, tedy plastický portrét chartistické opozice, se podařilo splnit na výbornou, druhý, jehož výsledkem mělo být propojení „narativa disentu“ a „narativa normalizační společnosti“, zůstává velkým tématem pro další bádání.³

Jeden z hlavních problémů při novém uchopení tématu spatřuje Bolton v limitech poznání a postizení povahy většinové společnosti v systému, který postrádá, popřípadě soustavně likviduje zpětné vazby. Jeho badatelská strategie vychází z konstatování, že vzhledem k nedostatku nezávislých informací musí historik z valné části rezignovat na sociologické metody a zvolit kulturologický přístup jako jediný možný (s. 133). Adekvátní výpovědi mohou poskytnout texty, ovšem jen pod podmínkou, že jsou vytěženy metodami nového historismu, který je mu blízký; ty autor uplatňuje zejména ve druhé ze dvou částí, do nichž se kniha dělí.

V první části Bolton nejprve specifikuje teoretické východisko, které ve zkratce formuluje hned úvodní větou: „V sedmdesátých a osmdesátých letech disent vytvářel západní pohled na komunismus a život ve střední Evropě a obraz represivního komunistického státu zpětně vytvářel pohled na disent“ (s. 19). Jeho cílem tedy není předložit další konzistentní narativum protirežimního odporu, nýbrž odhalit a popsat genezi již existujících

1 *Nový historismus/New Historicism*, Brno 2007. Bolton působí na katedře slovanských jazyků a literatury, na své alma mater vydal překlad básní I. Wernische, *In the puppet gardens: selected poems, 1963–2005*, Ann Arbor 2007.

2 Bolton používá termín *disent* ve shodě s dobovými zahraničními (západními) publicisty, tedy jako opoziční skupinu přímo spojenou s Chartou 77 a aktivitami kolem Václava Havla po roce 1977. Na několika místech zmiňuje situaci na Slovensku a konstatuje minimum vazeb na českou disentní komunitu a vice versa, proto se slovenské opozici nevěnuje.

3 „Normalizační narativum“ vzniká v české historiografii jen postupně z dílčích studií a zejména v poslední době prochází generační výzvou, srov. diskuse kolem Michal PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*, Praha 2011, rec. Petr PLACÁK, *Pullmannův Pán much aneb Historie a svět dětí*, Paměť a dějiny 7 (2013), č. 1, s. 123–128.

příběhů a postihnout zrcadlení obrazů a subjektivit, které se na jejich vzniku podílely. Klíčovými kategoriemi jsou mu reprezentace, inscenace, stylizace, projekce, subjektivní vidění konfrontovaná s „objektivními“ milníky (mocenské akty normalizace); ty potřebuje připomenout zejména kvůli srozumitelné reinterpetaci přijatých klíče a v příležitostné (neadresné) polemice se závěry dosavadní produkce. K identifikaci disentních světů, ohlášených v názvu knihy, je nutná demytizace „exportní sebekonstrukce“, odstranění „politických čoček /orwellovského roku/ 1984“ (s. 21) a kritická analýza jednotlivých reprezentací – malé ghetto profesionálních rebelů, ostrov občanské angažovanosti a solidarity v moři zbabělosti a pasivity, Havel a jeho přátelé –, které považuje za zjednodušené a generalizující. Právě v těchto trvajících (auto)stereotypech vidí příčiny postupné exkluze disentu z normalizačních dějin, kterou sledává tím intenzivnější, čím více roste nabídka kvalifikovaného výkladu procesů a vztahů, sdílených většinou společností.

V první kapitole představuje Bolton obsah tří disentních narativ, přičemž do dobových verzí občas vplétá pozdější historické a politické reflexe. Tak v oddílu věnovaném iniciačnímu „helsinskému příběhu“ odmítá dohodám z roku 1976 přiznat význam platformy, která poskytla prostor pro legitimizaci požadavku lidských práv a nabídla aktivistům iluzi mezinárodní ochrany. Názor o naprosté nezávislosti Charty na vnějším kontextu opírá o dobové výpovědi, podle nichž byla primárním cílem dokumentu nikoli normalizovaná společnost, nýbrž mobilizace opozice, její „subjektivizace“, převzetí iniciativy a získání akční autonomie. Tento jednostranný (ostatně v dalším textu poněkud korigovaný) výklad však zjevně podřizuje vlastnímu, byť za tříští osobních výpovědí ukrytému příběhu o vnitřní evoluci a postupné emancipaci české rezistence a souvisí s jeho obecnou ignorací mezinárodního kontextu, přičemž tento významný motiv opomíjí i v disentních textech. Zároveň Bolton konstatuje, že absolutizace konceptu lidských práv vydělila signatáře Charty ostře vůči většině obyvatel, a nastoluje klíčovou otázku adresáta opozičních textů.

Vztah vůdčích osobností k normalizační společnosti a představy o roli disentu v ní (nebo vůči ní) tvoří jednu z klíčových analytických kategorií, neboť v nich autor spatřuje hlavní zdroj opoziční plurality. Obtížné hledání modu interakce a odlišné názory ohledně cílových skupin demonstruje na dvou konkurenčních variantách narativa, jež lze pracovně nazvat konceptuální, totiž Havlově občanské společnosti a Bendově paralelní polis; z obou mu vyplývá inherentní elitářský moment, projekce jisté „vedoucí role“ disidentů ať již v podobě učitelů, vzorů či inspirátorů. Přes nejasné představy opozice o reálných možnostech informačního průniku a širšího vlivu na paralyzovanou masu se autor dostává k třetímu mýtotočivému tématu – narativu „obyčejných lidí“, které disentní societu konfrontovalo s normalizační každodenností. Autor ve zkratce představuje jeho modalitu včetně krajních poloh (disentní obraz pasivity, zbabělosti a vnitřní emigrace vs. Klausovo každodenní neokázalé hrdinství) a s oporou orálních výpovědí v pracích M. Vaňka polemicky vstupuje do sporu o povahu většinového chování sedmdesátých let a z ní vyplývajících morálních nálepek. Činí tak však výhradně s cílem upozornit na vliv reprezentací stojících mezi žitými dějinami a jejich pozdějším viděním; trvalá (sebe)projekce vylučnosti vyděluje disent z profesně zralých sociokulturních studií a vede historiky normalizace ke sklonu separovat jej do niky „esoterických bizarností“ či muzeálních expozic, nahlížených „z uctivé vzdálenosti“ (s. 37).

Snaha postihnout rozptýl diskursivních polí a prolínání dobových a dodatečných (explanativních) narativ klade značné nároky nejen na čtenářovu pozornost, ale také na jeho faktickou orientaci v problematice. Teprve po přehledu dominantních „příběhů“ Bolton diskutuje možnosti historika proniknout do povahy života v disentu zevnitř, bez všudypřítomných projekčních a (auto)stylizujících brýlí. Tato nedlouhá partie, věnovaná využitým

pramenům a zvolené metodě, si zaslouží zvláštní zmínku mimo jiné i proto, že v ní autor odhaluje příčiny slabin zahraničních zpracování; vedle jazykové bariéry je to především zúžení pramenného záběru na „oficiální“ dokumenty, určené domácí moci a zejména mezinárodní veřejnosti. Bolton naproti tomu přednostně vytěžuje prameny osobní povahy (korespondence, deníky, fejetony, eseje), které ovšem podrobuje důkladné „novohistorické“ kritice: osobnost autora, okolnosti vzniku, účel, adresát, míra stylizace, ověření pravdivosti údajů a v neposlední řadě zkoumání lingvistických aspektů, jejichž význam považuje za mimořádný s ohledem na literární zběhlost a zkušenost pisatelů. Místo „heroického obrazu“ tak vystává barvitá mozaika lidí, názorů, životních stylů a strategií, způsobů recepce normalizační reality a míry koexistence a konfrontace, která vykazuje celé spektrum modalit a postojů. V závěru poněkud roztěkané úvodní kapitoly Bolton sumarizuje narativa rozpadu východního bloku (triumfalistické, teleologické a deterministické) v kontextu diskuse o podílu disentu na pádu totality, přičemž zejména varuje před nebezpečím „whigovského“ (s. 45) pohledu na fenomén opozice.

Následující kapitola rekapituluje politický a kulturní, zejména literární vývoj rané normalizace s funkčními odbočkami, sloužícími k přiblížení opozičních protagonistů ve světle jejich angažmá od únorového převratu po krátké povolení uzdy na sklonku šedesátých let. Před čtenářem defilují známé milníky celospolečenské disciplinace a postupující represe, které předcházely vzniku Charty a utvářely půdu pro její vznik a působení. Bolton s emotivní účinností mapuje učebnicový postup přeměny společnosti v pasivní masu s vězeňskou psychologií, ovládanou imperativy sebezáchovy, devastaci nejprve elit a posléze všech zárodků občanské aktivity. Věrný principu subjektivního vidění zachycuje autor jednotlivé kroky (nástup G. Husáka, smrt Jana Palacha, stranické čistky, prověřkové komise, obnovu cenzury, zásahy proti kultuře, zatčení, výslechy) prostřednictvím osudů a výpovědí prominentních obětí čistek s rozmanitou politickou diagnózou. Tato svědectví dosud nemají v textu stavební funkci a slouží spíše k individualizaci velkých dějin, zároveň však jimi autor dokumentuje vznik personálního zázemí disentu – skupiny „nespokojených, frustrovaných, vzdělaných a kreativních lidí... nejlepších filozofů, spisovatelů, kritiků, historiků a umělců“ (s. 69). K profilu typického pozdějšího disidenta – velkoměstského intelektuála – je ovšem příznačně citována retroprojekce jednoho z insiderů, ignorující existenci řady nonkonformistů a protirežimních mimoběžníků všeho druhu; Bolton jakoby v těchto partiích znovu poněkud opomněl kritický substrát své metody.

V reakci na „demobilizaci“ osmašedesátníků se postupně konstituovala latentní opozice vyobcovaných ex-stranických i bezpartijních prominentů, v jejichž pohledu uzavřela normalizovaná společnost se stranickou mocí „sociální smlouvu“ a vyměnila svobodu za „relativní blahobyť“ (uvozovkami je označována autorova terminologie). O jiné nepsané koexistenční úmluvě, tentokrát mezi represivním aparátem a opozičními intelektuály, svědčí oddíl věnovaný „stínovému světu“ paralelní kultury. Přes charakteristiku „poměrů“ sedmdesátých let a zejména přes jejich komparaci s terorem první poúnorové dekády se Bolton pracoval k jednomu ze (z hlediska metody klíčových) specifík formující se disidentní komunity, totiž výraznému sklonu k teatrální a autoreferenční reflexi nové situace, okázale vnímané z ironizující distance jako absurdní drama, kafkovský zámek, nemá groteska či formanovská karikatura. V této zjevné sebezáchovné strategii autor identifikuje dědictví předchozího krátkého uvolnění s jeho avantgardním kulturním importem i domácími novými vlnami a četnými citacemi dokládá literární, stylizovanou a inscenující povahu výpovědí, ať se jedná o reformní stranické vůdce (Z. Mlynář) nebo čtené profesionály pera (Lederer, Putík, Vaculík).

Nenaplněná tvůrčí potence našla výraz v organizaci a produkci ineditní literatury, jejímž pravidlům a realitám autor věnuje podrobnou pozornost, neboť neustálou námahou a neefektní práci s opisy a vázáním považuje za neméně autentickou identifikační zkušenost opoziční existence než programové texty. Vývoj od četných, režimem tolerovaných informačních burz („salonů“) v soukromí i ve veřejném prostoru přes fragmentární obnovování předokupačních struktur kulturního života až po vytvoření výrobních linek samizdatu je opět předkládán očima přímých účastníků. Bolton shromáždil řadu důkazů o „paradoxech samizdatu“, vnějších (režimní postih) i vnitřních (kvalita textů, opisy, výroba, skladování, distribuce) problémech ediční činnosti, svědčící o únavné rutině jedné části opoziční každodennosti, která nicméně významně pomáhala uchovat iluzi kulturní kontinuity se ztraceným ideálem šedesátých let. Vzhledem ke snaze postihnout ambivalenci (proto)disentních seberealizací uvádí autor příznačně zejména hlasy kritické (Pithart) či střízlivě ironické (Vaculík), vědomé si inherentních omezení literárních kvalit a skleníkového efektu.

Střední partie první, přípravné části knihy věnoval Bolton ze své perspektivy přelomovým událostem poloviny sedmdesátých let, v nichž spatřuje ukončení depresivní fáze „stínového světa“ a přechod k mobilizaci intelektuální opozice. Role iniciátora obratu připadla Václavu Havlovi a jeho konceptu klíčového významu tzv. vysoké kultury, explicitně formulovaném v otevřeném dopise G. Husákovi. Havel v něm proklamativně učinil první závažný krok k vymanění disentu z izolace a pocitů osobní křivdy a nastínil jeho celospolečenskou úlohu, anticipující propojení kulturní elity s „obyčejnými lidmi“, jež ozdravující, životadárné působení se ovšem vztahovalo na režimy reglementované stejně jako svobodně, nicméně „konzumní“. Tímto strategickým tahem učinil z normalizační opozice, z povahy literární a umělecké, zajímavý objekt západní reflexe nejen pro profesionální obránce lidských práv, nýbrž i pro širší liberální, reformní a nonkonformní proudy.

I v této kapitole je obtížné nalézt zřetelný organizační princip; autorem vybraná svědectví a kolem nich rozvíjené příběhy – demonstrace jednotlivých faset normalizační situace v duchu Šimečkova Obnovení pořádku – jsou prezentována v kaleidoskopu proměnlivých časových záběrů i různorodého spektra svědků. Mimo jakousi hlavní dějovou linku se Bolton v krátkých vstupech polemicky dotýká celé škály konfliktních subtémat disentní existence. Jakkoli je nutno respektovat, že nezamýšlel napsat tradiční, chronologicky pojaté dějiny, mohou dešifrační nároky této fragmentární mozaiky dějů a lidí zůstat (zejména pro vzdáleného čtenáře) srozumitelnost autorského sdělení. Domácímu zájemci tento deficit ovšem bohatě vyvažuje nezvykle mnohostranná perspektiva, nápadité postřehy a bystré soudy a komentáře.

Závěr prehistorické části je věnován bezprostřední genezi Charty, od níž autor odvíjí vlastní disentní diskurs, a následnou režimní reakci. Bolton nejprve seznamuje čtenáře s fenoménem českého undergroundu, jehož kultovní protnutí s intelektuální opozicí, ztělesněné v setkání V. Havla a I. Jirouse, považuje za jeden z hlavních mýtotočných faktorů Charty. Paralelně se složitě se utvářející legendou heterogenního protodisentu se vyvíjela poměrně ucelenější autostylizace uměleckého undergroundu a jeho sympatizantů, jejichž identifikačními texty (a modely) se stali Invalidní sourozenci E. Bondyho a poté Jirousova programová Zpráva o třetím českém kulturním obrození. Performativní underground napohled vyznával více alternativní a konfrontační postoj vůči režimu včetně vnějších znaků, nicméně jeho sociální rezonance byla mnohem širší než v případě diskusních „salonů“ či samizdatu; prostřednictvím legendizace, na níž se – jak Bolton správně upozorňuje – podíleli stejnou měrou „podzemní“ ideologové a represivní moc jejich demonizací -, se k jeho hodnotám hlásil značný okruh lidí. Ve snaze propojit oba proudy se tak střetly nejenom dvě tradice a koncepce ne-režimní existence, ale i dva identifikační a projekční mýty, přičemž prvnímu autor patrně právem přisuzuje větší kulturotvornou potenci.

Havlovu „strategicky brilantní a vysoce problematickou“ (s. 154) inscenaci Plastiků jako mladých, nekonvenčních, nicméně apolitických hudebníků konfrontuje Bolton s realitou jasně artikulovaného protirežimního postoje Jirouse a jeho souputníků, jež považuje za adresnější a radikálnější než Havlův obecně humanitní apel. Přisvojením undergroundového mýtu nonkonformní autenticity, jeho „sekularizací a depolitizací“ a konečně jeho mutací v patočkovský metafyzický život v pravdě tak Havel v autorově (ne)příběhu „přetáhl“ latentně protirežimní veřejnost od rockových koncertů k intelektuálnímu disentu. V Chartě stvořila nová strategie svůj identifikační a mýtotvorný text, přičemž daní za mesalianci stojí a projekcí byla „protopolitická“ kritika spotřební společnosti, vlastní undergroundové kontrakultury, která ve veřejné rétorice disentního diskursu definitivně vytěsnila principiální kritiku komunistického systému.

Druhá část Boltonovy knihy začíná pátou kapitolou a lze ji označit jako pokus o analýzu diskursu v nejbližším smyslu. Takřka výhradním zkoumaným materiálem jsou disentní texty z let 1977–1980 a jejich interakce s proměnlivým publikem, tedy ambice a meze diskursivního pole. V duchu výkladové perspektivy zajímá Boltona především proces „legendizace“ chartistického disentu jeho nositeli, jehož akty nicméně nějakým způsobem rezonovaly s obdobným mýtotvorným úsilím ze strany mocenského aparátu včetně, i když ne v první řadě bezpečnostních orgánů. Toto svěží téma autor nahlíží ze tří základních explanativních úhlů: sdílené legendy (*story-telling* v Boltonově terminologii) ve funkci iniciačních a kanonických textů při vytváření a upevňování skupinové identity, legendy jako nástroj vytváření širší audience (a tedy veřejného prostoru) a místo ich-formy v plnění obou předchozích úkolů.

Kánonem *story-tellingu* je ovšem Charta, jež se však stala identifikačním mýtem nikoli díky vlastnímu, nýbrž radikálnímu obsahu, nýbrž v důsledku režimních diskreditací a represí, jež dokument, jeho autory a signatáře posouvaly do funkce symbolu. Vcelku podrobný popis následné policejní šikany, zatčení a věznění stejně jako agresivní mediální kampaně má zajisté informativní účel, ale zároveň slouží k vystižení procesu, jímž se fenomén Charty stával „legendou definující opoziční identitu“ (s. 199). Na masivní pronásledování reagoval disent proudem textů bezprecedentní (v českých poměrech) povahy, a to pravidelnými záznamy o represivních zásazích. Z nich se Bolton soustavněji věnuje zejména INFOCHU Petra Uhla, jenž na rozdíl od formálních Zpráv poskytoval prostor osobní výpovědi a činil z interních informací disentního „ghetta“ literaturu orientovanou na širší veřejnost. Omezený okruh signatářů se tak dostával do obecného povědomí v podobě množství individuálních příběhů, které v souhrnu vytvářely společností akceptovanou legendu, zatímco insiderům poskytovala ideologie patočkovského života v pravdě sebezáchovný pocit historického poslání.

Tento výklad se nicméně musí domácím čtenářům opět jevit jako poněkud jednostranný. Ačkoli autor vcelku podrobně popisuje režimní reakci (anticharta, ztroskotanci a samozvanci atd.), nevěnuje obdobnou pozornost jejímu legendotvornému působení, které se alespoň zpočátku podílelo na většinovém obrazu disentu spíše než obtížně dostupné dokumenty. Teprve tím, že moc donutila společnost k aktivní konfrontaci s fenoménem Charty, přivedla ji k intenzivnějšímu zájmu o fenomén disentu jako takový a k zaujetí stanovisek – zpravidla se zcela opačným účinkem, než zamýšlela. Dá se tedy mluvit o nejméně dvou legendách Charty: jedné vlastní, vytvářené interními texty a určené nejbližšímu disentnímu okruhu a zahraničí, druhé veřejné, spontánně vznikající ze směsi reakcí na režimní propagandu a střípků autentických informací.

Snaha přiblížit funkční ambivalenci Charty a rozřešit otázku jejího primárního adresáta – mocenská struktura, většinová společnost nebo konečně opozice sama v hledání

smysluplného *raison d'être* – vede autora k dalším textům. Ty se ovšem vzpírají jednoznačné výpovědi, neboť odrážejí spektrum názorů uvnitř disentu, navenek krytého solidaritou signatářů. Mezi množstvím otevřených dopisů určených skutečným osobám i fiktivním příjemcům, v nichž má podle klasického vzoru soukromý názor hodnotu neosobního, objektivního pohledu, se Bolton snaží nalézt cestu z bludiště konfliktních představ a ještě složitějšího zjištění skutečné interakce disentu s okolím včetně klíčového problému, zda chartisté o dialog a veřejnou debatu vůbec stáli. V tomto jediném případě se autor odvolává na konkrétní politologickou teorii, kterou aplikuje na svoji výzkumnou látku: je jí koncept Michaela Warnera, podle něhož se z amorfního davu stává „veřejnost“ sdílením textů. Tomuto požadavku Charta, výslovně se zřikající organizačních a politických ambicí a zdůrazňující otevřenou povahu „volného sdružení“ či „občanské iniciativy“, ideálně vyhovovala. Na rozdíl od orální kultury undergroundu vytvářela psaná kultura disentu komunikační prostor zahrnující „nás“ i „ty druhé“, různé kruhy (stupně) zasvěcenců, sympatizanty, odpůrce i neutrály, pole, v němž se rodil a rozvíjel disentní „křížový referenční“ (s. 210) diskurs. Autor považuje tento diskursivní záměr (nikoli účinek) Charty, dosažený za cenu schizofrenní „dvojí vize“ (a díky ní), za její zásadní přínos, významnější než jednotlivé opoziční recepty na uhájení svéprávné existence v represivním režimu.

Samotný pojem disentu ovšem implikoval oddělení a izolaci. Snahu prolomit psychologii ghetta a tematizovat vyšší, civilizační ambice jako svého druhu morální poslání demonstřuje Bolton na dalším klíčovém dokumentu, totiž Moci bezmocných. Oříškem při jeho analýze je opět funkční polyvalence textu adresovaného dovnitř i ven včetně zahraničního auditoria, jenž navíc musel překlenout názorové difference mezi ex-komunisty, humanitními intelektuály a lidskoprávními aktivisty. Moc bezmocných však v Boltonově vidění představuje především druhý základní kámen legendistického *story-tellingu*, jehož účelem bylo rozrušit hranici mezi disentem a společností, nově posilovanou ostrakizací signatářů a okázale tvrdou represí. Problém čitelnosti textu, ilustrovaného proslulými minipříběhy s groteskní stylizací normalizační konformity, spočívá v rozporu programově hláсанé apolitičnosti, provázené důrazem na morální povahu „života v pravdě“, a přiznání, že „autentické“ a „kreativní“ chování povede nevyhnutelně ke konfrontaci s mocí. Jak Bolton dovozuje, filozoficko-morální obal Havlovy v jádru jasně protirežimní výzvy mířil na několik adresátů: vůči stranické a policejní mašinérii se esej výslovně distancovala od politické aktivity, vůči společnosti a také do vlastních řad respektovala pluralitu názorů (proto označení normalizačního režimu za posttotalitní a rezignace na jakoukoli zmínku politické profilace) a zahraničí chtěla oslovit myšlenkou všeobecné obnovy „zdola“ a účastnické demokracie (postdemokracie), v nichž čtenář jasně rozpozná ozvěny ducha '68.

Legenda Moci bezmocných ovšem působila hlavně jako koncizně formulovaná ideologie disentu, která příliš nerespektovala poměry v normalizované společnosti. V průběžné analýze Bolton vypointovává řadu míst, v nichž se Havlův text mýl se zkušenostmi a potřebami frustrované veřejnosti: obecná rétorika, místo konkrétních návodů na občansko-morální iniciativu jen negativní vymezení („nedělat určité věci“) a především ignorace praktických důsledků „autentické seberealizace“; jak autor zdůrazňuje, Havel promlouval v rovině „morálky, nikoli logistiky“ (s. 227). K širší identifikaci neinspirovala ani homogenizace problémů konzumního Západu a nedostatkového Východu, vzdálená ozvěna tehdy módní teorie konvergence, na niž ovšem běžní lidé nemohli slyšet. Jakkoli se Havel snažil odloučit disent od československé reality, absolutizovat fenomén vzpoury proti moci a posunout jej do roviny mravního činu, právě tato opominutí ukázala vzdálenost chartistického a „obyčejného“ prožívání každodennosti. Nicméně zřetelná reminiscence ducha a idejí revolty šedesátých let (s nimiž se ovšem nastupující éra Ronalda Reagana, Margaret

Thatcherové a Helmutha Kohla definitivně rozešla) obsahovala také řadu konstatování, argumentů a podnětů, které se této každodennosti tak či onak dotýkaly, a v Boltonově-Warnerově interpretaci se Moc bezmocných stala vedle Charty dalším sdíleným textem, kolem něhož se tvořil veřejný prostor.

V mapování tohoto prostoru autor dále sleduje reakce uvnitř disentu, a to zejména polemické výhrady z pera P. Pitharta a L. Vaculíka, poukazující na postupující izolaci a sektářství signatářů, a následnou tzv. debatu o odvaze, v níž se střetávaly názory na míru rizika a smysl provokací. Ačkoli programové dokumenty, materiály INFOCHU, VONSu a další texty zakrátko kolovaly v určitých „vnějších“ vrstvách – nejenom akademických či intelektuálních, o nichž se Bolton zmiňuje -, nepodařilo se mu překonat nesnáze identifikace diskursivního pole disentu ve většinové společnosti; jakákoli ozvěna mimo disentní kruhy, např. soukromá korespondence či deník, v knize chybí.⁴ Proklamovaný cíl demytizace je tedy naplňován především důkazy o šíři a pestrosti názorů disentních insiderů.

Ideální text k analýze procesu (de)mytizace disentu prostřednictvím ich-formy nalezl Bolton v Českém snáři L. Vaculíka, jemuž je věnována závěrečná část knihy. Vaculík si byl (spolu s Pithartem) vědom postupující psychologie ghetta, „profesionalizace psanců“ (s. 245) a kruhového schématu provokace-represe, který se odehrával v režii státní moci. Bolton využil mnoha poloh Snáře nejen k dokumentaci plurality názorů disentní komunity, ale také k zachycení složitého vnitřního světa insiderů. Je si ovšem vědom spisovatelské profese autora a literární povahy deníku, určeného potenciálnímu domácímu čtenáři – na rozdíl od Havlových textů, adresovaných především komunikujícím pólům, tedy disentu a zahraničí. Ve Vaculíkově „vstřícnosti“ vůči režimu, vědomí průniku moci do disentní každodennosti a v realistickém, mravní étos postrádajícím pohledu na život v opozici vyděluje významný alternativní hlas, „disent uvnitř disentu“. Alternativní není však jen polemika individualisty Vaculíka s ideologem a politikem Havlem. Ve struktuře Snáře dešifruje Bolton významné konceptuální poselství: přítomnost autorské subjektivity zdůrazňuje (v Habermasově duchu) pojetí veřejné sféry jako prostoru pro uplatňování soukromých, individuálních zájmů, nikoli „vyšších“ idejí a politických rolí. Z této perspektivy shledává autor ve Snáři mnohem autentičtější pochopení skutečné povahy demokracie než v Havlově „politickém diktátu disentní role“ (s. 260); zároveň ovšem upozorňuje, že navzdory kritickým a polemickým tónům Vaculík svou knihou nestvořil pravdivější obraz chartistické opozice, nýbrž další projekci disentní existence.

Vaculíkova metoda indiskrétního zrcadlení včetně bezprostřední publikace reakcí disentních kolegů proměnila Snář v další text generující veřejný prostor, byť se vzniklý diskurs týkal více interních aspektů života v opozici než strategie vůči totalitnímu systému. Autor zjevně straní Vaculíkově individuální vzpouře vůči situaci režimní laboratorní myši, jeho pochybám a omylům proti moralizujícímu životu v pravdě, cestě proti cíli. V Havlově pozdní odpovědi konfrontuje dvě pojetí apolitičnosti disentu, totiž vnější (Havlovo) a vnitřní (Vaculíkovo); ani jedno z nich nerespektovalo vnější limity seberealizace, Vaculík si však byl zřetelněji vědom zkreslujícího pohledu ghetta. Jakkoli byl Snář knihou čtenou

4 Takové materiály by mohly obsahovat pozůstalosti regionálních osobností, srov. např. Lubomír NOVOTNÝ, *Konzervativec po druhé světové válce – poválečná Olomouc a Československo očima Mořice Remeše*, in: České, slovenské a československé dějiny 20. století 2, usp. Sylva Sklenářová, Ústí nad Orlicí 2006, s. 168–177. Výpověď normalizačních ego-dokumentů ovšem zkresluje autocenzura přítomná i v nejvíce intimních žánrech (korespondence, deníky), jak svědčí např. pozdní zápisky v deníku Pavla JURÁČKA, *Deník 1959–1974*, Praha 2003.

a známou i v mimodisentních kruzích, veřejný (textově reflektovaný) prostor kolem ní zahrnoval opět především členy „ghetta“.

V závěru Bolton jednak stručně rekapituluje obsah jednotlivých statí a dovysvětluje jejich záměr a smysl, jednak se vyjadřuje k některým otázkám kolem vývoje české opozice osmdesátých let a jejího vztahu k chartistům. Zmnožení a tematickou pluralitu opozičních skupin připisuje politickému uvolnění v domácí odezvě perestrojky, což je ovšem v podmínkách trvajících husákovské represe čistá fikce. Neviditelnost alternativních proudů sedmdesátých a raných osmdesátých let je dána jednak autorskou disciplínou a soustředěním na téma vymezené v názvu, jednak vázaností zahraničního historika na publikované písemné prameny, které nabízely žeň právě v případě Charty. Obhajoba „jeho“ disentu proti generační i názorové kritice tzv. nové opozice (legalistický, pasivní, intelektuální, opatrnícký) se jeví jako redundantní, celá diskuse je materiálem pro jinou knihu. Jako desideratum případného navazujícího výzkumu autor prozíravě stanoví především vzájemný průnik disentu a společnosti včetně identifikace relevantních pramenů, což je problém, který se mu podařilo nasvítit jen z jedné strany.

V souhrnu je možno říci, že kniha dokumentuje jak autorovy kvality teoretika, tak zvládnutí a zpracování úctyhodné šíře materiálu. Přes nezbytné odbočky k faktografii se Bolton důsledně drží svého cíle identifikovat a zasadit do kontextu jednotlivá narativa, z nichž se skládal fenomén disentu, a odhalit původ, složky a evoluci jednotlivých, zejména dobových legend. Problém jeho diskursivní analýzy nespočívá snad v mylných soudech outsidersa – zde je naopak namísto zdůraznit mimořádnou badatelovu empatii –, nýbrž ve složitosti úkolu. Sám fenomén disentu obsahoval řadu ideových, morálních i praktických otázek, vedle něj existovala (sociálně, názorově, majetkově) strukturovaná většinová společnost, strukturovaná moc (strana, StB) a strukturovaná zahraniční veřejnost od vrcholných politiků přes média po lidskoprávní organizace. Každá z těchto složek si nejen vytvářela svůj příběh, ale též spoluvytvářela příběhy ostatních.

Domácí čtenář postrádá v práci některé širší motivy a vnější vazby, které autor z autonomního, v sobě uzavřeného příběhu vyřadil, jakoby nevědomky podléhal všudypřítomnému přízraku ghetta. Výrazný podíl zahraničních médií na disentní legendě zmiňuje v úvodu, ale dál jej v rozboru textů nereфлекtuje, stejně jako je sterilní vůči reakci profilujících postav disentu na změny mezinárodní situace a nálad zahraniční veřejnosti (nabízí se alergie na duch '68 po tzv. německém podzimu a vraždě Alda Mora). Podobně neanalyzuje reakci chartistů na intenzivní legendizaci ze strany moci a pomíjí vliv režimem generovaného mýtu na disentní oficiální i ego-dokumenty. Stranou zůstává rovněž úloha jednotlivých pracovníků StB, osobně „propojených“ s disidenty, jako adresátů ego-textů; jejich přítomnost včetně jistého dialogu a náznaku stockholmského syndromu je přítomná zejména v případě L. Vaculíka. Největší slabinou při mapování diskursu disentu je – jak si je autor sám vědom – ovšem část týkající se většinové společnosti; naproti tomu Bolton velmi záslužně zachytil názorové peripetie ve vztahu disentu vůči „obyčejným lidem“ a poukázal na jejich spíše teoretické než reálné ambice. Co se týče literárněhistorické textové analýzy, využité zejména ve druhé části (formálně ovšem nerozdělené) knihy, stál by za úvahu ještě vliv soudobých kulturních proudů, které prošly cenzurním sítím; tak Felliniho filmy sedmdesátých let manifestují tutéž nepřiběhovost, míru snovosti, „tranzitní osobnost“ tvůrce a právo na soukromý pohled, které Bolton tematizuje ve Snáři. I s těmito výhradami přináší provokující kniha neobyčejně inspirativní podněty k odborné i veřejné reflexi nedělitelných normalizačních dějin a *last but not least* předkládá další podobu disentního mýtu, tentokrát poznamenanou generační postmoderní zkušeností.

Svatava Raková

Obecné

Milan PETRUSEK a kol., *Dějiny sociologie*, Praha, Grada Publishing 2011, 236 s., ISBN 978-80-247-3234-3.

Dějiny sociologie jako oboru nejsou v českých zemích polem neoraným. Odmyslíme-li si starší práce o sociologii 19. století, počínaje Emanuelem Chalupným z roku 1948, máme k dispozici – vedle několika překladů zahraniční literatury z devadesátých let – především Kellerovy Dějiny klasické sociologie z roku 2004 a Jandourkovu Čítanku textů sociologických klasiků z roku 2010. To, co chybí, je především moderní pohled na klíčové osobnosti, školy a koncepty druhé poloviny 20. století. Jedním z (mnoha!) posledních děl ohromné a inspirativní osobnosti Milana Petruska byla jím iniciovaná a jako týmový projekt uskutečněná kniha esejistických pohledů na dvě století vývoje sociologie prizmatem klíčových osobností a škol.

„Tato nevelká knížka si neklade za cíl systematizovat dějin sociologie ani v úplnosti ba ani v jednotlivostech. Spíše chce čtenáře sociologa i sociologa-laika – přesvědčit o ‚užitku a požitku‘ z četby klasiků“ (s. 12). Není to systemizující a v principu popisná učebnice, ale není to ani odborná monografie – kniha nemá vědecký aparát, neklade si obvyklé výzkumné otázky, nemá shrnující a interpretující závěry ... a přece je to vynikající práce, možná trochu nevyrovnaná, ale ve svých výšinách plná originálních postřehů, publikace inspirující a pro absolutní většinu potenciálních čtenářů jednoznačně objevná. Petrussek se tu spolu s šesticí svých žáků vyrovnal s ohromným dědictvím klasických osobností a textů sociologie klasického období (od Augusta Comta po Talcotta Parsonse), postklasického období (od osmdesátých let 20. století do počátku nového tisíciletí) a v ironickém výhledu i soudobé sociologie.

Výběr v knize pojednaných osobností je vysoce zajímavý a provedený v maximálně širokém názorovém spektru (oceňuji, že bez předsudků, byť i poněkud jednoduše, je tu pojednáno také přinejmenším „na západě“ stále znovu tematizované dílo u nás dnes zatracovaných „klasiků“ Karla Marxe a Friedricha Engelse). Jako vždy je také jistě možno klást otázku po relevanci výběru: Proč sem Petrussek, výjimečný znalec Masarykova díla, nezařadil např. kapitolu o tomto originálním a již ve své době světově uznávaném autorovi, jehož práce „Der Selbstmord als soziale Massenerscheinung der modernen Zivilisation“ z roku 1881, ale také a především *Otázka sociální* (1895), jakož i *Moderní člověk a náboženství* (1898) nebo *Světová revoluce* (1925) jsou přece základními kameny moderního českého, přinejmenším ve střední Evropě recipovaného sociologického myšlení? Snad starý mistr prostě toužil vybočit z koleje, pro něj již příliš hluboko vyjeté...

Základem knihy je Petruskova otázka: „Proč číst klasiky?“ Velký a v neskutečně šíři znalý a sečtělý ironik na ni v knize odpovídá v podstatě v rámci nikoliv „vědeckého“, nýbrž hluboce „kulturního“ diskursu. Šestnáct kapitol je věnováno buď významným myslitelům, nebo pro sociologii klíčovými školám (exemplárně Chicagská škola), směrům a teoriím. Podstatné (v kontextu našeho časopisu pro historiky) je, že zdařilé nejsou zdaleka jen texty Petruskovy (i když ty jsou opravdu krásné), ale také jeho žáků. Jako příklad uveďme kapitolu Miroslava Paulíčka o Civilisačních teoriích první poloviny 20. století, Holečkův Neopositivismus nebo Balonův Konec heroického období moderní sociologie: Talcott Parsons a Robert King Merton.

Na závěr knihy jsou přidány dva poměrně obsáhlé a cenné „dodatky“ z Petruskova pera: Náčrt vývoje empirické sociologie, především však – pro Petruska, který po desetiletí intenzivně a kriticky

recipoval výsledky práce polských a ruských kolegů, typický text – Vývoj sociologie v Rusku a Polsku (dohromady s. 169–216). Z Petruskovy ruky pochází i vynikající Závěrečné zamyšlení o stavu současné sociologie a obecněji soudobého vědění o společnosti. Výsledným produktem práce autorského kolektivu (Petrušek napsal třetinu celé knihy) je výjimečná publikace, jejíž – kritickou, polemickou, nadšenou – četbu je možno naléhavě doporučit odborníkům snad všech humanitních a sociálněvědných oborů.

J. Pešek

Martin WERNISCH, *Politické myšlení evropské reformace*, Praha, Vyšehrad 2011, 444 s., ISBN 978-80-7429-039-8.

Wernischova kniha, stojící na pomezí dějin teologie a dějin (politických) idejí a ideologií zkoumá politické představy a koncepty nejprve klíčových osobností evropské reformace, v druhém plánu pak série protestantských monarchomachů. Autor důsledně vychází z rozboru primárních pramenů – tedy děl zkoumaných autorů, až v druhém plánu přihlíží k dosavadní (mnohdy ovšem v ohromném objemu ani nezvládnutelné) literatuře. Zajímají ho především názory zkoumaných reformačních autorit, nikoliv (nebo jen v jisté míře a regionálním vymezení) jejich recepce nebo aplikace či: „druhý život“ v dobové politické teorii, teologii či publicistice.

Prvá část, více než třetina knihy je věnována Martinu Lutherovi. Jemu Wernisch určil čtyři kapitoly, zasvěcené principiálním a situačním předpokladům jeho učení, přístupu k institucím veřejné správy a novému uspořádání reformační společnosti. Ve čtvrté kapitole autor sleduje vnitřní vývoj Lutherova evangelického učení a věnuje pozornost jak rozvíjení nebo adaptaci Lutherových názorů zejména u Melancthona, ale i u Spenglera, Bugenhagena a Flacia Illyrica. Po kratší (šedesátistrán-

kové) pasáži, věnované Huldrychu Zwinglimu (a návazně Bullingerovi a Erastovi), následuje stostránková část, soustředěná na dílo a působení Jana Kalvína. Po kapitole o historickém kontextu jeho osobnosti následuje výklad Kalvínovy politické teorie v rámci teologické sumy, adaptace Zwingliho modelu, popis ženevských mocenských sporů – pro autorův v podstatě prokalvínský postoj je charakteristická kapitola o slavném procesu s Miguelem Servetem roku 1553 – a konečně vyzarování kalvinismu především do Francie. Poslední část knihy pojednává v širokém záběru aplikace klíčových, výše popsaných teorií v západoevropském až americkém prostoru. Závěr knihy je věnován Johannu Althusiovi.

Již jen z řečeného je zjevné, že Wernisch přece jen tak úplně neodhlédl od „aplikačního použití“ klíčových teologicko-politických konceptů reformačních velikánů. Pro západní polovinu Evropy i americké osady sleduje jejich uplatňování a proměny ve velkém rozsahu a se značným zájmem. Kupodivu zcela mimo úhel autorovy pozornosti však zůstává východní část střední Evropy a v jejím středu české země, a to přes zcela mimořádný význam jak husitské reformace (děl i praxe) pro učení zejména Martina Luthera, tak přes ne právě zanedbatelnou roli teologů Jednoty bratrské pro utváření středoevropských politických konceptů sledované doby. (Od politické recepce teorémů reformačních autorit v této části Evropy přitom odhlédněme...) Je opravdu možno obírat se vážně Lutherem a Husa zmínit v celé knize jen třikrát ve „vedlejších větách“? Proč si ho tedy luteráni 16. století tak velkoryse vydávali? Jen pro export do Čech?

Wernischova kniha je důkladná, těžko čitelná, kontroverzní a přece inspirativní. Jen až se zase jednou budeme tázat, proč zahraniční autoři tak rádi vynechávají – dobově nadregionálně důležité – bohemikální kontexty (ostatně zpracované v početné literatuře), nabízí se odpověď, že to přece

Češi dělají také. Kniha, vybavená solidním vědeckým aparátem, i přes tuto drobnost představuje velký a originální badatelský výkon, který by se měl stát předmětem široké mezioborové diskuse.

J. Pešek

Johannes HOFFMANN – Madlen BENTHIN – Thomas DAHMEN, *Stereotypen, Vorurteile, Völkerbilder in Ost und West in Wissenschaft und Unterricht. Eine Bibliographie*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2012, X + 560 s. (= Studien der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Band 1, Teil 4), ISBN 978-3-447-06697-6.

Mezinárodně uznávaná dortmundská bibliografie národních stereotypů, předsudků a obrazů jiných národů ve vědě a školním vyučování dospěla ke své čtvrté části, zahrnující převážně období let 2001–2010. První svazek byl vydán již roku 1986 (zpráva v ČČH 88, 1990, s. 587), části 2 a 3 pak v letech 2006 a 2008 (zpráva v ČČH 107, 2009, s. 432–435). Rozčlenění desítek tisíc (ovšem nečíslovaných) bibliografických záznamů monografií, sborníků a článků do oddílů o kontinentech a do kapitol o jednotlivých zemích, hlavně v němčině a angličtině, předcházely ve čtvrtém svazku dva obecně pojaté oddíly o problematice míru a konfliktů a o příznivých i nepřátelských obrazech jiných národů.

Oproti předcházejícím letům se projevuje potěšitelný nárůst studií o těchto obecných otázkách. Vydavatelé bibliografie přitom zjišťují, že stereotypy a předsudky jsou v nedávné době překonávány spíše ve vědeckém bádání než v politice a společenském vědomí, kde mají zpravidla staré kořeny, zejména před volbami. V tomto rámci poukazuje kniha mimo jiné na genderové otázky (pojetí žen a mužů), na problémy Sintí, Romů a proticikánských tendencí, posílá na sociální předsudky ve vztahu ke zdravotně postiženým, k náboženským skupinám a ke starší generaci. Sleduje se vy-

tváření pohledů na cizí země a národy prostřednictvím cestování, cestovních průvodců, studijních pobytů a mezinárodní výměny mládeže. Tradičně je velký prostor vyhrazen školním učebnicím zobrazujícími jejich vzájemnému posuzování.

Hlavní změnou čtvrtého svazku je zvýšená pozornost věnovaná prostoru Asie, Afriky a Latinské Ameriky a migracím, akulturaci i asimilaci obyvatel mimoevropských zemí, především v Evropě. Celkově však stále převažují bibliografické záznamy o starší i nedávné historii Německa (včetně vzájemných pohledů na NDR a Spolkovou republiku) a také o bezprostředních sousedech Německa. Důležité místo nadále zauímají německé i zahraniční pohledy na dějiny Izraele a Severní Ameriky. Předcházející svazky dortmundské bibliografie měly největší ohlas v evropských postkomunistických zemích, hlavně v Polsku, a také ve čtvrté části je Polsko zastoupeno mimořádně silně. Podstatně se rozšířil rovněž oddíl „Československo, od 1993 Česko a Slovensko“, který zásluhou spolupráce s českými odborníky obsahuje více než tři stovky samostatných položek (mimo četné odkazy na česká a slovenská témata v jiných oddílech a kapitolách). Zájemci o české a slovenské dějiny u nás i v zahraničí opět ocení přesné dodržování pravopisu včetně diakritických znamének ve jménech autorů i v titulech publikací.

J. Kořalka

Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. Knihu koncipovali Zdeněk BEZECNÝ – Martin GAŽI – Martin C. PUTNA. Uspořádal a edičně připravil Martin GAŽI. České Budějovice, Halama a Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích 2013, 736 s., ISBN 978-80-87082-28-7, ISBN 978-80-85033-41-0.

Obsáhlá monografie, na jejíž realizaci spojily síly více než čtyři desítky autorů z různých vědních oborů (dějiny, dějiny umění,

památková péče, krajinářství...), se zamýšlí nad rolí rodu Schwarzenbergů v dějinách. Zdánlivě můžeme říci nad jeho rolí v jihočeských dějinách, ovšem reálně zdaleka nejen jihočeských, třebaže moderní dějiny jižních Čech jsou z hlediska kultury i hospodářských a sociálních dějin rodem Schwarzenbergů – oběma jeho rodovými liniemi – výrazně formovány. Samotná kniha je koncepčně rozdělena do čtyř hlavních oddílů, jež mapují veřejné i soukromé aspekty působení Schwarzenbergů.

První oddíl pojednává o schwarzenberských panstvích v Čechách, o jejich úřednictvu, hospodářských dvorech, ale především zde dominuje krajinotvorná úloha šlechtických fundací – péče o zámecká a jiná sídla, budování památníků, ale především kultivace kulturní krajiny, jak ji šlechtické rody vnímaly jako širší zázemí svého panství (posléze spíše už velkostatku), svého sídla.

Druhý oddíl knihy se přesouvá od světového rozměru života k jeho sakralitě, k víře v Boha a k její manifestaci v rámci sídla, ale i panství či vídeňského paláce – v podobě zámeckých kaplí, votivních obrazů atd., často od význačných umělců dané doby. Za zmínku zde stojí především architekti J. B. Fischer z Erlachu či A. E. Martinelli, ale připomínání jsou i další umělci ve schwarzenberských službách. A najdeme zde i světskou tematiku v podobě portrétů Schwarzenbergů na zámku v Českém Krumlově či schwarzenberský zájem o umělecké ztvárnění jejich chovu psů a lovu či krajinářství (J. G. de Hamilton, F. J. Protýš, F. Runk aj.).

Třetí oddíl se obrací do moderní doby, k 19. a 20. století, k významným osobnostem rodu, k vojenskému působení, k politickým zájmům šlechty, k církevním kariérám, ale třeba i ke genderovým aspektům a k ženským dějinám – zájmu o osudy šlechtičen, včetně těch členek rodu, jež zůstávaly z různých důvodů celý život neprovdané. Zatímco osudy Schwarzenbergů v 19. století jsou přece jen v obecném po-

vědomí uchovávány, přiblížení osudů členů rodu ve 20. století – včetně éry komunismu – je velmi zajímavé a pro leckoho nejspíše i velmi poučné, mj. k osobě vězně komunistického režimu Arnošta Schwarzenberga či přímých rodových předků současného ministra zahraničí, o nichž v obecném povědomí koluje řada zkreslených informací, až smyšlenek.

Konečně čtvrtý oddíl je věnován životnímu stylu tohoto šlechtického rodu v 19. a 20. století, zimmním apartmánům, knihovnám, vnitřní výzdobě zámeckých sídel, cestování, ale třeba i jídelníčku panstva, lze říci moderní každodennosti nejvyšší, „první“ společnosti, jež se soukromým přátelským kontaktům s neurozenci dlouho vyhýbala, ale v průběhu 20. století se mění i její zvyklosti – koneckonců tlak velkých dějin je i v jejich případě neúprosný.

Třebaže občas jde spíše o určité sondy do dějin schwarzenberského rodu a jeho kulturní tradice, celek monografie vytváří ucelený obraz o roli Schwarzenbergů v českých a středoevropských dějinách z mnoha pohledů. Druhé vydání (první vydání vyšlo v roce 2008) je doplněno o některé nové obrazové přílohy, rodokmeny primogenitury i sekundogenitury rodu a v neposlední řadě o cenné dokumenty, zvláště o Manifesty české šlechty z let 1938–1939, které byly nedávno diskutovány v souvislosti s prezidentskými volbami.

B. Jiroušek

Středověk

Královská města v životě země moravské. Zpracoval kolektiv autorů pod vedením a za redakce Jiřího MITÁČKA, Brno, Moravské zemské muzeum 2012, 156 s., ISBN 978-80-7028-388-2.

Soubor deseti příspěvků se z různých úhlů průřezově zabývá fenoménem moravských středověkých měst. V hledáčku se neocitla

jen „tradiční“ velká města jako Brno, Olomouc, Jihlava nebo Znojmo. Stranou nezůstaly ani menší a ne tolik známé městské obce, které se ve svém souhrnu neméně podílely na struktuře urbánní sítě Moravy a přilehlého českého Slezska. Ačkoliv by se mohlo zdát, že k tématu bylo již v poslední době řečeno hodně (a k dispozici je syntetické dílo Františka Hoffmanna i syntéza Jiřího Kejře o vzniku městského zřízení), podařilo se z dosud často roztržštěných a izolovaných poznatků dále upřesnit obraz života, fungování, vzhledu i podoby moravského města v jeho obecných a rovněž individuálních rysech. Samozřejmě v řadě ohledů využitelných i pro české „sousedství“. Úvodní vstup obstaral Zdeněk Měřínský, sledující urbánní vývoj od lidnatých velkomoravských aglomerací. Hodně archeologických zjištění zprostředkoval Rudolf Procházka, třeba pokud jde o městské translace (Uherské Hradiště, Litovel aj.), parcelní zástavbu, vzhled měšťanského domu, pozici tržišť až po takové detaily, jako jsou doklady o městském dláždění (nechybí ostatně ani v písemných pramenech). V příspěvcích Martina Wihody a Libora Jana zaujmou (kromě jiného) pasáže o „druhořadých“ městských lokalitách, často asi staršího původu, než se dosud uvažovalo; včetně pokusů o řešení otázky Měnína a jeho role jako nositele zvláštního právního okruhu, což patří k vděčným badatelským tématům. Dvěma studiiemi přispěl Tomáš Borovský a zejména text o „Čase středověkého města“ patří k využitelným v obecné rovině, tj. k poznání, jak se čas „děлил“ v městském prostředí. Na postavení a život obyvatel moravských měst, tedy na ženy, se s řadou ilustrativních příkladů zaměřila Michaela Malaníková, roli rytířských řádů ve struktuře městské společnosti hodnotil Jiří Mitáček. Do hmotné kultury středověkého města, i do jejích nejnižších pater, zavedla čtenáře Irena Loskotová, zatímco raně novověké pokračování moravských měst, kdy už jejich „zlatý věk“ končil, nastínil Tomáš Sterneck.

Je sympatické, kolik ne ani tak zásadně nových, ale utříděných a moderně komentovaných poznatků anotovaný sborník snesl. Patří se v tomto ohledu ocenit práci Jiřího Mitáčka jako pořadatele a redaktora i šťastnou ruku, která ho k výběru autorů vedla. Poznámku zaslouží i poměrně bohatá dokumentace, ať již pláneků, iluminací anebo dokladů hmotné výbavy měšťanských domácností. Jednotlivé texty sice postrádají poznámkový aparát, ten je však dostatečně nahrazen doporučenou literaturou ke každému z okruhů. Odborným zájemcům o městskou problematiku a vůbec medievistům se dostává do rukou příručka, která si snadno najde uživatele.

J. Zemlička

Pavel BRODSKÝ, *Krása českých iluminovaných rukopisů*, Praha, Academia 2012, 366 s., ISBN 978-80-200-2175-5.

Jméno a dílo Pavla Brodského je odborné veřejnosti dobře známo a je spojováno s dějinami zejména české knižní malby. Kniha *Krása českých iluminovaných rukopisů*, jak autor vysvětluje v úvodu, představuje jakýsi předstupeň souhrnné syntézy středověké knižní malby v Čechách. Protože se stále objevují nové rukopisy na území celé Evropy, materie zdaleka ještě není uzavřena. Přesto však kniha poskytuje čtenáři a uživateli mnohostranný úvod do problematiky bohemikálních rukopisů, tedy rukopisů vzniklých na území Čech nebo vytvořených rukou českých iluminátorů. V první části knihy podává výklad o typologii výzdoby bohemikálních rukopisů a jejich knižní malby, od *Liber viaticus* Jana ze Středy přes tzv. *Vyšehradský kodex* až po 17. století.

V další kapitole se autor věnuje problematice donátorů, písařů a iluminátorů, většinou jménem neznámých. Vysvětluje, jakým způsobem se mezi iluminátory, městskými řemeslníky sdruženými do cechů, šířily novinky, jakou dynamikou postupovala knižní výzdoba a s jakými náklady byla

spojena. V další části výkladu autor přechází ke vztahu knižní malby k textu, který byl velmi úzký a silně didakticky podbarvený. Sakrální náměty v knižní malbě zaujímaly čelné místo pro duchovní rozměr života, který byl ve starších dobách běžnou a podstatnou složkou životní filozofie celé společnosti v míře nesrovnatelně větší, než tomu je dnes. Převážná většina vyobrazení reflektuje duchovní náměty, zatímco světské náměty byly považovány za podružné. Týká se to všech děl, nejen Bible, která samozřejmě mezi iluminovanými rukopisy zaujímá čelné místo co do počtu a krásy dochovaných exemplářů.

Bibliografická ikonografie se ovšem neobjevuje jen v Bibliích (u nás se dochovaly jednotlivé svazky i uzavřené cykly, např. Bible ze Sadské, a naopak se neuplatnily ani francouzská Bible historiée, ani Biblia pauperum), ale i v liturgických rukopisech a četných dalších textech. Kromě již zmíněné Bible (např. Václava IV.) se knižní malba výrazně prosadila v misálech, breviářích a z breviáře odvozených liturgických zpěvníků – antifonářích. Tak jako je pro rukopisy Bible příznačná postava sv. Jeronýma – překladatele Bible do latiny a patrona překladatelů, tak je pro zpěvníky typická postava krále Davida, zpravidla hraje cího na nějaký strunný nástroj nebo modlíciho se k Hospodinu. Malby tedy mají funkci nejen ozdobnou a výpravnou, ale také didaktickou, pomocnou. I přes nespornou bohatost a různorodost vyobrazení se stále opakují oblíbená témata: kristologický cyklus, mariánská ikonografie, pieta spod. Některá ikonografická témata vykazují více variant, tak např. cyklus stvoření světa, který je nejčastěji pojat jako soubor dílčích výjevů, může být zobrazen vertikálně (u starší verze) nebo v kasulovém řešení, tedy paralelním uspořádání ve dvou sloupcích. Autor podává čtenáři přehlednou a srozumitelnou formou výklad o dalších typech vyobrazení, jako je Adorace děcka, Zmrtvýchvstání Páně, Ukřižování apod.

Knižní malba nemusí být nutně nositelem jen přímého významu, tedy převedení daného textového úseku do obrazové podoby. Většinou je také nositelem významu symbolického, skrytého, a jak už bylo řečeno, také didaktického a moralistického: téma viny, trestu, odplaty za spáchané skutky, varování před svody pozemského života. Vyobrazení ale také může představovat exegezi textu. Konečně didaktický podtext iluminací je zdůrazněn např. ve spise *Speculum humanae salvationis*, jehož ilustrátor vedle sebe řadí typologické paralely výjevů ze Starého a Nového zákona. Cílem takového pojetí bylo dokázat nadřazenost Nového zákona nad Starým, respektive poukázat na předobrazy novozákonních událostí, které byly předpovězeny již ve starozákonním textu.

Paralely mohou zastupovat také tzv. antiteze, které jsou řešeny jako protiklady zla a dobra. Příkladem tohoto typu knižní malby je např. *Liber Gigas*, známý svými obřímí rozměry, kde ďábel tvoří protiklad k Nebeskému Jeruzalému. Obrazové antiteze pak byly velmi oblíbeny zejména v husitství. Autor rovněž věnuje pozornost figurálním motivům, bordurám a droleriím v rukopisech Václava IV. Upozorňuje i na u nás okrajové jevy, jako je profánní ikonografie v historiografických spisech, např. v Kosmově kronice. Zabývá se také otázkou zaměření tematiky; v bohemikálních rukopisech převažují bohemikální motivy, např. postavy jednotlivých panovníků. Z cizích motivů jsou pak zastoupeny různé mytologické postavy nebo postavy historické, ale s přidaným mytologickým podtextem, jako např. Alexandra Velikého. Naopak se málo vyskytují náměty z oblasti přírodních věd. V iluminacích středověkých textů však nebývají výjimkou náměty pracovní.

V následující části knihy podává autor výklad o technických specifikách iluminací, jejich formálním vývoji a proměnách. Památky, vzniklé na českém území, pocházejí až z 12. století. Tato skupina rukopisů románského slohu zahrnuje např. Olo-

moucké horologium z roku 1136 či Ostrovský žaltář. 12. století vneslo do knižní malby výrazné slohové změny a růst počtu bohemikálních rukopisů, charakteristických patrným byzantským vlivem. Mater verborum, Sedlecký antifonář, Františkánská bible jsou jen některé z rukopisů, které vznikly na našem území v tomto období. Ve 14. století vznikla řada kvalitních rukopisů, zejména péčí královny vdovy Elišky Rejčky, která podporovala dílnu v Brně. Ve výzdobě těchto rukopisů se uplatnil naturalistický sloh původem z východní Anglie. Ve stejné době byla činná další dílna v Praze, ze které vyšel např. slavný Pasionál abatyše Kunhuty.

Pro plynulý chod dílen iluminátorů byla samozřejmě nezbytná podpora dvora; Karel IV. a Václav IV. se v tomto směru velmi angažovali a není tedy překvapením, že do doby jejich panování spadá rozkvět české iluminované malby. Na rozdíl od ostatních uměleckých odvětví vývoj knižní malby v Čechách nepoznamenaly ani následující husitské války. Obrazoblectví se knižní malbě vyhnulo, řada iluminátorů změnila působiště, ale nadále přijímala zakázky. K původní dynamice výroby iluminovaných rukopisů se české země vrátily až ve třicátých letech 15. století, kdy vznikla např. Bible královny Kristiny. Příznivý vývoj pokračoval až do začátku 17. století, které znamená tečku za českou knižní malbou.

V bohaté obrazové příloze má čtenář možnost seznámit se s nejstaršími památkami české iluminace, vrcholnými díly doby Karla IV. a Václava IV., rukopisy spojenými s husitstvím, výpravnými kodexy 16. století až po památky, jež vznikaly v době, kdy tento typ umění již byl na ústupu. Obrazová příloha přibližuje v pěti stovkách mnohdy unikátních reprodukcí fascinující svět české knižní malby. Práci s textem usnadňuje několik rejstříků včetně ikonografického, slovníček pojmů a bohatý přehled odborné literatury.

L. Blechová

Image, Text and Church 1380–1600. Essays for Margaret Aston. Edited by Linda CLARK, Maureen JURKOWSKI and Colin RICHMOND. Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 2009 (= Papers in Mediaeval Studies 20), 289 s., ISBN 978-0-88844-820-0.

Publikace „Obraz, text a církev 1380–1600“ je sborníkem k životnímu jubileu významné britské medievistky Margaret Astonové, specialistky na středověké církevní dějiny, zejména dějiny anglických reformních hnutí vrcholného a pozdního středověku. Badatelské zaměření jubilantky ovlivnilo výběr příspěvkatelů i témata jejich textů, takže výsledná podoba knihy je překvapivě sourodá a tematicky jasně profilovaná. Základem sborníku se stalo jednodenní pracovní zasedání na University College London (2008) na počest M. Astonové. Svazek obsahuje jedenáct studií k pozdně středověkým a raně novověkým církevním dějinám se silným důrazem na reformní hnutí a svým způsobem poskytuje průřez anglosaským bádáním v tomto oboru za posledních přibližně padesát let, jak to ostatně redaktoři svazku v úvodu sami deklarují. Součástí knihy je také souhrnná bibliografie M. Astonové.

Studie je možno rozdělit do několika tematických celků, propojených ústředním tématem knihy a dobou vrcholného a pozdního středověku a také tím, že všechny studie přímo nebo nepřímo navazují na jubilantčino dílo. Církevní dějiny jsou pojednány na pozadí politických událostí s odkazy na soudobé texty a obrazy různých druhů, jejich osudy a souvislosti. Hlavní historické postavy procházejí několika studiemi různých autorů.

První tematický celek je zaměřen, jak jinak, na Viklefa a jeho dílo, jeho současníky a univerzitní prostředí jeho doby. Nejvýraznější je hned první studie svazku (Anne Hudson, Wyclif's Books), která analyzuje Viklefovy prameny a sleduje, jak se k nim dostával.

Ann Eljenholm Nicholsová („The Illustrations of Corpus Christi College MS 32: Be Glose in Englissche Tunge“) věnovala svou studii rukopisnému překladu evangelíí sv. Marka a Lukáše a pavlovských epíštol z pozdního 14. století doplněných glosami. Tyto překlady nespádají do tzv. viklefského okruhu. Rukopis je vyzdoben zajímavými iluminacemi a je podle soudu autorky ojedinelým dokladem začátků zpřístupňování Bible laikům.

Po těchto dvou studiích o rukopisech přichází na řadu série textů k církevním dějinám. Prvním z nich je příspěvek Alison McHardyové („Ambition and Politics in the Late Medieval Church“), jehož hlavní postavou je lincolnský arcibiskup a duchovní v královských službách, John Scarle, který na samém sklonku 14. století zasahoval do nejvyšší politiky. Autorka zobrazuje jeho osobní kariéru a vztahy k nejvýznamnějším osobnostem a institucím anglické církve. Přední britský medievalista Jeremy Catto se v následující stati vrací k jedné z čelných postav církevních dějin vrcholného středověku, canterburskému arcibiskupovi Thomasu Arundelovi („Shaping the Mixed Life: Thomas Arundel's Reformation“). Předmětem autorova zájmu je spis Arundelova současníka a podrízeného Waltera Hiltona „Mixed life“, který líčí Arundela jako silného odpůrce lollardů a zachycuje tak zajímavým způsobem rozestupující se hranici mezi anglickou herezí a ortodoxií. Maureen Jurkowski si zvolila za téma svého článku osudy lollardského kazatele Roberta Herlastona („The Career of Robert Herlaston, Lollard Preacher“), působícího na přelomu 14. a 15. století. Jeho osud ilustruje funkce sociální sítě lollardů a jejich stoupenců.

Následující studie Normana Tannera („Wyclif and Companions: Naming and Describing Dissenters in the Ecumenical and General Councils“) se vrací k Viklefovi. Zabývá se rozbohem odsouzených článků, připisovaných Viklefovi, argumentací koncilů proti Viklefovi a využívání Viklefova jména k odsouzení dalších disidentů,

mj. i Jana Husa. Studie Iana Forresta („Defamation, Heresy and Late Medieval Social Life“) se stylu předchozích kapitol poněkud vymyká. Je to zobecňující, teoretičtější text o způsobech očerňování lidí ve středověké Anglii pomluvou nebo obviněním z hereze a o možnostech jejich obrany v rámci církevního i obecného práva.

Dva následující příspěvky jsou věnovány využití výtvarného umění, středověké výzdoby kostelů, ke vzdělávání laiků. Richard Marks se ve svém textu „Picturing Word and Text in the Late Medieval Parish Church“ zabývá formami zviditelnění textů (biblických či memorativních) a pokouší se rekonstruovat jejich skutečné historické funkce v anglických kostelích. Elizabeth Eisensteinová („Seeing Images and Hearing Texts: Modes of Worship in Early Modern England“) se zamýšlí nad způsoby komunikace ve středověkých církevních prostorách, kde slyšené a viděné se vzájemně doplňovalo.

Závěrečné studie překračují rámec pozdního středověku a poskytují průhled do vývoje reformace v Anglii. První z nich je studie Andrewa Hopa („Conformed and Reformed: John Colet and His Reformation Reputation“) věnovaná vývoji bohoslužeb, zejména vztahu čteného a mluveného slova v konfesně rozdělené společnosti 16. století. Poslední text publikace, jehož autorem je John Bossy („The Devotional Composition of Lord Henry Howard, 1584–1596“), se zabývá Henrym Howardem, druhým synem hraběte Henryho Howarda ze Surrey, a jeho specifickým dílem, knihou či spíše korpussem zahrnujícím modlitby a další texty pro duchovní život člověka anglikánského vyznání konce 16. století.

E. Doležalová

Alexander PATSCHOVSKY, *Die Concordia Novi ac Veteris Testamenti Joachims von Fiore († 1202)*, Monumenta Germaniae Historica – Hilfsmittel 28, Hannover, Hahnsche Buchhandlung 2013, 406 s., ISBN 978-3-7752-1135-2.

Knihy o Souladu Starého a Nového zákona patří za vrcholné dílo nejen Jáchyma z Fiore (ca 1135–1202), ale i raně středověké dějinné filozofie. Jáchym byl přesvědčen, že mezi epizodami popsanými ve Starém zákoně a ději v novozákonních dějinách církve musí existovat racionálně postižitelný soulad (*concordia*). Ke každé význačné události známé ze Starého zákona Jáchym proto hledal a nalézal odpovídající skutečnost z dějin novozákonní církve. Propočtem věků a generací před Kristovým příchodem (3×14) shledal stejný počet generací po této epochální události. A protože jedné generaci empiricky vyhradil třicet let, dospěl k fatálnímu letopočtu 1260, kdy podle něho mělo dojít buď k příchodu Antikrista, nebo k jinému rozhodnému dějinnému zlomu.

Dříve než si povšimneme monografie A. Patschovskyho, která je nezbytným předstupněm kritické edice, nebude na škodu podat stručnou informaci o zpřístupnění Jáchymových spisů podle náročných kritérií Komise pro kritické vydání děl Jáchyma z Fiore. Edice „malých spisů“ v šesti svazcích se již blíží svému závěru (Opera minor I–V, in *Fonti per la storia d'Italia, Antiquitates* 4, 18, 26, 29, 37, Roma 1995–2012). O čtvrtém svazku jsem ostatně již v tomto časopise podal zprávu (ČČH 107, 2009, s. 888–889). Dvě z hlavních děl, nedokončený *Tractatus super quatuor evangelia* a *Psalterium decem cordarum*, již jsou rovněž k dispozici badatelům. O vydání prvního spisu se zasloužil Francesco Santi (*Fonti, Antiquitates* 17, Roma 2002), *Psalterium* kritickou edicí zpřístupnil Kurt-Victor Selge (viz zprávu I. Hlaváčka, ČČH 107, 2009, s. 889). *Expositio in Apocalypsim* figuruje v edičním výhledu *Monumenta Germaniae historica* (editor K.-V. Selge), právě tak jako *Concordia Novi ac Veteris Testamenti*, k níž monografie A. Patschovskyho vytváří nezbytný předstupeň.

Obtížnost edičního úkolu nespočívá jen v enormním množství rukopisů a několika starých tisků, ale i v okolnostech samot-

ného vzniku díla. Jáchym pracoval na svém nejvýznamnějším díle nejméně 12 let, od podzimu 1183 až do srpna 1196, kdy je musel předložit papežské kurii. Ani poté se jím však nepřestal zabývat, a lze tudíž důvodně předpokládat, že ho až své smrti roku 1202 nepovažoval za dokončené. Už to samo o sobě ztěžuje hledání autorského textu (archetypu) a bezprostředně z něho vycházejícího hyparchetypu, jenž nemusel zůstat jediným svého druhu. Patschovsky předpokládá, že již text, za který byl sám autor odpovědný, neměl jednoznačnou podobu. Jáchymem navržené změny měly v rukopisné tradici různorodé přijetí, nehledě na to, že jeho stoupenci a spolubratři jen některá různočtení považovali za závazná a jiná nikoli.

Před editorem stála tak od počátku otázka, zda má vzít za základ tzv. horního textu (rozuměj textu nad poznámkami) znění „poslední ruky“, nebo naopak nejstarší hyparchetyp. Třetí možností by byl smíšený text s případným paralelním tiskem ve sloupcích. Jinými slovy, editor se musel rozhodnout, do jaké míry má přihlídnout „ke koloritu recepce“ anebo zda má text rekonstruovat pouze podle hyparchetypů. Pro účely komparace Patschovsky rozdělil 42 rukopisů do tří „tříd“, přičemž zvlášť vyčlenil čtyři *codices extravagantes*. Z řečeného plyne, jak obtížné by bylo v kritické edici přihlížet ke všem různočtením, nemluvě o zachycení ortografických variant. Aby dostal nárokům kritické edice, Patschovsky provedl kolaci všech rukopisů a nejstaršího benátského tisku z roku 1519 s pomocí 92 dílčích zkoušek (*Stichproben*). Zatímco kolace tak velkého počtu rukopisných variant byla zkouškou akribie a trpělivosti, výběr zkoumaných míst dal editorovi příležitost prokázat neobyčejnou erudici a minuciézní znalost Jáchymova díla.

Výsledek klasifikační analýzy shrnuje *stemma codicum* na s. 67, z něhož je patrné, že v každé ze tří tříd se vyčleňují dva rukopisy obsahující společně čtení. Jelikož však

pouze oba rukopisy I. třídy se zčásti kryjí se zněním obou dalších tříd, editor jim zřejmě bude muset věnovat větší pozornost a pravděpodobně v poznámkovém aparátu uvádět i odchylky. Jinak si lze sotva představit, že by edice obsahovala všechna různočtení. I když se lze i s takovým řešením setkat, jde o hromadění edičního balastu, který zdánlivě působí hyperkriticky, ve skutečnosti však prozrazuje ediční bezradnost. A protože to není problémem jen jedné edice, nepochybně kolem této otázky vznikne širší diskuse. Zdá se mi, že by neměla zůstat jen doménou filologů. A pokud ano, měli by prokázat, proč je třeba v edicích uvádět všechna různočtení.

F. Šmahel

Tomáš SOMER, *Smil z Lichtenburka. Příběh velmože bouřlivého věku*, České Budějovice, Nakladatelství a vydavatelství Veduta 2012, 291 s., ISBN 978-80-86829-80-7.

Směřování Tomáše Somera k biografii Smila z Lichtenburka († 1269) bylo – dle posledních doktorandských setkání organizovaných Centrem mediévistických studií i několika přípravných článků soudě – nepřehlédnutelné. Nad knihou o téměř třech stech stranách (ostatně druhou Smilovi věnovanou knihou vydanou v rozmezí několika let, jakkoli Elblova má zhruba poloviční rozsah a i její úroveň je odlišná) jsem si vzpomněl na Smilova neméně známého současníka, Voka I. z Rožmberka, o němž jsou k dispozici dvě (stále nepřekonané) časopisecké studie rozsahu výrazně skrovnějšího (k mému překvapení ani jedna není v knize citována – přitom pánové Vok a Smil měli společného poměrně mnoho – oba bychom zastihli např. u Lávy 1246, v Prusku 1254/1255, u Mühlendorfu 1257 i u Kressenbrunn 1260, o podobných křivkách jejich poměru vůči „starému“ i „novému“ králi a také třeba pěších pečetích – jak zachytil i Somer – nemluvě). Tanuly mi na mysli i nad úvodními

úvahami na téma, jak psát biografie středověkých osobností. Znalost nejen možnosti (jež je zde pojednána speciálně ve vztahu ke Smilovi – tedy komentovaným přehledem využitelných pramenů), ale i limitů našeho poznání je logicky východiskem (často spoluurčujícím metodiku).

Knihy je členěna do tří oddílů – první je chronologicky koncipovaný (rozumí se, že i zde velmi často nutně přichází ke slovo hledisko věcné), další dva jsou tematické. První oddíl je věnován životnímu příběhu Smila z Lichtenburka – zabírá necelá tři desetiletí od nejstarších doložených aktivit ve čtyřicátých letech 13. století až po jeho smrt na sklonku šedesátých let). Přehlednou kostru výkladu tvoří mezníky – nebo minimálně události, jež z dnešního pohledu můžeme za mezníky považovat – v podobě bitev, resp. demonstrativních tažení: počínaje aktivitami v prostoru mezi Lávou a Stožcem (1246) a konče Kressenbrunnem (1260), kdy samotné bojové aktivity (na základě dochovaných pramenů zpravidla blíže neidentifikovatelné) jsou druhořadé ve vztahu k analýze kontextu, v němž se Smil na bojišti ocitá (alespoň v jisté míře reprezentativní obraz poměru jak k Václavovi I., tak jeho nástupci Přemyslu Otakarovi II. nabízí probírka diplomatického materiálu – tedy přítomnost Smilova jména ve svědečných řadách). Vzhledem k širšímu politickému kontextu, do něhož jsou jednotlivá tažení zasazena, nejsou domácí rivalita sklonku čtyřicátých let mezi králem a kralovicem a jejich stoupenci ani tak vsuvkou, jako spíše logickou spojnicí v průběžném líčení.

Druhý oddíl je věnován budování Smilovy světské domény (majetkové základny rodu), třetí sakrálnímu zázemí – svorníkem je zde též prostor, od Železných hor po Německobrodsko a Žďársko. Vývoj majetkové držby, aktivity v oblasti horního podnikání a církevní instituce a jejich specifické postavení vůči Smilovi, resp. v širším rámci k Lichtenburkům (k dvojici klášterních fundací padesátých–šedesátých let – Žďár,

Pohled tu přistupuje ještě daleko starší klášter vilémovský, jeho statky ležely v dosahu severní části lichtenburské domény), ostatně spolu do značné míry souvisely. Jedno s druhým bylo těsně propojeno (připomeňme zde fungování cisterciáckých klášterů jakožto kolonizačních ohnisek na straně jedné a liturgicko-memoriálních na straně druhé, jak ostatně lze doložit i u dalších šlechtických řádových fundací té doby).

Součástí výkladu je průběžně řada speciálních otázek s těsnější či volnější vazbou ke Smilovi. Bezprostřední je vazba v případě počátků hradu Lichnice (panovnické versus šlechtické založení tohoto i několika dalších typově analogických hradů vydalo na řadu polemik), podobně jako specifík Smilova dvora (personálním složením, počítaje k němu i kaplany, evidentní nápodobu dvora panovnického); bližší pozornost je věnována Smilovým pečetím. Autor nově interpretuje Smilův poměr k církevním institucím, a především ke žďárskému klášteru, kde rozbořením pramenů relativizuje tradiční teze o Smilovi jakožto o horlivém podporovateli církve a tohoto kláštera obzvláště. Některé nové postřehy nalezneme i v případě obecnějších témat, která se Smila dotýkají jen částečně – jde např. o povahu Přemyslova „odboje“ (1248–1249), založení východopruského Královce/Königsbergu (Smil byl jedním z účastníků proslulé Přemyslovy výpravy 1254/1255), z hlediska pramenné kritiky potom můžeme připomenout úvahy nad výpovědní hodnotou Enikelova Fürstenbuchu (zvláště k událostem roku 1246).

V různých souvislostech se potom objeví i přesahy do obecnějších témat, především rytířské kultury a jejích (zachytitelných) projevů a výrazových prostředků. Nedílnou součástí výkladu tvoří několik rekonstrukčních map (formování rodové majetkové držby, sídelní a farní síť na Německobrodsku a Žďársku), přehledových tabulek (Smil v diplomatickém materiálu, jeho milites a kaplani, Smilův „itinerář“, resp. spíše doložená místa pobytu) a množ-

ství vyobrazení – vedle listin, pečetí a známých rytířských motivů zde zaujme několik příspěvků k historické ikonografii Německého Brodu anebo mapa z 18. století zachycující pozůstatky starých horních děl (v oblasti Smilových důlních aktivit).

Somerova kniha je závažným příspěvkem z hlediska poznání osoby a doby Smila z Lichtenburka; současně ji lze označit za inspirativní z hlediska metody, jíž autor příběh jednoho z našich předních šlechticů čtyřicátých–šedesátých let 13. století koncipoval a jeho životní osudy dovedl zasadit do příslušného rámce jak z hlediska politických dějin země, tak z hlediska budování základů rodové moci: vývoj majetkové držby rodu a budování sídelních struktur na česko-moravském pomezí, hospodářské aktivity, rezidence a nekropole jakožto klíčové výrazové prostředky osobní a rodové reprezentace.

R. Šimůnek

Novověk

Mlada HOLÁ, *Holdovací cesty českých panovníků do Vratislavi v pozdním středověku a raném novověku (1437–1617)*, Praha, Casablanca 2012, 256 s., ISBN 978-80-87292-18-1.

Jeden z možných pohledů na dějiny moci a její reprezentace ve středověku a raném novověku představuje systematický výzkum symbolické komunikace při panovnických ceremoniálech, k nimž neodmyslitelně patřily slavnostní vjezdy vládců do zemských metropolí spojené s holdováním stavů. Toho si byla vědoma autorka nepřilíh rozsažlé monografie, v níž představila v chronologickém sledu holdovací či obdobné cesty českých králů, které uskutečnili do Vratislavi v letech 1438/1439, 1454/1455, 1469, 1511, 1527, 1563, 1577, 1611 a 1617.

Přestože dílí heuristickou oporu našla autorka v německé, polské a české literatuře, musela podniknout neobyčejně roz-

sáhlý výzkum rozmanitých typů jazykově náročných archivních pramenů, které jí umožnily popsat jednotlivé kroky slavnostního ceremoniálu, k nimž patřilo především uvítání vládce, předání klíčů od městských bran, jeho vjezd do města, bohoslužba, ubytování a následné přijetí holdu. Závazné prvky ceremoniálu obohatoval pestrý doprovodný program, zvláště hostiny, turnaje a lovecká klání, který sloužil nejen k reprezentaci panovnického majestátu, ale poskytoval prostor k jednání s vladařem a členy jeho početného doprovodu.

K nesporným kladům faktograficky cenné a badatelsky pracné rozpravy Mladý Holé patří zevrubné přiblížení jednotlivých kroků uskutečňovaných při ceremoniálu slavnostních vjezdů českých králů do Vratislavi na rozhraní středověku a novověku, popis prostředí a identifikace osob. Stranou její bližší interpretační pozornosti však zůstala zvláště symbolická řeč doprovodné výzdoby, především slavnostních bran, jejichž dochovaná vyobrazení autorka využila v textu práce pouze ilustrativně. Důmyslná výzdoba pozoruhodných objektů efemerní architektury sloužila mimo jiných významů k inscenaci dynastické paměti, která v případě Habsburků postupovala jednotlivými kroky slavnostních vjezdů, jak bylo možné porovnat z obdobné dekorace jiných metropolí v jejich soustátí.

S ohledem na zvolené téma a jeho ukotvení v dlouhé časové epoše neměly zůstat stranou pozornosti autorky odpovědi na otázky, které by souvisely s případnou proměnou obsahu ceremoniálu slavnostního vjezdu spojeného s holdováním od poloviny 15. do počátku 17. století, a to ze strany vládce, slezských stavů a vlastní metropole. Kulturně historické uchopení zvoleného tématu nemůže nahradit pouze stručný závěr práce, jenž klade důraz na postižení dílčích rozdílů v ceremoniálech bez bližší interpretace jejich podstaty (s. 151–156). Výklad o případných proměnách v obsahu ceremoniálu slavnostního

vjezdu a následného holdování by si vyžádal samostatnou shrnující kapitolu.

Navzdory uvedeným dílčím interpretačním výhradám představuje práce Mladý Holé závažný vědecký příspěvek k poznání některých projevů symbolické komunikace, která se odehrávala při slavnostních vjezdech českých králů do zemských metropolí koncem středověku a počátkem novověku. Jejich soustředěný srovnávací výzkum je v české historické vědě dlouhodobě zatížené konfliktním pojetím dějin stavovství na samém počátku. Vedle volby tématu a představených faktografických poznatků si ocenění zaslouží také jazyková stránka rozpravy a její pečlivá redakční úprava.

V. Bůžek

Jiří ČERNÝ – Soňa ČERNÁ – Pavlína KLEIBEROVÁ, *Glaidt, Hubmaier, Spittlmaier. Tři texty mikulovských novokřtěnců*, Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2011 (= Beiträge zur deutschmährischen Literatur 20), 162 s., ISBN 978-80-244-2863-5.

Knihla s texty mikulovských novokřtěnců, kterou vydalo nakladatelství Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2011, zpřístupňuje tři jazykově německé spisy, jež vyšly v Mikulově v letech 1524 až 1526. Jedná se o edici textů tzv. mikulovských novokřtěnců, kterou doplňuje český překlad editorů – germanistů.

První z textů, obrana, Johanna Spittlmaiera, je datován k 6. březnu 1524. Druhé pojednání představuje relaci Oswalda Glaidta, které se zabývá setkáním utrakvistických a luteránských kněží ve Slavkově (14.–15. března 1526). Třetím zpřístupněným textem, opět v jazyce originálu a v překladu do českého jazyka, je dílo Baltazara Hubmaiera. Vznik této obhajoby je kladen k roku 1526. Editované texty tvoří zároveň tři hlavní kapitoly knihy.

Dvojjazyčná publikace vedle originálních textů přináší pohled na názorový vývoj

samotných kazatelů, neboť např. Spittelaierova práce odkazuje na učení Martina Luthera či následné ovlivnění Ulrichem Zwinglim a dalšími. Vedle toho všechny texty nastiňují vliv německé reformace v českém a moravském prostředí a zároveň poukazují na názorové výměny mezi českými zeměmi a zahraničím v období raného novověku. Nechybí ani životopisné údaje všech tří autorů, jež přináší doslov z pera Jiřího Černého. Edice tak poskytuje nejen pramenný materiál, ale zároveň sleduje mikulovské reformační dění jako kulturněhistorický fenomén. V této souvislosti si klade také otázku po finančním zajištění nakladatelské činnosti a následně významu či roli podporovatelů těchto tří děl pro šíření deklarovaných idejí. Přínos publikace spočívá však nejen v edičním zpřístupnění daných pramenů, ale i v náročné překladatelské práci editorů.

D. Dvořáčková-Malá

Krátké věčného spasení upamatování. K životu a době jezuitů Antonína Koniáše. Uspořádali a k vydání připravili Kateřina BOBKOVÁ-VALENTOVÁ – Miloš SLÁDEK – Martin SVATOŠ, Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR 2013, 193 s., ISBN 978-80-85778-91-5.

Nejnovější koniášovská monografie působí již na pohled velmi přitažlivým dojmem a při zbežném pohledu by ji mohl zájemce podle přebalu zařadit mezi knihy pojednávající o meziválečné éře. Historici a literární i hudební vědci totiž mohou při zkoumání nějaké osobnosti doby baroka jenom výjimečně sáhnout k výtvarnému dílu Josefa Váchala. Obálka knihy je zdařilou demonstrací toho, jaké rezonanci se ve 20. století dostávalo jménu pověstného jezuita.

Pro většinu obyvatel naší země je Antonín Koniáš (možná spolu s Bohuslavem Balbínem) asi jediným českým historickým jezuitou, o kterém kdy slyšeli. Působení tohoto novodobého mytu lze jen těžko bez-

prostředně ovlivnit. Pojem „koniáš“ a jeho odvozeniny žije v českém jazyce i podvědomí vlastním životem, na němž sebevíce vyvážené historické interpretace sotva něco změní. V přeplněných středoškolských učebnicích dějepisu se jezuita jenom mihne. Předkládaná monografie vzniklá v kruhu seriózních a zkušených badatelů toto setkání kolegům ze spřízněných oborů i amatérským zájemcům o historii usnadňuje a zpřjemňuje.

Na rozsahem největší části knihy se podílel nejpovolanejší odborník na vnitřní jezuitské misie a osobu Antonína Koniáše, Martin Svatoš. Kapitola „Zde byly jeho Indie“ je výtečným textem mapujícím vývoj a mechanismus diecézních a kajících misí, jimž věnoval Koniáš velkou část svého života. Také další dva editoři již po řadu let osvědčují svou odbornou erudici: Kateřina Bobková-Valentová se zabývá strukturami a personálními strategiemi jezuitského řádu, Miloš Sládek barokní, převážně homiletickou literaturou.

První třetina monografie je zaměřena historicko-biograficky. Jiří Mikulec v úvodní kapitole stručně postihuje příčiny a charakteristiky rekatolizační vlny za vlády Karla VI., do níž Koniášovo působení spadá. Po již zmíněné Svatošově kapitole se Bobková-Valentová zaměřila na proměny složení skupiny českých kajících misionářů a dokazuje, že pečlivá četba korespondence uložené v řádovém jezuitském archivu v Římě může osvětlit jemné předivo vztahů, napětí, antipatií i personálních rozhodnutí, které spoluvytvářely podmínky pro rozvoj Koniášovy osobnosti a jeho působení. Kajícím misionářem na Prachaticku, kde působil jako misionář, se věnovala Pavla Stuchlá. Druhý Svatošův text předkládá zdařilou rekonstrukci Koniášova pohledu na získávání a četbu náboženských spisů v perspektivě, která byla jezuitovi vlastní: víry v jedinou katolickou církev a spásu duše. Tato kapitola je překlenutím ke druhé části sborníku, v níž je Koniáš představen jako literární autor.

Rozeborem Postily v kontextu podobných kazatelských děl a s ohledem na Koniášovy misionářské pastorační zkušenosti a potřeby se zabývá Miloš Sládek. Na první vydání zpěvníku Cítara Nového zákona se zaměřila Marie Škarpová. Ve své kapitole jednak potvrzuje Škarkovu hypotézu, že Koniášův podíl na Citaře byl pouze redakční, nikoli autorský, jednak se věnuje starším interpretacím tohoto zpěvníku v podání Jaroslava Vlčka a Antonína Podlahy, v jejichž závěrech se více než badatelská erudice uznávaných vědců odrazilo apologetické cíle a metodické slabiny. Krátkým příspěvkem o Koniášově německém kancionálu Lob-Klingende Harffe monografií obohatil Jan Kvapil (základní práci o tomto zpěvníku je stať Václava Petrboha z roku 1999).

Poslední třetina monografie patří Koniášovu „druhému životu“. O odrazu jezuitovy osobnosti v díle Josefa Váchala (na přebalu je použita jeho olejomalba „Koniáš“) píše Hana Klínková. Filmu „Temno“, který po roce 1950 určoval podobu koniášovského mýtu, jeho místu mezi ideologií podřízenými historickými velkofilmu z padesátých let a jeho recepci se věnuje Petr Kopal. Autor si mimo jiné všímá „nebezpečné dvojakosti“ látky postavené na konfliktu mezi svědomím jednotlivce a požadavkem systému na vnější i vnitřní konformitu, která vedla až k protirežimnímu čtení filmového spektaklu v pozdní fázi komunistické totality (kromě rozvleklosti děje to byl možná důvod, proč film nebyl uváděn nijak často).

Vedle obsahové stránky je třeba vysoce vyzdvihnout úpravu monografie, rozsáhlé barevné obrazové přílohy (díky nim vyniknou Váchalovy práce), působivý frontispis i vloženou záložku s reprodukcí rytiny putujícího jezuitského misionáře, téměř jakoby v duchu názornosti a přesvědčivosti Koniáše a jeho soupeřů. Při četbě lze trochu litovat skutečnosti, že se nenašel nikdo, kdo by se v rámci monografie věnoval vzniku, proměnám a instrumentalizaci

koniášovského mýtu (nepočítáme-li informativní text na záložce), byť kapitoly Škarpové, Klínkové a v největší míře Kopala se této problematiky dotýkají. Vzhledem k tomu, že vydání Koniášovy monografie v roce 1996 pod jménem J. Bílého bylo spjato s okolnostmi krajně znevažujícími etiku vědecké práce, mohla by být taková stať dovedena až do současnosti.

H. Kuchařová

Tomasz JEŹ, *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa 2013, 699 s., ISBN 978-83-64003-02-8.

Tomasz Jeź je renomovaným znalcem dějin jezuitského řádu, zejména vztahu jezuitů k hudbě. Tato obsáhlá monografie jednak vychází z jeho starších studií, jednak – a to především – přináší velké množství nových poznatků. Slezsko–kladském regionu byla sice věnována velká pozornost už před druhou světovou válkou zejména díky přečetným pracím Hermanna Hoffmanna (celé Slezsko bylo součástí České provincie Tovaryšstva Ježíšova až do roku 1755), ale Jež všechna starší díla překonává erudicí i analýzou obrovského množství pramenů. Kromě tištěných zdrojů se opírá o důkladnou znalost písemností centrálního jezuitského archivu – Archivum Romanum Societatis Iesu, kde měl možnost dlouhodobě studovat. Ovšem zdaleka nečerpá jen z tohoto římského archivu, v seznamu pramenů nalezneme úctyhodný počet dalších institucí – archivů i knihoven shromažďujících rukopisy a staré tisky (s. 527–610). Podobně vyčerpávající je i přehled odborné literatury (s. 611–665).

Hudba byla pro jezuitu velmi důležitá. Mladí hudebníci byli vychováni v seminářích pro službu na kůru při bohoslužbách i významných církevních slavnostech. Hudba byla důležitým faktorem při řádové pedagogické činnosti na gymnáziích i univerzitách a zejména významnou roli sehrá-

vala při divadelních představeních – mnohá z nich byla povytce zpěvohrami. A nezanedbatelnou úlohu měla hudební produkce také při misích v Evropě i zámořských oblastech.

Tomasz Jeż si je velmi dobře vědom toho, že pro pochopení role hudby v jezuitském řádu je nezbytné uvést čtenáře do obecné problematiky Societatis. Proto sumarizuje hlavní rysy řádového života a pravidla jej určující a poté předkládá dějiny jednotlivých řádových domů v Kladsku a Slezsku (s. 26–76). Nebyla to jednoduchá historie: především slezské koleje, rezidence a misie byly zakládány a oživovány opakovaně, nepřízeň lutersky orientovaných obyvatel, zaštiťovaných zahraničními vládci, ať už to byli saští nebo švédští panovníci, znesnadňovala působení i tak progresivnímu řádu, jako byli jezuité.

Jedním z nenásilných prostředků, jak ovlivňovat mysl věřících, byla právě hudba, ať v prostředí protestantském, nebo katolickém. O úloze hudby se diskutovalo už v zakladatelských časech Ignáce z Loyoly a v následujícím půlstoletí existence řádu. Zprvu totiž nebylo zcela jasné, zda hudba má, či musí být součástí liturgie. Záhy ale byla stanovena přesná pravidla, která určovala roli hudby při liturgiích, katechezi, při poutích, v rámci kongregací a zbožných bratrstev, či na misích vnitřních i těch zámořských.

Autor pak precizně analyzuje postavení hudebních produkcí na jezuitských školách – těch nižších, tedy moderní terminologií řečeno gymnáziích, nebo i vyšších, tedy na akademích (či univerzitách). V daném případě věnuje autor prvořadou pozornost univerzitě ve Vratislavi, ale zmiňuje se i o Praze a Olomouci. Velký význam pak měla hudba při jezuitských školních divadelních představeních, z nichž mnohá byla z valné části zpívána či doprovázená hudbou. Jeż správně upozorňuje na fakt, že v žádném větším řádovém domě Tovaryšstva Ježíšova nesměl chybět *praefectus*

musicae, ale mezi jezuity byli i originální skladatelé a nesmírně zajímavý byl i repertoár řádových hudebních produkcí. Mezi komponisty na území kladsko-slezských řádových kolejí vynikali např. Michael Kauligius, někdejší rektor v Kladsku, Joachim Metzler z Hlohova, Martin Obersbach, někdejší kolegiát od sv. Mořice v Kroměříži, působící v Kladsku a Nise, či Wolfgang Bruno, pobývající po řadu let v koleji ve Vratislavi.

Kniha Tomasz Ježe je obdivuhodná nejen svým rozsahem, ale zejména obsahem. Autor vyčerpá všechna témata, která lze spojit s jezuitskou hudební kulturou i jejími širšími souvislostmi. Učinil tak s přehledem znalce, jenž postihl nejen stránky muzikální, ale i celkovou duchovní atmosféru v řádu Tovaryšstva Ježíšova i obecně spirituální úroveň středoevropského prostoru v čase doznívání renesance (či manýrismu) a zvláště baroka.

I. Čornejová

Helena STEJSKALOVÁ – Vlastimil KOLDA (ed.), *Doteky minulosti. Výběr z historických dokumentů města České Budějovice – Berührungen der Vergangenheit. Auswahl aus historischen Dokumenten zur Geschichte der Stadt České Budějovice – Touches of the past. Selection of the historical documents relating to the history of the city of České Budějovice*, III, České Budějovice, Jihočeské muzeum 2012, 31 listů, ISBN 978-80-87311-28-8.

Souhrnnou charakteristiku skvostně provedené tabulové edice, zejména prvních dvou svazků z let 2010–2011, přinesla zpráva v ČČH 110, 2012, s. 378. Stačí proto stručně uvést, čím se vyznačuje třetí svazek. Tentokrát se ikonografická dokumentace, vybraná z fondů a sbírek Jihočeského muzea a Státního okresního archivu v Českých Budějovicích, zaměřuje především na význam vodního živlu pro jihočeské město. Ve stručném úvodu vyzvedli

H. Stejskalová a V. Kolda soutok Vltavy a Malše jako určující prvek městského organismu, jeho opevnění, dopravních a do značné míry i hospodářských a sociálních možností.

Jednotlivá vyobrazení podávají – kromě vedut nebo výřezů z nich – ukázky mostů, rybníků v bezprostředním okolí města, stavby lodí a říční plavby, stejně jako využití vody pro energetické, zásobovací a hygienické potřeby města. Téma přívodu pitné a užitkové vody je zvláště dobovými vyobrazeními monumentálního díla barokního sochařství, Samsonovy kašny z dvacátých let 18. století. Dopravu zboží po Vltavě, zejména soli do Prahy na nákladních lodích od poloviny 16. století ilustrují pro starší dobu především archivní prameny, ale také vyobrazení z první poloviny 19. století ještě dodatečně postihují způsob přepravy zboží (soli, železa z Horních Rakous, obilí, dřeva a dalších komodit), který byl běžný v raném novověku a v celém preindustriálním období. (V této souvislosti je však třeba poznamenat, že sůl, která se dopravovala po Vltavě přes České Budějovice do nitra Čech, proudila z rakouského resp. tyrolského Hallu, nikoli ze sasko-anhaltského Halle nad Sálou.) Zajímavá je rovněž dokumentace k dějinám rybolovu, mlynářství a dalších řemesel a k využití vodních toků ve fortifikaci města.

Kvalitní reprodukce vyobrazení a písemností, ale též archeologických exponátů sahají od 14. do 20. století, avšak nejdůležitější jsou prameny pro období raného novověku. I když se tu a tam vloudil omyl v lokalizaci nebo dataci (mylně k roku 1595 – ačkoli se zřejmě vztahuje k roku 1590 – je datován list Viléma z Rožmberka, kdy už byl předposlední rožmberský vladař téměř tři roky po smrti), nesnižuje to obecnou hodnotu této ukázkové ikonografické publikace.

J. Pánek

Jan DVOŘÁK – Karel MALÝ a kol., *200 let Všeobecného občanského zákoníku*, Praha, Wolters Kluwer 2011, 683 s., ISBN 978-80-7557-753-7.

Obsáhlá pamětní a zároveň syntetizující práce, k jejímuž napsání se spojilo pětadesát českých i zahraničních odborníků z oblasti dějin práva a civilního práva, je věnována rakouskému Všeobecnému občanskému zákoníku, přijatému v roce 1811. Šlo o legislativní akt zcela mimořádného právního, politického, ale také kulturního (hodnotového) významu. V době tuhého – policejního – absolutismu byla přijata právní norma (legislativní korpus), prochnutá idejemi přirozeného práva a modelově koncipující občanskou společnost. Všeobecný občanský zákoník, který bez podstatné újmy přežil celou sérii zásadních politicko-ústavních převratů, byl z českého kontextu odstraněn až roku 1950. V předkládané publikaci je tato mimořádně závazná a až do našich dní přinejmenším nepřímo působící právní památka představena i analyzována v ohromně širší kontextů, a to v českém, středoevropském i evropském rámci.

Knihu otevírá zajímavý informativní, snad jen poněkud příliš stručný historicko-právní úvod z pera Jana Dvořáka a Karla Malého. Vyzdvihují v něm právnícký, politický i „odborně stylistický“ (všeobecná srozumitelnost a tedy snadná aplikovatelnost) legislativní výkon Karla Antona von Martini a jeho žáka a dovršitele tohoto zákonodárného díla Franze von Zeillera a uvádějí čtenáře do kontextu dlouhého života a nadregionálního působení tohoto „vrcholného díla juristické inteligence“. Kniha je pak rozdělena do devíti tematických oddílů, vnitřně členěných na dílčí, speciální studie. V první části jde o význam této kodifikace soukromého práva v širším historickém kontextu, v druhé o adaptace a působení zákoníku v prvé polovině 20. století, třetí

část tematizuje poválečný vývoj a vliv Všeobecného občanského zákoníku na právní normy po roce 1948. Další část zkoumá historické i aktuální přesahy této normy z roku 1811 do ústavního, obchodního a pracovního práva, do civilního procesu a mezinárodního i soukromého práva. Pátá část je věnována obecně teoretickým aspektům zákoníku, další obecným otázkám práva osob, poté přichází na řadu v kontextu uplatňování tohoto zákoníku klíčově významné rodinné a dědické právo, závěr tvoří části o věcném a obligačním právu. Po krátkém Dvořákově a Malého závěru následuje obsáhlé české a německé resumé. Význam knihy umocňuje bohatý poznámkový aparát a obsáhlá bibliografie pramenů, literatury i judikatury.

Anotovaná publikace je dílem nejen pietně vzpomínajícím na v mnoha ohledech epochu tvořící a době svého vzniku se v podstatě vymykajícím zákoník. Je to – i při jisté rozdrobenosti do záplavy drobných speciálních příspěvků – publikace v mnoha ohledech zásadní povahy pro pochopení podmínek či předpokladů kontinuity a nadnárodní kompatibility středoevropské společnosti od počátku 19. minimálně do poloviny 20. století.

J. Pešek

Bohumír SMUTNÝ, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948*, Brno, Statutární město Brno – Archiv města Brna 2012, 518 s., ISBN 978-80-86736-28-0.

Exempla trahunt... a i některé publikace inspirují další, v oblasti odborné podnítí další bádání. Mezi takové knihy lze bezesporu zařadit Myškovu Historickou encyklopedii podnikatelů Čech, Moravy a Slezska (Ostrava 2003), která znamenala do určité míry průlom v pohledu na určité aspekty dějin českých zemí a ukázala cestu dalším badatelům. Pro hospodářské a sociální dějiny znamená začátek nové etapy, stavící na rozvíjení tohoto základu. Vnesla do hos-

podářských dějin českých zemí nesčetné množství nových badatelských otázek, které se odvíjejí od každého uvedeného hesla a přinesla obrovské množství nových informací. Jednou z cest jejího možného pokračování jsou obdobné slovníky, zaměřené tematicky nebo úžeji regionálně.

Brno jako druhé největší město České republiky a zároveň i jedno z nejvýznamnějších ekonomických středisek českých zemí disponuje bohatou škálou menších i větších průmyslových podniků, jejichž historie je někdy značně dlouhá. Vedle toho existovaly na území města v minulosti firmy, dnes už zaniklé, které nám připomínají již jen místní názvy, jména některých rodin nebo archivní dokumenty. Město má a vždy mělo svá velká specifika z hlediska národnostního složení obyvatelstva, která se zrcadlila i v osudech firem, stejně tak tu je ohromný kulturní potenciál, odvíjející se od ekonomiky a sociální struktury.

Ucelený přehled o podnikatelských aktivitách na území města v určitém časovém úseku a zpravidla v jednom svazku bylo dosud možné – pokud jde o literaturu – získat jen z dobových schematicismů či později z telefonních seznamů.

Důležitého úkolu připravit přehlednou historickou encyklopedii zdejších firem a podnikatelů se ujal Bohumír Smutný, docent pro obor české dějiny na Masarykově univerzitě v Brně a dlouholetý archivář Moravského zemského archivu v Brně, vedoucí oddělení, správce rodinných archivů, po léta se zabývající právě otázkami hospodářského a sociálního vývoje.

Autor se primárně soustředil na profesní a osobní kariéry zakladatelů jednotlivých podniků, popř. jejich rodin, kteří se proto v názvu dostali na první místo před „jejich podniky“. Na základě studia řady archivních fondů a dostupné nečetné odborné literatury autor shromáždil a vyhodnotil detailní informace o těchto subjektech.

Metodicky po Myškově nepřináší slovník žádnou převratnou novinku. Vychází z archivních fondů i z literatury. Hesla jsou

koncipována jako biogramy zakladatelů či hlavních představitelů dané firmy. Pod jménem rodiny jsou zmíněny stručně životopisy nejvýznamnějších představitelů podniku a je popsán vztah dané osoby k podniku a její podíl na vybudování, změnách v právním postavení apod. Tak detailně, jak je v daném formátu možné doložit, autor uvádí i majetkové poměry firmy, včetně např. přínosu manželek ve formě věna, dále náboženské pozadí, zejména včetně doložitelné konverze židovských rodin ke křesťanství, nebo místo narození včetně čtvrti, tedy údaje důležité z řady aspektů.

Velmi záslužné je uvedení konkrétní informace o archívním fondu/ech a literatuře k dané firmě, kde je možné najít podrobnější záznamy, resp. tu, ze které bylo čerpáno, již na konci každého hesla. Encyklopedie je chronologicky vymezena lety 1764, kdy se do Brna z Kladruh nad Labem přestěhovala státní vlnářská manufaktura, což je považováno za počátek protoindustrializace ve městě, až do znárodnění podchycených podniků v letech 1945 až 1948.

Autorovi se podařilo zpracovat velké množství nových údajů, které výrazně obohacují i další perspektivy dějin města Brna jako např. historicko-demografický pohled, upřesňující uceleností pohledu na sledovanou skupinu obyvatel, znalosti o národnostním, věkovém složení a soukromých poměrech, souvisejících s podnikatelskou aktivitou.

Velký důraz klade Smutný právě na popsání rodinných poměrů, na nichž byla často závislá situace firmy. Sňatky přinášely nové kontakty v oboru nebo směrem k odběratelům. Zároveň tento autorský přístup znamená značný přínos pro historicko-demografická bádání, a to díky údajům o sociálním a geografickém původu podnikatelských rodin, jejich provázanosti v regionu navzájem i kontakty do dalších oblastí či do zahraničí, rovněž k poznání národnostního složení, tj. v případě Brna

k poznání podílu německého, českého a židovského obyvatelstva domácího, a v Brně dost často zahraničního původu.

Úvodní studie seznamuje s problematikou brněnských podnikatelů. Dominantním odvětvím v Brně bylo po poměrně dlouhé období vlnářství. Postupně se k textilní výrobě přidalo strojírenství, potravinářství a chemická výroba. Stavebnictví a doprava se rozvíjely v souladu s růstem města a přibýváním obyvatelstva.

Encyklopedie obsahuje na 900 rodinných hesel, v jejichž rámci jsou pak ještě dále uváděni samostatně nejvýznamnější představitelé rodinných firem. Při průměru tři osoby na rodinu (část hesel je „jednoosobová“, naopak např. jedna z rodin Löw obsahuje 21 jmenných podhesel) dojdeme k úctyhodným takřka třem tisícovkám pojednaných osob. Dokládá to nejen autorovu pečlivost, ale i velkou kvantitu podnikatelských aktivit na území města. Kniha se přitom soustřeďuje jen na obory spojené s primárními výrobními odvětvími a celou oblast služeb ponechává stranou.

Objemný slovník totiž v návaznosti na první vydání Myškovy Encyklopedie zahrnuje na základě vymezení pojmu „podnikatel“ pouze podnikatele v průmyslu, tj. neobsahuje údaje o obchodnících, dopravcích, o osobách činným v bankovním a stavebním sektoru, umělecké výrobě apod. Stranou ponechává i „osoby manažerského charakteru, které za mzdu a podíl na zisku vykonávaly ředitelské a jiné vedoucí funkce v podnicích majitelů“.

Průmyslová výroba v Brně není podle encyklopedie čistě mužskou záležitostí, v menšině (opravdu malé) se v záhlaví hesel objevují i jména žen, pokud byly alespoň po nějakou dobu nejdůležitějšími představitelkami dané firmy, popř. zakladatelkami (např. Marie Magdalena Polnauerová, podnikatelka v mydlářství, a několik dalších).

Kniha je vybavena černobílými obrázky, které navozují atmosféru doby a i textařsky dokreslují textovou součást knihy.

Nechybí ani přehled hesel podnikatelů a firem podle výrobních odvětví a přehled firem, které nemají v názvu jméno majitele, a tudíž se v hlavní části podle něj nedají dohledat.

Lze se nadít, že Smutného Brněňští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948 – stejně jako Myškova práce – podnítl další bádání o struktuře brněnských (a nejen brněnských) podnikatelských aktivit.

M. Sekyrková

Veronika KOŘÍNKOVÁ, *Malé velké dějiny. Mikrohistorická variabilita dějin 20. století v osudu Vincence Hodka*, Praha, AntropoWeb 2013, 146 s., ISBN 978-80-90-50-98-3-2.

Jako druhý svazek řady AntropoEdice – s předmluvou Jiřího Woitsche – vyšla kniha Veroniky Kořínkové, jež je dostupná také na webu občanského sdružení AntropoWeb. Třebaže autorka práci zakotvila v metodologii antropologie, mikrohistorie, v technice práce s ego-dokumenty, u čtenáře nakonec převládá dojem z čtivě podaného příběhu, v němž – ačkoli autorka by se velkým periodizačním mezníkům v dějinách ráda vyhnula – nelze popřít, že velké dějiny do těch malých pronikají a zásadně je ovlivňují. Individuální příběh jako mikroperspektiva, jak vyplývá z jejího přístupu a koneckonců i ze samotného názvu práce, se tak prolíná s makroperspektivou politických, sociálních a hospodářských dějin. Ukazuje, že v dějinách jednotlivce a jeho rodiny je mnohdy důležitější rodinný život (sňatek, narození dětí) a realizace v práci než samotná politika, některým jejím zlomům se však nelze vyhnout: Lze nevnímat drobné posuny, hádky politických stran, ale nelze opomíjet situaci přechodu z prvorepublikových poměrů do éry druhé republiky a protektorátu, nelze přehlížet poválečné znárodnování (na venkově třeba pozdější kolektivizaci), pokud se vás to existenčně dotýká.

Autorka sice leckteré kapitoly nazývá a pojímá jako životní etapy („Kluk od Vltavy“; „Na společné cestě životem“; „Zatmělá Praha“ atd.), ale velké dějiny do nich pronikají v míře nemalé, ostatně jako do jiných životopisů, jež ovšem často onu mikroperspektivu méně zdůrazňují, méně nás nechávají nahlížet do myšlení samotného autora.

Kdo však byl Vincenc Hodek, onen „kluk od Vltavy“, který rád sportoval, plaval, miloval svou rodinu, ale třeba také instaloval radiopřijímač v pracovně T. G. Masaryka? Autorka nás provede jeho dětstvím, kariérou i koncem života (po vystěhování do USA koncem šedesátých let 20. století) v míře, jakou jí prameny dovolí, ale především nám ukazuje jeden lidský osud – muže a rodinu muže, jenž se od autodopravce vypracoval k továrně na letecké součástky. Navrhoval letecké přístroje, plánoval konstruovat letadla (a prototypy i vytvořil, ovšem znárodnovací politika po roce 1945 už mu ve výrobě zabránila). Továrna významného odbojáře z doby protektorátu tak splynula se státním podnikem dávno před únorem 1948, on sám byl po Gottwaldově převratu naopak stíhán za vyzvědačství, neboť měl doma plány svých letadel – naštěstí nebyl odsouzen, ale dlouhá vyšetřovací vazba byla dostatečnou hrůzou, zejména při nevině dotyčného. Jeho život byl do značné míry zničen, ztrpčován, není tak divu, že v šedesátých letech 20. století toužil po vystěhování, ač začínat po šedesátce znovu (žil v letech 1904–1977) s manželkou a dcerou v zemi, kde nikoho nezná, muselo být mimořádně obtížné; ale po dlouhých letech se zase dokázal přiblížit leteckému průmyslu.

Součástí práce Veroniky Kořínkové je i jí pořízený soupis Hodkovy pozůstalosti (rodinného archivu), jež se dnes nachází v USA, ve státě Maine, ve vlastnictví jeho dcery. I tímto upozorněním na obtížné dostupné a také fakticky neznámé prameny je práce hodna pozornosti, mj. pro zájemce o dějiny českého leteckého průmyslu.

B. Jiroušek

Hana KÁBOVÁ, *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*, České Budějovice – Pelhřimov, Společnost pro kulturní dějiny a Nová tiskárna Pelhřimov 2013, 606 s., ISBN 978-80-904446-9-0, ISBN 978-80-7415-070-8.

Dějiny historické vlastivědy, reprezentované v českém prostředí především J. V. Šimákem (1870–1941), se netěší velké pozornosti badatelů, bývají připomínány spíše okrajově, třebaže některé její aspekty – v podobě historické geografie a zejména regionálního dějepisectví, jak se dále rozvinulo i v druhé polovině 20. století – jsou dodnes stabilní součástí historické vědy. H. Kábová se k tomuto předmětu bádání přiblížila prostřednictvím životopisu prvního (a de facto zároveň posledního) profesora historické vlastivědy na pražské filozofické fakultě, v některých aspektech se tak nevyhnula ani srovnání s rozvojem historické vlastivědy v Německu na přelomu 19. a 20. století (v souvislosti se studijním pobytem J. V. Šimáka na univerzitě v Lipsku, mj. u Karla Lamprechta a Rudolfa Kötzschkeho) a s regionálními výzkumy českých Němců, jež sledoval J. V. Šimák jako paralelu ke svým vlastním výzkumům.

Monografie přibližuje životní osudy J. V. Šimáka, jeho obrovský rozsah aktivit, které zvládal spolu s učitelstvím na Vyšší dívčí škole, kde působil po většinu svého života, ale především přibližuje jeho habilitaci z českých dějin na Karlo-Ferdinandově univerzitě v roce 1904 (posléze bezplatnou mimořádnou profesuru), kterou přetavil v řádnou profesuru historické vlastivědy až po první světové válce (1921), v poměrně pokročilém věku. Nepochybně to také zhor-

šilo možnosti etablování oboru na fakultě, neboť J. V. Šimák již neměl plnou sílu k jeho rozvoji v badatelské i teoretické složce (mnohé z toho posléze doplňoval František Roubík, ovšem jako docent, který ani po druhé světové válce o profesuru neusiloval, resp. se s pokračováním dané profesury v úvahách profesorského sboru FF UK již nepočítalo). Šimákovy životní osudy jsou v dané knize podány velmi plasticky, s použitím mnoha dokladů z jeho poznámek a korespondence. Zachycují střety mezi historiky počátku 20. století – Šimákovu docenturu tak víceméně proti Jaroslavu Gollovi prosadil Josef Kalousek, což je opět zajímavý kamínek do mozaiky toho, jak byla vytvářena vztahová struktura české historiografie té doby.

J. V. Šimák byl mimořádně činný muž – a také pečlivý „archivář“, dochovalo se tedy obrovské množství pramenů v jeho osobní pozůstalosti, s nimiž se autorka musela vyrovnat a dokázala z nich vytěžit opravdu maximum – k jeho dílu, přednáškám na univerzitě i mimo ni, k jeho vztahu k Turnovsku, k dějinám národním i regionálním. Cennou součástí práce jsou tak desítky stran bibliografických údajů k Šimákovu dílu i jeho přednáškám, jeho vlastních textů i zmínek o něm v tisku. Vedle obsáhlé obrazové přílohy, zajímavě ilustrující Šimákovy životní osudy i některé jeho práce, je třeba připomenout i téměř stostránkový „Exkurs“ na téma Šimákova pojetí historické vlastivědy, tedy výběr z jeho vlastních relevantních textů (programových, metodických statí, ale i textů v podobě dobrozdání) na téma historické vlastivědy.

B. Jiroušek

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrology

Tomáš Durdík (24. 1. 1951 – 20. 9. 2012)

Dne 20. září loňského roku náhle zemřel významný český archeolog, kolega Tomáš Durdík, jehož celý odborný život byl orientován na výzkum a studium středověkých hradů. Jako absolvent studia archeologie a historie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze v sobě od začátku své profesionální kariéry nesl vědomí, že archeologie středověku je obor, který musí nutně spolupracovat s dalšími medievalistickými disciplínami, aby se výpověď jeho pramenů obohacovala nebo korigovala interakcí s dalšími typy pramenů. Pro tento způsob práce vytvořil prostor v podobě české castellologie, jejímž hlavním cílem je propojovat práci mnoha odborníků pracujících v terénu i při vyhodnocování získaných poznatků a publikovat její výsledky. Sám přitom přispěl jak akcentem na archeologické, písemné, ikonografické a kartografické prameny, tak výtečně zvládnutou metodu stavebně historického průzkumu. Všemi těmito prostředky shromáždil neuvěřitelné množství primárních pramenných a výzkumných pozorování, které pilně a efektivně využíval při své bohaté publikační a pedagogické činnosti.

Již jako student své pedagogie získával svým promyšleným zájmem o středověké pevnosti, a proto si jej Zdeněk Smetánka vyhlédl jako spolupracovníka do oddělení archeologie středověku v Archeologickém ústavu ČSAV v Praze, které právě v době Durdíkových profesionálních začátků budoval. Od roku 1971 byl Tomáš Durdík členem tohoto pracoviště, zůstal mu věrný do konce svého života a výrazným způsobem se zapsal do jeho koncepčně širokého záběru.

Od počátku usiloval o studium všech hradů v Čechách, zasazené do středoevropského a evropského kontextu – je proto logické, že si jako nejvýznamnější úkol vytyčil sestavení korpusu českých hradů jako snímku stavu těchto lokalit a jejich poznání. Pro tento sumarizační účel formuloval koncept hradních typů, které se v jeho práci staly základním

nástrojem charakteristiky hradních lokalit jako pramenných celků vypovídajících o vlastním vzniku, genetických a sociálních souvislostech, každodenní funkci a vývojových posunech. Jeho klasifikační úsilí zasáhlo snad všechny představitelné aspekty hradního studia, takže jsme se díky němu dozvěděli mnohé i o podobě zaniklých lokalit, mezi nimiž si cenil pověstných zavřených hradů, v jejichž destrukci čekaly poklady archeologických poznatků. V začátcích této obrovské práce stál projekt výzkumu hradů přemyslovského loveckého hvozdu, jehož uzavřenost a specializovanost se jevila jako významná výzkumná přednost. Krivoklát, Týřov, Hlavačov a Angerbach jsou jména klíčových lokalit, na jejichž výzkumu spočívají základy hypotéz o hradech přechodného typu, o úloze kastelů v české a evropské hradní architektuře a o přínosu hradní hmotné kultury k poznání středověké hmotné kultury obecně.

Mimořádné Durdíkovo úsilí dokládá také výjimečné množství vědeckých i popularizačních titulů, v nichž doma i v zahraničí publikoval výsledky své práce. Odráží se v nich až nadlidské úsilí o badatelský koncept interdisciplinárního výzkumu hradů a o zformulování základních trendů, které tento výzkum osvětluje. Podrobná Durdíkova bibliografie čítá více než 450 titulů. Na prvním místě v ní stojí monografické syntézy typu *Ilustrované encyklopedie českých hradů s pravidelně vycházejícími doplňky, Hradů kastelového typu v Čechách* nebo *Hradů přechodného typu* a doprovázejí je stovky studií, přehledných shrnutí nebo popularizačních sumarizací určených zainteresované veřejnosti. Velmi důležité místo v Durdíkově bibliografii zaujalo dvanáct svazků řady *Castellologica Bohemica*, kolem níž soustředil názorově a profesionálně rozrůzněný okruh badatelů. Vydání těchto svazků je důkazem nejenom publikační a autorské péle, ale nesporně také organizačního umu a vypětí. Jiným příkladem výjimečné Durdíkovy organizační činnosti jsou ročníky *Časopisu společnosti přátel starožitností*, které přiváděl na svět jako vedoucí redaktor, předseda redakční rady a starosta *Společnosti přátel starožitností*.

Tomáš Durdík byl skutečně výjimečným a obětavým organizátorem. Tento svůj um zapojoval do budování pracovišť terénního výzkumu, shánění týmů spolupracovníků, budování a naplňování depozitářů atd. Svou organizační schopnost dal také do služeb péče o památky. Své hrady pomáhal chránit, konzervovat, šetrně využívat a propagovat tak, aby si veřejnost i různé orgány státní a veřejné správy uvědomily jejich kulturní hodnotu. Velký úspěch v této oblasti zaznamenala Durdíkova autorská i osobní účast v televizních seriálech „Hrady obývané a dobývané“ a „Štítý království českého“. Obrovská je také šíře jeho kontaktů s nejrůznějšími spolky, občanskými sdruženími i skupinami nadšených dobrovolníků, díky nimž mohlo být učiněno mnoho nejenom při poznávání hradů, ale i při jejich záchraně. Jeho osobní investice do ochrany kulturního dědictví mu přinesla mimořádné ocenění. V roce 2011 byla jeho služba našim hradům oceněna mezinárodní cenou *Europa nostra – nevládní organizace na ochranu kulturního a přírodního evropského dědictví* (Tomáš Durdík byl členem její vědecké rady).

Díky tomuto nasazení a badatelským úspěchům byl pozván k působení v řadě univerzitních pracovišť a dalších institucí, v nichž vyučoval, informoval, bojoval za zachování památek, organizoval a publikoval. Působil na Katedře dějin architektury ČVUT v Praze, v Ústavu dějin umění a v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze, na Katedře kulturologie FF UK v Praze a také na Katedře archeologie Západočeské univerzity, jejíž vedení převzal v červenci 2012. Stal se členem vědecké rady *Deutscher Burgenvereinigung, e. V.*, expertem ICOMOS/UNESCO, členem *Comité permanent Castrum Bene* (v letech 1995–1998 působil jako prezident této organizace) a *Comité Castella Maris Baltici*, členem poroty pro udělování *Ceny Evropské unie za ochranu evropského kulturního dědictví*, členem vědecké rady *Národního památkového úřadu*, předsedou *Stálé komise*

Ministerstva kultury ČR pro hodnocení kulturních památek (od roku 1997 pracoval jako její předseda), členem Exekutivního výboru Českého národního komitétu ICOMOS, předsedou Nezávislé památkové unie, členem Hlavního výboru České archeologické společnosti a členem Centra medievistických studií AV ČR a UK v Praze. Byl pravidelným účastníkem konferencí Château Gaillard, a tedy i přispěvatelem stejnojmenného renomovaného sborníku. Kromě již uvedených redakčních a publikačních aktivit pracoval jako člen redakční rady Zpráv památkové péče atd., atd.

Tomáš Durdík byl výjimečnou osobností naší medievistiky. Studium českých hradů zásadně změnil v košatou disciplínu, na jejímž území probíhá diskuse o řadě témat, která české hrady propojují s celým evropským středověkem.

Jan Klápště – Petr Sommer

Výběrová bibliografie prací Tomáše Durdíka od roku 2002

Bibliografie prací Tomáše Durdíka vydaných do roku 2002 byla uveřejněna ve sborníku *Castellologica Bohemica* 8, 2002, s. 531–541.

- Tomáš Durdík – Viktor Sušický, Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Jižní Čechy. Praha, Agentura Pankrác 2002. 146 s.
- Jan Adámek – Tomáš Durdík – Jiří Fröhlich – Jan Olejník – Jiří Hladký, Protivínský zámek. Protivín, Městské kulturní středisko 2002. 16 s.
- Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky. Praha, Libri 2002. 140 s.
- *Castellologica Bohemica* 8. Ed. Tomáš Durdík. Praha, Archeologický ústav Akademie věd ČR 2002. 624 s.
- Nálezy z hradů přechodného typu (Hlavačov, Angerbach, Tachov). Praha, Archeologický ústav AV ČR Praha 2004. 340 s.
- *Castellologica Bohemica* 9. Ed. Tomáš Durdík. Praha, Archeologický ústav Akademie věd ČR 2004. 504 s.
- Jiří Úlovec – Petr Chotěbor – Jiří Slavík – Zdeněk Procházka – Michael Rykl – Tomáš Durdík, Encyklopedie českých tvrzí. Praha, Argo 2005. 507 s.
- Tomáš Durdík – Viktor Sušický, Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Západní Čechy. Praha, Agentura Pankrác 2005. 328 s.
- Tomáš Durdík – František Gabriel – Petr Chotěbor – Ivan Peřina, *Castrum Bene* 9. Exkursionsführer. Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně 2005. 64 s.
- Encyklopedie českých hradů. Praha, Libri 2005. 366 s.
- Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 2. Praha, Libri 2005. 164 s.
- Rabí castle. Libice nad Cidlinou, Gloriet 2005. 16 s. (též v německé verzi)
- Tomáš Durdík – Naděžda Kubů, Švihov. Chlumeck nad Cidlinou, Gloriet s. r. o. 2006. 16 s.
- *Castellologica Bohemica* 10. Ed. Tomáš Durdík. Praha, Archeologický ústav Akademie věd ČR 2006. 536 s.
- *Castrum Bene* 9. Burg und ihr Bauplatz. Ed. Tomáš Durdík. Praha, Archeologický ústav AV ČR 2006. 445 s.
- Současná česká kastellologie. Praha, ČVUT 2007. 27 s.
- Hrad Přimda. Praha, Společnost přátel starožitností 2007. 104 s.
- Hrady přechodného typu v Čechách. Praha, Agentura Pankrác 2007. 288 s.
- České hrady. Praha, Albatros 2008. 382 s.

- Hradý na Malši. Praha, Společnost přátel starožitností, Unicornis 2008. 176 s.
- Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 3. Praha, Libri 2008. 178 s.
- Castellologica Bohemica 11. Ed. Tomáš Durdík. Praha, Archeologický ústav Akademie věd ČR 2008. 750 s.
- Tomáš Durdík – Petr Chotěbor – František Gabriel, Wartburg-Gesellschaft Jahrestagung 2009. Exkursionsführer. Wartburg, Wartburg Gesellschaft zur Erforschung von Burgen und Schlössern 2009. 59 s.
- Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Praha, Libri 2009. 733 s.
- Roman Brzoň – Tomáš Durdík et al., Hrad Orlík nad Humpolcem. Humpolec, Město Humpolec 2010. 260 s.
- Tomáš Durdík – Jan Vinař – Michal Červenka – Soňa Černocká, Studie na záchranu a rehabilitaci hradní zříceniny Zlenice a jejího přírodního prostředí. Praha, REFOT 2010. 95 s.
- Castellologica Bohemica 12. Ed. Tomáš Durdík. Praha, Archeologický ústav Akademie věd ČR 2010. 656 s.
- Ilustrovaná encyklopedie českých hradů. Dodatky 4. Praha, Libri 2011. 162 s.
- Ondřej Fibich – Tomáš Durdík, Rytíři svatého Jana a jejich hrad ve Strakoncích. Strakonice, Nakladatelství Hrad Strakonice 2011. 40 s.
- Hrad Džbán. Praha, Společnost přátel starožitností 2011. 111 s.
- Tomáš Durdík – Viktor Sušický, Zříceniny hradů, tvrzí a zámků. Východní Čechy. Praha, Agentura Pankrác 2012. 230 s.

Sestavila Kristina Rexová

Knihy došlé redakci

- Federico GAMBACORTA – Luboš POLANSKÝ, Italian coins in the National Museum of Prague. I. 1., Old collection: Middle Ages and Early Modern Period (IX–XVI centuries). Praha, Národní muzeum 2012. 232 s.
- Zdeněk JINDRA, Der Bahnbrecher des Stahl- und Eisenbahnzeitalters: die Firma Fried. Krupp/Essen von der Gründung der Gussstahlfabrik bis zur Entwicklung zum „Nationalwerk“ und weltbekannten Kanonenlieferanten (1811 bis Anfang der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts). Stuttgart, Steiner 2013, 643 s.
- Pavel VAŠÍČEK – Markéta FORMANOVÁ, Příběh plzeňského loutkářství. Plzeň, Západočeské muzeum v Plzni 2012. 33 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Comeniana. 25 (XLIX), 2011:

Jan HERŮFEK, Giovanni Pico della Mirandola's Encounter with Jewish Intellectuals, s. 7–24. – Pál ÁCS, Pro Turcis and contra Turcos: Curiosity, Scholarship in Turkish Histories by Johannes Löwenklaus (1541–1594), s. 25–46. – Howard HOTSÓN, Arbor sanguinis, arbor disciplinarum: The Intellectual Genealogy of Johann Heinrich Alsted, s. 47–91. – Pierre-Olivier LÉCHOT, Between Ramism, Socinianism: The Intellectual Context of John Dury's Analysis Demonstrativa Sacrae Scripturae, s. 93–123. – Jiří JUST, Neue Nachrichten über Johann Amos Comenius im Archiv von Matouš Konečný, s. 125–172. – Mirjam de BAAR, The Construction of a Spiritual Network: The Correspondence of Antoinette Bourignon (1616–1680), s. 173–197. – Marie RYANTOVÁ, Der Konvertit und Exulant Jiří Holík und seine antikatholischen Schriften, s. 199–219. – Martina LISÁ, Der Homo migrans der Frühen Neuzeit. Die Böhmisches Exulanten und die neuere deutsche Migrations- und Exilforschung, s. 221–240.

Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 52, č. 1:

Jakub JAREŠ, Dějiny vysokého školství v Československu po roce 1945. Otázky a podněty, s. 13–23. – Pavel URBÁŠEK, Věda a vysokoškolský vzdělávací systém ve vztahu k proměnám hospodářského mechanismu v Československu (České republice) od roku 1945 do současnosti, s. 25–38. – Jindra BIOLKOVÁ – Petr KAŠING, Vývoj Vysoké školy báňské v podmínkách ostravského regionu v letech 1945–1969, s. 39–60. – Petr CAJTHAML, Proměny role univerzit v systému vysokých škol v 50. letech 20. století, s. 61–69. – Ivana ČORNEJOVÁ, Esej Sira Hectorsa Hetheringtona o univerzitní autonomii, s. 73–96.

Archivní časopis. Roč. 63, 2013, č. 1:

Jan HUTAŘ, Archives New Zealand – budování digitálního archivu pro dlouhodobou ochranu digitálních dokumentů, s. 5–24. – Jiří VIDLIČKA, Archivní fond olomoucké skupiny Spolku českých bibliofilů v olomoucké pobožce Zemského archivu v Opavě. Významný pramen k dějinám moravského bibliofilského hnutí, s. 25–40. – Irena MAMCZAK-GADKOWSKA, Stanisław Nawrocki (1925–2010), s. 41–47. – Mikuláš ČTVRTEK, Hlas volající na poušti, s. 48–52.

Časopis Matice moravské. Roč. 131, 2012, č. 2:

Anna PUMPROVÁ, Svědectví autografu o práci Petra Žitavského s textem Zbraslavské kroniky, s. 239–263. – Stanislav VOHRÝZEK, K otázce existence komendy řádu johanitů

v Brtnici, s. 265–284. – Tomáš PARMA, Jean-Baptiste Gramay, primas Afriky, titulární arcibiskup upsalský a administrátor oslavanský, s. 285–310. – Pavel PUMPR, Nižší klérus na barokní Moravě mezi normou a realitou. Příspěvek k prosazování norem pro život kléru v olomoucké diecézi, s. 311–340. – Petr POPELKA – Michaela ZÁVODNÁ, Nacionální, politické a integrační aspekty městské dopravy v moravských městech do r. 1914, s. 341–366.

Časopis Slezského zemského muzea – série B. Vědy historické. Roč. 61, 2012, č. 1:

Romana ROŠOVÁ – Jana KOUDELOVÁ – Andrea ČEPLÁ, Kostel Sv. Ondřeje v Hodslavicích. Poznatky z průzkumu opravy, s. 1–32. – Iveta FÜRSTOVÁ, Národní muzeum v procesu formování regionálního muzejnictví a jeho ohlas v tisku (1860–1900), s. 35–47. – Pavel ŠOPÁK, Metoděj Jahn a výtvarné umění, s. 49–58. – Libor MARTINEK, Několik poznámek k pobytu Josefa Kinara ve Slezsku, s. 59–64. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ – Ilona MATEJKO-PETERKA, Šperky zdobené mincemi (z etnografických sbírek Slezského zemského muzea), s. 65–75. – Karel MÜLLER, Další opavské městské supralibros, s. 76. – Irena KORBELÁŘOVÁ, Viktuálie a personálie v kuchyňských účtech březské knížecí komory z roku 1660. Ediční příspěvek k výzkumu barokních dvorských slavností, s. 77–88.

Česko-slovenská historická ročenka. 2011:

Ivan KAMENEC, Xénia Šuchová, s. 13–14. – Miloslava MELANOVÁ, Za Xeňou Šuchovou, s. 14–15. – Jan RYCHLÍK, Město na hranici – hranice ve městě: vývoj malého pohraničního styku v habsburské monarchii a v Československu, s. 19–35. – Krzysztof NOWAK, Cieszyn/Český Těšín – rozdzielone žycie, rozdzielona pamieć, s. 38–53. – Attila SIMON, Štátnou a etnickou hranicou rozdelené Komárno medzi dvoma vojnami, s. 55–66. – Éva KOVÁCS, „Kto bude mojím milovaným?“ Vývoj „sobášneho trhu“ ako indikátor „pohraničnej výmeny“ v rozdelenom Komárne (1900–1940), s. 67–85. – Magdaléna RYCHLÍKOVÁ, Vliv politické hranice na rozdělení regionu na příkladu oblastí Slovácka a Záhoria, s. 87–112. – Milan ZEMKO, Politický systém Československa 1918–1938, s. 132. – Jan RYCHLÍK, Strany národnostních menšin a jejich postoje k politickému systému v ČSR, s. 133–145. – Zdeněk BENEŠ, Československo 1918–1938 v učebnicích dějepisu, s. 147–152. – Jaroslav PINKAS, Meziválečné období v německých učebnicích dějepisu, s. 153–129. – Marek ŠMÍD, Učebnice občanské výchovy a nauky v době první republiky, s. 159–163. – Viliam KRATOCHVÍL, Možné modely na výučbu medzivojnového obdobia (k problémom tvorby synteticko-analytických učebnic dejepisu), s. 164–172. – Václav ULVR, Dějepis v praxi, s. 172–176. – Jaroslav ŠEBEK, Ideové tendence politického stranictví v politických systémech ve střední Evropě v meziválečném období (1918–1938), s. 177–188. – Dušan KOVÁČ, Kresťansko-sociálne (ľudové) hnutia: demokracia a autokracia v stredoeurópskom priestore, s. 189–198. – Roman HOLEC, Na úvod: hospodársky nacionalizmus ako hľadanie odpovedí..., s. 201–205. – Ludovít HALLON, Medzi národným a hospodárskym záujmom. Vzťahy slovenského, českého a maďarského kapitálu na slovenskom úverovom trhu po roku 1918, s. 208–219. – Daniela BRÁDLEROVÁ, „Slovenská akce“. Pronikání Banky československých legií na Slovensko a Podkarpatskou Rus, s. 221–238. – Miroslav SABOL, Kapitálové zmeny a národnostné turbulencie v celoplošnej elektrifikácii Slovenska v 20. rokoch 20. storočia, s. 239–251. – Jan ČIŽINSKÝ, Nacionální charakter procesu nostrifikace průmyslových podniků v meziválečném Československu 1918–1930, s. 253–265. – István GAUCSÍK, Moc hospodárskej reality. „Nostrifikácia záujmových podnikov Rimamuránsko-šalgótarjánskej železiarskej úč. spoločnosti na Slovensku, s. 268–280. – Zsombor BÓDY, Formy socialistického hospodárskeho nacionalizmu. Autobus Ikarus ako produkt a ikona maďarského priemyslu, s. 281–294. – Roman HOLEC,

Bratislavská Dynamitka (Závody J. Dimitrova) na pozadí česko-slovenských vztahov, s. 295–308. – Miroslav LONDÁK, Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika, s. 309–326.

Český lid. Etnologický časopis. Roč. 100, 2013, č. 1:

Zdeněk UHEREK, 100. ročník časopisu Český lid, s. 3–4. – Klára WOITSCHOVÁ, Časopis Národního muzea v letech 1827–2012, s. 5–26. – Michal ERNĚE, Památky archeologické – po 160 letech stále na rozcestí, s. 27–50. – Bronislav CHOCHOLÁČ, Časopis Matice moravské – historické periodikum v proměnách doby, s. 51–62. – Jiří WOITSCH, Sto ročníků Českého lidu v osobách a poselstvích vedoucích redaktorů, s. 63–98. – Karel SKLENÁŘ, Sto dvacet let Časopisu Společnosti přátel starožitností, s. 99–106. – Miroslav VÁLKA, Národopisný věstník československý jako tisková platforma Národopisné společnosti československé a nástupnických organizací, s. 107–120. – Jiří WOITSCH, Český lid a příbuzné vědecké časopisy v 19.–21. století, s. 121–127.

Dějiny a současnost. Roč. 35, 2013, č. 4:

Jan ŠPRINGL, Když ohně zaplanou. Československý tramping, s. 10–14. – Jan POHUNEK – Jan ŠPRINGL, Až zabloudíš v ten kraj... Krajinou českého trampingu, s. 15–17. – Jan POHUNEK – Petr JANEČEK, Potlach, cancák, usárna. Tramping pohledem etnologie, s. 18–21. – Jan KRŠKO, Géza Včelička a neblahé konce „rudého“ trampingu?, s. 22–26. – Miroslav ŽITNÝ, Strakonický hrad. Mezi komendou johanitů a šlechtickou rezidencí, s. 28–29. – Petr BALLA – Jan ŠINDELÁŘ, Ve světle Kunovy lampy a stínu Stalinových bot aneb procházka budapeštským Memento parkem, s. 30–31. – Radim KOPÁČ, Josef Kyselak. Tagger s cepínem v ruce, s. 32–33. – Tomáš WINTER, Rozpačitá cesta Kupkovými Salony, s. 34–36. – Historik by se měl společensky angažovat. S Jacquesem Krynenem o justičním státu, o roli ochránců hodnot a úloze historiků, s. 37–40.

Dějiny věd a techniky. Roč. 45, 2012, č. 4:

Michal ŠIMŮNEK, Konec „nenahraditelného muže“. Likvidace R. Heydricha v lékařském kontextu. II. část, s. 213–250. – Filip GRYGAR, Ke zrodu a pádu legendy o německých atomových vědcích, kteří nechtěli z morálních důvodů sestrojít jaderné zbraně pro nacistické Německo, s. 251–270. – Jan KREKULE, Ještě nevíme, proč kvetou... Vzpomínka na mezinárodní symposium 1964, s. 271–275.

Fontes Nissae. 13, 2012, č. 2:

Markéta LHOTOVÁ, Stillhaltekommissar Reichenberg a Aufbaufonds Gesellschaft Wien-Reichenberg – reorganizace spolkového života v sudetské župě podle rakouského vzoru, s. 3–14. – Monika REMSOVÁ, Trestní nalézací komise v Jablonci nad Nisou (1945–1947), s. 15–26. – Jaroslav ZEMAN, Stát a jeho architektura. České meziválečné stavby v německém Liberci, s. 27–46. – Anna HABÁNOVÁ, Pomník Heinricha Liebiega pro Liberec, s. 47–52. – Miroslav KOLKA, Stavební podoba a vývoj vodní pily čp. 21 v Oldřichově v Hájích v kontextu historie zpracování dřeva v Jizerských horách, s. 53–66. – Vladimír TERGL, Obrazová sbírka loveckého zámku v Josefově Dole ve světle dobových inventářů a její identifikace v mobiliárním fondu státního zámku Hrubý Rohozec, s. 67–78. – Martin OUHRABKA, Předměstský dům čp. 759 v Lomnici nad Popelkou. Četné ztráty lidové architektury v kontextu chybějících plošných výzkumů, s. 79–86. – Petr JENČ – Vojtěch NOVÁK – Vladimír PEŠA, Záchranný archeologický výzkum bývalé městské šatlavy v České Lípě, s. 87–93.

Forum Brunense. 2011:

Jiří VANĚK, Pozůstalost velitele Špilberku plukovníka Ogilyho z roku 1661 (k 350. výročí jeho úmrtí), s. 7–21. – Jiří VANĚK, Posádka špilberské pevnosti ve světle svaťakubských matrik 1645–1750 (1. část), s. 25–53. – Miroslava MENŠÍKOVÁ, Vrchní představený špilberské věznice Mořic Smrček, s. 55–62. – Pavel KOŠTÁL, Jednotlivci v soukolí první světové války, s. 65–85. – Karel ALTMAN, Mezi Polenkou a Stopkou. (Úloha hostinských zařízení v životě českého korza v Brně), s. 87–103. – Gustav NOVOTNÝ, Začátečnická léta MUDr. Jaroslava Bakeše ve Vídni (1895–1902), s. 105–118. – Lenka KUDĚLKOVÁ, Convalaria není jen konvalinka. Z historie firmy a obytného a obchodního paláce Aloise Mikuláška Convalaria v Brně, s. 119–127. – Vendula HROMÁDKOVÁ – Aleš NAVRÁTIL – Petr VACHÚT, Průzkum krypty kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně – Zábrdovicích v roce 1988, s. 133–135. – Jan PERNÍČKA, Měditiskaři Bedřich Pfeiler, František Schwöder a Schwöderovi synové – mědirytec a ocelorytec Gustav Jiří, fotograf a měditiskař Adolf Jan, s. 137–149. – Jan PERNÍČKA, Jan Jiří Pokorný a brněnské mědiryctví a měditiskařství koncem 18. a na začátku 19. století, s. 151–166. – Dagmar BAUMANNOVÁ, Několik poznámek k osobnosti a pamětem Silvia Pellica, s. 169–177. – Dušan RIEDL, Dvě moravské bojovnice za práva ženy – Ludmila a Zdenka Wiedermannovy, s. 179–192.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. 26, 2012:

Josef ŠRÁMEK, Několik poznámek k počátkům benediktinského kláštera ve Vilémově. (Příspěvek k diskusi o fundační činnosti rané české šlechty ve 12. století), s. 7–73. – Ondřej JAKUBEC, Pozdně renesanční epitař Adama Likeše ve sbírkách Muzea Vysočiny v Havlíčkově Brodě, s. 74–93. – Zuzana KLEMENTOVÁ, Působení novináře a vydavatele Josefa Hofrychtra na Německobrodsku, s. 95–150. – Zina ZBOROVSKÁ, Antonín Šouba (1886–1972), s. 151–184.

Historica Olomucensia. 42, 2012:

Jan STEJSKAL, „Nejsem snad váš král i kněz? Tzv. caesaropapismus a ravennští arcibiskupové, s. 11–22. – Lucie TOMAN, Dvojí podoba Jednoty – vývoj úřadu bratrského soudce v českých zemích a Rzeczpospolité Obojga Narodów, s. 23–38. – Veronika CHMELÁŘOVÁ, Epizody jezuitského působení v katolicko-protestantském soužití města Těšína, s. 39–61. – Martin JAVOR, Muž – slobodomurár. Hra alebo presvedčenie?, s. 65–79. – Pavel MAREK, Příspěvek k životopisu Msgre. Jana Šrámka, s. 81–100. – Marek ŠMÍD, Kardinál Pietro Gaspari – přední muž vatikánské diplomacie, s. 101–114. – Ondřej KOLÁŘ, Problematika četnictva v interpelacích Národního shromáždění 1918–1925, s. 115–123. – Jana BUREŠOVÁ, Bohumil Laušman ve svých knižních exilových publikacích, s. 125–134. – Milan VYHLÍDAL, Z činnosti leteckých instruktorů generálmajora Jana Reindla v Egyptě během Suezské krize, s. 135–154. – Alena KOKEŠOVÁ, Druhý sjezd Svazu československých výtvarných umělců v roce 1964 a jeho vliv na liberalizaci výtvarné tvorby, s. 155–173. – Petr ORSÁG, „Jak dál?“ – Diferenciace československých exilových médií po srpnu 1968 jako výraz proměny exilové veřejné sféry, s. 175–182.

Historica Olomucensia. 43, 2012:

Marcel MARTIN, Počátky rozkvětu řeckých studií v kontextu italského raného humanismu: Barlaam ze Seminary, Francesco Petrarca, Leontios Pilatos, Giovanni Boccaccio, s. 9–27. – Jan STEJSKAL, Cestami reformy. Nad přípravou vydání cestovního deníku Ambrogia Traversariho, s. 29–40. – David KRYSKA, Od Radomské komise po současnost aneb Z dějin správního soudnictví v českých a polských zemích, s. 41–64. – Miroslav

ŠEDIVÝ, Metternich, severní Afrika a evropský státní systém v letech 1814–1848, s. 65–78. – Rastislav MOLDA, Putovanie po slovanských krajinách. Cestopisná a cestovateľská činnosť štúrovskej generácie, s. 79–100. – Ivana KOUČKÁ, Pedagogická, prednášková a charitatívna činnosť Ladislava Brtnického (1858–1936), s. 101–127. – Karla VYMĚTALOVÁ – Zdeněk JIRÁSEK, Klasická studia na německé Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze v letech 1882–1918, s. 129–162. – Zdislava DVORŠČÁKOVÁ, Postavenie Andreja Hlinku v česko-slovenských vzťahoch do roku 1910, s. 163–180. – Jan ZÁHOŘÍK, Belgičané a nezdařená kolonizace Rwandy, s. 181–195. – Pavel MAREK, Pomoc ruské pravoslavné církve východnímu Slovensku v letech 1955–1968, s. 197–219.

Historická demografie. 36, 2012, č. 2:

Ivana NĚMEČKOVÁ, Sociální stratifikace panství Horšovský Týn v letech 1654–1848, s. 145–175. – Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, Konfesijně smíšené sňatky v reformovaném sboru ve Velimě a v české reformované církvi vůbec na sklonku 19. a na počátku 20. století, s. 127–225. – Václav ŠTĚPÁNEK, Demografický vývoj albánské populace na Kosovu ve 20. století, s. 225–264. – Eduard MAUR, K významnému jubileu Ludmily Fialové, s. 265–267. – Eduard MAUR, K životnímu jubileu Ludmily Nesládkové, s. 268–270. – Monografie a studie Ludmily Nesládkové s historicko-demografickou tematikou z let 1998–2[012], s. 270–271. – Eduard MAUR, Za prof. PhDr. Jiřím Musilem, CSc. (28. února 1928 – 16. září 2012), s. 272–273.

Historická geografie. 28, 2012, č. 2:

Martin JEŽEK, Dva životy vsi v přemyslovském loveckém hvozdu. Bratronice v raném středověku, s. 239–251. – Tomáš KLIMEK, Lokalizace a orientace v terénu prostřednictvím určení směru „od“ v textech českého středověku – historicko-sémantická analýza, s. 253–270. – Martin DOHNAL, Koncept polyfokálních sídel na příkladu obce Opařany na Táborsku, s. 271–298. – Petr ŠAŠINKA, Proměny osídlení na českém území ve 2. polovině 20. století v kontextu zásadních společenskopolitických událostí (s důrazem na vývoj obecního zřízení), s. 299–333. – Michal SEIMAN, Název jako symbol regionu, s. 335–352. – Jakub KRČEK, Paměť krajiny – evidence, dokumentace a popularizace drobných památek v krajině. In: margine ediční řady „Paměť krajiny“, s. 355–365. – František MUSIL, Kamenice a Kameničky na rychmburském panství (toponomasticko-historická úvaha), s. 365–273.

Historický obzor. Roč. 24, 2013, č. 3/4:

Peter HERTEL, Z mocných impérií outsidersy. Španělsko a Turecko mezi 16. a 20. stoletím, s. 50–60. – Lucia MAJLÁTOVÁ, Kostarika v systému vztahů Československa a Střední Ameriky, s. 61–70. – Jiří BORITZKA, Život na hranici. Konflikty a společenství na chorvatsko-slavonské části vojenské hranice v letech 1568–1593, s. 70–79. – Kristýna KYNCLOVÁ, Plukovník T. E. Lawrence a jeho působení na Blízkém východě, s. 80–85. – Roman VONDRA, Osobnosti české minulosti. Karel Havlíček Borovský (1821–1856), s. 84–87. – Roman KODET, Velké bitvy světových dějin. Tannenberg 1914, s. 88–91.

Historie a vojenství. Roč. 62, 2013, č. 1:

Jan BIEDERMAN, „Kule, sanytr, dílo ohnivé a šípy“. Příspěvek k historickému vývoji munice palných zbraní v 15. a 16. století, s. 4–14. – Jiří PLACHÝ, „Wintonovy děti“ v zahraničním odboji, s. 15–39. – Zdeněk VALIŠ, Sokolovo, s. 40–62. – Tomáš JAKL, Německé jednotky v boji o Sokolovo, s. 63–66. – Jindřich MAREK, Čs. výsadková a zásobovací báze

v jižní Itálii (únor–květen 1945), s. 67–85. – Jiří RAJLICH – David MAJTENYI, Leutnant Hans Sobotka aneb český letec sestřelen nad Bilbaem?, s. 86–97. – Pavel PALEČEK, Ve službě Sovětskému svazu. Edice žádosti Karla Vaše o přiznání sovětského občanství, s. 98–112. – Tomáš JAKL, Album Autoslužby Čs. vojska na Rusi, s. 113–115. – Jan ŠACH, Český vynález pro hraběte Sporcka, s. 120–122. – Jiří RAJLICH, Vladimír Nedvěd (1917–2012), s. 132–141.

HOP. Historie – Otázky – Problémy. Roč. 3, 2011, č. 2:

Lenka BOBKOVÁ, Cesta princezny Elišky do Špýru, s. 11–24. – Michel PAULY, Johann von Böhmen und das Haus Luxemburg, s. 25–39. – Kateřina CHARVÁTOVÁ, Petr Žitavský a mýtus poslední Přemyslovny, s. 41–53. – Zdeněk VAŠEK, Zbožná nadání příslušníků panovnické rodiny a další projevy jejich přízně církvi v letech 1310–1333(1335), s. 55–67. – Mlada HOLÁ, Sňatek Karla IV. s Annou Svídnickou, s. 69–76. – Jana FANTYSOVÁ MATĚJKOVÁ, Bourbonští vévoda na dvoře Karla IV. (1357–1359). Poznámka k říšsko-francouzským vztahům v době zajetí francouzského krále Jana II. Dobrého, s. 77–87. – Markéta NOVOTNÁ, Fridrich Stromer z Norimberka, „quondam notarius Karlsteinensis“. Příspěvek k problematice karlíštejnského dominia ve 14. století, s. 89–98. – Tereza MAZANCOVÁ, Kateřina Lucemburská, s. 99–109. – Tamás FEDELES, „Ad visitandumque sepulchrum sanctissimi regis Ladislai“. Varadínská svatyně v pozdním středověku, s. 111–126. – Blanka ZILYNSKÁ, Z Burgundska až do husitských Čech: životní pouť Filiberta de Montjeu. Opožděná reflexe biografické knihy, s. 127–142. – Daniela DVOŘÁKOVÁ, Alžběta Lucemburská, Žigmundova dcera, v letech 1438–1442, s. 145–159. – Martin NEJEDLÝ, „Lucemburku, jsi světloplachý netopýr, mžourající sýček a přešatý kalous“. Zápas o dědictví lucemburské dynastie pohledem „strážce povyražení“ Michaulta Tailleventa, s. 161–180. – Lenka BOBKOVÁ, Vzpomínka na doc. PhDr. Annu Skýbovou, CSc., s. 183–184.

Jižní Morava. Vlastivědný časopis. 48, 2012, sv. 51:

Marian MAZUCH, Doklady novověkých aktivit v prostoru zaniklého raně středověkého mocenského centra Mikulčice-Valy, s. 7–45. – Karel MLATEČEK, Zemané z Želic na cestách po Moravě, s. 46–58. – Ludmila SULITKOVÁ, Mikulov jako správní a kulturní centrum v raném novověku, s. 59–70. – Ivo DUREC, Opilství na Židlochovicku na přelomu 19. a 20. století, s. 71–95. – Jaromír KUBÍČEK, České noviny na Břeclavsku a Hodonínsku, s. 96–114. – Radek MALÝ, Topos Kyjova v tvorbě židovských básníků německého jazyka, s. 115–123. – David PAPAJÍK, Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960. Přípravy, problémy, realizace, dokončení, s. 124–133. – Emil KORDIOVSKÝ, Válečné škody z let 1938–1945 v Břeclavi, s. 134–167. – Eva VEČERKOVÁ, Lidové obyčeje německého etnika na Znojemsku, s. 168–196. – Dagmar JELÍNKOVÁ, Archeologické lokality na katastru obce Miroslavské Knínice, okres Znojmo, s. 199–216. – Josef UNGER, Mladohradištní pohřebiště Diváky – Padělky za humny v povodí Harasky, s. 217–219. – Josef UNGER, Archeologický výzkum pohřebiště z 11. stol. v Divákách – Padělky za humny, s. 220–260. – Michal ŽIVNÝ, Nálezy mincí z mladohradištních hrobů v Divákách a jejich začlenění do problematiky hrobových mincí z 11. století na Moravě, s. 261–266. – Miroslav KRÁLÍK, Organické reliktů v korozních produktech kovových předmětů z mladohradištní fáze pohřebiště Diváky – Padělky za humny, s. 267–281. – Eva DROZDOVÁ, Demografická struktura mladohradištní fáze pohřebiště Diváky – Padělky za humny, s. 281–285. – Eva DROZDOVÁ, Analýza stopových prvků v kosterním materiálu z mladohradištního období pohřebiště Diváky – Padělky za humny, s. 286–293. – Jana KAMARÝTOVÁ – Jana BENEŠOVÁ – Eva DROZDOVÁ, Hodnocení sérologických vlastností ABO systému u kosterních

pozůstatků z mladohradištní fáze pohřebiště Diváky – Padělky za humny, s. 294–298. – Andrea MATĚJČKOVÁ, Hrob kultury zvoncovitých pohárů z pohřebiště Diváky – Padělky za humny, s. 299–301. – David PARMA, Hroby z mladší doby bronzové z pohřebiště Diváky – Padělky za humny, s. 302–307. – Jiří PAJER, Počátky fotografování ve Strážnici, s. 308–326. – Ivan ŠTARHA, Nové znaky a vlajky měst a obcí, s. 327–332.

Judaica Bohemiae, 47, 2012, č. 1:

Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Die mittelalterliche jüdische Gemeinde in Pilsen (Plzeň) und die Frage ihres Untergangs. Einige Erzählungen, Anmerkungen und Erwägungen, s. 5–33. – Peter KÓNYA, Zur Entstehungsgeschichte der jüdischen Gemeinde in Prešov und der Gestaltung ihrer Beziehung zur städtischen Gesellschaft, s. 35–54. – Adam DOBEŠ, Anti-Jewish Incidents in Jindřichův Hradec (Neuhaus) and Nová Bystrice (Neubistritz) in 1859: on the History of modern anti-Semitism, s. 55–85. – Andrea JELÍNKOVÁ, Books in the Terezín Ghetto and their Post-War Fate, s. 85–107. – Martin JELÍNEK, The ‘unknown’ (neznámí) Project. Identification of People on Portrait Photographs from the Photo Archive of the Jewish Museum in Prague, s. 109–116.

Judaica Bohemiae, 47, 2012, č. 2:

Marie BUŇATOVÁ, Commercial Relations between the Jews of Prague and Krakow in the Period before the Battle of White Mountain, s. 5–33. – Ivo CERMÁN, Alois von Sonnenfels and the Blood Libel in the Early Enlightenment, s. 35–56. – Alexandr PUTÍK, New Source for the Trial of Lipman Heller and the political Conflict in the Prague Jewish Community, 1629–1630: Kurzer summarischer wahrhafter Bericht, s. 57–97. – Jitka KORBEOVÁ, Schulfassungen als wichtige Quelle zur Geschichte des jüdischen Schulwesens in Mähren, s. 99–109. – Jaroslav KUNTOŠ, Signet ring from Republic square (Náměstí Republiky) in Prague, s. 111–114. – Dana VESELSKÁ, ‘Identifying Donors of Objects in the Collections of the Jewish Museum in Prague’. Project, supported by the Rothschild Foundation (Europe), s. 115–118. – Pavel SLÁDEK, The Prague Centre for the Jewish Studies in the first Year, s. 119–124. – Arno PAŘÍK, Georges Kars (1880–1945), Early Works, s. 125–130.

Literární archiv. Sborník Památníku Národního písemnictví, 41, 2009. Česká literární věda 20. století. (K 100. výročí narození Felixe Vodičky):

Felix VODIČKA, Dějiny literatury za zrcadlem národní individuality, s. 9–28. – Aleš HAMAN, K Vodičkovu pojmu konkretizace ve světle současných názorů, s. 33–40. – Ondřej SLÁDEK, Podoby a proměny strukturální tematiky, s. 41–55. – Tomáš KUBÍČEK, Teorie úkolů a tradice funkce, s. 57–79. – Marie KUBÍNOVÁ, Vodičkovy Počátky krásné prózy novočeské a evokační schopnosti literárního díla, s. 81–89. – Alena MACUROVÁ, Básník, dívka, architekt – a ti druzí (dnes), s. 91–100. – Jaroslava HRABÁKOVÁ – Jaroslava JANÁČKOVÁ, První vstup Felixe Vodičky na pole školských učebnic, s. 101–116. – Michal KOSÁK – Jiří FLAIŠMAN, Felix Vodička – textolog a editor, s. 117–124. – Ladislav SOLDÁN, Nad počátky a koncem kritického působení Jana Strakoše (léta 1923–1927 a období 1948–1966), s. 125–134.

Literární archiv. Sborník Památníku Národního písemnictví, 42, 2010. Láska a život vždy pro mne jedno budou... K 100. výročí narození Františka Hrubína:

Jaroslav TOMAN, František Hrubín – moderní klasik dětské poezie, s. 9–25. – Jana ČEŇKOVÁ, Zpívá-li básník o dětství... O tvorbě Františka Hrubína pro děti, s. 27–39. – Jiří

POLÁČEK, Poezie není leč opojení... Marginálie k Hrubínově vzpomínkové knížce Lásky, s. 41–54. – Marie MRAVCOVÁ, Zlatá reneta – pokus o analýzu a dílčí interpretaci, s. 55–80. – Iva MÁLKOVÁ, Hrubínovy prvotní poznámky k rukopisu Zlaté renety, s. 81–102. – Miloš POHORSKÝ, Jobovy noci Františka Hrubína, s. 103–124. – Renata FERKLOVÁ, „... Jak se daří Vám a jak se daří panu Čackému?“ Odhalený satirik – František Hrubín, s. 125–136. – Renata FERKLOVÁ, Prátelství přes oceán [času]. Vzájemná korespondence Františka Hrubína, Egona Hostovského a Josefa Trägra na přelomu 60. a 70. let 20. století, s. 149–208. – Pavel JIRAS, Hrubínova spolupráce s filmem, s. 223–234. – Ladislav Zikmund LENDER, Co ta očka vidí? Ilustrace díla Františka Hrubína v proměnách 20. století, s. 237–241. – Aleš POHORSKÝ, Hrubínův Verlaine, s. 243–247. – Zuzana VOJTĚCHOVSKÁ, Jak přichází básník k dětem. František Hrubín a jeho role při výchově mladých čtenářů z pohledu učitele literatury, s. 249–253. – Helena MIKULOVÁ, Hrubín čtenářský. Čtenářské ohlasy na dílo Františka Hrubína, s. 255–262.

Numismatické listy. Roč. 67, 2012, č. 1:

Lenka VACINOVÁ, Hlava Medúsy. K významu gorgoneia na řeckých mincích, s. 3–6. – Jiří MILITKÝ, Keltské mince ze sbírky Muzea hlavního města Prahy, s. 7–16. – David LUŽICKÝ, Římské císařské mincovny třetího století (235–294). 1. Maximus Thrax-Aemilianus (235–253), s. 17–36. – Lukáš RICHTERA, Nепublikovaná varianta bílého penízu Ferdinanda I. typu V.a, s. 37–39. – Tomáš SMĚLÝ – Kamil SMÍŠEK, Nezvyklé dobové falzum bílého penízu Ferdinanda I. z nálezu v Klínci (okr. Praha-západ), s. 40–42. – Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ – Václav ŠTÁSTKA – Rostislav FOTTER, Ještě k netradičnímu dokladu přeražby jednokrejcaru, s. 43–48.

Numismatické listy. Roč. 67, 2012, č. 2:

Jiří MILITKÝ, Keltské mince z oppida Hrazany (okr. Příbram), s. 51–61. – Jiří LUKAS, K činnosti bavorských řezačů kolků v pražské mincovně v 70. a 80. letech 10. století, s. 62–66. – Petr VOREL, Koncese na hledání pokladů u Kutné Hory pro Jana Vyskytenského z Vyskytné z roku 1538, s. 67–75. – Vojtěch BRÁDLE – Tomáš SMĚLÝ, Napodobenina bílého groše Rudolfa II. z panství Frinco, s. 76–85. – Emil NOVÁK, Otazníky kolem početního groše Ferdinanda III. z roku 1649, s. 86–92. – Pavel VOJTÍŠEK, Dosud neevidovaný šestikrejcar Leopolda I. z vratslavské mincovny, s. 93–94. – Marek CAJTHAML, Další napodobování rubních stran chmelových známek?, s. 95–96.

Numismatické listy. Roč. 67, 2012, č. 3:

Lukáš RICHTERA – Martin ZMRZLÝ – Jaromír WASSERBAUER – Lukáš KALINA, Červené skvrny na zlatých mincích a možnost jejich alternativního šetrného čištění, s. 99–107. – Jiří MILITKÝ, Dva náleзовé statéry Alexandra III. Makedonského z území jižní Moravy a z okolí Púchova na Slovensku, s. 108–114. – Tomáš JEŘÁBEK, Nález pražských grošů ve Staré Boleslavi (okr. Praha-východ), s. 115–130. – Jan CIHLÁŘ, Vzácná varianta pražského groše Jana Lucemburského a VI. skupina Castelinovy typologie, s. 131–134. – Emil NOVÁK, Zapomenutá medaile s portrétem Vojty Náprstka. Ke 150. výročí myšlenky založení Náprstkova muzea v Praze, s. 135–142.

Numismatické listy. Roč. 67, 2012, č. 4:

Július FRÖHLICH, Drahý kov z moravského keltského centra Němčice, s. 147–159. – Jiří MILITKÝ, Zajímavá přeražba mince Constantina I., s. 160–162. – Petra MADAROVÁ, Pamětní mince vydané v roce 2012, s. 163–169.

Olomoucký archivní sborník. 2012:

Bohdan KAŇÁK – Miroslav KOUDELA, Informace o práci Státního okresního archivu Olomouc v roce 2011, s. 9–21. – Ivana KUBÍČKOVÁ, K zpřístupnění fondů farních archivů v SOKA Olomouc, s. 22–30. – Jitka BALATKOVÁ, Prameny k dějinám Církve československé husitské v olomoucké pobožce Zemského archivu v Opavě, s. 31–35. – Bohdan KAŇÁK, Příspěvek k analýze pojmového spojení Němec – cizozemec z 60. let 15. století, s. 39–46. – Hana SEICHTEROVÁ – Jan ŠTĚPÁN, Pečeti ze 16. století – Velký Týnec, Ostrovy, Nové Sady a Lazce u Olomouce, s. 47–53. – Eva FIEDLEROVÁ – Václav MATOUŠEK, Rytina Obléhání Olomouce v letech 1643–1644 v díle Matthiase Meriana, s. 54–72. – Hana SEICHTEROVÁ, Pečeti městeček a obcí bývalého sovineckého panství, s. 73–92. – Jiří VIDLIČKA, K minulosti kapitulního zámku ve Velkém Týnci, s. 93–103. – Ingrid SILNÁ, Pěvecký sbor v Husově sboru ve Velké Bystřici, s. 105–110. – Ingrid SILNÁ, Šedesát let mužského pěveckého sboru Haná, s. 111–116. – Stanislava KOVÁŘOVÁ, Jubileum docenta PhDr. Miloše Kratochvíla, s. 119–120. – Jan ŠTĚPÁN, PhDr. Antonín Roubic by se letos dožil 80 let, s. 121–122. – Bohdan KAŇÁK, Výstava „Olomouc v proměnách staletí“ v historické budově olomoucké radnice, s. 123–129. – František VŠETIČKA, Los různý žene nás po světa oceáně (Hana Jechová), s. 129–130. – František VŠETIČKA, Věčné téma (Zdeněk Příkryl), s. 131–132. – František VŠETIČKA, Aforista a pohádkář (Jan Sobotka), s. 133–134. – Gottfried PAMPEL, Vzpomínky na Olomouc v květnu 1945, s. 135–137. – Zdeněk KAŠPAR, Prameny k dějinám Olomouce v 16. století v kopiářích olomouckých biskupů, s. 138–145.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. 20, 2012, č. 1:

Ludmila SOCHOROVÁ, Divadelník Matěj Stuna (1765–1819) a jeho přátelé – jakobíni? K proměnám identity demokratické inteligence na konci „věku rozumu“, s. 5–31. – Jan BENDA, Německá sociálně demokratická strana dělnická a uprchlíci z okupovaného pohraničí, s. 32–60. – Zlataše KUKÁNOVÁ, Od České bohoslovecké koleje k Nepomucenu, s. 61–130. – Jan KRAMÁŘ, Poštovní muzeum a jeho sbírkotvorná činnost v letech 1939–1970, s. 131–174. – Vlasta VALEŠ, Školský spolek Komenský: 140 let českého školství ve Vídni, s. 175–202. – Filip PAULUS, Deník Sbírký map a plánů: pramen k historii jedné etapy rozvoje mapové sbírky 1920–1942, s. 203–240. – Milan VOJÁČEK, Abychom věděli, kam si pro ně zajít ... Pokus o srovnání policejní evidence pobytu obyvatel v Berlíně, Vídni a Praze od poloviny 19. století do konce 1. světové války, s. 214–257. – Helena NOVÁČKOVÁ – Ivan ŠTOVIČEK – David HUBENÝ, Hubert Ripka: záznamy o rozhovorech s Edvardem Benešem 1932–1938, s. 258–307. – Eva GREGOROVÍČOVÁ, Neznámé písemnosti ke sjednocovacímu procesu Itálie uložené v Národním archivu v Praze, s. 308–322. – Eva DRAŠAROVÁ, Národní archiv v roce 2011, s. 323–368.

Paginae historiae. Sborník Národního archivu. 20, 2012, č. 2:

Tomáš KALINA, Předarchivní péče Národního archivu u veřejnoprávních původců v posledních dvaceti letech, s. 9–102. – Zora MACHKOVÁ – Jiří KŘEŠŤAN, Spolupráce Národního archivu se soukromoprávními původci v oblasti předarchivní péče, s. 103–124. – Helena POCHOBRADSKÁ, Předarchivní péče v podmínkách státních oblastních archivů, s. 125–147. – Miroslav OLŠINA, Okresní archivář a předarchivní péče. Teorie a praxe posledních 40 let, s. 148–159. – Alexandra BLODIGOVÁ, Dokumenty horní komory, s. 160–181. – Daniela BRÁDLEROVÁ, Spisová a předarchivní péče v Akademii věd České republiky, s. 182–193. – Petr CAJTHAML – Marek ĎURČANSKÝ, Předarchivní péče v Archivu Univerzity Karlovy v minulosti a v současnosti, s. 194–207. – Karolína ŠIMŮNKOVÁ, Předarchivní péče u Národního památkového ústavu, s. 208–227. – Eva WASKOVÁ, Shrnutí

předarchivní a archivní péče u podnikatelských původců v západních Čechách, s. 228–247. – Pavel ŠRÁMEK, Předarchivní péče ve Státním okresním archivu Zlín a v Štátnom archíve v Nitre, pobočka Topoľčany, s. 248–259. – Jan SCHWALLER, Kulturní instituce v díki AHMP a předarchivní péče – mezi normou a praxí, s. 260–269. – Jakub KUNERT, Vývoj spisové a archivní služby českých bankovních institucí (1918–2006). Česká národní banka a její právní předchůdci, s. 270–312. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Předarchivní péče ve Francii na přelomu 20./21. století, s. 313–332. – Zbyšek STODŮLKA, Předarchivní péče ve Spolkové republice Německo, s. 333–359. – Martin ŠISLER, Předarchivní péče u veřejnoprávních původců v Polsku, s. 360–373. – Růžena HLUŠIČKOVÁ, Nejmladší oddělení Státního ústředního archivu v Praze, s. 374–384. – Josef ŽABKA, Předarchivní péče v Národním archivu. Pár vzpomínek, s. 385–408. – Vladimír KALÁB, Něco málo o předarchivním dohledu na 1. oddělení ve Státním oblastním archivu v Zámrsku v letech 1967–1985, s. 409–426. – Emílie BENEŠOVÁ, Archivní zpracování fotografických archiválií, s. 427–504. – Jarmila PEŠKOVÁ, Osobní archiv Viléma Nového, s. 505–515.

Pražský sborník historický. 39, 2011:

Miloš DVOŘÁK, Zahraniční a zemský obchod na pražském trhu v letech 1620–1707 – styky českých měst s Prahou. Obchodní biogramy pražských křesťanských velkoobchodníků se zahraničním kupeckým a šmejdířským zbožím v letech 1620–1707, s. 7–150. – Naďa MACHKOVÁ PRAJZOVÁ, Profese sluzky na sklonku 19. a v prvních desetiletích 20. století, s. 151–173. – Jan ŽUPANIČ, Realismus či tradice? K heraldickému sebevysvětlení nové šlechty a obcí v 19.–21. století, s. 175–196. – Anna L. STAUDACHER, Židovští nalezení z Čech a Moravy ve Vídni a v Praze (1784–1868), s. 197–221. – Jiří MIKULÁŠ, Děti v životě pražského skladatele a ředitele kúru Vinzenze Maschka (1755–1831), s. 223–244. – Tomáš JIRÁNEK, Dětství v Praze ve třicátých letech 19. století v pamětech Emanuela Salomona z Friedbergu-Mírohorského, s. 245–266. – Martin OMEJKA – Otakara ŘEBOUNOVÁ, Poznámky ke zbožnosti a pohřebnímu ritu malostranského barokního měšťanstva ve světle archeologických nálezů, s. 268–298. – Jana KONVIČNÁ, Portrét (nejenom) pražského magistrátního registrátora a českého lexikografa Josefa Ranka, s. 299–312.

Průzkumy památek. Roč. 19, 2012, č. 2:

Jiří ŠKABRADA, Průzkumy lidové architektury včera a dnes, s. 1–4. – Miroslav KOLKA – Tereza KONVALINKOVÁ, Plošný průzkum vesnických sídel na příkladu vesnice Pavlovice, s. 5–38. – Zuzana VÁŘEKOVÁ, Sedlec u Vysokého Mýta. Průzkum vesnických staveb, s. 39–52. – Jan KYPTA – Robert ŠIMŮNEK – Jan VESELÝ – Zdeněk NEUSTUPNÝ, Farní kostel sv. Petra a Pavla v Načeradci ve 12.–14. století. Architektura jako odraz sociálních proměn, s. 53–94. – Eva VYLETOVÁ – Alena NACHTMANNOVÁ, Klášterní kostel cyriaků v Benátkách nad Jizerou, s. 95–120. – Jaroslav SKOPEC – Václav ZEMAN, Kostel sv. Anny v Jedlce na Děčínsku, s. 121–144. – Michal PATRNÝ, Stavební vývoj chrámu sv. Bartoloměje v Kolíně od 14. do 20. století, s. 145–162. – Vladislav RAZÍM, Průchod v městské hradbě u kostela sv. Bartoloměje v Kolíně, s. 163–169. – Ladislav VARADZIN – Bořivoj NECHVÁTAL, Nové poznatky o předrománském kostele centrální dispozice na Vyšehradě (Předběžná zpráva), s. 170–176. – Jarmila ČIHÁKOVÁ, Ke stavebním dějinám kláštera augustiniánů eremitů u kostela sv. Tomáše v Praze, s. 176–185. – Radim VRLA, Poznámky ke stavebnímu vývoji severního traktu jádra hradu Buchlova, s. 185–209. – Lenka ČEŠKOVÁ, Plánování a výstavba jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně kolem roku 1600, s. 210–222. – Pavel ZAHRADNÍK, Špitál v Kuksu v roce 1715, s. 223–226. – Kateřina ADAMCOVÁ, Dominik Braun – štafř nebo sochař?, s. 226–232.

Sborník Archivu bezpečnostních složek. 10, 2012:

Tomáš ZAPLETAL, Přístup totalitního státu a jeho bezpečnostních složek k romské menšině v Československu, s. 13–83. – Karel KOC, Obnovení a činnost orgánů bezpečnosti v pohraničí znojemského okresu (květen 1945 – leden 1946), s. 85–121. – Eva PALIVODOVÁ, Na stráži míru. Prezentace Pohraniční stráže na veřejnosti 1948–1956, s. 125–142. – Milan BÁRTA, Moucha v pavučině. Kariéra Jiřího Hoška v komunistickém ministerstvu vnitra, s. 143–169. – Petra GABRIELOVÁ, Biskup Josef Hlouch ve vybraných dokumentech Státní bezpečnosti, s. 171–190. – Petra GABRIELOVÁ, Legalizace Apoštolské církve v podmínkách totalitního Československa s přihlédnutím k archivním pramenům StB, s. 191–207. – Jiří PETRÁŠ, Příběh Jaroslava Kasky, agenta – chodce, s. 211–229. – Pavel ŽÁČEK, Administrativa písemností kontrarozvědné povahy. Jednotný evidenční, statistický a archivní systém StB, s. 231–277. – Peter RENDEK, EZO – Evidence zájmových osob, s. 279–327.

Sborník Muzea Blansko. 2011:

Leoš VELEK, Ze života černoohorských sládků v 17.–19. století, s. 10–23. – Ivo HOLAS, Z historie pošty – poštovní stanice na Lipůvce a Zlaté studni u Sebranic, s. 23–41. – Jiří VYMĚTALÍK, Průběžná dálnice Vídeň – Bratislav na Blanensku, s. 42–61. – Josef POKORNÝ – Milan KOUDELKA, Výroční zpráva o činnosti Spolku německých turistů – Skupiny pro jeskynní výzkum za rok 1912, s. 62–72. – Ivo ŠTENCL, K historii útulny u Macochy, s. 72–79. – Markéta NOVOTNÁ, Osudy pomníků Josefa II. na území okresu Tachov, s. 80–92. – Jiří KUČERA, Trevisanus – báječný muž na dýmajících parostrojích, s. 92–94. – Petr SYCHRA, Antonín Luňáček, řídicí učitel v Rájci nad Svitavou aneb Obraz venkovského učitele přelomu 19. a 20. století, s. 95–101. – David VARNER – Jiří POŘÍZEK, Příspěvek k historii jedovnické kamnárně, s. 101–104. – Zdeněk PŮLPYTEL, RAG – zbraň pro Atlantický val z blanenských strojřen, s. 105–110. – Karel ODEHNAL, Smírčí kameny v Bukovici a Rohozci, s. 111–113. – Lubomír OLDŘICH, Jan Oldřich, křetínská oběť heydrichiády, s. 114–116. – Jiří Jaroš NICKELLI, Muzeum Halladyovy turbíny Ruprechtov. Předběžný koncept projektu, s. 116–119.

Sborník Muzea Blansko. 2012:

Ladislav SLEZÁK, Člověk a Moravský kras průhledem věků, s. 3–11. – Vojtěch A. GREGOR – Vladimír PIPAL – Petr POKORNÝ, Historie a vývoj horolezectví v Moravském krasu, s. 30–48. – Ivo ŠTELCL, Akciová společnost Moravský kras, s. 49–65. – Jan SLÁDEK – Milan KOUDELKA, Adolf Podroužek – významná osobnost moravskoslezské turistiky a první fotograf dna Macochy, s. 65–67. – Jiří VYMĚTALÍK, Kamenní svědkové časů minulých aneb nové nálezy památných kamenů na Blanensku, s. 68–84. – Leoš VAŠEK, Duchovní projekt svatě krajiny na rájeckém panství podle Karla Ludvíka z Rogendorfu, s. 84–96. – Ivo HOLAS, Veteránské spolky na Blanensku a Boskovicku a jejich dekorace, s. 97–112. – Blahomil GRUNDA, Hrabě Hugo František Salm a neštovice, s. 112–117. – Blahomil GRUNDA, Byla v Ráječku vojenská nemocnice?, s. 118–120. – Blahomil GRUNDA, Vídeňský profesor léčil v Lažánkách cholera, s. 121–127. – Jana BRYCHTOVÁ, Obecní dům v Blansku, s. 128–134. – Karel SYNEK, Lázně Andělka, s. 134–135. – Jiří VYMĚTALÍK, Průběžná dálnice Vídeň–Bratislav na Boskovicku, s. 136–162. – David VARNER, Havárie letounu CS-199 u Kotrčovic dne 16. 4. 1954, s. 163–167.

Sborník Státního okresního archivu Přerov. 2012:

Jan ŠTĚPÁN, Přerovské čarodějnice v 16. století, s. 5–10. – Jiří LAPÁČEK, Drobnosti ze zámku v Dřevohosticích, s. 11–40. – Ingrid SILNÁ, Hudba v kostele sv. Markéty v Troubkách

ve druhé polovině 19. století, s. 41–46. – Miroslav MARADA, Z Přerova do Senty. Životní příběh Salomona Kleina, s. 47–52. – Věra FÍŠMISTROVÁ, Dělnický vzdělávací a podpůrný spolek Svornost v Přerově 1882–1952, s. 53–73. – Petr KADLEC, Ke vzniku a vývoji druhého gymnázia v Hranicích v letech 1912–1922, s. 74–89. – Jan JIRKA, Atletika a sport mezi legionáři na Sibiři, s. 90–92. – Jana SPÁLENKOVÁ, Vojenská akademie v Hranicích na Moravě „na vlastní kůži“, s. 93–103. – Petr HLAVAČKA, Zánik Kněžské nemocenské pokladny v Československu roku 1948, s. 104–142. – Jan ŠTĚPÁN, Vilém Prinke a znak města Lipníka nad Bečvou z roku 1948, s. 143–153. – Milada PÍSKOVÁ, Vzpomínka na profesora Edmunda Hlebu (1926–2011), s. 154–155. – Petr JIRÁK, Osada Símře a její obyvatelé – oběti kolektivizace zemědělství. 1. část, s. 156–185.

Soudobé dějiny. Roč. 19, 2012, č. 2:

Michal KOPEČEK – Pavel KOLÁŘ, Projekt „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“, s. 189–195. – Martin SABROW, Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě, s. 196–208. – Matěj SPURNÝ, Očištěná společnost. Očista jako konstitutivní princip utváření poválečné české společnosti na příkladu českého pohraničí, s. 209–226. – Pavel KOLÁŘ, Strana jako utopie. Komunistická identita po pádu stalinismu, s. 227–255. – Michal PULLMANN, Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu (1986–1989), s. 256–274. – Jaroslav VACULÍK, Soudobé dějiny v polských odborných časopisech roku 2011, s. 357–369.

Soudobé dějiny. Roč. 19, 2012, č. 3–4:

Vít SMETANA, Žhavé ohnisko studené války. Úvodem k bloku příspěvků o německé otázce v letech 1945–1990, s. 405–407. – Hope M. HARRISON, Ohlédnutí za Berlínskou zdí několik desetiletí po jejím pádu, s. 408–434. – Peter RUGGENTHALER, Neutralita pro Německo, anebo stabilizace východního bloku? Nový důkazní materiál o přípravě „Stalinovy nóty“ z roku 1952, s. 435–456. – Oliver BANGE, Německý problém a bezpečnost v Evropě. Překážka, nebo katalyzátor na cestě k událostem let 1989/1990, s. 457–471. – Anne DEIGHTON, Německo a středovýchodní Evropa, 1945–1990. Pohled z Londýna, s. 472–488. – Georges-Henri SOUTOU, Německá otázka očima Paříže, s. 489–510. – Emil SOULEIMANOV, Vpředvečer války. Rusko-gruzínské vztahy v letech 2001–2007, s. 511–530. – Jaroslav CUHRA, Poznámky k perzekuci a represii komunistického režimu, s. 531–536.

Studia historica Brunensia. 58, 2011, č. 1:

Pavel BOČEK, Rus na cestě k ruskému pravoslaví, s. 3–9. – Tomáš ČERNUŠÁK, Hlavní stereotypy v korespondenci pražského nuncia Caetaniho z let 1608–1609 a jejich proměny, s. 11–23. – Catherine HOREL, Multikulturní města habsburské říše v letech 1880–1914, s. 25–45. – Hugh McLEOD, Náboženská krize šedesátých let, s. 45–73. – Jiří HANUŠ, Koncilní změny v českém prostředí. Úvodní poznámky o možnostech reformy místní katolické církve, s. 75–95.

Studia historica Brunensia. 58, 2011, č. 2:

Valentina LEPRI, The spread of Italian political culture during the Renaissance: remarks on the first fortunes of Guicciardini's works, s. 3–12. – Vojtěch KROUŽIL, Juan de Borja a nastupující katolická reforma na dvoře císaře Rudolfa II. v letech 1578–1579, s. 13–34. – Milan STRMISKA, Turek a osmanská expanze v chorvatské a srbské literatuře do poloviny 17. století, s. 35–49. – Tomáš PÁNEK, Brněnský historický seminář v mezivá-

lečném období, s. 51–84. – Jiří NĚMEC, Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze, s. 85–105.

Studia Mediaevalia Bohemica. Roč. 3, 2011, č. 2:

Tomáš KLIMEK, Orientace v prostoru prostřednictvím určení strany v textech českého středověku, s. 213–229. – Wojciech KOZŁOWSKI, Developing the Concept of „Succession Crisis“: New Questions to Social and Political Circumstances of Łokietek’s Rise to Power, 1304–1306, s. 231–248. – Milena BARTLOVÁ, Prout lucide apparet in tabuli set picture ipsorum. Komunikační úloha obrazů a textů v počátcích husitismu, s. 249–274. – Lenka HLÁVKOVÁ MRÁČKOVÁ, Řehtající koně, kdákající slepice, těžkopádní šrotýři... Každodenní život pozdně středověkého města očima a ušima hudebníků, s. 275–285. – Olga KOTKOVÁ, Lucas Cranach st., Zákon a Milost: Luther, nebo Erasmus?, s. 287–295.

Studie o rukopisech. 41, 2011:

Jana ŠUBRTOVÁ, Poznámky k podílu jednotlivých iluminátorů na výzdobě Antifonáře sedleckého, s. 3–18. – Stanislav PETR, Rukopis kartuziánského kláštera v Tržku ve vatikánské knihovně Palatina a nové poznatky k osobě zakladatele tržecké kartouzy Alberta ze Šternberka, s. 19–56. – Stanislav ČERVENKA – Jana HRBÁČOVÁ, Liturgické rukopisy italských dominikánů z akvizice olomouckého arcibiskupa Theodora Kohna, s. 57–91. – Marie TOŠNEROVÁ, Narativní prameny k dějinám českých měst z období raného novověku ve Sbírce rukopisů Archivu Národního muzea, s. 95–112. – Viktor KUBÍK, Typologie iniciál a základy systému výzdoby středověkých rukopisů. I. Pozdně antické, předrománské, byzantské a románské rukopisy (Studie k umělecko-historické terminologii středověké knižní malby 3), s. 113–241. – Jaroslav KADLEC, Dva příspěvky z pozůstalosti. Mistr Matouš Beran. Mistři Karlovy univerzity jako synodální kazatelé, s. 243–258. – Jaroslava PEČÍRKOVÁ, Historie vydání nejstaršího českého překladu bible, s. 259–278.

Tereziánské listy. 40, 2012:

Marek POLONCARZ, Jubileum [Tereziánských listů], s. 8–17. – Dalibor KRČMÁŘ, Mimorežádné zpravodajství protektorátního SD o reakcích obyvatel na události z 27. a 28. září 1941, s. 18–39. – Jan ŠPRINGL, Školní rok v Heydrichově protektorátu, s. 40–61. – Jan VAJSKEBR, Paul Riege. Nepříliš ochotný katan, s. 62–77. – Miroslava LANGHAMEROVÁ, Heydrichiáda a zřízení ženského oddělení v policejní věznici Terezín. Osudy prvních vězenkyň, s. 78–101. – Ivana RAPOVÁ, Ženský dozorcí personál v policejní věznici Terezín, s. 102–117. – Tomáš FEDOROVIC, Zastupující říšský protektor v Čechách a na Moravě a tereziánské ghetto, s. 118–127. – Ivo PEJČOCH, Četař Otakar Zeithammel – odboj ve vládním vojsku, s. 128–137. – Miroslava LANGHAMEROVÁ, Za historičkou Alenou Hájkovou, s. 138–139.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 60, 2012, č. 6:

Jindřich VYBÍRAL, Historisches Sentiment oder moderner Pragmatismus? Leopold Bauer als Baudenkmalarchitekt, s. 450–469. – Petr WITTLICH, Pod velkým stromem. Pařížský pobyt sochaře Bohumila Kafky v letech 1904–1908, s. 470–477. – Marie RAKUŠANOVÁ, Josef Váchal. Podvratník, technolog a magik o umění, s. 478–508. – Friedrich FUCHS – Petr CHOTĚBOR, Zu den Steinmetzzeichen an den Domen in Prag und Regensburg, s. 509–521.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění. Roč. 61, 2013, č. 1:

Michal ŠRONĚK, Comput digital and Jan Hus as Defender of the Faith, s. 2–22. – Milan PAVLÍK – Karel PAVELKA – Jan ŘEZNÍČEK, Zámecká kaple ve Smiřicích. Využití i meze soudobé techniky při rozboru architektonické kompozice a otázka autorství, s. 23–32. – Hubert GUZIK, Kolektivní domy a sociální politika českých průmyslových podniků v letech 1939–1953, s. 33–56. – Jana ZAPLETALOVÁ – Silvia BENASSAI, Two Unknown Paintings by Onorio Marinari in the Castle of Rájec nad Svitavou, s. 57–60. – Jiří Bernard KRTIČKA, Josef Váchal o nutnosti a zbytečnosti umění, s. 61–65. – Josef VÁCHAL, O umění, s. 66–74.

Vlastivědný sborník Novojičínka. 62, 2012:

Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, Touha moravských exulantů z Novojičínka po obnovení Jednoty bratrské, s. 7–33. – Markéta KRÍŽOVÁ, Misijní činnost obnovené Jednoty bratrské v Novém světě, s. 35–46. – Jiří JUROK, Spotřební nároky šlechty a měšťanstva podle neznámé novojičínské obchodní knihy z let 1585–1589, s. 47–69. – Romana ROSOVÁ, Zámek v Polance nad Odrou – zbytečně zanikající památka, s. 71–84. – Karel MÜLLER, Erby na zámku v Polance nad Odrou. K zaniklým (?) heraldickým památkám, s. 85–87. – Lucie LANÍKOVÁ, Labore ad honorem. Život šlechtické rodiny Bauer-Rohrfelden na zámku v Kuníně v první polovině 20. století, s. 89–100. – Radek POLÁCH, Dr. August Bielka rytíř von Karltru – nositel nejvyššího francouzského vyznamenání, s. 101–108. – Radek POLÁCH, Dvorní rada Ph. Dr. Wilhelm Johann Haas (25. 5. 1842 Nový Jičín – 24. 1. 1918 Vídeň), s. 109–114. – Jan RAŽNOK – Karel ROSENKRANZ – Radim ŽÁTOPEK, Hans Ledwinka – od „Präsidenta“ do síně slávy, s. 115–145. – Jiří KLUČKA, Jaroslav Štochl. Mezi školní tabulí a malířským stojanem, s. 147–161. – Jan FOLPRECHT – Kateřina NOVÁKOVÁ, Působení citeristů na severní Moravě, s. 163–171. – Anna HRČKOVÁ, Formy jarních a letních obyčejů v lokalitách okresu Nový Jičín, s. 173–183. – Jiří JUROK, 600. výročí první písemné zmínky o obcích Novojičínka na podkladě listiny Lacka z Kravař z roku 1411, s. 201–202. – Karel MÜLLER – Radek POLÁCH, Další zjištěné a obnovené heraldické památky (dodatek č. 3 k soupisu heraldických památek Novojičínka), s. 203–206. – Martina HANÁKOVÁ, Rybjaňské „bandury“, s. 207–211.

Vlastivědný věstník moravský. Roč. 65, 2013, č. 1:

Jaromír KUBÍČEK, 125 let Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně, s. 3–4. – František ZŘÍDKAVESELÝ, K otázce knížecího hradu na Starém Brně, s. 5–13. – Rudolf PROCHÁZKA – Josef UNGER, Archeologie a chrám sv. Petra a Pavla v Brně, s. 14–26. – David MERTA – Lenka SEDLÁČKOVÁ, Druhá starobrněnská rotunda, s. 27–34. – František ZŘÍDKAVESELÝ, Brněnské radnice a jejich pověsti, s. 35–51. – František ZŘÍDKAVESELÝ, Tajemný hrad Veverčí, s. 52–58. – Josef UNGER, Žena z hrobu 89 na pohřebišti z 9. až počátku 10. století v Divákách (okr. Břeclav), s. 59–64. – Dušan UHLÍŘ, Požár kostela ve Křtinách u Brna v roce 1844, s. 65–69. – Jan KUBICA, Český a německý domov Oty Filipa v korespondenci s Ludvíkem Vaculíkem, Josefem Škvoreckým a Janem Skácelem, s. 70–74. – Alžběta TKADLECOVÁ, Továrna nábytku, stavebních prací a dřevěného zboží rodiny Osolsobě v Rousínově, s. 75–83. – Bohumil SAMEK, Ignác Günther a kouzlo detailu. K poznání „signatury“ opavského malíře, s. 84–86. – František VÍCHA, Novostavba v městské památkové rezervaci Mikulov-Galerie Závodný, s. 86–89. – Hynek ŘIHÁK, Sirotčí spolek v Žabovřeskách. K počátkům sociální péče o děti v Brně-Žabovřeskách, s. 89–93.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 49, 2012, č. 4:

Jan MÜLLER, Několik poznámek o buquoyské cottage (čp. 39) v parku Dolní bažantnice v Údolí u Nových Hradů, s. 221–235. – Petra KULTOVÁ, Marie Špengrová a její přínos

pro jihočeský národopis, s. 236–250. – Tomáš STERNECK, K jarnímu durchcuku císařských vojsk Českobudějovickem léta Páně 1627 (Kaplický list komisaře Lukáše Kořenského z Terešova z 13. dubna 1627 pro budějovickou městskou radu), s. 251–267. – Daniel KOVÁŘ, Lusthaus opata Bylanského na Věncové hoře nad Zlatou Korunou, s. 268–273. – Jiří FRÖHLICH, Dobrušský „rytíř“ Menčík a jeho muzejní sbírka, s. 274–276. – Josef HLOŽEK – Petr MENŠÍK, Opustil nás prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc., s. 277–278. – Bořivoj NECHVÁTAL, Zemřel kriminalista a přítel archeologů Josef Posekaný (1932–2012), s. 279–280. – Marie ŠOTOLOVÁ, Zapomenutý osud MUDr. Jaroslava Hrdličky, oběti heydrichiády, s. 281–290.

Východočeský sborník historický. 21, 2012:

Jan MUSIL – Jan JÍLEK, Osada z pozdní doby římské a počátku doby stěhování národů v Chrudimě, s. 3–76. – Naďa PROFANTOVÁ – František KAŠPÁREK, Depot železných předmětů z Mlékosrb, okr. Hradec Králové a další blízké nálezy z východních Čech, s. 77–96. – Tereza SIGLOVÁ, Spor dlužníka Jiříka Rožce z Bohdanče a Mikuláše Haltýřníka o platnosti prodeje usedlosti (1584–1594), s. 87–116. – Eva MATĚJKOVÁ, Kutnohorský patricijský rod „z Vrchovišť“ v jagellonské době, s. 117–150. – Vojtěch BRÁDLE, Význam kladné vládní mince ve struktuře oběživ v Čechách druhé poloviny 17. století, s. 151–162. – Lucie RYCHNOVÁ, Stavebník František Josef Šlik, s. 163–196. – Lenka MARŠÁLKOVÁ, Urozený příbuzný versus profesionální agent. Sonda do komunikační praxe milánského guvernéra Jeronýma Colloreda ve 20. letech 18. století, s. 197–222. – Tomáš BANDŽUCH, Spolkový život v Luži, s. 223–252. – René NOVOTNÝ, Služebna hlavního rasového a osídlovacího úřadu v Pardubicích 1941–1944, s. 253–330.

Z Českého ráje a Podkrkonoší. 25, 2012:

Přemysl ŠPRÁCHAL, Problematika genealogického zařazení několika Heníků z Valdešejna kolem roku 1400, s. 13–42. – Petr ULIČNÝ, Proboštský a dvorský chrám sv. Jakuba v Jičíně a římská architektura kolem roku 1600, s. 43–76. – Jiří LOUDA, Valteřičtí evangelíci od tolerančního patentu po spojení v Československé církvi evangelické, s. 77–121. – Jan BÍLEK, Příbuzenské vazby regionálních městských elit: rodiny Zvěřinova, Mašťálkova, Seifertova a Rennerova, s. 121–136. – Jiří KŘÍŽEK, Architektura v Lomnici nad Popelkou od doby romantického historismu po funkcionalismus, s. 137–156. – Pavel JÁKL – Radek NOVÁK – Jan PROSTŘEDNÍK, Historie pivovaru v Lomnici nad Popelkou ve světle archeologického výzkumu, s. 157–196. – Pavel JAKUBEC, Zvony v Semilech, s. 197–220. – Eva CHODĚJOVSKÁ, Jičínský vikariát roku 1812. Nově nalezená církevně správní mapa, s. 221–238. – Kristýna MATĚJKOVÁ, Hrnčířská formička z Jičína. Příspěvek k poznání hrnčířského řemesla, s. 239–247.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. 14, 2010:

Lenka VRZALOVÁ, Jména a příjmení v knize rychtářské městyse Jaroměřic, s. 5–23. – Iva MRÁZKOVÁ, „... Aby byl P. Jakub Deml proti bezpečnosti cti dle zákona potrestán“ aneb o jedné soudní při mezi tasoavským Sokolem a velkobítešským Orlem, s. 34–32. – Jana FUKSOVÁ, Kartáctví – řemeslo známé, či neznámé? (Osudy Hynka Sošky, žďárského kartáčníka), s. 33–55. – Martin ŠIKULA, Reorganizace místních národních výborů roku 1950 v obcích severního Horácka. (K otázce završení politické proměny obecních samospráv v poúnorovém vývoji), s. 56–74. – Jan ZDUBA, Osová Bitýška a Vlkov na osovském panství mezi lety 1548–1638 dle gruntovních register. (Přehledy právních deliktů a vlastnických převodů gruntů), s. 75–118. – Vít KŘESADLO, Zákazy pobytu uložené tzv. kulakům v padesátých letech 20. století v okresech Bystřice nad Pernštejnem a Žďár nad Sázavou, s. 119–131.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. 15, 2011:

Miloslav LOPAUR, Dějiny dolování u Kadova a Kuklíku, s. 5–26. – Jan ZDUBA, „Nešťastný pád ohně“ ve verdensberské Velké Bíteši v roce 1690, s. 27–49. – Markéta KALÁBOVÁ, Formy útlaku „venkovských boháčů“ na příkladu obce Mladoňovice, s. 50–109. – Martin ŠIKULA, Vesnické noviny a satirický obraz kolektivizace padesátých let 20. století v moravských okresech severozápadního Horácka. (Otevření problematiky výzkumu tzv. vesnických novin na příkladu politicky podmíněné prezentace lidového humoru), s. 110–137. – Martin ŠTINDL, Neznámá sfragistika měřínských cechů, s. 138–149. – Vít KŘESADLO, Nové obecní symboly okresů Třebíč a Žďár nad Sázavou z let 2008–2010, s. 150–168. – Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA, Zaniklá historická komunikace na Třebíč a její relikty na přechodu řeky Rokytne u Čermákovic, okres Znojmo, s. 169–182. – Lenka KUDEĚLKOVÁ, Činnost architekta Ernsta Wiesnera v meziválečném Velkém Meziříčí, s. 183–189.

Západní Morava. Vlastivědný sborník. 16, 2012:

Jitka VOKÁČOVÁ – Petr KNOTEK, Lengyelské sídliště Mohelno „Staré Hory“, s. 5–10. – Dušan CENDELÍN – Pavel BOLINA, Relikty zaniklé pozemní komunikace nadlokálního významu u Starého Hobzí na jihozápadní Moravě, s. 11–18. – Leszek CIEŚLAK, Několik poznámek k nejstarším dějinám Hostákova, s. 19–25. – Martin ŠIKULA, Poslední rok trojice spolků před 60 lety (nejen) v okrese Žďár nad Sázavou. (Likvidace ČSŽ a ČOS v roce 1952 na příkladu regionů českomoravského pomezí), s. 26–59.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. 18, 2011:

Jaroslav PÁNEK, Poslední Rožmberkové jako český a evropský fenomén, s. 13–35. – Pavla STUHLÁ, Kající misie na území prachatického vikariátu v polovině 18. století, s. 37–60. – Zdeněk POLANSKÝ, Dopravní a komunikační revoluce ve volyňské části Pošumaví. Průběh revoluce zorným úhlem periferie, s. 61–76. – František KUBŮ, Osudy pošumavských zámečků od Bílé hory do současnosti. VII. Čkyně, s. 77–112. – Václav STARÝ, Dačický varhanář Václav Pantoček a Netolice, s. 115–150. – Václav STARÝ, Pořízení varhan v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Netolicích v 17. století, s. 131–140. – Eliška HOMOLKOVÁ, Pamětní knihy fary v Němčicích (1759–1939), s. 141–174. – Jan Antonín MAGER, Rod malře a grafika Josefa Krejse, s. 177–195. – Pavel FENCL, MUDr. Jan Antonín Mager sedmdesátiletý, s. 199–202. – František KUBŮ, Rožmberská výstava v prachatickém muzeu, s. 205–206. – Pavel FENCL, Expozice věnovaná sv. Janu Nepomuku Neumannovi v Prachatickém muzeu, s. 207–208. – Zuzana THOMOVÁ, Nedestruktivní archeologický průzkum rožmberské hrobky v kostele Nanebevzetí P. Marie ve Vyšším Brodě, s. 211–223. – Jiří FRÖHLICH – Jan LHOTÁK, Archeologické nálezy ze Svatoboru u Sušice, s. 225–237. – František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, Výzkum Zlaté stezky v Německu dokončen, s. 239–247. – Marek PARKMAN, Archeologický průzkum v kapli sv. Floriána ve Volarech, s. 249–265. – Vlastislav OURODA, Drobný příspěvek ke stovebnímu vývoji areálu tvrze ve Smrčně, s. 269–275. – Václav STARÝ, K dějinám církevní správy a kostela sv. Vojtěcha ve Lštění u Vimperka ve 14.–17. století, s. 279–294. – Václav STARÝ, Poustevníci u kostela sv. Vojtěcha ve Lštění v 16.–18. století, s. 295–306. – Václav STARÝ, Z dějin literátského bratrstva v Netolicích v 16.–17. století, s. 307–321. – František KOTĚŠOVEC, Sokol v pamětních knihách města Netolice, s. 323–331.

Zprávy a studie Regionálního muzea v Teplicích. 28, 2010:

Miroslav RADOŇ, Robert Karl rytíř von Weinzierl (1855–1909) – archeolog v Lovosicích a Teplicích, s. 5–64. – Miroslav RADOŇ, Rudolf Raffelt (1859–1884) – předčasně zes-

nulý nadějný pedagog a mineralog, s. 65–88. – Miroslav RADOŇ, Mannsteinův kámen u Velemína a „měsíční kameny“, s. 89–97. – Miroslav RADOŇ, Barokní pomník u Borče, s. 99–104. – Marek CAJTHAML, Teplické účelové známky a ražebny, s. 133–158. – Jan KILLÁN, Evangelické hnutí v Hrobu na přelomu 19. a 20. století, s. 159–164. – Viktor KELLER, Novodobé dějiny Teplic a Teplicka očima pamětníků – současný stav muzejního výzkumu a úkoly do budoucna, s. 165–168. – Eva NĚMEČKOVÁ, Krejčovské a ševcovské cechy v Bílině a Krupce v raném novověku, s. 169–192. – František MLNAŘÍK, Rešerše „Zapomenutí hrdinové“, obec Svádov a její němečtí antifašisté v době odsunu, s. 193–202. – Alexandra RUSÓ, PhDr. Peter Budinský – dlouholetý pracovník Regionálního muzea v Teplicích, s. 203–212. – Bohuslava CHLEBORÁDOVÁ, K životnímu jubileu historičky Mgr. Jitky Budinské, s. 213–216. – Jana MICHLOVÁ, Poznámky k provozování divadelních společností v Teplicích na přelomu 18. a 19. století, s. 217–225.

Židovská ročenka. 5772/2011–2012 [vyd. 2011]:

Pavel SLÁDEK, Rabi Šelomo Jicchaki – Raši. Život učence 11. věku, s. 7–37. – Jiří FIEDLER, My níže podepsaní. Potíže se založením hostouňského hřbitova a jiné petice z konce 18. století, s. 86–99.

Židovská ročenka. 5773/2012–2013 [vyd. 2012]:

Miloš POJAR, T. G. Masaryk a sionisté, s. 51–63.

Zpracovaly Václava Horčáková a Kristina Rexová

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2011018, Bibliografie dějin Českých zemí

Do tohoto čísla přispěli:

David KALHOUS, Ph.D., Ústav archeologie a muzeologie, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Arna Nováka 1, 602 00 Brno, kalha@centrum.cz

Doc. PhDr. Jiří LACH, Ph.D., M.A., Katedra politologie a evropských studií, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Křížkovského 12, 771 80 Olomouc, jiri.lach@upol.cz

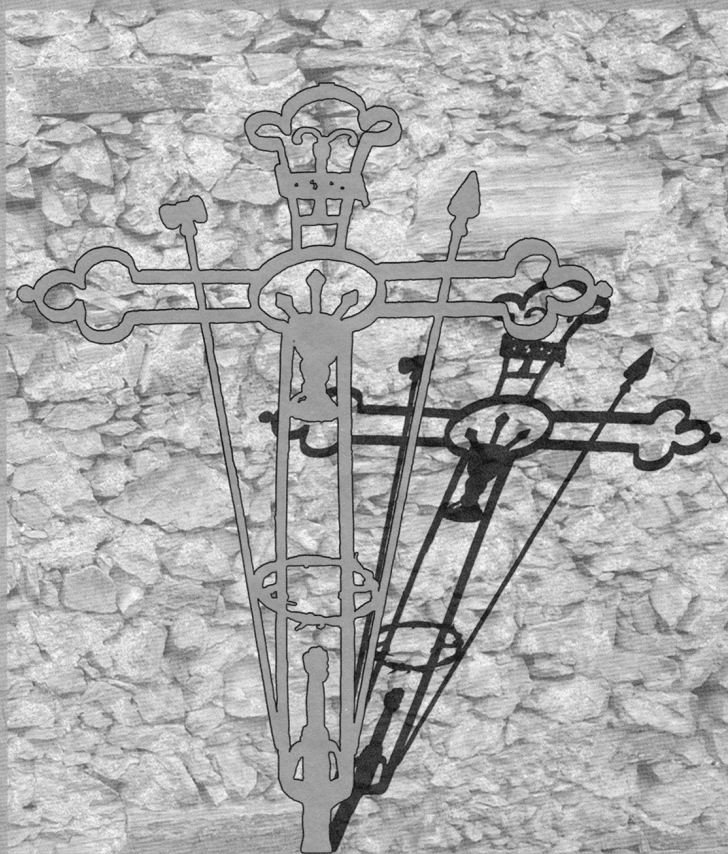
PhDr. Jan LHOTÁK, Muzeum Šumavy Sušice, náměstí Svobody čp. 40/I, 342 01 Sušice, jan.lhotak@seznam.cz

Dr. Martina NIEDHAMMER, Collegium Carolinum e.V., Hochstraße 8, 81669 München, Deutschland, m.niedhammer@extern.lrz-muenchen.de

CÍRKEV A SPOLEČNOST

RANÉHO NOVOVĚKU V ČECHÁCH A NA MORAVĚ

Jiří Mikulec a kolektiv

H

Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949

Jiří Friedl
Češi a Poláci na Těšínsku
1945–1949

CH
Conditio
humana

